

İstanbul Üniversitesi

Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I

**PROF. DR. MUSTAFA BUDAK;PROF. DR. KENAN
OLGUN;PROF. DR. ALİ FUAT ÖRENÇ;DOÇ. DR.
RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ;DOÇ. DR. SERKAN
TUNA**

İÇİNDEKİLER

- 1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ**
- 2. KURUMSAL MODERNLEŞME DÖNEMİ - 1**
- 3. KURUMSAL MODERNLEŞME DÖNEMİ (1876-1908)**
- 4. OSMANLI FİKİR HAREKETLERİ**
- 5. OSMANLI DIŞ POLİTİKASI**
- 6. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI EKONOMİSİ**
- 7. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ**
- 8. ERMENİ MESELESİ**
- 9. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ - 1**
- 10. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ - 2**
- 11. BİRİNCİ TBMM DÖNEMİ**
- 12. MİLLİ MÜCADELE'NİN MALİ KAYNAKLARI**
- 13. İSTİKLAL HARBI**
- 14. MİLLİ MÜCADELE'NİN DIŞ İLİŞKİLERİ**

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ

Giriş

Osmanlı'nın sosyal ve ekonomik bakımdan en gelişmiş dönemi olarak kabul gören **Kanuni Sultan Süleyman** (1520-1566) saltanatı ardından, iç ve dış etkiler nedeniyle devletin gücünü kaybetmeye başladığı bilinmektedir. Bilhassa **Coğrafi Keşifler** sonrasında dünya ekonomik sisteminde yaşanan değişim, bunun Avrupa'da tetiklediği **Rönesans** ve **Reform** hareketleri, ardından **Sanayi Devrimi** dönüşümü dünyada güçler dengesini tamamen değiştirdi. Osmanlı'nın klasik çağda mücadele ettiği **İspanya**, **Portekiz** ve **Avusturya** gibi rakipleri, yerlerini **İngiltere**, **Rusya** ve **Fransa** gibi güçlü ekonomilere ve modern ordulara sahip, yayılcı emeller taşıyan yeni sömürgeci ülkelere bıraktı.

Osmanlı devlet adamları ve aydınları gerileme döneminde yaşanan sosyo-ekonomik buhranın ve Avrupa karşısındaki gerilemenin sebeplerini biliyorlardı. Hatta 19. yüzyıla girildiğinde artık klasik dönemdeki parlak günlere dönüşün mümkün olamayacağı anlaşılmıştı. 19. yüzyıldan itibaren uygulanan reform programlarında büyük oranda **Avrupa**'nın örnek alınmaya çalışılması bunu göstermektedir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren ivme kazanan ıslahat ve yenilik çabaları, devletin kendi iç dinamizmini kaybetmesi nedeniyle biraz da zorunluluk haline gelmişti. Bu süreç boyunca bütün iyi niyetli çabalara rağmen Avrupa teknolojisi ile rekabet edebilecek bir seviyeye ulaşamadı; daha da kötüsü ıslahatları uygulayacak ve kalıcı hale getirecek nitelikli insan potansiyeli oluşturulamadı. Başarısız reform süreçleri ardından yaşanan ağır yıkımlar, sosyal ve ekonomik sorunları daha da içinden çıkılmaz hale geldi. Zayıflayan ve değişim iradesini yitiren imparatorluk, dış müdahalelere açık hale geldi. Nihayetinde 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde üç kıtada var olmayı başarmış olan Osmanlı, sömürge ve toprak paylaşımı mücadelelerinin ana unsuru haline geldi.

Son yüzyılını büyük kayıplar, krizler ve dramlarla geçirmesine rağmen, şanlı bir maziye ve büyük bir kültürel birikime sahip Osmanlı Devleti, tarih sahnesinden çekilirken yerini Türk milletinin **Mustafa Kemal Paşa** önderliğindeki büyük mücadelesiyle, küllerinden var ettiği yeni **Türkiye Cumhuriyeti**'ne bıraktı. Böylece binlerce yıllık Türk devlet geleneği ile birlikte Anadolu topraklarında yüz yıllar içinde oluşan eşsiz Selçuklu ve Osmanlı kültürel mirası da yeni devlete intikal etti.

Özellikle Osmanlı'da bütün 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarındaki ıslahat anlayışı, bu süreçlerde ortaya çıkan fikir akımları, bunlara karşı direnç kazanan muhalif tavırlar ile Avrupa algısı, Türkiye Cumhuriyeti dönemi reformlarına etki etmesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Geleceğe emin adımlarla yürürken, geçmişte biriken bu değerli tecrübelerin yeni kuşaklar tarafından da öğrenilmesi, kuşkusuz büyük önem taşımaktadır.

1.1. Osmanlı'da Buhran Devrine Genel Bakış

Osmanlı, 1299/1302'de bir beylik statüsünde kuruluşundan itibaren sosyal ve ekonomik alanlarda sürekli gelişen bir dinamizme sahip oldu. Bu dinamizm 15. yüzyıla gelindiğinde kendine has bir **Türk-İslam** medeniyeti sentezini ortaya çıkardı. Osmanlı'nın kuruluşundan 16. yüzyılın sonuna kadar olan dönem, hemen hemen tamamıyla imparatorluğun **kuruluş** ve **yükseliş** devirlerini kapsamaktadır (Emecen, 2015, s. 15-412; İnalçık, 2018, s. 143-333).

Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti, özellikle İstanbul'un 1453'teki fethinden sonra, Avrupa siyasetinin en belirleyici aktörlerinden biri oldu. Bunda, Balkanlar, Ortadoğu ve Afrika'da gerçekleştirdiği fetihlerin etkisi büyüktü. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti, güç ve teşkilat bakımından tarihin en büyük imparatorluklarından biri haline geldi (Emecen, 1994, 1, s. 22-26; Danişmend, 2011, 1, s. 236-515). Üç kıtada kök salan bu büyük imparatorluğun çöküşü de kuşkusuz kolay olmayacaktı. Sonunda, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi, iç ve dış birçok etkenin bir araya gelmesiyle sancılı bir şekilde gerçekleşti (Lewis, 1993, s. 22-237; Finkel, 2007, s. 1-466).

Kuruluş devrinde Osmanlı Devleti

(Kaynak: Unat, 1989, s. 32)

Osmanlı Devleti, kurulduğu çağlardaki bütün büyük imparatorluklar gibi monarşi ile idare edilen, bürokratik bir devlettir. Saltanat sistemi etrafında şekillenen asker/yönetici sınıf (seyfiyye), bürokratik zümre (kalemiyye) ve yargıyı da idame ettiren ulema (ilmiyye) devletin ana omurgasını oluşturuyordu. Zamanla Asya, Avrupa ve Afrika'da toprakları genişleyen Osmanlı Devleti, doğal olarak dünyanın en zengin dinî ve etnik çeşitliliğine sahip imparatorluklardan biri haline dönüştü (İnalçık, 2019, s. 20-58; Finkel, 2007, s. 1-160).

Osmanlı toplumu, bir din veya mezhep etrafında şekillenen yani **inanç temelli** bir yapıdan oluşmaktaydı. Karmaşık gibi görünen bu yapı, **millet sistemi** olarak adlandırılmıştır. Osmanlı toplumu **Müslümanlar** ve **gayrimüslimler** olmak üzere iki ana unsurdan oluşmaktaydı. Müslümanlar, İmparatorluğun asli unsuru yani hâkim millet (millet-i hâkime) olarak devletin kurucusu, koruyucu ve büyük oranda da yönetici zümresiydi. Osmanlı padişahları, Mısır'ın 1516'daki fethi ardından "**halife**" unvanını kullandıkları için aynı zamanda bütün Müslümanların dinî lideri durumuna da gelmişlerdi. Osmanlı gayrimüslim unsurları ise farklı mezheplerdeki Hıristiyanlar ve Musevilerden oluşmaktaydı. Millet sıfatıyla adlandırılan bu dinî cemaatler, kendi inanç, kültür ve geleneklerine göre serbestçe yaşarlar, mevcut kanunlar çerçevesinde ticaretlerini yürütürlerdi. Osmanlı gayrimüslimlerinin sahip oldukları haklar **zimmî hukuk** çerçevesinde güvence altındaydı (Ortaylı, 2002, 10, s. 216-220).

Osmanlı klasik çağının son bulmasıyla, 16. yüzyılın sonlarından itibaren bir duraklama dönemine girildiği görülmektedir. Bazı uzmanlar bu duraklamanın **Sokollu Mehmet Paşa'nın** 1579'taki ölümü ardından başladığını ileri sürmektedirler. Değerlendirmeler farklı olsa da 16. yüzyılın bitimine doğru, Osmanlı devlet sisteminde ve sosyal yapısında aksaklıkların yaşanmaya başladığı dikkati çekmektedir (Danışmend, 2011, 3, s. 330-643; İnalçık, 2019, s. 59-73). Bu husus dönemin devlet adamları ve aydınları tarafından da çeşitli vesilelerle dile getirilmişti. Duraklamaya dair bu genel görüş doğru olmakla birlikte, bu dönem boyunca devletin önemli toprak kazanımlarını sürdürdüğü, hatta bazı coğrafyalarda en geniş sınırlara ulaştığı da dikkati çekmekteydi. Bu nedenle 18. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık bir yüzyıl devam eden bu sorunlu dönemi, duraklama ile tanımlamak yerine buhran veya bunalım devri olarak değerlendirmek daha açıklayıcı olacaktır (Beyoğlu vd., 2013, 1, s. 3-4; Emecen, 2015, s. 283-386).

Kanuni devri sonrasında başlayan **Sultan II. Selim** (1566-1574) saltanatında, **Haçlı** güçleri karşısında **İnebahtı Deniz Savaşı** kaybedilmişti (1571). Bu ağır mağlubiyet Sokollu'nun gayretleri ile gerçekleşmiş olan Akdeniz'in stratejik adası **Kıbrıs**'ın fethi zaferini gölgeleyemedi. Diğer taraftan, devletin toprak kazanımları ise sürmekteydi. **Tunus** 1574'te fethedildi ve Fas'ta ise **el-Kasrû'l-Kebir** zaferi kazanıldı (1578). Böylece, Osmanlı Devleti, **Kuzey Afrika**'daki egemenliğini kıtanın en Batı ucuna taşıdı. Bu arada 1578'de başlayıp 12 yıl süren **Osmanlı-Safevi** (İran) savaşı bittiğinde Osmanlı'nın doğu sınırı **Hazar Denizi**'ne dayanmıştı. Osmanlı Ordusu'nun son başarılarından da anlaşılacağı gibi 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin sınırları genişlemeye devam ediyordu (Finkel, 2007, s. 160-200; Emecen, 2015, s. 290-346).

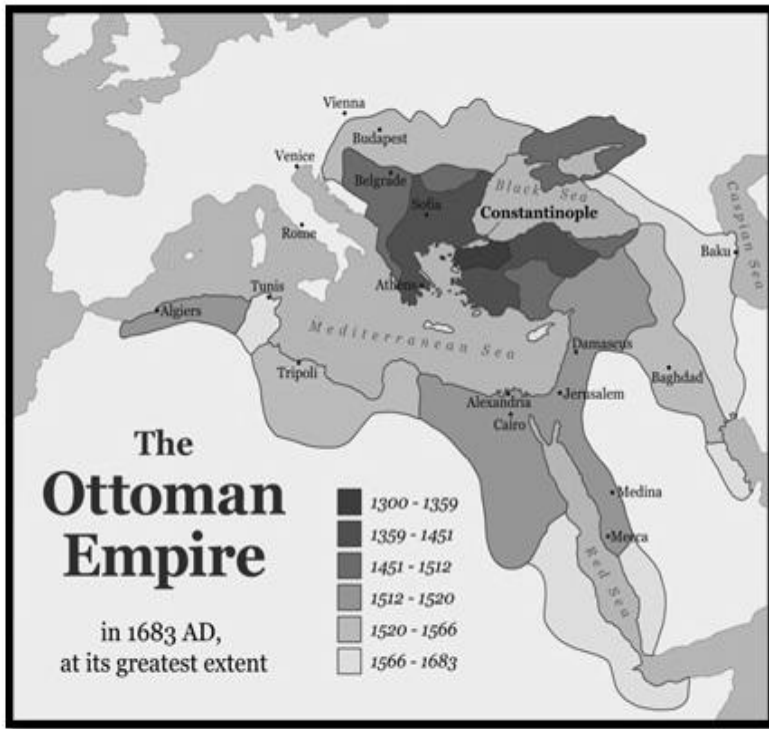
Osmanlı'nın klasik dönem boyunca yürüttüğü geleneksel Doğu-Batı siyasetine 16. yüzyılda kuzeyde oluşan yeni bir denge daha eklendi. Kuzeyde **Kazak (Kossak)** unsurlarının saldırıları 1594'ten itibaren artmaya başladı. Bir süre sonra bunlara **Ruslar** destek olunca mücadele daha da şiddetlendi. Rusya ile Karadeniz'in

kuzeyinde başlayan bu ilk çekişme, zamanla Kafkasya ve Balkanlara da yayıldı. Böylece Osmanlı Devleti, yıkılışına kadar son üç asır içinde kendisini en fazla yıpratın ve kayba sürükleyen mücadeleleri Rusya ile yapmak zorunda kaldı (Kurat, 1987, s. 3-274).

Osmanlı Devleti, Avrupa'da rekabet içinde olduğu ve 1593'ten itibaren de savaştığı Avusturya ile 1606'da **Zitvatorok Antlaşması**'nı imzaladı. Bu esnada Avrupa'da çok önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Protestan-Katolik devletler arasında başlayan **Otuz Yıl Savaşları** (1618-1648), **Vestfalya (Westphalia) Antlaşması** ile son bulmuştu (1648). Böylece Avrupa'da, ilerleyen dönemlerde Osmanlı'yı da olumsuz etkileyecek olan yeni dengeler ortaya çıktı (Beyoğlu vd., 2013, s. 1-4; Emecen, 2015, s. 346-386).

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, batıda Avusturya, kuzeyde Rusya, doğuda İran, Akdeniz'de Venedik ve Ceneviz ile çetin mücadeleler içine girişmişti. Bu da devleti ekonomik olarak yıpratmıştı. Bu yıpranmanın içerdeki olumsuz yansımaları Celali İsyanları ile gerçekleşti. Karmaşanın bütün Anadolu'ya yayılması üzerine Kuyucu Murat Paşa isyanları bastırdı (1606-1609). Fakat Paşa'nın 1611 yılında ölümüyle Anadolu'da huzursuzluklar yeniden başladı. Merkezde ise yeniçeri askerinden kaynaklı sorunlar yaşanıyordu. Hatta 1622 yılındaki bir yeniçeri isyanında, yenilik taraftarı **Sultan II. Osman** (1618-1622) tahttan indirilerek katledilmişti (Emecen, 1994, 1, s. 45-48; Jorga, 2005, 3, s. 146-166).

Osmanlı Devleti, Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları'yla oluşan karmaşadan yararlanmayı sürdürdü. Devlet adamları stratejik bir hamle yaparak, Doğu Akdeniz'in bir diğer stratejik adası **Girit**'e sefer kararı almışlardı. 1645'te başlayan ve çok fazla asker kaybına neden olan bir mücadele sonunda ada fethedildi(1669). Girit seferi devam ederken Osmanlı Ordusu 1662'de **Erdel**'e (Romanya) girmiş, ertesi sene de **Uyvar**'ı (Slovakya) tamamen ele geçirmişti. Bu son kazanımlarla Avrupa'daki en geniş sınırlara ulaşılmış oldu. Diğer taraftan ise uzun süren Girit savaşı, Osmanlı kara ordusu ile donanmasının artık Avrupa bilim ve teknolojisinin gerisinde kaldığını gösterdi (Danışmend, 2011, 3, s. 330-643).

Kuruluştan buhran dönemine Osmanlı sınırları

Osmanlı idarecileri, Avrupa'daki belirsiz siyasi iklime güvenerek orduyu Viyana seferine çıkardılar. **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa**, Viyana'yı ele geçirerek büyük bir hayali gerçekleştirmek, prestij kazanmak ve Batı'yı da tehdit olmaktan çıkartmak istemişti. Ancak savaş beklendiği gibi gitmedi ve 1683'te başlayan **II. Viyana Kuşatması**'nda başarısız olundu. Osmanlı Ordusu çok ağır bir yenilgi aldı (Turan, 1998, s. 389-422; Finkel, 2007, s. 253-258).

Viyana bozgunu, Osmanlı tarafında büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuşken, Avrupalılara moral oldu. Osmanlı'nın Avrupa karşısında yaklaşık on altı yıl sürecekle bir mağlubiyetler dizisi başladı. Venedik, Lehistan ve Avusturya, Osmanlı Devleti'ne karşı Kutsal İttifak'ı kurdular. Osmanlı Ordusu'nun 1697'deki ağır **Zenta** yenilgisi sonrasında imzalanan 1699 tarihli **Karlofça (Karlowitz) Antlaşması** ile savaş hali sona erdi. Bu uzun savaş döneminde Osmanlı'nın sosyal ve ekonomik sorunları daha da derinleşti. Karlofça Antlaşması ile Balkanlar ve Ukrayna topraklarında ciddi kayıplar yaşandı **Macaristan** ise tamamen elden çıktı. Galip devletlere yeni ticari kapitülasyonlar verildi. Ağır siyasi ve ticari şartlar içeren Karlofça Antlaşması, Osmanlı

Devleti'nin klasik çağının tamamen sona erdiğini, gerilemenin başladığını göstermesi bakımından bir dönüm noktası oldu. (Emecen, 1994, 1, s. 54-61; Jorga, 2005, 5, s. 235-280).

1.2. Zorunlu Islahat Dönemi

1.2.1. Lale Devri Yenilik Anlayışı ve Sonuçları

Osmanlı Devleti'nde gerileme döneminin 1699 Karlofça Antlaşması'yla başladığı ve **Sultan III. Selim**'in (1789-1807) tahta çıktığı, Avrupa'da ise **Fransız İhtilali**'nin etkisiyle büyük değişimlerin yaşandığı 1789'a kadar sürdüğü kabul edilmektedir. Yine de Osmanlı Devleti, iç ve dış gailelerden fırsat buldukça kapsamlı **ıslahat** programlarını uygulamaya çalıştı (Finkel, 2007, s. 300-321; Berkes, 2002, s. 50-66; Akçura, 2010, s. 6-163).

1720'de Fransa'ya gönderilen
Yirmisekiz Mehmet Efendi

(Kaynak: Unat, 2008, Ekler)

Yenilikler için ihtiyaç duyulan barış dönemi ancak 18. yüzyılın başlarında mümkün olabildi. Böylece **Lale Devri** (1718-1730) olarak adlandırılan bu ıslahat dönemi başlamış oldu. Lale Devri, adını bu dönemin yaşama biçimini simgeleyen ve İstanbul'da yoğun olarak yetiştirilip, dünyaya yayılan lale çiçeğinden aldı. Dönemin yenilik taraftarı padişahı **III. Ahmet**'in (1703-1730) de desteği ile Avusturya ve Venedik ile 1718 tarihli **Pasarofça Antlaşması** imzalandı. Böylece dış barış sağlanmış oldu. Ardından reformların uygulanmasına geçildi. Bu döneme damgasını vuran ve reformları yönlendiren kişi **Nevşehirli Damat İbrahim Paşa** idi. Genel kanı, öncelikli olarak askerî başarısızlıkların giderilmesi gerektiği düşünülerek orduda Avrupa tarzı yenilik yapılması idi (Karahasanoğlu, Yıldız, Akyıldız ve Çelik, 2013, s. 4-5).

Damat İbrahim Paşa, reformlara yön vermek amacıyla büyük Avrupa başkentlerine elçiler gönderdi. Bu elçiler arasında en fazla iz bırakanı Fransa'ya yollanmış olan **Yirmisekiz Mehmet Çelebi**'dir. Elçi dönüşünde Fransız sarayları, hastaneleri, askerî yapısı, okulları ve Paris'teki gündelik hayat ile matbaaya dair ayrıntılı bilgiler verdi (Özcan, 2003, 27, s. 84-85).

Lale Devri ıslahatları kapsamında ordunun ve tersanenin düzeltilmesine çalışıldı. Yeniçeri askerlerinin ve memurların sayısı azaltıldı. Hazine gelirlerinin artırması amacıyla paranın değeri düşürüldü. İmparatorlukta yeni bir toprak sayımı (tahrir) yapılarak vergi gelirleri artırılmaya çalışıldı. Bir taraftan da ticaretin canlanması için yeni işletmeler açılarak, Avrupa tarzı üretim biçimine geçilmeye gayret edildi. Osmanlı'nın temel ihracat maddesi olan yünün yerini pamuk aldı. İthalatta Avrupa'ya olan bağımlılığı azaltmak amacıyla 1720'de kaliteli ipek kumaşlarının İstanbul'da üretimine geçildi. Fakat bunda başarılı olunamadı. Bu dönemde İstanbul'un imar faaliyetlerine de önem verildi ve yeni su yolları yapıldı. İstanbul'da sıkça görülen yangınlarla mücadele için **tulumbacılık** teşkilatı oluşturuldu (Lewis, 1993, s. 46-54; Karahasanoğlu, Yıldız, Akyıldız ve Çelik, 2013, s. 6-7).

Bu döneme Kâğıthane'de düzenlenen ve zaman zaman devlet ricalinin de atıldığı eğlenceler damgasını vurdu. Fransa'dan getirilen saray resimleri model alınarak yeni köşk ve saraylar inşa edildi. Bu köşklerin etraflarına bahçeler, havuzlar, heykeller ve çeşmeler yapıldı. Fakat dönemin reformları ve reformcuları bu eğlencelerin ve lüks tüketimin gölgesinde kaldı (Baran vd., 2018, s. 53-54).

Lale Devri'nin en önemli yeniliklerinden biri ilk Türk matbaasının faaliyete geçişi idi (1727). Matbaa, aslen Macar olan ve Müslümanlığı seçen **İbrahim Müteferrika** tarafından kuruldu. Matbaada ilk olarak **Vankulu Lugatı** olarak bilinen Arapça-Türkçe sözlük basıldı. Bundan başka çoğunlukla tarih ve coğrafya konularında 16 eser daha neşredildi. Bu arada dönemin ünlü şairi **Nedim** başkanlığında bir tercüme heyeti oluşturularak Batı ve Doğu dillerinden tarih, felsefe ve astronomiye dair kitaplar tercüme edildi (Özcan, 2003, 27, s. 84-85).

Osmanlı Devleti'nde bütün ıslahat dönemleri kırılğan olduğu için devlet, yeni toprak kazanımlarıyla motivasyonu artırmak, iç sorunları hafifletmek amacıyla İran'a sefer kararı aldı (1723). O tarihlerde İran coğrafyası çok ciddi karmaşa içerisindeydi. **Safevi Devleti** çökmek ve parçalanmak tehdidi ile karşı karşıyaydı. Oldukça başarılı bir sefer organizasyonu sonunda Osmanlı Ordusu iki yıl içinde Batı, İran'ı tamamen ele geçirdi. İstanbul'a ulaşan zafer haberleri halkın moralini yükseltti. Fakat sevinç fazla uzun sürmedi. İran Şahı **II. Tahmasb**, Batı İran'ın pek çok bölgesini geri almayı başardı (1729). İran Seferi'nin bu son aşaması İstanbul'da Lale Devri'ni sona erdirecek büyük bir isyanın patlak vermesine zemin hazırladı.

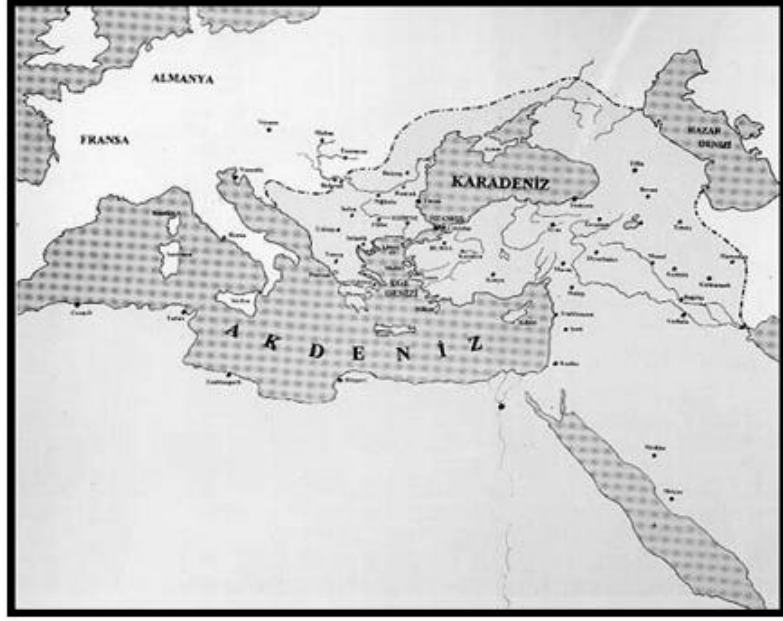
Sonuç olarak Lale Devri ıslahatlarının nitelikli kadrolar elinde ilerleyememesi, halkın ekonomik sıkıntıları ve yüksek enflasyona rağmen saray erkânının geceli gündüzlü eğlenceler tertip edişi ve son olarak Doğu Cephesi'nden gelen haberler, 1730'daki **Patrona Halil İsyanı**'nın gerekçelerini oluşturdu. İsyan sonucunda bu önemli restorasyon dönemi sona ererken, reformlardan ve reformculardan hiçbir eser kalmadı (Jorga, 2005, 5, s. 337-341).

Lale Devri'nde ortaya çıkan sosyal tepkiler ve devlette oluşan yeni dengeler, sonraki dönem olaylarını etkiledi. Bundan sonra bir süre daha reformlarda askerî alanlara öncelik verildi. Nitekim yeni padişah **I. Mahmut** (1730-1754), kaos dönemi ardından ilk olarak ordunun modernizasyonuna girişti. Avrupa'dan uzmanlar getirildi. Bu uzmanlardan en bilineni, Fransız soylularından olup Müslümanlığı seçeren **Humbaracı Ahmet Paşa** (Claude-Aleksandre Comte de Bonnevale) idi. Ahmet Paşa, 1731'de İstanbul'a davet edildi ve **Humbaracı Ocağı**'nın ıslahıyla görevlendirildi (Beyoğlu vd., 2013, 1, s. 7-8).

Zorunlu ıslahat döneminin yenilikçi vizyona sahip bir diğer padişahı **III. Mustafa** (1757-1774) oldu. Bu dönemde **Mehmet Ragıp Paşa** ile birlikte yürütülen tutarlı politikalar sayesinde ticaret geliştirildi. Saray masrafları kısıldı ve hazine gelirleri artırıldı. Ayrıca vakıflara, timar ve iltizama sıkı denetim getirildi. Askerî alanda oldukça etkili yenilikler yapıldı. Ancak Ragıp Paşa'nın 1763'te ölümünden sonra ıslahatlar için gerekli barış ortamı bozuldu. 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşı bütün dikkatleri ve kaynakları tekrar cephe hattına yöneltti (Beyoğlu vd., 2013, 1, s. 9-10). Bu savaşta Osmanlı Ordusu mağlup oldu. Savaş ardından ağır hükümler içeren ve en önemlisi **Kırım**'ın kaybına zemin hazırlayan **Küçük Kaynarca Antlaşması** imzalandı (1774).

III. Mustafa'nın ıslahat anlayışı, kendisinden sonra tahta geçen **Sultan I. Abdülhamit** (1774-1789) döneminde de sürmüştür. Bu devirde öne çıkan isim ise **Baron François de Tott** olmuştur. Tott, 1771-1776 yılları arasında **Sürat Topçuları Ocağı**'nın kurulması yanı sıra başta **Boğazlar** olmak üzere stratejik savunma bölgelerini tahkim ettirdi. Teknik eğitim için daha önce açılmış olan **Hendesehane** kapsamlı bir askerî okula dönüştürüldü. Bu okul bir süre sonra **Mühendishane-i Bahri-i Hümayun** (deniz mühendishanesi) adını aldı ve yıllar boyunca faaliyetlerini sürdürdü (Beydilli, 1994, 1, s. 66-67; Karahasanoğlu, Yıldız, Akyıldız ve Çelik, 2013, s. 10-11).

Osmanlı idarecilerinin 17. ve 18. yüzyıllar boyunca uyguladıkları ıslahatlar, sorunların çözümünde yeterli olamamıştı. Daha da önemlisi, dünyada büyük siyasi değişimlerin başlangıcını oluşturan 1789 Fransız İhtilali patlak vermiş ve Avrupa'da uzun süreli siyasi karmaşaya ve savaşlara sebep yolaçmıştı. Sözkonusu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde de siyasi olduğu kadar sosyo-ekonomik sorunlara da sebep olmuş; radikal reformlar yapılmasını kaçınılmaz hale getirmişti.

Yakınçağ başlarında Osmanlı Devleti sınırları

(Kaynak: Öreñç, 2013, s. 58)

1.2.2. III. Selim ve Nizam-ı Cedit Islahatları

1.2.2.1. Islahat Raporları (Layihalar)

18. yüzyılın sonlarında Avrupa, Fransız İhtilali etkisiyle sarsılırken, Osmanlı Devleti'nde de Türk modernleşme tarihinin en kapsamlı reform programlarından biri olan **Nizam-ı Cedit**'in (Yeni Düzen) hazırlıkları yapılmaktaydı (Soysal, 1987, s. 81-217; Berkes, 2002, s. 91-132).

19. yüzyıla girerken, Osmanlı Devleti, hâlâ dünyanın sayılı imparatorluklarından biri durumundaydı. Devletin sınırları Avrupa'da Dinyester Nehri'nin batı kıyıları boyunca uzanarak Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'u içine alacak biçimde Avusturya sınırlarına kadar ilerliyordu. Asya'da Yemen'e kadar bütün Arabistan Yarımadası, Hint Okyanusu, Basra Körfezi, İran'dan geçerek Kafkasya'da Anapa Kalesi'ne kadar gitmekteydi. Bütün Kuzey Afrika'da egemenlik sağlamıştı. Bu haliyle üç büyük kıtada toprağı bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları 4 milyon km²den fazlaydı. Bu muazzam coğrafyada yaklaşık 25 milyon insan yaşıyordu (Öreñç, 2013, s. 57-58; Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 5-6).

Sultan III. Selim (Topkapı Sarayı'ndaki tablosu)

(Kaynak: Öreñç, 2013, s. 46)

Daha tahta çıkmadan önce kendisine büyük umutlar bağlanan **Sultan III. Selim** (1789-1807), devlet idaresini teslim aldığında Avusturya ve Rusya ile savaş sürmekteydi. Rus Ordusu Eflak-Boğdan'ı (Romanya) işgal ederken, Avusturya da Belgrat'ı ele geçirmişti (8 Ekim 1789). Bu yıpratıcı savaş Avusturya ile imzalanan 1791 tarihli **Ziştovi** ve bir yıl sonra da (1792) Rusya ile yapılan **Yaş** antlaşmaları ile sona erdi (Beydilli, 1994, 1, s. 69-73).

Savaş sona erince ıslahatlara hız verildi. III. Selim yapmayı düşündüğü reformlarda model ülke olarak Fransa'yı seçmişti. Tahta çıkmadan önce Fransa sefiri **C. Gouffier** ile hususi doktoru **Lorenzo** aracılığı ile haberleşmiş, Fransa kralı olacak olan **XVI. Louis** ile mektuplaşmıştı (Kılıç vd., 2019, s. 4-5).

Sultan Selim, cephelerdeki başarısızlıkların, ordunun çağın gerisinde kalmış yapısından kaynaklandığını biliyordu. Bu nedenle önceliği askerî reformlara verdi. Nitekim ıslahatların kapsamını belirlemek amacıyla ilk aşamada dönemin öne çıkan devlet adamları ile bilgi ve deneyimlerine güvendiği yerli yabancı aydınlardan görüşlerini ortaya koyacakları birer **layiha** (rapor) hazırlamalarını talep etti. Rapor hazırlayanlar arasında Koca **Yusuf Paşa** başta olmak üzere Defterdar, Reisülküttap, Çavuşbaşı, Kethüda ve Beylikçi yanı sıra bilgisine güvenilen askerler yer almaktaydı. Rapor hazırlayan yabancı uzmanlar arasında **Mouradgea d'Ohsson** (Muradean Tosunyan) ile **Baron von Brentano** en bilinenleriydi (Beydilli, 2007, 33, s. 175-178).

Hazırlanan layihaların çoğunluğunda ıslahatlarda askerî konulara öncelik verilmesi tavsiye edilmişti. Rapor sahipleri, yeni bir ordu kurulana kadar mümkün olduğunca modern yöntemler uygulanarak mevcut timarlı ordu ile Kapıkulu ocaklarının ıslahatını önerdiler. Bazı raporlarda askerî başlıklar dışında siyasi, idari, hukuki, ilmî ve iktisadi sisteminin düzeltilmesi için yapılacak ıslahatlara dair öneriler de yer bulmuştu. III. Selim bu süreç boyunca önde gelen devlet adamlarının katıldığı **Meşveret Meclislerinde** bir taraftan devletin kötü gidişatının sebeplerini belirlemeye çalışırken, diğer taraftan devlet adamlarının ilgisini ıslahat olgusuna yönlendirmeye gayret etmişti (Berkes, 2002, s. 92-96; Kılıç vd., 2019 s. 12).

Sultan Selim, sunulan raporlar içinden çözüme yönelik olanlara yakınlık gösterdi ve **Nizam-ı Cedit** (Yeni Düzen) adı verilen kapsamlı bir ıslahat programını uygulamaya başladı. Bu amaçla, Yeniçeri Ocağı'nın hemen yanı başında ve onların gözleri önünde Avrupa sisteminde eğitim görecektik yeni bir ordunun kurulması çalışmalarına başladı.

1.2.2.2. Askerî Yenilikler

III. Selim'in askerî ıslahat programı kapsamında Avrupa sisteminde oluşturulan yeni ve eğitilmiş piyade birliklerine **Nizam-ı Cedit** ismi verildi (Şubat 1793). Yeniçerilerin ise haftanın belirli günlerinde talim yapmaları kararlaştırıldı. Yeniçeri esamelerine (maaşlarına) yönelik tedbirler alındı. Ancak çok geçmeden çoğunluğu askerlik dışında her mesleği edinerek rahata alışmış, savaş yüzü görmemiş yeniçeriler ne eski ne de yeni usulde talim yapmaya yanaşmadıkları anlaşıldı. Devlet, bu kısa süre içinde yeniçerilerin ıslahatının mümkün olmayacağını gördü. Bu durumda III. Selim ve ekibi dikkatlerini yeni Nizam-ı Cedit ordusuna verdiler.

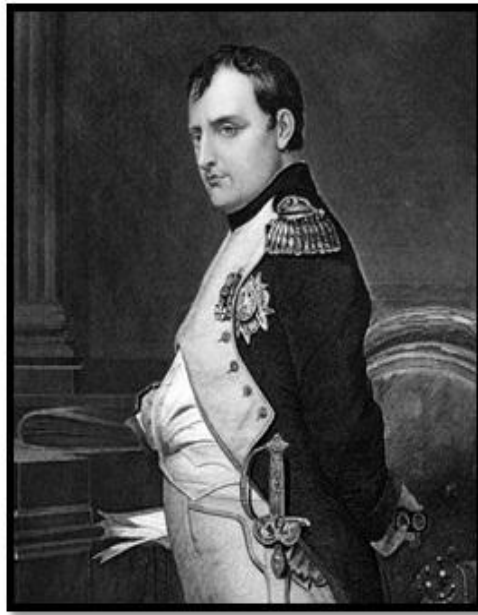
Nizam-ı Cedit askeri

(Kaynak: Örenç, 2013, s. 50)

Bu arada reformların hızlanması için ek malî kaynağa ihtiyaç duyulmaktaydı. Merkezî bütçeyi sarsan Nizam-ı Cedit masraflarının karşılanması amacıyla **İrad-ı Cedit Defterdarlığı** kuruldu. Yeni hazinenin güçlendirilmesi için kaynak aktarımı yapıldı, vergiler çıkartıldı (Kılıç vd., 2019, s. 11-12).

Yeni askerî teşkilat için İstanbul'da gözlerden uzak **Levent Çiftliği**'nde bir kışla yapıldı. Bu kışlada eğitime başlayan 27 subay ve 1.602 neferden oluşan ordunun komutası Sadaret Kethüdası **Mustafa Reşit Efendi**'ye verildi. Ayrıca Fransa ve İsveç'ten subaylar getirildi. Ardından Üsküdar'da **Selimiye** adı verilen modern mimariye sahip yeni bir kışla daha inşa edildi (1800). Bunu **Taksim** ve **Kasımpaşa** kışlalarının yapımı izledi. **Tophane-i Amire** etrafındaki araziler alınarak, bir kışla ile ordu için üretim yapacak fabrikalar inşa edildi. Tophane'de Fransa modelinde toplar döküldü. Ayrıca yeni bir humbara imalathanesi, top fabrikası, tüfek üretim ve tamir atölyesi ile bir de barut imalathanesi kurulmak amacıyla İngiltere, Fransa ve İsveç'ten uzmanlar getirildi. Bilhassa barut imalatına önem verildi. Bu amaçla **Gelibolu**, **Selanik** ve **Bakırköy**'de mevcut baruthane binaları tamir edildi. **Küçükçekmece**'de yeni bir baruthane inşa edildi. Bu imalathanelerde Hollanda ve İngiliz barutu kalitesinde üretim yapıldı (Beyoğlu vd., 2013, 1, s. 12-13; Kılıç vd., 2019, s. 11-12).

III. Selim ordunun teknik eksikliklerinin giderilmesi amacıyla çok önemli bir adım atarak, 1795 yılında Osmanlı'nın ilk **Kara Mühendishanesi** olan **Mühendishane-i Berrî-i Hümayun**'u (Mühendishane-i Cedit) kurdu. Okul için Fransa'dan uzmanlar getirildi. Mühendishanede ihtiyaç duyulacak ders kitaplarını basmak için İbrahim Müteferrika'dan kalma aletlerle küçük bir matbaa dahi oluşturuldu.

Napolyon Bonapart

III. Selim, modern talim yapan Nizam-ı Cedit askerlerinin sayısının artarak, bir an önce orduda yer almalarını çok istiyordu. Bu amaçla İstanbul dışında Anadolu ve Rumeli'de de asker sayısı artırıldı. Bu son alımlarla 1802'ye gelindiğinde yeni ordunun mevcudu 27 subay ile 9263 nefer seviyesine ulaşmıştı. Sultan Selim'in yeni ordudan beklentileri bir süre sonra gerçekleşti. Şöyle ki Mısır'ı 1798 yılında işgal eden Fransız Ordusu'na karşı **Akka**'da zafer kazanan Osmanlı Ordusu'nda Nizam-ı Cedit askerleri de bulunmaktaydı. Fransa İmparatoru **Napolyon Bonapart** hayatındaki ilk büyük askerî yenilgiyi de Akka'da tatmış oldu (Beydilli, 1994, 1, s. 77-78; Karahasanoğlu, Yıldız, Akyıldız ve Çelik, 2013, s. 11-14; Kılıç vd., 2019, s. 42-43).

III. Selim kara ordusu yanında denizcilik işlerine de önem verdi. Tersane ve donanmayı modernize etmeye çalıştı. Hatta onun döneminin bahriye, en fazla değişime uğrayan birim oldu. Padişahın sütkardeşi **Küçük Hüseyin Paşa**'nın gayretleri ile 1804 tarihini taşıyan son derece kapsamlı bir **Bahriye Kanunnamesi** hazırlandı. Böylece donanma düzene sokuldu. İstanbul Haliç Tersanesi'nde büyük bir taş havuz yaptırıldı. Modern tarzda gemi yapımı ve tamirleri için Fransa ve İsveç'ten mühendisler getirildi. Ordu için cerrah yetiştirmek amacıyla tersanede bir **tıp okulu** açıldı (1807). III. Selim'in bizzat ilgisiyle donanmada mevcut teknolojisi eski hantal gemiler yerine, Fransız modelinde hafif ve hızlı gemiler yapılmaya başlandı. Böylece eski ile mukayese edilemeyecek modern bir savaş filosu oluşturuldu (Zorlu, 2014).

1.2.2.3. Ekonomi ve Ticaret Alanındaki Yenilikler

III. Selim'e sunulan layihaların bazılarında, ticaretin geliştirilmesi ve özellikle dış ticaret açığının giderilmesine yönelik tavsiyeler yer almaktaydı. Ticaret açığının dengelenmesi amacıyla lüks tüketim malları ithalatının yasaklanması, halkın israftan kaçınmaya teşvik edilmesi, madenlerin işletilmesi, paranın değerinin

düşürülmemesi raporlarda yer alan belli başlı tedbirlerdi. III. Selim, ekonominin düzeltilmesi için önceliği **gedik** (tekeli/ımtiyaz) usulünün kaldırılmasına ve ticaretin serbest yapılabilmesi için alınacak tedbirlere verdi (Beyoğlu vd., 2013, 1, s. 13-14).

Nizam-ı Cedid reformlarının ağır giderleri zamanla bütçede ciddi sorun haline dönüştü. Osmanlı merkezî bütçesinin bu boyuttaki harcamaları finanse etmesi mümkün değildi. İlk aşamada İrad-ı Cedid Hazinesi kurularak askerî masrafların karşılanması uygun bulundu. Bu hazineye gelir kalemi olarak, timar gelirleri haricinde keçi ve koyunlardan alınan yapağı ve kıl vergisi, pamuk ve pamuk ipliği, mazi ve kuş üzümü vergileri ile alkollü içkilerden alınan zecriye vergisi tahsis edildi (Berkes, 2002, s. 101-107).

Sultan III. Selim, ekonominin canlandırılması amacıyla kıyafette pahalı kumaşlar yerine yerli mallarının kullanımına öncülük etti. Osmanlı pazarlarında rağbet gören **İran** ve **Hint** kumaşları yerine İstanbul ve Ankara'da dokunan ürünleri teşvik etti. Sultan, ticaret yapmanın devlet için zenginlik kaynağı olduğunu vurgulayarak, önde gelen devlet adamlarının birer ticaret gemisi satın almalarını ve bu gemileri işleterek ekonomiye katkı yapmalarını talep etti (Kılıç vd., 2019, s. 10-13). Ekonomide atılan bu iyi niyetli adımlar, o dönem dünya ticaretinin geldiği nokta dikkate alındığında, sembolik olma ötesinde bir değer kazanmadı. Sultanın bütün gayretlerine rağmen ekonomideki köklü sorunlar çözülemedi.

1.2.2.4. Ülke Yönetimine Dair Yenilikler

III. Selim, padişah olduğunda imparatorluğun idari yapısı tam bir karmaşa içindeydi. Eyalet yöneticilerinin liyakatsizliği yanı sıra taşrada etkin güç haline gelmiş olan âyan ve mütegalibe zümresinin baskıları, halkın sorunlarını daha da artırıyordu. Merkezde ve taşrada yaşanan denetimsizlik, devlet yönetiminde kaosa sebep olmuştu. Bu şartlarda adalet mekanizması da sağlıklı işlemedi.

Sultan, taşrada yönetim sorunlarını gidermek amacıyla ilk olarak 1793 tarihini taşıyan bir kanunname çıkardı. Kanunname ile taşrada görev alacak vezir, kadı, naip ve âyanların yetki ve sınırları belirleniyordu. İdareci olacak vezirlerin liyakatli olanlar arasından seçilmesi ve bunların göreve başlarken saraya ödedikleri hediye, caize, baha ve bohça türünden giderlerin ortadan kaldırılması uygun bulunmuştu. Vezirlerin görev mahallerinde haksız kazanç sağlamamaları, görev yerlerinin üç sene dolmadan değiştirilmemesi, âyan zümresinin seçiminde ise halkın görüşünün alınması kararlaştırıldı. 1793 düzenlemesinde idari taksimatta da değişime gidilerek, Anadolu ve Rumeli'deki eyaletlerin sayısı 28'e çıkartıldı. Sultan, devlette memur sayılarında ve yazışma kurallarında değişiklik talep etti. Halkın devlet kapısında işlerinin daha hızlı çözülmesini emretti. Devlet memurlarının gösterişten uzak durmalarını, kılık kıyafetleri dâhil olmak üzere tutumlu davranmalarını tavsiye etti. Adaletin hızlı işlemesi için kadıların tayin ve terfilerinde belirli kurallar getirildi. Ancak hukuk istemindeki köklü sorunlar da çözülemedi.

Bu dönemde atılan sembolik ama çok önemli adımlardan biri devleti temsil eden **kırmızı beyaz ay yıldızlı resmî bayrağın** ölçülerinde bir standardın belirlenmiş olmasıydı. 1793 yılı itibariyle ölçüleri belirlenen bu bayrak, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne devletin resmî sembolü olarak intikal etti (Baran vd., 2018, s. 55-57).

III. Selim dönemine kadar Avrupa ile olağan resmî ilişkilerde İstanbul'daki yabancı elçilikler muhatap alınmaktaydı. Sultan, reformlar kapsamında devletin yurt dışında temsili ve Avrupalılarla resmî ilişkileri sıcak tutma amacıyla sürekli elçiliklerin açılmasına karar verdi. Daha önemlisi, **Londra, Paris, Viyana** ve **Berlin** gibi Avrupa başkentlerinde ilk defa daimi elçilikler açıldı.

III. Selim'in saltanatının son yıllarında Osmanlı ekonomisini ve iç siyasetini daha da kötü hale getirecek olan önemli gelişmeler yaşandı. 1806'da İngiltere ve Rusya ile iki cephede savaş başladı. Bu arada, Arabistan'da patlak veren Vehhabi isyanının birtakım yıkıcı etkileri görüldü. Öyle ki hac ibadeti bile yapılamayacak hale geldi. Bu da İslam Halifesi olarak III. Selim'in itibarını zedeledi. İşte bu olaylar, Nizam-ı Cedid reformuna karşı çıkan çevreleri harekete geçirdi. 25 Mayıs 1807'de, **Kabakçı Mustafa** isyanı başladı. 29 Mayıs'a kadar süren isyan sonunda, reformlar rafa kalktığı gibi başta III. Selim olmak üzere bütün reformistler ortadan kaldırıldı (Beydilli, 2001, 24, s. 8-9).

Yaşanan başarısızlığa rağmen III. Selim devri Nizam-ı Cedid ıslahatları, Türk yenileşme tarihinin en önemli adımlarından biri olarak kabul edilmektedir (Shaw, 2002, 12, s. 609-628). Reformların başarısını kısıtlayan birçok etken bulunmakla birlikte öncelikle yeniçeri teşkilatı başta olmak üzere fonksiyonlarını yitirmiş eski kurumların ortadan kaldırılmasına cesaret edilememesi olmuştu. Aynı alanda eski ve yeni kurumların varlığı kaçınılmaz gerilimlere, rekabete ve kaosa sebep olmuştu. Başarıyı önleyen diğer bir konu ise Osmanlı Devleti'nde değişimi sahlenecek toplumsal bir tabanın bulunmaması ve reformları sürükleyecek nitelikli kadroların yetiştirilememesiydi (Berkes, 2002, s. 108-125).

Bölüm Özeti

- Osmanlı'nın buhran dönemine girişi sebeplerini ve gerileme süreci parametrelerini analiz ettik.
- Lale Devri reformlarını ve sonuçlarını değerlendirdik.
- Türk modernleşme tarihinin önemli eşiklerinden olan III. Selim dönemi Nizam-ı Cedid yeniliklerini, bu kapsamda atılan sosyal ve ekonomik adımları ve reformların sonuçlarını öğrendik.
- Nizam-ı Cedid dönemi yenilik anlayışının bundan sonraki dönemlere etkisini değerlendirdik.

Kaynakça

- Acun, F., vd. (2010). *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*. F. Acun (Ed.). Siyasal Yay.
- Akçura, Y. (2010). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*. Ankara: TTK Yay.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. A. Kuyaş (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı-Kredi Yay.
- Beydilli, K. (1994). Kaynarca'dan Yıkılışa. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I* içinde (s. 66-139). İstanbul: IRCICA Yay.
- Beydilli, K. (1999). Islahat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 19* içinde (s. 170-185).
- Beydilli, K. (2001). Kabakçı İsyanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24* içinde (s. 8-9).
- Beydilli, K. (2007). Nizâm-ı Cedîd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 33* içinde (s. 175-178).
- Beyoğlu, S., vd. (2013). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-I*. C. Eraslan (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No: 2729.
- Baran, T. A., vd. (2018). *İmparatorluktan Ulus Devlete, Türk İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti*. C. Öztürk (Ed.), İstanbul: İstek Yay.
- Çelik, Y., Kızıltoprak, S., Varol, M. ve Hut, D. (2013). *Osmanlı Tarihi (1789-1876)*. Z. Kurşun ve D. Hut (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 2839.
- Danişmend, İ. H. (2011). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 1-3*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay.
- Emecen, M. F. (1994). Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I* içinde (s. 5-65). İstanbul: IRCICA Yay.
- Emecen, M. F. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- Finkel, C. (2007). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (1300-1923)*. İstanbul: Timaş Yay.
- İnalçık, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Kronik Yay.
- İnalçık, H. (2014). *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı, Devlet, Kanun, Diploması*. İstanbul: Timaş Yay.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu, 1, Toplum ve Ekonomi*. Kronik Yay.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 1-5*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Karal, E. Z. (1999). *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları- Nizam-ı Cedid- 1789-1807*. Ankara: TTK Yay.
- Karahasanoğlu, S., Yıldız, G., Akyıldız, A ve Çelik, Y. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*. A. Akyıldız (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 2837.
- Kılıç, M., vd. (2019). *Osmanlı Tarihi (1789-1876)*. M. Topal (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 3440.
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (16)*, 1-24.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: TTK Yayınları.

- Ortaylı, İ. (2002). İmparatorluğun Millet Sistemi. H. C. Güzel (Ed.), *TÜRKLER*, 10 içinde (s. 216-220). Ankara.
- Örenç, A. F. (2013). *Yakınçağ Tarihi (1789-1918)-Giriş*. İstanbul: Akademi Titiz Yay.
- Özcan, A. (2003). Lale Devri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27 içinde (s. 84-85).
- Özcan, B. (2002). Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd). H. C. Güzel (Ed.), *TÜRKLER*, 12 içinde (s. 671-683). Ankara.
- Shaw, S. J. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri. H. C. Güzel (Ed.), *TÜRKLER*, 12 içinde (s. 609-628). Ankara.
- Soysal, İ. (1987). *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*. Ankara: TTK Yay.
- Turan, M. (1998). II. Viyana Muhasarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasi, İdari ve Askeri Çözülme. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (6), 389-429.
- Unat, F. R. (1987). Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri. Ankara: TTK Yay.
- Unat, F. R. (1989). *Tarih Atlası*. İstanbul: Kanaat Yay.
- Zorlu, T. (2014). Osmanlı ve Modernleşme: III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği. İstanbul: Timaş Yay.
- Uçarol, R. (2014). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yay.

Ünite Soruları

Soru-1 :

Osmanlı, 1299/1302'de bir beylik statüsünde kuruluşundan itibaren sürekli olarak gelişen bir dinamizm içinde oldu. Bu dinamizm 15. yüzyıla gelindiğinde kendine has bir ortaya çıkardı.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sömürgeci anlayışı
- (B) Merkantilist yöntemleri
- (C) Türk-İslam medeniyeti sentezi
- (D) Ortadoğu geleneklerinin uygulaması
- (E) Kapitalist yönetim sentezi

Cevap-1 :

Türk-İslam medeniyeti sentezi

Soru-2 :

Aşağıda yer alan tanımlardan hangisini, Osmanlı'nın duraklama dönemini ifade etmekte kullanılabılır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Buhran dönemi
- (B) Fetihler dönemi
- (C) Atılım dönemi

(D) İstikrar dönemi

(E) Aydınlanma dönemi

Cevap-2 :

Buhran dönemi

Soru-3 :

Osmanlı sosyal yapısını tanımlarken kullanılan “Millet Sistemi”nin esası hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Toplumun ekonomik düzeye göre tanımlanması

(B) Toplumun eğitim seviyesine göre tanımlanması

(C) Toplumun timar ve zeamet sistemine göre tanımlanması

(D) Toplumun din ve inanç sistemine göre tanımlanması

(E) Toplumun vakıf sistemine göre tanımlanması

Cevap-3 :

Toplumun din ve inanç sistemine göre tanımlanması

Soru-4 :

Osmanlı, Avrupa’daki Otuz Yıl Savaşları’yla oluşan karmaşadan yararlandı ve Doğu Akdeniz’in önemli adası Girit’e 1645’te sefer başlattı. Çok fazla asker kaybına neden olan ve uzun yıllar süren mücadele sonrası ada 1669’da ele geçirildi. Uzun süren Girit seferi esnasında devletin hangi durumu daha iyi anlaşılmiş oldu?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Ordu ve donanma için yeterli barutun üretilmediği

(B) Ordu ve donanmada asker sayısının az olduğu

(C) Ordu ve donanmada yeterli hekimin bulunmadığı

(D) Ordu ve donanmada erzak sıkıntısı yaşandığı

(E) Ordu ve donanmanın Avrupa teknolojisinin gerisinde kaldığı

Cevap-4 :

Ordu ve donanmanın Avrupa teknolojisinin gerisinde kaldığı

Soru-5 :

Osmanlı’nın klasik dönem boyunca yürüttüğü geleneksel Doğu-Batı siyasetini 16. yüzyılda kuzeyde oluşmaya başlayan Kazak (Kossak) saldırıları etkilemiştir. 1594’ten itibaren Karadeniz havzasında artış gösteren bu saldırılar hangi ülke tarafından desteklenmişti?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Portekiz

(B) İngiltere

(C) Rusya

(D) Ceneviz

(E) Venedik

Cevap-5 :

Rusya

Soru-6 :

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıla girildiğinde kuzeyde Rusya, batıda Avusturya ile Akdeniz'de Venedik ve Cenevizlerle, doğuda ise İran ile mücadele ederek yıpranmıştı. Bu mücadeleler esnasında içeride hangi sorun ortaya çıktı ve devleti uzun süre uğraştırdı?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Patrona İsyanı

(B) Celali İsyanları

(C) Kuleli Vak'ası

(D) Rum İsyanları

(E) Kabakçı İsyanı

Cevap-6 :

Celali İsyanları

Soru-7 :

Osmanlı'da, Lale Devri'nde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın desteği ile İbrahim Müteferrika öncülüğünde kurulan matbaada ilk olarak hangi eser basılmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Vankulu Lugati

(B) Kitab-ı Bahriye

(C) Mecelle

(D) Kutadgu Bilig

(E) Tarih-i Cevdet

Cevap-7 :

Vankulu Lugati

Soru-8 :

Osmanlı'da teknik eğitime dair önemli kurumlardan biri olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun aşağıda gösterilen hangi alanda teknik eleman yetiştirmek için açılmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Madencilik

(B) Denizcilik

(C) Ormancılık

(D) Tarım

(E) Jeoloji

Cevap-8 :

Denizcilik

Soru-9 :

III. Selim, Nizam-ı Cedit ıslahatlarını yönlendirmek amacıyla önde gelen devlet adamlarının hazırladıkları raporların literatürdeki diğer yaygın ismi hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Berat

(B) Ferman

(C) Layiha

(D) Ahidname

(E) Mazbata

Cevap-9 :

Layiha

Soru-10 :

Aşağıdakilerin hangisi Nizam-ı Cedit reformlarının başarısız olması sebeplerinden biri değildir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Fonksiyonlarını yitirmiş eski kurumların ortadan kaldırılmasına cesaret edilememesi

(B) Aynı alanda faaliyet gösteren eski ve yeni kurumların rekabet içine girmesi

(C) Reformları üstlenecek nitelikli kadroların yetiştirilememesi

(D) Ekonomik sorunların giderilememesi

(E) Padişahın yurt dışı seyahate çıkmaması

Cevap-10 :

Padişahın yurt dışı seyahate çıkmaması

2. KURUMSAL MODERNLEŞME DÖNEMİ - 1

Giriş

Sultan II. Mahmut (1808-1839) tam manasıyla bir kaos ortamında tahta çıkmıştı. Onu Nizam-ı Cedit taraftarları desteklemekteydi. Bu nedenle reformlarda ikinci aşama başlamış oldu. Aynı zamanda bu dönem ıslahatları, Tanzimat reformlarının öncüsü idi. Sultan Mahmut, merkezî idarede ve taşrada uyguladığı reformlarda devlet otoritesini sağlamlaştırmayı ana hedef seçmişti. Bu amaçla fırsat buldukça yerel otoritelerle mücadele etmek zorunda kaldı. Bu kapsamda Mısır Valisi ile giriştiği ve uluslararası bir krize dönüşen son mücadelesinde yıpranmış, kısa süre sonra da hayatını yitirdi. Sultan Mahmut'un vefatı ardından tahta genç ve tecrübesiz oğlu **Abdülmecit** (1839-1861) çıktı. Yeni sultan, sorunların çözümünde hariciye kökenli reformist kadrolara destek vermeye çalıştı. Bu amaçla 1839'da **Tanzimat Fermanı**'nı ve ardından 1856'da **Islahat Fermanı**'nı ilan edilerek, devlet yönetiminde ve toplumsal yaşamda çok büyük değişimlere kapı araladı. Avrupa'nın model alınmasıyla yürütülen Tanzimat reform süreci, doğal olarak kendi muhalif çevrelerini de ortaya çıkardı. Bu dönemde Avrupalıların Bâbîâli bürokrasisi kanalıyla etkileri bir hayli arttı. Bu durum ise Avrupalıların, Osmanlı iç işlerine müdahalelerinin kurumsallaşmasını sağladı.

Tanzimat dönemi, **II. Abdülhamit**'in 1876'da tahta çıkışına kadar geçen süredeki bütün siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri doğrudan etkileyen bir değişim argümanı olarak kabul görmektedir. Tanzimat felsefesi, Batılılaşma anlayışı olarak Cumhuriyet döneminde de etkisini yoğun biçimde sürdürmüştür.

2.1. II. Mahmut Dönemi Reformları (1808-1839)

2.1.1. Merkezî İdarenin Güçlendirilmesi ve İdari Düzenlemeler

III. Selim ve kadrosunun tasfiyesi ile Nizam-ı Cedit yeniliklerinin ilk kısmı büyük bir yıkımla sonlanmış oluyordu. İsyancıların desteği ile tahta **IV. Mustafa** (1807-1808) geçince, devlet yönetiminde bir ara dönem oluştu. Osmanlı başkentindeki büyük kaos **Alemdar Mustafa Paşa** başta olmak üzere Nizam-ı Cedit taraftarlarının II. Mahmut'u tahta çıkarmalarıyla sona erdi (Örenç, 2013, s. 76-102).

Sultan II. Mahmut, devlet idaresinde önceliği merkezî otoritenin güçlendirilmesine verdi. İlk olarak tahtını borçlu olduğu Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Ardından Nizam-ı Cedit'e destek vermiş olan âyanları yanına alarak, merkezî otoriteyi zayıflatan yerel unsurları denetim altında tutmaya çalıştı. İstanbul'a davet ettiği bazı âyan temsilcileri ile mutabakat sağladı. Böylece saray ile âyanlar arasında Senet-i İttifak adıyla bilinen bir belge ortaya çıkmış oldu (7 Ekim 1808). Sağlanan mutabakata göre âyanlar, padişaha ve devlete itaat ve sadakat göstereceklerdi. Buna karşılık Sultan da onları kollama sözü vermektedir (Akyıldız, 2009, 36, s. 512-514).

Sultan II. Mahmut

(Kaynak: Fenerci Mehmed
Albümü, 1986, s. 1)

Āyan sorununu bir süreliğine gündemden düşüren Sultan, devlet işleyişindeki aksaklıkları gidermek amacıyla klasik dönemi anlayışını kademeli olarak terk ederek, Avrupa'ya benzer tarzda yeni bir hükümet sistemi kurmaya başladı. Hatta, yüzyıllık yönetim kurumu olan **Divan-ı Hümayun**'un yerini **Bâbîâli** almaya başladı. Yeni hükümet sistemde sadrazam tabiri yerini **başvekile** bıraktı (1838). Bu sıfat bir süre kullanıldı ise de sonra vazgeçildi. Ardından Dahiliye, Maliye, Evkaf ve Hariciye nezaretleri (bakanlıklar) kuruldu. Nezaretlerin teşkilatı tamamlandıça, ihtisasa dayalı birimlerden oluşacak olan **Meclis-i Vükela**'nın (hükümetin) yapısı şekillendi. Böylece **Bâbîâli** kurumu, saray dışında yeni bir güç merkezi olarak önem kazanmaya başladı. Devletin işleyişini hızlandırmak için yeni istişare kurulları oluşturuldu. Mesela hükümete dair işleri müzakere etmek amacıyla **Dar-ı Şura-yı Bâbîâli**, hukuk ve adalete dair işlemler için **Meclis-i Ahkam-ı Adliye**, askerî konuların görüşülerek karar bağlanması amacıyla **Dar-ı Şura-yı Askerî** kuruldu (Akyıldız, 2018, s. 23-62, 214-225). Yeni bakanlıklar ve kabine oluşurken, bürokrasiyi güçlendirecek adımlar atıldı. Devlete memur yetiştirmek amacıyla **Mekteb-i Ulum-ı Edebi** ve **Mekteb-i Maarif-i Adli** kurumları açıldı. Daha sonra rüştiye (orta okul seviyesi) ve darülmaarif mektepleri mezunlarından da memur alımı yapıldı (Beyoğlu vd., 2013, 1, s. 20; Kılıç vd., 2019, s. 105-109).

II. Mahmut'un ülke yönetimine dair attığı çok önemli adımlardan biri **muhtarlık** teşkilatının kurulması oldu (1831). İlk muhtar İstanbul'da atandı. Ardından bütün eyaletlerde yaygınlaştırıldı. Muhtarlar, köy ve mahallelerde **halk ile devlet arasında irtibat kurmakla** görevliydi (Karahasanoğlu, Yıldız, Akyıldız ve Çelik, 2013, s. 61).

Reformlar sonrası Sultan II.
Mahmut

(Kaynak: Örenç, 2013, s. 99)

Sultan Mahmut, devleti dönüştürürken, sosyal ve kültürel alanlarda da tarihi adımlar attı. Osmanlı'da ilk resmî Türkçe gazete olan **Takvim-i Vekayi** yayımlanmaya başlandı. İlk nüshası 1 Kasım 1831'de çıkan gazetenin **haftada bir defa** neşri uygun bulunmuştu. 1831'de ülkedeki askerî potansiyelin ve ekonomik durumun tespiti amacıyla ilk **nüfus sayımı** yapıldı. Osmanlı'da modern ilk **karantina** teşkilatı II. Mahmut tarafından oluşturuldu. Avrupa tarzında **posta sistemi** yanı sıra **askerî itfaiyenin** kurulması da bu dönemin kayde değer yenilikleri arasında yer almaktadır (Örenç, 2013, s. 79-102).

Sultan Mahmut, kendisinden önceki hiçbir sultanın teşebbüs edemediği kıyafet düzenlemelerini yürürlüğe koydu. Mesela, 1828'te aldığı bir kararla askerlerin **fes** giymesini zorunlu hale getirdi. Ertesi yıl çıkarılan kıyafet nizamnamesiyle ile de din adamları (ulema) dışındaki bütün devlet memurlarının fes giymesi zorunlu oldu. Artan fes ihtiyacı için günümüzde de varlığını koruyan **Feshane** binası inşa edildi (1833). Fes imalatı için önce Bursa ve ardından da Tunus'tan ustalar getirildi (Beyoğlu vd., 2013, 1, s. 20).

Sultan Mahmut, denizciliğe, teknolojiye ve ticarete özel önem verdi. İlk **buharlı gemiler** bu dönemde bahriye envanterine katıldı (1828). Sultan, Avrupalı krallar gibi pantolon giyerek, Batı tarzı protokoller eşliğinde, bu yeni buharlı gemilerle yurt gezilerine dahi çıktı.

2.1.2. Askerî Reformlar

II. Mahmut, merkezî idareyi güçlendirirken bir taraftan da askerî yenilikler yapmaya çalıştı. İlk olarak **Sekban-ı Cedit Ocağı**'ni kurdu ve bunlara modern tarzda talim zorunluluğu getirdi (14 Ekim 1808). Sekban askerlerin sayısı kısa sürede 10 bini aştı. Sultan, eski ocakların ıslahı için de kaynak ayırdı ve Avrupa'dan uzmanlar getirtti. Ancak Nizam-ı Cedit reformlarına başından itibaren tavır almış olan yeniçeriler, tekrar ayaklandılar (15-18 Kasım 1808). Hatta Alemdar Mustafa Paşa'nın konağını basarak ölümüne sebep oldular. Ardından da bütün Sekban-ı Cedit askerlerini dağıttılar. Bazı subayları ise katlettiler. Modern askerî eğitimin yapıldığı Selimiye ve Levent kışlaları yanı sıra Üsküdar'daki matbaayı ateşe verdiler. Bu son olay, başta Sultan Mahmut olmak üzere reformist devlet idarecilerinde, Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan köklü ıslahat yapılamayacağı düşüncesini pekiştirmiş oldu (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 119-120).

Sultan, yeniçerilere yönelik bir operasyon için fırsat kollamaya başladı. Çok uzun süren bu sabır döneminde, ulema başta olmak üzere yeniçerilerin ilişkide olduğu kesimlere yönelik politikalar geliştirdi. Halk, muhtemel bir isyana karşı hazırlandı ve el altından silah dağıtımı bile yapıldı. Nihayet yeniçeriler, 15 Haziran 1826'da isyan edince, kendi korkunç sonlarını hazırlamış oldular. Zaten uzun zamandır bu anı bekleyen Sultan Mahmut, halkın ve ulemanın desteği ile iki gün içerisinde Yeniçeri Ocağı'ni ve onları hatırlatan her şeyi ortadan kaldırdı (17 Haziran 1826). Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi, Osmanlı literatüründe **Vaka-i Hayriye** (Hayırlı Olay) olarak yer buldu.

Yeniçeriler ile bağlantılı bütün kurumlar ortadan kalkınca, Avrupa tarzında yeni bir ordu kurulması çalışmalarına başlandı. Nitekim kısa süre içinde **Asâkir-i Mansure-i Muhammediye** adıyla düzenli bir ordu oluşturuldu (Özcan, 1991, 3, s. 457-458). Mansure askerleri için yine Levent Çiftliği eğitim alanı olarak belirlendi. Bir süre sonra bahriye askerlerine yönelik de düzenleme yapıldı ve **Asakir-i Mansure-i Bahriye** teşkilatı kuruldu. Haliç'teki Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (bir süre sonra Mekteb-i Bahriye (Deniz Mektebi)) ile Tophane-i Amire modernleştirildi (Lewis, 1993, s. 77-84; Örenç, 2019, s. 395-423).

II. Mahmut, önceliği askerî ihtiyaçlara verdi ise de eğitim alanında da çok önemli reformlara imza attı. İlk başta İstanbul ile sınırlı olmak üzere, ilköğretimi zorunlu yaptı. Osmanlı'da modern eğitim verilen ilk tip okulu olan **Mekteb-i Tıbbiye**'yi 1827'de bizzat açtı. Askeriye için hekim ve cerrah yetiştirecek bu okul için Avrupa'dan hocalar getirdi. Eskinin mehterhanesi yerine **Muzika-i Hümayun** kuruldu (1831). Osmanlı'nın ilk harp okulu olan **Mekteb-i Ulum-ı Harbiye** (Harbiye Mektebi) yine bu dönemde açıldı (1834). Avrupa'ya ilk kez öğrenci bu dönemde gönderildi (Berkes, 2002, s. 184-194).

II. Mahmut devri reformlarını kendisinden önceki dönemlerden ayıran en önemli husus, yeniçeri hadisesinde olduğu gibi, geleneksel kurumlardan kopularak yenilerinin oluşturulmasında gösterilen başarıdır (Lewis, 1993, s. 84-87; Beydilli, 2003, 27, s. 352-357).

2.1.3. Dönemin Önemli Siyasi Kriz ve İsyanları

Sultan II. Mahmut tahta çıktığında Rusya ile 1806'da başlayan savaş sürmekteydi. Bu yıpratıcı savaş, 28 Mayıs 1812 tarihli **Bükreş Antlaşması** ile son buldu. Antlaşma ile Sırlara özerklik anlamında yeni haklar verilirken, **Pрут** ve **Tuna** nehirleri ağızları sınır hattı olarak belirlendi. Bu sınır hattı ile Osmanlı Devleti, Balkanlarda Rusya karşısında biraz daha gerilemiş oluyordu (Kılıç vd., 2109, s. 82-84).

Bu esnada Avrupa siyasetinde çok önemli gelişmeler yaşanıyordu. Napolyon savaşları sonrası, Avrupa düzeninin sağlanması amacıyla **1815 Viyana Kongresi** toplanmıştı. Avrupa güçler dengesinin İngiltere eksenli yeniden düzenlendiği bu kongreye davet edildiği halde Osmanlı Devleti katılmadı. Bâbiâli, iç işlerine müdahale ve Sırlar lehine baskı olmasından endişe etmişti (Uçarol, 2014, s. 35-43, 121-125, 139-140).

Sultan Mahmut döneminin ilk büyük krizi 1821'de başlayan **Rum (Yunan) İsyanı** sürecinde yaşandı. Aslında Fransız İhtilali'nin doğurduğu milliyetçilik dalgası, 1804 Sırp İsyanı ile Osmanlı Devleti'ni vurmuştu. Şartlar uygun olmadığından Sırlara Avrupa'dan destek gelmeyince isyan kolaylıkla bastırıldı. Fakat Rum İsyanı'nda durum farklı gelişti. Avrupa ve Amerika'daki Yunan hayranlığının etkisi ile Rumlara destek arttı. Osmanlı Devleti, kısa sürede Mora Yarımadası'na ve Akdeniz Adalarına yayılan isyanı bastıramadı. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istendi (1824). Mısır'ın eğitimli **Cihadiye** askerleri Mora'ya nakledilince isyancılar dağıldı. Bu durum karşısında Rumları himayede anlaşılan İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı'ya baskı yapmaya başladılar. Üç devlet, işi fiili müdahaleye kadar götürdü ve **Navarin Limanı**'ndaki Osmanlı-Mısır ortak donanması yakıldı (20 Kasım 1827). Bu saldırıdan kısa süre önce Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Navarin'de donanması yok edilen Osmanlı Devleti, bir anda ordusuz ve donanmasız bir imparatorluk haline geldi (Örenç, 2009, 46, s. 37-38).

Navarin ardından Fransa, müttefikleri adına Mora Yarımadası'na asker çıkardı. Bu süre sonra **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı** başladı. Ruslar doğuda **Kars**, batıda ise **Edirne**'ye kadar geldiler. İki ülke arasında imzalanan **Edirne Antlaşması**'yla ilk aşamada özerk **Yunanistan Prensiği** kurulmuş oldu. Fakat Avrupalıların baskıları sürdü ve kısa süre sonra Yunanistan'a tam bağımsızlık verildi (1830). Bir süre sonra yeni Yunanistan Devleti'nin sınırları, yine üç devletin müdahalesi ile Rumeli yönünde daha da genişletildi (1832).

Fransa, Osmanlı Devleti'nin düştüğü bu zor durumdan yararlanarak Afrika'daki stratejik Osmanlı eyaleti **Cezayir**'i işgal ederek sömürgesi haline getirdi (1830). Osmanlı Devleti, daha Yunanistan ve Cezayir kayıplarının etkisini atlatmadan bu sefer Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın on yıl sürecek olan isyanı ile sarsıldı (1831). Devlet, bir eyaletinin valisini alt edebilmek için Avrupalılarla ittifak yapmak ve tavizler vermek zorunda kaldı.

Osmanlı-Mısır birliklerinin ilk çarpışması **Konya** civarında oldu. Bu savaşta Osmanlı Ordusu ağır bir yenilgi alınca, Mısır askerlerinin önünde İstanbul'a kadar hiçbir güç kalmadı. Bu arada Mısır birlikleri **Bursa** şehrine kadar ilerledi (Şubat 1833). Başkenti ve hanedanı tehdit altına düşen Sultan Mahmut, Rusya'nın askerî yardım teklifini kabul etti. Ardından bir Rus filosu Boğaz'a girip **Beykoz**'da karaya asker çıkardı (5 Nisan 1833). Hemen peşinden Rusya ile ittifakı resmileştiren **Hünkar İskelesi Antlaşması** imzalandı (1833). Bu antlaşmada özellikle Boğazların geçiş statüsünde Ruslara avantaj sağlayan hükümlerin bulunması, Avrupa'da yankı buldu (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 123-125). Böylece Mısır Meselesi bir anda Avrupa genel sorunlarından biri haline geldi.

Avrupalıların müdahalesi sonrası Bâbıâli ile Mehmet Ali Paşa arasında **Kütahya**'da geçici bir uzlaşma sağlandı. Mısır operasyonu ile merkezî idareyi güçlendirmedeki son halkayı tamamlamak isteyen Sultan Mahmut, İngiltere'nin desteğine başvurdu. Bunun için Hariciye Nazırı **Büyük Mustafa Reşit Paşa**'yı devreye soktu. Mısır Meselesi'nde destek karşılığı İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapılması uygun bulundu. Böylece eskinin kapitülasyonları ötesinde ticari ayrıcalıklar içeren **Baltalimanı Antlaşması** ortaya çıkmış oldu (16 Eylül 1838).

II. Mahmut ile Kavalalı arasındaki mütareke durumu, 1839 Haziran ayında büyük bir çatışmaya ve son bir hesaplaşmaya dönüştü. Fakat Osmanlı Ordusu yine başarısız oldu ve **Nizip**'te ağır bir yenilgi aldı (24 Haziran 1839). Sultan, bu son hezimetin haberini almadan vefat etti. Yerine genç oğlu **Abdülmecit** tahta çıktı. Yeni dönemde gündem Avrupa tarzı reformlar ve reformist diplomatlar oldu (Küçük, 1988, 1, s. 259-262).

2.2. Tanzimat Devri ve Batılılaşma Süreci

2.2.1. Tanzimat Fermanı (1839)

II. Mahmut dönemi yeniliklerine bakıldığında Tanzimat'ın temellerinin bu devirde atıldığını söylemek doğru olacaktır. İlerleyen süreçte **Sultan Abdülmecit**'in de desteği ile Avrupa'yı iyi bilen devlet adamlarından **Mustafa Reşit Paşa** reformların sürükleyicisi pozisyonu kazandı. Genç padişah, güçlü muhalifler de bulunmasına rağmen Mustafa Reşit Paşa'nın fikirlerinden etkilendi ve fermanın ilanına izin verdi (Lewis, 1993, s. 106-115; Berkes, 2002, s. 213-244).

Kuşkusuz Türk modernleşme ve Batılılaşma tarihinin en önemli metinlerinden biri olan Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane meydanında bizzat Mustafa Reşit Paşa tarafından okunarak ilan edildi. **Tanzimat-ı Hayriye** olarak da adlandırılan ferman, Takvim-i Vekâyi'nin 22 Aralık 1839 tarihli nüshasıyla iç ve dış kamuoyuna duyuruldu (İnalçık-Seyitdanlıoğlu, 2006, s. 13-83).

Tanzimat Fermanı'nın hemen giriş kısmında, eski dönemler ve yöneticileri eleştirilmekteydi. Buna göre son 150 yıllık süreçte devlet ve halk çeşitli sebepler yüzünden zenginliklerini kaybedip fakirliğe ve güçsüzlüğe düşmüştü. Fermana göre bu durumun sorumlusu yasalara uymayan yöneticilerdi. Devletin kaynakları yeterliydi ve bu kaynaklar verimli ve akılcı kullanılmış olsa 5-10 yıl içerisinde ekonomik gelişme kaydedilecekti.

Fermanda vurgu yapılan kalkınma ümidinin gerçekleşmesini engelleyen ve düzeltilmesi gereken hususlar ana hatlarıyla şöyle belirlenmişti:

Bütün dünyada **can**, **ırz** ve **namus** güvenliğinden daha kutsal bir değer olmadığından, kalkınma için birinci can ve namus masuniyetinin sağlanması gerekiyordu.

Fermanda devletin vergi adaletini sağlamasının gerektiği vurgulanmıştı. Bir takım kamu harcamaları için halktan vergi alınacaktı. Vergi toplamada **iltizam** usulü ise zararlı görülüyordu.

Osmanlı vatandaşlarının **ömür boyu asker olmaları** ekonomiye ve sosyal yaşama zararlıydı. Bu nedenle askerlikte süre belirlenmesi kararlaştırılmıştı. Nöbetleşe olmak üzere 4 veya 5 senelik askerlik süresi makul görülmüştü.

1839 Tanzimat Fermanı orijinal metni

(Kaynak: Akyıldız, 2011, s. 2)

Devlet memurlarının yeterli miktarda maaşları vardı. Olmayanlara maaş bağlanacaktı. Ayrıca **rüşvetle** mücadele amacıyla özel bir kanun hazırlanacaktı.

Ferman, bundan böyle yürürlük kazanacak nizamname ve kanunlara padişahın uyacağı, ulemanın ve vekillerin de yasalara uygun hareket edecekleri vaatleriyle son bulmaktaydı.

Tanzimat, Mısır Meselesi'nin hararetli günlerinde ilan edilerek, Avrupa kamuoyunun desteği umulmuştu. Nitekim ilanın hemen ardından ferman Fransızcaya çevrilerek yabancı elçiliklere iletilmiştir. Ferman, Osmanlı Müslim ve gayrimüslim vatandaşları arasında şahsî haklar ve vatandaşlık hukuku bakımından eşitlik sağlamayı hedeflemişti. Aslında bu söylem, klasik dönem zımmî hukuk ve İslamî anlayışına aykırıydı. İlerleyen süreçte Tanzimat'ın bu eşitlik iddiasını pekiştirmek amacıyla ilan edilecek olan 1856 **Islahat Fermani**'nin uygulamasında yaşanacak zorluklar da çoğunlukla bu noktada düğümleniyordu (Berkes, 2002, s. 244-248; Kılıç vd., 2019, s. 146-149).

Fermanın ilanından sonra devlet yönetimini ve toplum hayatını kuşatan yoğun bir kanunlaşma süreci başladı. Bu dönemin önceki yenileşme hareketlerinden en önemli farkı, başta hukuk olmak üzere yapılan düzenlemelerde ağırlıklı olarak **Avrupa**'dan esinlenilmiş olmasıydı. Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti'nde köklü bir Batıcılık anlayışı da yerleşmiş oldu.

Tanzimat, II. Mahmut ile başlayan merkezîyetçilik anlayışını kanunlara ve iştişarî kurumlara dayandırarak, Avrupa tipi bir yönetim anlayışına geçişi hızlandırdı. Bu süreçteki dikkate değer değişimlerden biri klasik devlet yapılanmasındaki ilmiye, kalemiye ve seyfiye dengesinde, ilk defa olarak kalemiyenin –bürokrasinin- üstünlüğünün belirgin hale gelmesiydi. Bu bakımdan Tanzimat, bir **sivil** proje görünümündeydi. Fermanı hazırlayanlar ve uygulayanlar Avrupa'yı iyi bilen ve her birinin Batı'da müttefiki bulunan Mustafa Reşit, Keçecizâde Mehmet Fuat ve Mehmet Emin Ali gibi sivil paşalardı (Ortaylı, 1994, 1, s. 286-300).

Tanzimat dönemi incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde geri dönüşü olmayan bir reform sürecinin başladığı görülmektedir. Tanzimat, bu haliyle kendisinden sonraki bütün dönemleri etkilemişti. Bu nedenle Türk devlet, siyaset ve toplum yapısını anlamada Tanzimat sürecinin öğrenilmesi son derece önemlidir. Fakat, aynı zamanda, fermanı ve dönemin siyasi ikliminin ürettiği Batılı anlayışı benimseyenler ile buna belli noktalarda muhalif olanlar arasında uzun vadeli bir mücadele dönemi de başlayacaktı. Bu süreçte temel ayrışma, Avrupalı değerlere yaklaşımda olacaktır. Avrupa medeniyetini algılamada oluşan bu ayrışma, çok derin değişimler

yaşamakla birlikte temel anlayış bakımından günümüze kadar devam etmiştir. Bu noktadan bakıldığında, Türk toplumunda Tanzimat'a ve Batılılaşmaya yönelik tartışmaları anlamlandırmak daha kolay olacaktır. Çünkü Tanzimat ile Osmanlı aydın ve düşünürleri arasında ilk defa kalıcı bir ayrışma (düalizm) oluşmuştur. (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2006, s. 127-151).

Bütün bu değerlendirmeler göstermektedir ki Tanzimat projesi, bir restorasyon hareketiydi ve bu haliyle Osmanlı Devleti'ni ve takipçisi Türkiye Cumhuriyeti'ni yaklaşık bir asır boyunca derinden etkilemeyi başarmıştır.

2.2.2. Islahat Fermanı (1856)

Tanzimat'ın devlet ve toplum hayatında öngördüğü değişim sürerken, bir süredir Rusya ile yaşanan siyasi kriz önce büyük bir savaşa, ardından da yapılan ittifaklarla Avrupa ile ilişkilerde yeni bir döneme dönüşecekti. Rusya'nın tahrikleri ile patlak veren **Kırım Harbi** (1853-1856) sürecinde Mustafa Reşit Paşa'nın çabaları ile Avrupa'da müttefik bulundu. Bu büyük Avrupa savaşında İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. Osmanlı Devleti ile müttefikleri, Rusya'yı ağır bir yenilgiye uğrattılar. Hıristiyan Avrupalıların Müslüman bir ülke için kanlarını dökmeleri, savaş sonunda Osmanlı Devleti için bir bedel ortaya çıkardı. Avrupa kamuoyunun tatmin edilmesi gerekiyordu. Bu yüksek beklenti hem Islahat Fermanı'nın ilanı ve hem de Avrupa maliyesine kalıcı biçimde uyumunun önünü açan dış borç alımlarıyla sağlandı (Lewis, 1993, s. 115-118).

Savaş sonunda Osmanlı devlet adamları, Avrupalı diplomatların telkinleriyle yeni bir ferman hazırlığına başladılar. Tanzimat, Osmanlı bürokratları tarafından hazırlanmışken, Islahat Fermanı, Bâbîâli'de Avrupalı elçilerle müzakereler sonucunda kaleme alındı. Elçiliklerle 1856 yılı Ocak ve Şubat ayları boyunca süren görüşmeler sonucunda, Osmanlı gayrimüslimlerinin hak ve hukuklarını yeniden düzenleyen bir metin üzerinde uzlaşma sağlandı (Gülsoy, 1999, 19, s. 185-190).

Islahat Fermanı, 18 Şubat 1856 tarihinde bütün devlet erkânı, cemaat liderleri ve yabancı ülke temsilcileri huzurunda okundu. Fermanın giriş kısmında hem devletin güç kazanması hem de vatandaşların birbirlerine olan bağlılıklarının sağlanması amacıyla böyle bir fermanın ilan edildiği açıklanmaktaydı. Ferman, Kırım Harbi'ne son veren **Paris Antlaşması**'nın 9. maddesinde de yer aldı. Bu madde içeriğinde, padişah tarafından fermanın ilan edilmesi övülürken, antlaşmayı imzalayan büyük devletlerin bundan böyle Osmanlı Devleti iç işlerine kesinlikle karışmayacakları taahhüt edilmekteydi. Fakat bu taahhüdün sadece kâğıt üzerinde kalacağı kısa süre sonra anlaşıldı.

Islahat Fermanı'nda Tanzimat ile aynı hedeflere vurgu yapılmaktaydı. Aralarındaki fark, Islahat Fermanı'nın devleti ve vatandaşlık haklarını daha ayrıntılı ele almasıydı. Islahat Fermanı'nda vatandaşların ırk ve din farkı gözetilmeden kaynaştırılması ve bir **Osmanlı vatandaşlığı** bilincinin oluşturulması amacı daha belirgin ifadelerle ortaya konulmuştu (Kılıç vd., 2019, s. 164-166, 180-182).

Islahat Fermanı'nda ana hatları ile şu hususlara değinildi:

a) Osmanlı Müslim-gayrimüslim vatandaşlarının can, mal ve namus emniyeti sağlanacaktı. Bütün vatandaşların din ve mezhep hakları güvence altında olacaktı. Hıristiyan vatandaşlar Patriklerini kaydı hayat şartı ile seçeceklerdi. Ruhani liderlere maaş bağlanacak, buna karşılık toplanan cemaat vergileri kaldırılacaktı. Hıristiyan vatandaşlar ayin ve törenlerini kendi dillerinde serbestçe yapabilecekler, her türlü okul, hastane ve kilise açabileceklerdi.

b) Hiçbir Osmanlı vatandaşı ırkı, dili ve dini sebebiyle aşağılanmayacak, haklarında onur kırıcı tabirler kullanılmayacaktı. Yine hiç kimse dinini ve mezhebini değiştirmeye zorlanamayacaktı. Mahkemelerde, gayrimüslimler ile Müslümanların şahitliği eşit sayılacaktı.

c) Müslüman veya gayrimüslim bütün Osmanlı vatandaşları devlet memuru olma ve eğitim görmede eşit olacaklardı.

d) Gayrimüslim vatandaşlar eyalet, kaza ve nahiyelerdeki idare meclisleri ile Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye gibi yüksek meclislere üye olabileceklerdi. Bütün vatandaşlar eşit ve serbest bir şekilde ticaret yapabilecekler, mülk edinebileceklerdi.

e) Fermana göre bütün vatandaşlar askerlikle yükümlü olacaktı. Bu durumda **cizye** tarihe karışmış oluyordu. Fakat bu sistemin yürümeme ihtimali dikkate alınarak askere gitmek istemeyen gayrimüslimlere, kaldırılan cizye vergisine benzer bir **nakdî askerlik bedeli** (bedel-i askerî) ödeme hakkı tanınmaktaydı (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 148-149).

Şurası bir gerçektir ki Tanzimat Fermanı'na göre çok daha kapsamlı içeriğe sahip Islahat Fermanı'nın ana hedefi Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında tam bir eşitlik sağlamaktır. Bundan dolayı, Islahat Fermanı'nda

daha ziyade gayrimüslimlere yönelik hükümlerin öne çıkmıştı. Bu hükümler sadece Osmanlı gayrimüslim vatandaşlarını değil ve fakat, onları himaye eden Avrupalı ülkelere Osmanlı iç işlerine müdahalede yeni gerekçeler de sunmuş oluyordu (Gülsoy, 1999, 19, s. 185-190).

Islahat Fermanı, Avrupa ile ittifak ikliminde hazırlanmasına rağmen, başta gelir kaybına uğrayan gayrimüslim ruhani liderler olmak üzere hiçbir tarafı memnun etmedi. Hatta fermanın ilanından sonra müslim ve gayrimüslimlerin beraber yaşadığı bölgelerde ciddi karmaşalar yaşandı. Fermana tepki nedeniyle çıkan bazı isyanlara, Avrupalı ülkeler asker göndererek müdahale dahi ettiler (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 148-149, 157-162).

Bu tepkilerin derinliğini anlamak için İstanbul'da 1859'da ortaya çıkarılan gizli bir cemiyete bakmak yeterliydi. Tarihe **Kuleli Vakası** olarak geçen bu gizli yapılanmanın amacı **Müdafaa-i Şeriat** yapılanması adıyla Sultan Abdülmecit'i tahtan indirmektir. Yakalanarak Kuleli'de yargılanan cemiyet üyelerinin hedefi, eski düzeni yeniden kurmaktır (İğdemir, 2009, s. 9-76).

Tanzimat ve Islahat dönemleri bütün yönleri ile değerlendirildiğinde, iyi niyetli çabalara rağmen süreçte istikrar sağlanamadı. Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıldan itibaren bütün reform hareketlerinde rastlandığı gibi Tanzimat sürecinde de sorunların çözümsüzlüğünde gelinen nokta, nitelikli devlet kadrolarının eksikliği idi. Bir de zaman içinde şahsi ikbalini her şeyin üzerinde tutan yeni bir idareci tipolojisinin doğuşuna engel olunamamasıydı.

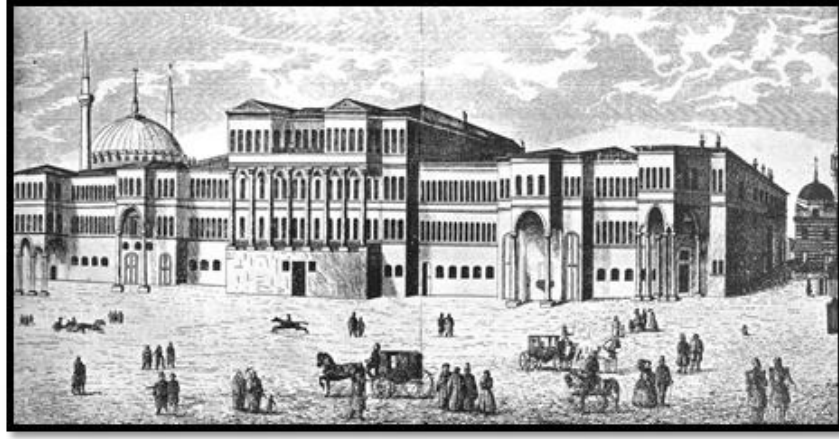
Diğer taraftan, imparatorlukta bütün unsurların sürece farklı anlam yüklemesi ve yüksek beklentilerin oluşması, Tanzimat ricalinde baskıya ve tutarsızlıkların derinleşmesine neden olmuştu. Her iki ferman, birlik ve beraberliği amaç olarak ortaya koymuşsa da Avrupalıların müdahaleleri ile derinleşen ayrılıkların kaynağı haline gelmişti. Bu olumsuz gelişmeler karşısında Müslümanlar arasında oluşan tepki ve zamanla ortaya çıkan muhalefet, reformlar adına atılan adımları Avrupa'ya yaranma gayreti olarak değerlendirildi. Bundan dolayı Müslüman halk, gayrimüslimlerin haklarının öne çıkarılması nedeniyle devletin kendi asli unsurlarını unuttuğu düşüncesine kapıldı. Bu durum reformların kalıcılığı önünde hep bir engel olarak durmuştur (Örenç, 2013, s. 105-128).

Ayrıca, Osmanlı maliyesi Tanzimat sonrasında ciddi bir değişim yaşamaya başladı. Fakat bir bakıma Avrupa sistemine uyum çabalarını da içeren Tanzimat'ın ekonomik ayağında başarı sağlanamadı. Özellikle Kırım Harbi sürecinde başlayan dış borç alımı ekonomideki tüketim alışkanlığına ve israfa sebep oldu. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa ekonomik sistemine, üretim yerine borçlanma ile bağımlı hale gelmesi, kaçınılmaz olarak devleti iflasa sürüklemiştir.

2.2.3. Tanzimat Döneminde Kurumsal Düzenlemeler (1839-1876)

Tanzimat'ın ilk aşamasında, Sultan Abdülmecit ve Batı yanlısı sivil paşaların başlattığı reform uygulamaları, Sultanın ölümü ardından tahta çıkan kardeşi Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde de devam ettirildi. Bu devirde Tanzimat'ın merkezde ve taşrada başlattığı kurumsallaşma tamamlandı. Fakat reformlarının ekonomik ayağının başarısız olması, ekonomik iflasa, onun da tetiklediği siyasi bir kaosa neden oldu (Kılıç vd., 2019, s. 218-223). Sultan Abdülaziz'in askerî darbe ile tahttan indirilişi ardından yine bir ara dönem yaşandı. Sultan V. Murat, 3 ay süre ile padişah oldu (1876). V. Murat'ın sağlık sorunları ortaya çıkınca bu sefer Meşrutiyet'i ilan etmek şartı ile Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) tahta oturdu.

Tanzimat dönemi boyunca devlet yönetiminde **Bâbîâli** kurumu öne çıktı. Hatta Tanzimat dönemi için Bâbîâli bürokrasinin diktatörlüğü tabiri dahi kullanıldı. Bâbîâli, Mustafa Reşit Paşa ekolünden gelen güçlü sadrazam ve devlet adamlarının elinde devletteki bütün işleri planlayan ve yürüten bir kurum haline dönüştü (Akyıldız, 2018, s. 23-62).

1867'de Bâbüali (Günümüzde İstanbul Valiliği binası)

(Kaynak: Örenç, 2013, s. 109)

Tanzimat aydınları Avrupalı devletler seviyesine ulaşmak için eğitim ve kültür kurumlarının önemini biliyorlardı. Eğitimi planlamak amacıyla **Muvakkat Meclis-i Maarif** adıyla bir kurum oluşturdular. Maarif Meclisi'nde, sıbyan mekteplerinin düzenlemesi, ilkokulların parasız ve mecburi olması, rüştiyelerin çoğaltılması ve en önemlisi yüksek öğretim kurumu olarak bir **Darülfünun (üniversite)** açılması gibi çok önemli kararlar alındı. Eğitimin planlanması amacıyla **Mekatib-i Umumiye Nezareti** adıyla bir kurum daha oluşturuldu. Osmanlı Devleti'ndeki 1846'da açılan Darülfünun'un ilk faaliyet amacı, devlette hizmet edecek bilgili -malumatlı bendegân- kişiler yetiştirmektir. Ayrıca, devlet dairelerine kâtip yetiştirmek üzere rüştiyeyi bitirenlerin gidebileceği **Mekteb-i Mahrec-i Aklam** adlı okul açıldı (1862). Bir süre sonra **Mekteb-i Tibbiyye-i Şahane** adıyla ilk sivil tıp okulu eğitime başladı (1866). Ertesi sene ise **Eczacılık Mektebi** faaliyete geçti. Bu arada Fransa'nın ısrarları talepleri sonucunda **Mekteb-i Sultanî** (Galatasaray Lisesi) adıyla lise seviyesinde bir okulun açılmasına izin verildi (1868). Bu arada Hıristiyan çocukların Türkçe imtihanı vermek şartıyla rüştiyelere kabulü uygun bulundu (Küçük, 1988, 1, s. 179-185).

Eğitime dair en önemli adımlardan biri **Maarif-i Umumiye Nizamnamesi**'nin yayınlanması oldu (1869). Bu nizamnameye göre artık eğitim hizmetleri, devletin asli görevleri arasında yer alacaktı. Dinî eğitim veren kurumlar dışındaki bütün okullarla ilgilenmek ve düzenleme yapmak amacıyla maarif nazırının başkanlığında bir de **Meclis-i Kebir-i Maarif** oluşturuldu (Örenç, 2013, s. 112, 140-142).

Tanzimat bürokratları, Avrupa'da olduğu gibi devlet yönetiminde **yasama** ve **yürütme** güçlerini birbirinden ayırmaya çalıştılar. Bu maksatla II. Mahmut devrinde faaliyete geçmiş olan Meclis-i Vala, Tanzimat'ın ilerleyen döneminde ikiye ayrıldı. Yargı işlerine bakmak amacıyla **Meclis-i Ahkam-ı Adliye** kurulurken, yasama mevzuatı için de **Meclis-i Ali-i Tanzimat** ya da kısaca **Meclis-i Tanzimat** oluşturuldu. Böylece ilk defa olarak yasama ile yürütme erkleri birbirinden ayrılmış oldu. Üstelik yasama organına yürütme organını denetleme ve kontrol etme yetkisi de verilmişti. Sultan Abdülaziz devrinde biri **Şura-yı Devlet** (günümüzde Danıştay), diğeri **Divan-ı Ahkam-ı Adliye** (Yargıtay'ın ilk nüvesi) adıyla iki yeni kurum faaliyete geçti (Örenç, 2013, s. 106, 110-112, 141-142).

Tanzimat reformlarının ana dayanaklarından olan merkezîyetçilik anlayışı, zamanla çağdaş bir vilâyet yönetimini zorunlu hale getirdi. Tanzimat'ın ilanından itibaren eyalet yönetiminde birçok değişiklik yapıldı. Yeni sistemi uygulamak amacıyla 1840'tan itibaren sancaklara **muhassıl** adıyla idareciler atandı. Bunlar malî yetkilere de sahiptiler. Sonraki süreçte eyalet tabiri yerine **vilâyet**, sancak yerine **liva** kullanılmaya başlandı. Bu durumda Beylerbeyinin yerini **vali**, sancak beyinin yerini ise **mutasarrıf** almış oldu. Daha sonra sancak idarecilerine **kaymakam** denilmeye başlandı. Ülke yönetiminde daha hızlı karar alınabilmesi için vilâyet ve livaların sınırları daraltıldı. Bu uygulama sonrası 1846 yılında Osmanlı memleketlerinde toplam 36 vilâyet oluştu. Bunların 15'i Rumeli'de, 19'u Arabistan, Suriye, Irak ve Anadolu'da, 3'ü de Afrika'da idi. Bu yapılanma sürecinde vilâyet merkezlerinde **Vilâyet İdare Meclisleri** oluşturuldu. Bu meclislere devlet görevlilerinin yanı sıra ahali tarafından seçilecek iki Müslim, iki de gayrimüslim üyenin katılımı sağlandı. Tanzimat'ın Türk modernleşmesine en büyük katkılarından biri, halkın bu yerel meclisler vasıtasıyla yönetime katılımının sağlanması oldu. (Çadircı, 1991, s. 103-273; Ortaylı, 1994, 1, s. 306-313).

Tanzimat'ın ilk dönemindeki bu önemli adımlara Sultan Abdülaziz devrinde devam edildi. Bilhassa vilâyet idaresinin sistematikleşmesi açısından çok önemli yasalar çıkarıldı. Bu kapsamda 1864 tarihli bir **Vilâyet Nizamnamesi** hazırlandı. Bu nizamname ilk olarak Midhat Paşa'nın valilik yaptığı **Tuna**'da uygulandı. Ardından **Edirne**, **Bosna**, **Halep** ve **Trablusgarp**'ta başarılı sonuçlar alındı. 1864 tecrübelerinden yararlanılarak, önce bir nüfus sayımı yapıldı ardından da 1867 tarihli yeni bir vilâyetler düzenlenmesi yürürlük kazandı. 1867 sonrası Osmanlı Avrupasında 10 vilâyet ve 44 sancak Asya'da 16 vilâyet ve 74 sancak

Afrika'da 1 vilayet ve 5 sancak oluşturuldu. Vilâyette vali, liva yani sancakta mutasarrıf, kazada ise kaymakam yetkili mülkî amir oldu. Köylerde muhtarlar yine seçimle belirleniyordu. Her vilâyet, liva ve kazada işlerin müzakeresi için birer **İdare Meclisi** (Meclis-i İdare), vilâyetlerde ise Umumi Meclis (Meclis-i Umumî) kurulları faaliyete geçirildi (Örenç, 2013, s. 140-141; Kılıç vd., 2019, s. 187-190).

Tanzimat sürecinde modern yönetime dair atılan bir diğer önemli adım İstanbul'dan başlamak üzere belediye idarelerinin kurulması oldu. Avrupa tarzındaki ilk belediye olan **İstanbul Şehremaneti** teşkilatı 1854'te oluşturuldu. Kırım Harbi esnasında İstanbul'a çok sayıda göçmen ve müttefik askerler gelince, şehirde karşılaşılan büyük sorunların çözümü amacıyla belediyenin açılması uygun bulunmuştu (Ortaylı, 1994, 1, s. 314-317).

Tanzimat bir kanunlaşma dönemi olduğu için hukuk sisteminde önemli yeniliklere gidildi. İlk önce, 1840 yılında Fransız yasalarından yararlanılarak **Ceza Kanunu** hazırlandı. Aynı tarihlerde yine Fransız'dan esinlenilerek bir de **Ticaret Kanunu** kaleme alındı. Ayrıca, Osmanlı vatandaşları ile yabancıların ceza davalarını görmek amacıyla **Karma Mahkemeler** oluşturuldu (1847). Bu mahkemeler, ölüm hariç her cezayı vermeye yetkili kılındı (Aydın, 1994, 1, s. 429-437).

Tanzimat devri kanunlaşma çalışmalarında Avrupa'dan ve bilhassa Fransa'dan etkilenilmeden hazırlanan millî vasıflı yasalardan biri **Arazi Kanunu** idi. 1858'de çıkarılan bu kanun, devlet adamı ve tarihçi **Ahmet Cevdet Paşa**'nın başkanlık ettiği bir komisyon tarafından hazırlandı. Benzer bir durum Medeni Kanun hazırlanması esnasında da yaşandı. 1856 Paris Kongresi'nden hemen sonra Fransız elçisinin tavsiyesiyle medeni kanun yazılması amacıyla bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon Fransız Medeni Kanunu'nu tercümeyle başladı. Ne var ki Ahmet Cevdet Paşa, Fransız kanununda yapılacak küçük değişiklikler içeren bir Medeni Kanunu'nun Osmanlı Devleti'nde uygulanmasına karşı çıktı. Paşa, Müslümanlar için Hıristiyanların medeni hukuk kanunlarının uygulanamayacağını belirterek millî bir kanun hazırlanmasını tavsiye etti. Sonunda, Ahmet Cevdet Paşa'nın bir süre başkanlığını yaptığı **Mecelle-i Ahkam-ı Adliye Cemiyeti** oluşturuldu ve bu cemiyet, 1868-1876 yılları arasında çalışmalar yaptı. Sonuçta 16 kitaptan oluşan Osmanlı medeni kanunu külliyatı olan **Mecelle** ortaya çıkmıştır (Aydın, 2003, 28, s. 231-235).

Tanzimat sürecinde askerlik alanında birçok düzenleme yapılmıştı. Öncelikle askerliğin ortak bir vatanî vazife olduğu temel ilkesi benimsendi. 1843'te çıkarılan bir kanunla askerlik süresi 5 yıl olarak belirlendi. II. Mahmut döneminde itibaren modern sistemle yapılandırılan kara ordusu Tanzimat döneminde **Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu, Arabistan, Irak ve Hicaz** olmak üzere yedi büyük birime ayrıldı. Piyade ve süvari birliklerinin eğitimi için Fransa'dan, topçular için Prusya'dan destek alındı. Prusya'dan subaylar getirtilerek **Harbiye Mektebi** 1866'da yeni baştan düzenlendi. Özellikle askerî teknoloji ile yakından ilgilenen **Sultan Abdülaziz** döneminde ordu silahları modernize edildi. Sultan, Rusya'ya karşı güçlü bir orduya ve donanmaya sahip olmayı bir beka sorunu olarak görmekteydi. Bu nedenle devlet hazinesinden ve şahsi bütçesinden silah alımlarına büyük paralar ayırdı. Bu dönemde Avrupa'dan yeni model silah ve modern zırhlı gemilerin alımı yapıldı. Mümkün oldukça yerli üretime de önem verildi. Sultan Abdülaziz, iç savaş sonrası dünya silah piyasasına giriş yapmaya çalışan **Amerikan** silah şirketlerinin önünü açtı. Kara ordusu için Amerikan şirketlerinden çok sayıda modern silah alımı yapıldı. Bir taraftan da askerî kanunlar gözden geçirildi. Askerî rüştiyeler (ortaokul) açılarak, askerlik tam manasıyla bir meslek haline getirildi. Gümüşsuyu, Taşkışla ve Taksim kışlaları yapıldı. Günümüzde Beyazıt'ta **İstanbul Üniversitesi**'nin merkez kampüsü olarak kullanılan tarihi bina, 1869 tarihinde **Seraskerlik** olarak inşa edildi (Karahasanoğlu, Yıldız, Akyıldız ve Çelik, 2013, s. 34-39).

Tanzimat süresince denizcilik alanında da önemli yeniliklere imza atıldı. Bahriye ile ilgili işlerin daha profesyonel yürütülmesi ve bürokrasisinin oluşması amacıyla 1867'de **Bahriye Nezareti**'ni kurdu. Rusya'ya Karadeniz'de üstünlük sağlayacak bir savaş filosu oluşturulmaya çalıştı. Modern savaş gemilerinin inşası ve satın alımı için yüksek bütçeler ayrıldı. Tersaneler ıslah edildi. Deniz Mektebi'nde eğitime önem verildi. Böylece padişahın özel ilgisi ile meydana gelen Osmanlı deniz kuvveti, sayıca dünyada üçüncü sırada gösterilmeye başlandı (Gencer, 2002).

Tanzimat gibi büyük ve kapsamlı bir değişim programının ekonomik ayağı önemliydi. Ekonominin Avrupa sistemine uyumuna çalışıldı. Kağıt para basımı, borsa gibi finans piyasasına etki eden kurumların kurulması gerçekleştirildi. Mesela, bankacılık alanında İngiliz-Fransız ortaklı **Osmanlı Bankası**'nın (Bank-ı Osmanî-i Şahane) açıldı. 1863'te faaliyete geçen Osmanlı Bankası'na, günümüzde Merkez Bankası'nın yetkisinde olan para basma izni de verildi. Bankanın para basma yetkisi 1930 yılına kadar sürdü.

Tanzimat'ın büyük değişim programının uygulanması, üretime dayanmayan Osmanlı ekonomisinde zamanla denge sorunlarına yol açtı. Abdülaziz devrinin sonlarına doğru iç ve dış borçlar 200 milyon altına ulaşmıştı. Devletin bir senede borç ve faiz olarak ödediği miktar 14 milyon altına çıkmıştı. Tanzimat döneminin ekonomi uygulamaları, 1875 yılına gelindiğinde devleti iflas noktasına getirmiş oldu (Örenç, 2013, s. 145-146).

Tanzimat dönemi boyunca bilhassa eğitim, edebiyat ve basın alanında yaşanan yenilikler, günümüze kadar etkisini sürdüren sosyal ve siyasi değişimlere zemin hazırladı. Bu dönemde Yeni Osmanlılar ardından Jön Türkler gibi muhalif yapılanmalar kapsamında gelişen Tanzimat aydını profili, güçlü bir edebiyat geleneğini de ortaya çıkırdı. Ziya Paşa, Şinasi, Âgah Efendi ve Namık Kemal gibi birçok önemli aydın, yazar ve şair bu dönemde yetişti. Tanzimat'ın sanat ve edebiyat anlayışı ve geleneği, Cumhuriyet felsefesinin şekillenmesinde etkisini gösterdi.

Bölüm Özeti

- Sultan II. Mahmut dönemi merkezîyetçilik anlayışı çerçevesinde devlet yönetimine dair yenilikleri ele aldık. Bu dönemde yapılan askerî ve sivil reformların niteliğini analiz ettik.
- 1839'da başlayan Tanzimat reformları süreci kapsamında devletin Batılı anlayışta bürokratik ve kurumsal dönüşümünü değerlendirdik. Bu süreçte yaşanan Avrupa tesirli sosyo-ekonomik değişimi ele aldık.
- Tanzimat ardından 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı döneminde Müslim-gayrimüslim ilişkilerinde yaşanan kırılmaları analiz ettik. Osmanlı'da artan Avrupa etkisini ve baskıları değerlendirdik; bu bağlamda yaşanan sorunları öğrendik.
- Tanzimat sürecinde (1839-1876) Avrupa tarzında şekillenen Osmanlı kurumlarının işlevlerini ele adık; bu kurumlardan Cumhuriyet dönemine intikal edenleri öğrendik.

Kaynakça

- Akyıldız, A. (2009). Sened-i İttifak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36 içinde (s. 512-514).
- Akyıldız, A. (2011). Tanzimat Fermanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40 içinde (s. 1-10).
- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*. İstanbul: Timaş Yay.
- Aydın, M. A. (1994). Osmanlıda Hukuk. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I* içinde (s. 375-510). İstanbul: IRCICA Yay.
- Aydın, M. A. (2003). Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28 içinde (s. 231-235).
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. A. Kuyaş (Yay. Haz.). İstanbul.
- Beydilli, K. (2002). Mahmud II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27 içinde (s. 352-357).
- Beydilli, K. (2006). Mustafa Reşid Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31 içinde (s. 348-350).
- Beyoğlu, S., vd. (2013). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-I*. C. Eraslan (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 2729.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: TTK Yay.
- Çelik, Y., Kızıltoprak, S., Varol, M. ve Hut, D. (2013). *Osmanlı Tarihi (1789-1876)*. Z. Kurşun ve D. Hut (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 2839.
- Gencer, A. İ. (2002). *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*. Ankara: TTK Yay.
- Gülsoy, U. (1999). Islahat Fermanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19 içinde (s. 185-190).
- İğdemir, U. (2009). *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma*. Ankara: TTK Yay.
- İnalçık, H., Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Phoenix Yay.
- Karahasanoğlu, S., Yıldız, G., Akyıldız, A. ve Çelik, Y. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*. A. Akyıldız (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 2837.
- Kılıç, M., vd. (2019). *Osmanlı Tarihi (1789-1876)*. M. Topal (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 3440.

Kurşun, Z., Kızıltoprak, S., Hut, D. ve Satan, A. (2018). *Osmanlı Tarihi (1876-1918)*. Z. Kurşun (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay. No. 3044.

Küçük, C. (1988). Abdülmecid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1 içinde (s. 259-262).

Küçük, C. (1988). Abdülaziz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1 içinde (s. 179-185).

Ortaylı, İ. (1994). Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 1 içinde (s. 283-333). İstanbul: IRCICA Yay.

Osmanlı Kıyafetleri, Fenerci Mehmed Albümü. (1986). İ. Turan (Ed.). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yay.

Örenç, A. F. (2009). 1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması. *İÜ Tarih Dergisi*, (46), 37-85.

Örenç, A. F. (2013). *Yakınçağ Tarihi, 1789-1918 -Giriş-*. İstanbul: Atı Yay.

Örenç, A. F. (2019). Yakınçağda Osmanlı Bahriyesi. A. S. Özkaya (Ed.), *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü* içinde (s. 395-423). İstanbul: Kronik Yay.

Özcan, A. (1991). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 457-458).

Uçarol, R. (2014). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yay.

Ünite Soruları

Soru-1 :

II. Mahmut döneminde gerçekleşen ve Osmanlı tarihinde “Vaka-i Hayriyye” olarak anılan olay aşağıdakilerden hangi hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) İlk resmî gazetenin çıkışı

(B) Matbaanın kuruluşu

(C) İlk fes giyilmesi

(D) Padişahın yurt dışı seyahati

(E) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı

Cevap-1 :

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı

Soru-2 :

Osmanlı'da ilk resmî gazete hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Takvim-i Vekayi

(B) Takvim-i Buldan

(C) İkdam

(D) Ceride-i Havadis

(E) Tanin

Cevap-2 :

Takvim-i Vekayi

Soru-3 :

Türk yenileşme tarihinde önemli bir yere sahip olan ve 1839 Tanzimat Fermanı'nı hazırlayarak Gülhane'de okuyan devlet adamı hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Mehmet Emin Ali Paşa

(B) Hüsrev Paşa

(C) Mustafa Reşit Paşa

(D) Keçecizade Fuat Paşa

(E) Mahmut Nedim Paşa

Cevap-3 :

Mustafa Reşit Paşa

Soru-4 :

Tanzimat dönemi reformları kapsamında modern şehir hizmetleri amacıyla 1854 yılında açılan ilk şehremaneti (belediye) hangi vilayette kurulmuştur?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Selanik

(B) İstanbul

(C) Cidde

(D) Edirne

(E) Bursa

Cevap-4 :

İstanbul

Soru-5 :

Aşağıdaki maddelerden hangisi 1856 Islahat fermanında yer almamıştır?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Askerî yükümlülükler

(B) Din ve mezhep güvencesi

(C) Vergi eşitliği

(D) Yeni bir anayasa

(E) Can, mal ve namus emniyeti

Cevap-5 :

Yeni bir anayasa

Soru-6 :

Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve Osmanlı modern döneminin en önemli hukuki metinlerinden biri olan kanun külliyatı hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Gülhane Hatt-ı Hümayunu
- (B) Mecelle
- (C) Kavanin-i Cezaiye
- (D) Divan-ı Ahkam-ı Adliye
- (E) Kanun-ı Esasi

Cevap-6 :

Mecelle

Soru-7 :

Osmanlı'da İstanbul'da açılan ilk yükseköğretim kurumu hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Darülfünun
- (B) Meclis-i Maarif
- (C) Darüşşafaka
- (D) Encümen-i Dâniş
- (E) Rüştüye

Cevap-7 :

Darülfünun

Soru-8 :

Osmanlıda İslahat fermanlarına tepki olarak gelişen ve tarihe Kuleli Vak'ası diye geçen olayın başlangıcını teşkil edilen Müdafaa-i Şeriat Cemiyeti, 1859 yılında tahttan indirmek için hangi padişahı hedef almıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sultan III. Selim
- (B) Sultan II. Mahmut
- (C) Sultan Abdülmecit
- (D) Sultan Abdülaziz
- (E) Sultan III. Mustafa

Cevap-8 :

Sultan Abdülmecit

Soru-9 :

Osmanlı denizciliğinin önemli kurumlarından olup 1867’de bakanlık (nezaret) düzeyinde teşkilatlandırılan Bahriye Nezareti, hangi padişah tarafından kurulmuştur?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sultan II. Abdülhamit
- (B) Sultan Abdülmecit
- (C) Sultan Mehmet Reşat
- (D) Sultan Abdülaziz

Cevap-9 :

Sultan Abdülaziz

Soru-10 :

Aşağıdakilerden hangileri, Sultan Abdülaziz dönemi gelişmeleri arasında yer almaktadır?

- I. Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) kurulması
- II. Birinci Meşrutiyet'in ilanı
- III. İkinci Meşrutiyet'in ilanı

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Yalnızca I
- (B) Yalnızca II
- (C) Yalnızca III
- (D) I ve II
- (E) II ve III

Cevap-10 :

Yalnızca I

3. KURUMSAL MODERNLEŞME DÖNEMİ - 2: (1876-1908)

Giriş

Fransız İhtilali'nin etkileri Osmanlı Devleti'nde de görülmüştü. Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarmak için harekete geçen Genç Osmanlılar, bu çabalarında başarıya ulaştılar. Onların nihai başarısı 23 Aralık 1876'de Kanun-i Esasi'nin ilan edilerek anayasal bir yönetimin kurulması idi. Ne var ki bu dönem, çok uzun sürmedi. Bu süreçte, 93 Harbi'nin de etkisiyle ilk Meclis-i Mebusan 1878 yılında tatil edildi. Padişah II. Abdülhamit, döneminde eğitime ayrı bir önem vermiş, eğitim sistemini de Batılılaştırmıştır. Batılı tarzda eğitim veren yeni okulların yanı sıra, mevcut olan okulların müfredatları da düzenlenmiştir.

Padişah II. Abdülhamit'in anayasayı yürürlükten kaldırması üzerine ülkede çeşitli gizli örgütlenmeler başlamıştı. Bunlar içinde II. Jön Türk olarak da adlandırılan İttihat ve Terakki önemli bir yer tutmaktadır. Fransız İhtilali'nden derinden etkilenen bu örgüt, kuruluş tarihi olarak da ihtilalin 100. yılına denk gelen 1889 yılına işaret etmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası söylenen adalet, eşitlik, hürriyet sloganları Fransız İhtilali'nin de sloganlarıdır. II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran bir başka kavram da Hâkimiyet-i Milliye'dir. Millet egemenliği kavramı bu dönem içinde yapılan uygulamalarda çok sık olarak telaffuz edilmekteydi. 1876 Kanun-i Esasi'sinde de yapılan düzenlemelerde bu düşünce çok etkili oldu.

1909 yılında yapılan anayasa düzenlemeleri ile 1876 Anayasası'ndaki millet egemenliğine ters düşen maddeler düzenlenmiş, padişahın egemenlik hakkı kısıtlanmıştı. Artık meclis, dolayısıyla millet kendisini ilgilendiren konularda söz sahibi oldu. Aynı şekilde, savaşa ve barışa karar verme yetkisi, barış anlaşmasını onaylama yetkisi meclise verildi. Ayrıca, meclisin açılış ve kapanış tarihleri belirlenmiş, hükûmetin güvenoyu alması şartı getirilmişti. Padişahın sadece sadrazamı ve şeyhülislamı ataması hükmü konulmuş, kanunları incelemedeki sınırsız olan süre 2 ay ile sınırlandırılmıştı.

Osmanlı Devleti'nde 1908 seçimleri ile başlayan II. Meşrutiyet dönemi seçimleri, 1919 seçimleri ile son bulmuştu. 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında yapılan seçimlerle oluşan Meclis-i Mebusanlar ne yazık ki hep feshedilmek suretiyle zamanından önce kapatıldı. Çok partili ilk seçimler olan 1912 seçimleri aynı zamanda sopalı seçimler adıyla tarihe geçen şaibeli bir seçim idi. 1914 yılında yapılan tek partili seçimler Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, 1946 yılındaki seçimle ilk çok partili seçimler yapılmıştı. En önemlisi, 1919 Meclis-i Mebusanı da son Osmanlı Meclisi olarak tarihte yerini almıştır.

3.1. I. Meşrutiyet

Padişah Abdülaziz'in askerî bir darbeyle tahttan indirilmesi ve sırasıyla V. Murat ve Abdülhamit'in tahta çıkartılması, Genç Osmanlıların Osmanlılık yolundaki bir zaferiydi. İstenen bir anayasa ile halkın yönetime katılması, bir bakıma yönetime ortak olmasıydı. Bu amaçlarına 1876 Kanun-i Esasi'sinin ilanı ile ilk adımı atmışlar, ardından gelen meclisin açılması ile de anayasal meşrutî yönetim başlamıştı.

3.1.1. 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi) İlanı ve Özellikleri

Padişah II. Abdülhamit, Meşrutiyet'in ilanı için hazırlıklara hemen başlamış, anayasanın yapılması için 30 Eylül 1876 tarihinde bir komisyon kurulmasını emretmişti. 28 kişiden oluşan bu komisyon Mithat Paşa başkanlığında çalışmalarına başlamış (Aldıkaçtı, 1982, s. 55), 20 Kasım 1876 tarihinde Kanun-i Esasi taslağını hazırlamıştı (Tunaya, 1985, s. 28).

Kurulan komisyon, Belçika ve Prusya anayasalarıyla yirmiye yakın tasarıyı incelemiş, 140 madde olarak bir taslak hazırlamıştı. Bu taslak Bakanlar Kurulu'nda hararetili tartışmalardan sonra 119 maddeye indirilmiş ve Padişah'a sunulmuştu (Tunaya, 1985, s. 27). Padişahın da onayı ile tarihteki ilk Türk anayasası "**Kanun-i Esasi**" 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir (Kili ve Gözübüyük, 1985).

1876 Kanun-i Esasi'si millet egemenliği anlayışı açısından günümüz anayasalarına göre oldukça geride kalan bir anayasa idi. Kanun-i Esasi'ye göre egemenlik padişaha aitti. Saltanat, anayasanın 3. maddesi gereğince hilafet de dâhil olmak üzere Osmanlı ailesinden en büyük evlada aitti. Padişah, İslam dininin koruyucusu ve Osmanlı halkının hükümdarı idi. Padişah, yaptıklarından sorumlu değildi. 1876 Anayasası'nda padişahın üstün gücünü sınırlayan hiçbir hüküm yoktu. Adeta, padişahın yetkileri anayasal güvenceye kavuşmuştu. Nitekim, **anayasanın 7. maddesi** padişahın bu yetkilerini belirlemişti (Olgun, 2008, s. 17). Buna göre;

- 1- Para basılması,
- 2- Hutbelerde adının okunması,
- 3- Yabancı devletlerle anlaşmalar yapılması,
- 4- Savaş ve barış ilanı,
- 5- Kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası,
- 6- Askerî hareket yapılması,
- 7- Şer'î hükümlerin uygulanması,
- 8- Cezaların hafifletilmesi veya affı,
- 9- Memurlara rütbe ve nişan verilmesi padişahın yetkileri arasındadır.

Padişah, aynı zamanda yürütme kuvvetinin de başı idi. Sadrazamın, şeyhülislamın ve Bakanlar Kurulu'nun atanması ve görevden alınması yetkisi padişaha aitti. Hükûmetin göreve başlarken meclisten güvenoyu alması veya güvensizlik oyu ile düşürülmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Hükûmet, meclise karşı değil, padişaha karşı sorumlu idi. Meclislerin açılması ve kapanması ya da sürelerinin belirlenmesi yetkisi de padişaha aitti.

Anayasanın 35. maddesi yasama ve yürütme güçleri arasındaki dengeyi sağlamak amacıyla oluşturulmuştu (Olgun, 2008, s. 18). Bu maddeye göre padişah, yasama ve yürütme yani meclis ile hükûmet arasında bir arabulucu olarak belirlenmişti. Bu maddeye göre meclisin kapanması için şu şart gerekliydi: hükûmet ile meclis arasında bir madde yüzünden anlaşmazlık çıkması ve meclis tarafından hükûmetin teklifinin üst üste iki defa reddedilmesi.

Böyle bir durum karşısında tıkanan sistemi açmak için padişah devreye girmekte veya hükûmeti değiştirmekte ya da meclisi kapatabilmekteydi. Meşrutiyet dönemleri boyunca üzerinde en fazla değişiklik yapılan ve yapılmak istenen madde bu 35. madde idi. II. Meşrutiyet döneminde başlangıçta bu madde millet egemenliği açısından yeniden düzenlenmiş, ancak gücü eline alan İttihat ve Terakki tarafından muhalefetten kurtulmak için eski haline getirilmeye çalışılmıştı (Olgun, 2008, s. 339-392).

1876 Kanun-i Esasi'sine göre meclis, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki türlü idi. Bu meclislerin özellikleri şöyle idi:

	Meclis-i Mebusan	Meclis-i Ayan
Üyeleri	Halk seçer	Padişah atar
Kimlerden oluşur	30 yaş üstü, belli şartları taşıyan erkekler	40 yaş üstü, önemli devlet görevlerinde bulunmuş kişiler
Süresi	4 yıl	Ömür boyu ya da padişah azledene kadar
Üye sayıları	50.000 nüfusa 1 olmak üzere belirlenir	Meclis-i Mebusan üye sayısının 1/3'ünü geçemez

Padişaha **anayasanın 113. maddesi** gereğince zabıta tarafından yapılan araştırma neticesinde hükûmetin emniyetini ihlal ettikleri kesinleşenleri sınır dışı etme hakkı verilmekle birlikte kısmen de olsa yargı yetkisi verildi.

1876 Anayasası, padişahın yetkilerinde bir kısıtlama yapmadığı gibi aksine, yetkilerini kanun güvencesi altına almıştı. Bu nedenle 1876 Anayasası ile kurulan siyasi sisteme, parlamentonun varlığı ile desteklenmiş "meşruti monarşi" diyebiliriz. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan Heyet-i Mebusan'ın bulunmasına rağmen padişah, yürütme ve yasama yetkilerinden hiç ödün vermedi.

3.1.2. I. Meşrutiyet Dönemi Seçimleri ve İlk Meclis-i Mebusan

Anayasanın ilanından sonra sıra meclisin oluşması için seçimlerin yapılmasına gelmişti. Meşrutiyet'in ilanı ile meclisin açılması arasındaki sürenin azlığı nedeniyle yeni bir seçim kanunu yapılamamıştı. Bu nedenle seçimler 1876 Anayasası'nın yanı sıra, bu dönemde çıkartılan meclisin seçimine dair geçici yönetmeliğe göre yapılmıştı (Eraslan ve Olgun, 2006, s. 48).

Buna göre **seçimler 2 dereceli** olacak, milletvekilleri **50.000 nüfusa 1 milletvekili** düşecek şekilde belirlenecekti. Milletvekili sayısının belirlenmesinde sancak nüfusları esas alınacak, seçimlere nahiyelerden itibaren başlanacaktı. **25 yaşını dolduran** her Osmanlı **erkek vatandaşı** az çok vergi vermek şartıyla seçmen olabilecek, milletvekillerini belirleyecek ikinci seçmenleri seçecekti. Seçilen 2. Seçmenler de belirlenen bir günde milletvekillerini seçmek için toplanacaklardı. Birinci seçmenlere göre çok az sayıda 2. Seçmen milletvekillerini belirleyecekti. Bir örnek vermek gerekirse; İstanbul nüfusuna binaen 10 milletvekili çıkaracaktı. Birinci seçmen olan 500.000 kişi, 2. Seçmenleri belirlemiş; bunlar da 500 kişi olmuştu. Milletvekillerini belirleyecek olan, bu 500 kişilik 2. Seçmenlerdi. Osmanlı Devleti'nde uygulanan bu iki dereceli seçim sistemi 1946 seçimlerine kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiştir.

1877 yılı içinde gerçekleşen ilk seçimlerde anayasanın 50.000 erkek nüfusa 1 milletvekili olması ve bu milletvekilinin de Müslüman ya da gayrimüslim diye ayırmamasına rağmen Osmanlı Devleti, Balkanları elde tutmak, Osmanlı'dan ayrılmak isteyen gayrimüslimleri devletle bütünleştirmek için anayasanın bu hükmünü uygulamadı. Anayasanın bu hükmüne rağmen, yönetmeliğe göre 80'i Müslüman, 50'si gayrimüslim olmak üzere toplam 130 milletvekilinin seçilmesine karar verildi (Eraslan ve Olgun, 2006, s. 48). Ayrıca seçimlerin Tersane Konferansı'na yetiştirilmesi için de iki dereceli seçimden vaz geçilmiş, çözüm olarak sadece 1876 yılına ait olmak üzere vilayet meclisleri üyeleri ikinci seçmen sayılarak, milletvekillerini bunların belirlemesine karar verilmişti. Buna göre; vilayet, liva ve kaza idare meclisi üyeleri, vilayetleri içinde yaşayan ve seçilme yeterliliğine sahip olan üyelerin adlarını bir kâğıda yazıp altını imzalayıp mühürleyecek ve bunu kapalı, üstü mühürlü bir zarfla vilayette valiye, sancakta mutasarrıfa, kazada kaymakama teslim edecekti.

İlk Osmanlı Parlamentosu'nun Dolmabahçe Sarayı'ndaki açılış töreni

(Kaynak: Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan (1877-1920), 2010)

Ülke çapında yapılan seçimler sonucunda, **ilk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877 tarihinde** Dolmabahçe Sarayı'nda Padişah II. Abdülhamit'in huzurunda yapılan bir törenle açıldı. Bu mecliste 130 milletvekili belirlenmesine rağmen, 69'u Müslüman, 46'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 115 milletvekili bulundu (Olgun, 2008, s. 22). 1877 Meclisine Tunus, Mısır, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Sisam, Umman ve Necid gibi iç işlerinde bağımsız eyaletler milletvekili göndermemişlerdi. Buna karşın Yemen, Trablusgarp ve Bosna gibi uzak vilayetlerden milletvekilleri İstanbul'a geldi.

Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 20 Mart'ta Sultanahmet'teki Darülfünun binasında yapmış, 28 Haziran tarihinde de ilk toplantı yılını tamamlamıştı (Eraslan ve Olgun, 2006, s. 50-51). Bu arada Meclis-i Âyân üyeleri de padişah tarafından belirlenmişti. 1877 Meclisi, Osmanlı Devleti'nde ilk olması açısından önemli bir yere sahipti. Her ne kadar meclisin görevini yapıp yapmadığı yönünde tartışmalar olsa da İstanbul Milletvekili Hasan Fehmi Efendi'nin dediği gibi; meclis kürsüsünden ülkenin sorunlarının dile getirilmesi, aralarında olan tartışmalar bile bir kazançtı (Us, 1954, s. 398).

1877 yılı içerisinde iki defa toplanan Meclis-i Mebusan için her defasında ayrı bir seçim yapılmıştı. Her iki seçimde de birinci seçmenler yerine, doğrudan ikinci seçmen olarak il idare meclis üyeleri kabul edilmiş ve milletvekillerini bu kişiler belirlemişti. Meclis-i Mebusan'ın 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 tarihleri arasında süren ikinci döneminde 106 milletvekili görev yapmıştı. Bu milletvekillerinin 59'u Müslüman, 47'si gayrimüslimdi (Eraslan ve Olgun, 2006, s. 49). Bu mecliste temsil edilen Müslümanlarla gayrimüslim milletvekillerinin oranına baktığımızda %56'ya %44 oranı ortaya çıkmaktaydı ki bu oran neredeyse temsil

noktasında eşitliği göstermekteydi. O dönemde gayrimüslim tebaanın toplam nüfus içindeki oranlarını ¼ olduğu düşünülürken, milletvekili sayısı ile nüfusların arasında bir denge olmadığı ortaya çıkmaktaydı. Başka bir ifade ile gayrimüslimler mecliste nüfus oranlarının çok fazla üzerinde bir oranla temsil edildiler.

Bu sırada, meclisin ikinci toplantı döneminde Rusya ile savaş başladı. Ruslar bir taraftan Tuna'yı aşarak Sofya'ya doğru ilerlerken, doğuda da Erzurum'u kuşattı. Böyle bir ortamda meclisin kanun yapma görevinden ziyade hükümet ve savaş işleriyle uğraşması üzerine Padişah II. Abdülhamit, böyle bir meclisin yararından çok zararlı olduğunu söyleyerek, anayasanın kendisine tanıdığı yetkiye binaen Meclis-i Mebusan'ı **14 Şubat 1878 günü tatil** etti (Eraslan ve Olgun, 2006, s. 51). Bu tatil ne yazık ki 30 yıl gibi uzun bir süre devam etmiştir.

3.1.3. II. Abdülhamit Döneminde Eğitim

Bu dönemde eğitim alanında önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Anayasa gereği ilköğretim mecburiydi. Padişah II. Abdülhamit bu dönemde ortaokul olan rüştiye ve lise eğitimi veren idadilerin sayısını arttırmış, her vilayete bir idadi yapılmasını sağlamıştı. Yükseköğretime de önem veren Padişah II. Abdülhamit başta askerî okullar olmak üzere, İstanbul Darülfünunu'nun gelişmesini sağlamıştı (Lewis, 1988, s. 179). Eğitim materyalleri olarak da Batı tarzı eğitim benimsenmiş, ders kitaplarının içeriğinde pozitif bilimler de yer almıştı. Medreselerdeki eğitim de bu dönemde devam etmişti. Görüldüğü gibi Batı tarzı eğitim kurumlarına daha fazla ağırlık verilmişti.

II. Abdülhamit dönemi eğitiminde askerî okullar ön planda yer almıştı. İslahatlar döneminden beri var olan geri kalmışlığın sebebinin askeriyenin geri kalması düşüncesi bu dönemde de devam etmişti. Bu nedenle açılan askerî okullarda eğitim Batı tarzı yapılmakta ve buradan yetişen genç askerler Batı kültürünü iyi bilmekteydi. Tıp okullarında Fransızca yapılan eğitim bu dönemde Türkçe olmuş, ancak Fransızca da ihmal edilmemişti. Yüksekokullardan mezun olan her öğrenci Fransızca bilmekte ve özellikle askerî okul mezunları başta olmak üzere diğer okul öğrencileri de bu dili hayatlarında kullanmaktaydılar. Fransızca bilmenin de etkisiyle Batı klasikleri ve özellikle Fransız İhtilali fikri yapısı Fransız eserlerinden okunmuş, dönemin öğrencileri arasında Fransa'ya ve Fransız düşüncesine karşı bir hayranlık oluşmuştu (Lewis, 1988, s. 178-194). Fransızca bu dönemlerde dünyada resmî dil gibiydi. Bütün uluslararası anlaşmalar bu dille yapılmaktaydı. Öyle ki Sevr ve Lozan dâhil Osmanlı döneminde imzalanan uluslararası anlaşmaların asıl dili Fransızca idi.

Padişah II. Abdülhamit döneminde açılan ve geliştirilen bu okullarda, Meşrutiyet'in ilanını isteyen, padişahların yetkilerinin azaltılmasını ve millet egemenliğinin gelmesini savunan ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Diğer deyişle, II. Abdülhamit'in kendi eliyle kurduğu okullarda, tıpkı telgraf ve demiryollarının gelişimiyle olduğu gibi, kendisi ve rejimi aleyhine dönük ciddi bir muhalefet gelişmişti.

Padişah II. Abdülhamit döneminde eğitim alanında;

1- 1869 Maarif Nizamnamesi (Eğitim Yönetmeliği) ile eğitim iptidaiye, rüştiye, idadi ve sultani olmak üzere kısımlara ayrılmış, eğitimin nasıl ve ne şekilde olacağı belirlenmişti.

2- Tanzimat döneminde sadece büyük şehirlerle sınırlı kalan ilköğretim taşraya yayıldı ve 1879 yılında Maarif Nezareti (Millî Eğitim Bakanlığı) yeniden düzenlendi.

3- İlk, orta ve yüksek okul olmak üzere eğitim yeniden yapılandırılmış, Maarif Müdürlükleri ve Maarif Meclisleri kuruldu.

4- Başta idadi (lise) olmak üzere yeni okullar açıldı (Kodaman, 1999).

II. Abdülhamit döneminde başlayan eğitim seferberliği, eğitimin her kademesinde değişimleri sağlamış, o günden bugüne miras kalan liselerin varlığı son derece artmıştı. Bugün de hala varlığını sürdüren İstanbul Lisesi, Ankara Lisesi, Trabzon Lisesi, Bursa Lisesi, Diyarbakır Lisesi, Sivas Lisesi, Erzurum Lisesi, İzmir Lisesi, Kabataş Erkek Lisesi gibi okullar onun döneminde açıldı.

Bu dönemde okul sayısı arttığı gibi okullaşma sayısı da arttı. Özellikle ilkokullara giden öğrenci sayısında büyük bir artış olmuş, kızların da eğitim alması sağlanmıştı. Kızların eğitimi için kız okulları açılmış, ayrıca kız öğretmen okulları da açılmıştı (Lewis, 1988, s. 180). 1879 yılında 277 olan rüştiyelerin sayısı 1888 yılında 435 olurken, asıl büyük artış idadilerde yani liselerde olmuştu. 1876 yılında ülkede sadece 6 idadi varken, 1893 yılında bu sayı 55'e, 1908 yılında ise 98'e yükselmişti.

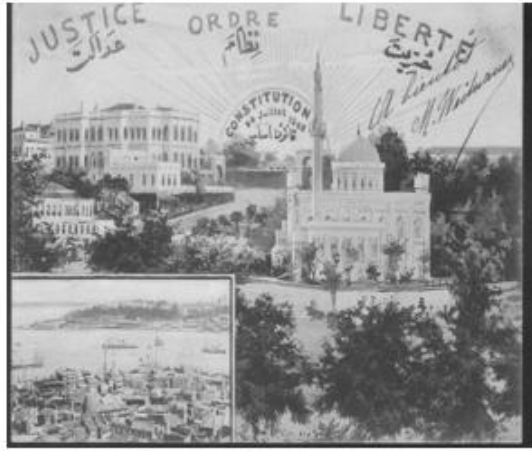
II. Abdülhamit dönemi meclislerin kapatıldığı, anayasanın rafa kaldırıldığı bir dönem olsa da onun döneminde eğitim alanında yapılan düzenlemeler Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitimin kurumsal temellerini atmıştı. Abdülhamit'e karşı oluşan muhalefet bu okullardan yetişen insanlar vasıtasıyla temsil edilmiş, Cumhuriyet'i bu okullardan yetişen kadrolar kurmuştu.

3.2. II. Meşrutiyet

23 Temmuz 1908 tarihinden itibaren anayasal yönetime geçmekle birlikte Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemi başladı. Bu dönem Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla birlikte sona erdi. II. Meşrutiyet döneminde millet egemenliği anlamında anayasada önemli değişiklikler yapılmış, 1908, 1912, 1914 ve 1919 olmak üzere 4 ayrı seçim yapılmıştı. Ancak, Osmanlı meclislerinin tamamı zamanından önce kapatılmak suretiyle görev sürelerini tamamlayamadı.

3.2.1. II. Meşrutiyet'in-Anayasanın İlanı

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Reval'de Rus Çarı ile İngiltere Kralı arasında yapılan gizli görüşmeden haberdar olunca pasif direnişi bir isyana dönüştürdü. Makedonya coğrafyasında başlayan ve büyüyen bu isyan sonunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti, **23 Temmuz 1908'de** Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağladı. Ertesi gün, Sultan II. Abdülhamit, seçimlerin yapılmasına dair iradesini yayımladı (Olgun, 2008, s. 36). O kadar ki Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı aydını için hürriyetin gelmesiydi. Hürriyet, adalet, eşitlik ve kardeşlik sloganları o dönemin sıklıkla duyulan sözler idi. Fransız İhtilali'ne ait olan atılan hürriyet, adalet, eşitlik sloganlarına Osmanlı Devleti, kardeşliği de ekledi.

Hürriyet, Nizam, Adalet.

(Kaynak: Sine-i Milet Sergisi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Seçim (1840-1950), 2008)

Gerçekten, 23 Temmuz'da, Ahmet Rıza Bey'in "zafer tacı" Hüseyin Cahit Yalçın'ın "gençlik hülyaları" olarak tanımladığı Meşrutiyet ilan edilmiş "hürriyet" gelmişti. Bu Jön Türklerin düşlerinde görseler inanamayacakları bir durumdu. Anayasa ve özgürlük kelimeleri o günlerde sihirli sözlerdi (Olgun, 2008, s. 38-40). Sanki bu iki kelimenin yaşama geçirilmesi ile bütün sorunlar çözümlüverecekti. Meşrutiyet'in ilanı öylesine büyük bir tesir uyandırmıştı ki bugünü unutmamak için anısına "Kanun-i Esasi" ve "Abide-i Meşrutiyet" madalyaları dahi yaptırıldı (Artuk, 1983). 23 Temmuz tarihi, dönemin aydınları üzerinde o kadar derin iz bırakmıştır ki ileride Millî Mücadele döneminde toplanacak olan Erzurum Kongresi'nin tarihi olarak da 23 Temmuz seçilmişti.

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Osmanlı Devleti, Ekim 1908'de üç ayrı toprak parçasını kaybetti: Bosna-Hersek'i Avusturya, Girit'i Yunanistan kendisine bağladı. Bulgaristan ise bağımsızlığını ilan etti (Kuran, 1959, s. 433; Karal, 1996, s. 232).

3.2.2. 1908 Seçimleri ve 31 Mart (13 Nisan 1909)

1908 seçimleri, 1876 Anayasası, Seçim Kanunu ve uygulanmasına dair olan bir yönetmeliğe göre yapılmıştı. II. Meşrutiyet döneminin ilk seçimlerine örgütlü olan **İttihat ve Terakki Fırkası** ile daha yeni kurulan ve genelde eski devlet adamlarının yer aldığı **Ahrar Fırkası** katıldı. Fakat Ahrar Fırkası, teşkilatlanamadığı için seçimlerde sadece İstanbul'dan aday gösterdi (Olgun, 2008, s. 62). Buna rağmen 1908 seçimleri anayasaya uygun olarak yapılmış, milletvekili sayısı 1877 yılında olduğu gibi atanmadan anayasada belirtildiği gibi 50.000 erkek nüfusa göre belirlenmişti. İki dereceli sistem de tam olarak uygulanmış, belli şartları taşıyan erkekler hem seçmen hem de seçilen olmuştu.

Milletvekili seçilmek için aranan bazı şartlar şunlardı (Olgun, 2008, s. 56):

1- Osmanlı vatandaşı olmak,

2- Türkçe bilmek ve yazmak

3- 30 yaşını bitirmek

4- Yabancı devlet ayrıcalığına sahip olmamak,

5- Kötü ahlak ile anılmamak

Seçimler sonucunda 281 milletvekili seçilmiş, bunların biri hariç tamamını İttihat ve Terakki Fırkası kazanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilk Meclis-i Mebusan'ı 17 Aralık 1908 tarihinde açılmıştır (Olgun, 2008, s. 85).

17 Aralık 1908. Padişah II.
Abdülhamit'in meclisi açış töreni.

(Kaynak: Olgun, 2008)

Meclis açıldığında Kamil Paşa Hükûmeti iktidardaydı. Kamil Paşa ile İttihatçılar bazen karşı karşıya gelmişler ve bazen de birlikte hareket etmişlerdi. İttihatçılar kabineye kendi adamlarını sokmak istemişlerse de Kamil Paşa bu isteğe başlangıçta karşı çıktı. Fakat, Kamil Paşa, İttihatçıların desteğine ihtiyacı olmasından dolayı daha sonra bu isteği kabul etmek zorunda kaldı. Böylece, İttihatçıların desteğini alan Kamil Paşa Hükûmeti, Ocak 1909'da meclisten güvenoyu alarak, Türk demokrasi tarihinin **ilk güvenoyu alan hükûmeti** oldu. Fakat bu hükûmet uzun sürmedi. Çünkü, Kamil Paşa'nın İttihatçılarla arası bozuldu. Bunun üzerine Kamil Paşa Hükûmeti, bu defa güvensizlik oyu verilerek iktidardan düşürüldü. Bu kez Kamil Paşa Hükûmeti, **ilk güvensizlik oyu** alan hükûmet de oldu (Olgun, 2008, s. 69-72).

Mart ve Nisan ayları Osmanlı ülkesinde ittilatçı-muhalefet çekişmesine sahne olmuş, muhalefet özellikle basın aracılığıyla hükûmete ve İttihatçılara karşı taarruza geçmişti. Ülkedeki iktidar kavgası Nisan ayında had safhaya ulaştı. Bu mücadele 6 Nisan günü Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü üzerinde vurularak öldürülmesi ile farklı bir boyut kazandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu suikastı kınadı. Sonunda 12-13 Nisan gecesi, Taşkıışla'da bulunan meşrutiyet aleyhtarı 4. Avcı Taburu'na bağlı askerler şeriat diyerek ayaklandılar ve subaylarını hapsedtiler. 5, 6 ve 7. Nizamiye askerleriyle Beyoğlu Topçu Alayı'ndaki askerleri yanına alarak Ayasofya meydanına geldiler ve Meclis-i Mebusan önünde toplandılar. İsyancılar, hükûmetin istifası etmesini, Kamil Paşa'nın sadarete gelmesini, ittilatçı subayların değiştirilmesi ve ordudan tasfiye edilen alaylı subayların geri dönmesi, İttihat ve Terakki Fırkası'nın ilgası, şeriat hükümlerini uygulanması ile af talebinde bulundular. (Ahmad, 1986, s. 17- 20; Özcan, 2007, s. 9-10).

31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)
sırasında İstanbul Ayasofya
Meydanı

(Kaynak: Özcan, 2007, s. 10)

Rumi takvimle 31 Mart, (Miladi 13 Nisan 1909) Vakası'nın patlak verdiği gün ittihatçıların desteklediği kabine görevden ayrılmış, ittihatçı olmayan Tefik Paşa Hükûmeti kurulmuştu (Olgun, 2008, s. 74). Ancak İttihatçılar bu kabineyi tanımadılar. 31 Mart Vakası esnasında isyancılar meclisi de basmışlar, bazı milletvekillerini ittihatçılara benzeterek öldürmüşlerdi. Bu karışık günlerde İttihatçı milletvekillerinin birçoğu İstanbul'u terk ettiler.

Görüldüğü gibi 31 Mart İsyanı, İstanbul'da asayiş tamamen bozmuş, ülkeyi tam bir karışıklığın içine itmişti. İttihat ve Terakki Genel Merkezi durumdan isyanın başladığı gün İsmail Canbolat Bey'in "Meşrutiyet mahvoldu" diye İstanbul'dan Selanik'e çektiği bir telgrafla haberdar olmuştu (Türkgeldi, 1987, s. 29). Bu telgraf üzerine Selanik Orduevi'nde gerçekleşen toplantıda, Mahmut Şevket Paşa tarafından yapılan teklif üzerine İttihat ve Terakki ile ortaklaşa hareket edilmesi, ordunun ve halkın harekete geçirilmesi kararı alındı. Bu karar üzerine Selanik'te 14 Nisan günü büyük bir miting tertip edilmiş, İstanbul'da meydana gelen isyana karşı kamuoyu da harekete geçirilmek istenmişti (Türkmen, 1993). Selanik Hürriyet Meydanı'nda toplanan 20.000 ile 30.000 kişilik Türk ve azınlıklardan oluşan kalabalık önünde Türkçe, Arnavutça, Bulgarca, İbranice, Sırpça, Ulahça ve Rumca konuşmalar yapılmış, "Silah başına, arş İstanbul'a!" sloganı ile miting sona erdirilmişti (Türkmen, 2008, s. 25).

İttihat ve Terakki bir yandan miting yaparken diğer taraftan da orduyu harekete geçirmişti. İstanbul'a hareket edecek olan kuvvet iki mürettep (düzenli) fırkaya ayrılmıştı. Ferik (Korgeneral) Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki Birinci Mürettep Fırka'nın Kurmay Başkanı Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey olacaktır. Mirliya Şevket Turgut Paşa komutasındaki İkinci Mürettep Fırka'nın Kurmay Başkanı ise Kurmay Yüzbaşı Kazım Karabekir idi (Atatürk, 2004, s. 7-8). III. Ordu bölgesinden gelerek Hareket Ordusuna katılacak askerlerin sevklerinde Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, Kurmay Binbaşı Ali Fethi (Okyar), Kurmay Binbaşı Enver (Paşa), Kurmay Yarbay Cemal (Paşa), Kolağası Resneli Niyazi gibi önemli isimler sorumluluk almıştı. II. Ordu bölgesinden gelenlerin sevkinde Kurmay Yüzbaşı Kazım Karabekir, Kurmay Yüzbaşı Ali Fuat (Cebesoy), Kurmay Yüzbaşı İsmet (İnönü), Kurmay Yüzbaşı Refet (Bele), Kurmay Yüzbaşı Hüseyin Rauf (Orbay), Kurmay Yarbay Mustafa Fevzi (Çakmak), Kurmay Yüzbaşı Ali İhsan (Sabis), Albay Vehip (Kaçi) gibi ileride önemli görevler üstlenecek olan subaylar yer aldı (Türkmen, 2008, s. 36-37).

Adını Mustafa Kemal Bey'in (Atatürk) koyduğu Hareket Ordusu birlikleri, 17 Nisan'da İstanbul'a doğru yola çıktı. Mustafa Kemal Atatürk'ün o günlerde kendi not defterine yazdığı yazılarda padişahlık hakkındaki fikirlerini de görmek mümkündür:

"...Bütün Rumeli tek vücut olarak ayaklanmıştı. Şehirler İstanbul'a doğru boşalıyor. ..Bu sebeple coşan millî onur karşısında ne söz ne tedbir kar eder. Trenlerin alamadığı kahramanlar yürüyerek gidiş hazırlığında bulunuyor. **Padişaha arz ediniz milletin istekleri artık reddedilemez. Muhteşem başkentleriyle beraber, Osmanlı tac ve tahtını bütün millet vahim bir yok oluşa sevk ettirir...**" (Atatürk, 2004, s.130).

22 Nisan'da İstanbul'a gelen Hareket Ordusu, 24 Nisan'da şehri kontrol altına aldı. Meclis, olaylardan padişahı sorumlu tuttu. Sonunda isyan bastırıldı ve 27 Nisan 1909 tarihinde Ayan ve Mebusan meclisleri birlikte toplandı ve II. Abdülhamit'i tahttan indirdi. Yerine kardeşi Reşat, V. Mehmet unvanıyla tahta çıkartıldı (Türkgeldi, 1987, s. 37). Yeni padişah Mehmet Reşat'ın biat töreni Harbiye Nezareti'nde yapıldı. İstanbul'da asayiş sağlandıktan sonra Hareket Ordusu ve Mustafa Kemal Bey, görev yerlerine geri döndüler.

3.2.3. 1909 Anayasa Düzenlemeleri

II. Meşrutiyet döneminin ilk Meclis-i Mebusan'ı 17 Aralık 1908 tarihinde açılmıştı. Meclisin ilk görevlerinden biri yeni bir anayasa yapmaktır. Ne var ki 31 Mart olayı bu isteği boşa çıkardı. Bunun üzerine meclis, yeni anayasa yapmak yerine mevcut 1876 Anayasası'nda esaslı değişiklikler yapmaya karar verdi.

1876 Anayasası'na göre milletvekillerinin anayasayı değiştirme hakları olmamakla birlikte, millet egemenliğinin bir gereği olarak görülen bu istek bir teklifle meclise gelmiş ve milletvekillerinin ortak teklifi olmuştur. Bu teklif sonrası mecliste yapılan görüşmeler neticesinde 1876 Kanun-i Esasi'sinin 43 maddesi değiştirilmiş, yeni bazı maddeler ilave edilmiştir. Bütün bu düzenlemelerde millet egemenliğini temsil eden "**hâkimiyet-i milliye**" esası sıklıkla vurgulanmış, yapılan değişikliklerde bu kaide aranmıştı. Bu çerçevede 1876 Anayasası'nın padişahın hak ve yetkilerinin sınırlandırılması, meclisin etkinliğinin artırılmasıyla, basın-yayın hakları hususlarında ilerlemeler sağlayan şu adımlar atılabildi. 1909 düzenlemeleri ile (Olgun, 2008, s. 111-243):

- 1- Padişahın tahta çıkışında Meclis-i Umumi önünde yemin etmesi sağlandı.
- 2- Padişahın sorumsuzluğu devam etmekle birlikte, bu sorumluluk hükûmete verildi.
- 3- 113. madde değiştirilerek padişahın sürgün yetkisi kaldırıldı.
- 4- Hükûmetin meclisten güvenoyu alma şartı getirildi. Güvensizlik verilen hükûmet düşecekti.

5- Padişahın meclisi açma yetkisi kaldırıldı. Meclis, kasım ayı başında davetsiz açılır hale getirildi.

6- Meclisin çalışma süresi 4 aydan 6 aya çıkartıldı

7- Kendisine gelen kanun tasarılarını onaylamak için padişaha 2 ay süre verildi. Daha önce süre kısıtlaması yoktu. Acele şartıyla gelen tasarılar da bu süre 10 gün ile sınırlandırıldı.

8- Milletvekillerinin yazılı isteğiyle meclisin süresinin uzatılabileceği kabul edildi.

9- Milletvekilleri her tür konuda kanun teklif etme hakkı kazandı.

1876 Anayasası'nın 1909 düzenlemelerinde asıl önemli değişiklikler padişahın yetkilerini belirleyen 7. maddesiyle, yasama ile yürütme arasındaki ilişkiyi belirleyen 35. maddesinde oldu. Yeni düzenlemede padişahın kendi başına olan pek çok yetkilerinde meclise geçti. Öyle ki padişah, 1909 düzenlemelerinden sonra meclis karşısında yemin etmek zorundaydı. Buna göre (Olgun, 2008, s. 240):

1- Padişah, meclisin kararıyla savaşa ve barışa karar verebilecektir.

2- Arazi terkine ve ticarete de meclisin kararı şarttır.

3- Padişah, sadece başbakanı ve şeyhülislamı seçecek, diğer kabine üyelerine karışmayacaktır.

Padişahın yetkilerini kısıtlayan bir önemli madde de 35. maddedir (Olgun, 2008, s. 242-243). Yapılan yeni düzenlemeyle padişahın meclisi feshetme yetkisi zor şartlara bağlanmıştır. Padişahın meclisi feshedebilmesi için şu şartlar gerekliydi:

1- Hükûmetin teklifinin meclis tarafından üst üste iki kez reddedilmesi,

2- Bu ret üzerine hükûmetin istifa etmesi

3- Yeni kabinenin eski kabinenin teklifini aynen meclise getirmesi

4- Yeni kabinenin bu teklifinin meclis tarafından yine reddedilmesi

Bunlar yapıldıktan sonra ancak padişah, Meclis-i Ayan'ın onayını almak şartıyla meclisi feshedebilmekteydi. Meclis-i Ayan'ın onayını almak şartı ve 3 ay içinde seçime gitmek şartları da padişahın 1876 Anayasası'nda olan yetkilerini kısıtladı.

Bu arada, millet egemenliğinin meclise tam olarak yansımaları bakımından anayasanın seçimleri düzenleyen **65. maddesiyle** ilgili önemli bir teklif verildi. Teklif sahibi Lütfi Fikri Bey, **kadınların da seçime katılmasını** istemiş ise de Kozmidi Efendi'nin, "**henüz Avrupa'da yapılmamış**" bir uygulamanın "**bizim şimdiki durumumuzla uygun olmayacağı**" ifadeleri çerçevesinde teklif kabul görmemişti (Olgun, 2008, s. 191).

3.2.4. Partiler ve Seçimler

II. Meşrutiyet döneminde pek çok siyasi partinin kurulduğunu görmekteyiz. İttihat ve Terakki Fırkası, gizli örgütten siyasi partiye dönüşmenin de etkisiyle bu dönemde en etkili olan parti idi. Her ne kadar Ahrar Fırkası, 1908 yılında kurulsun da 1908 seçimlerine sadece İstanbul'da katılmış, seçimlerde bir varlık gösterememişti. Fedekaran-ı Millet Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası gibi pek çok fırka kuruldu (Tunaya, 1995). Ancak bunlardan sadece İttihat ve Terakki başta olmak üzere, Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimlere katılabildi.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 21 Kasım 1911 tarihinde kurulmuş, İttihat ve Terakki karşısındaki muhalefeti temsil etmişti (Birinci, 1990). Damat Ferit Paşa bu firkanın başkanıydı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması ve Aralık ayında İstanbul'da yapılan ara seçimi kazanması, İttihat ve Terakki'yi harekete geçirmişti. İttihatçılar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın teşkilatlanmadan bir an önce yeni seçimlere gidilmesi için meclisin feshini sağlayarak demokrasi tarihimizdeki ilk erken genel seçimlerin yapılmasına sebep oldular. (Olgun, 2008, s. 339-392).

(Kaynak: Sine-i Millet Sergisi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Seçim (1840-1950), 2008)

Demokrasi tarihimizdeki ilk erken genel seçim olan **1912 seçimlerine İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası** katıldı. İtilaf Fırkası'nın teşkilatlanamaması ve hükûmet olmanın avantajlarını iyi kullanan İttihat ve Terakki bu seçimlerden 6 kişi hariç büyük bir zaferle çıkmıştır. "**Sopalı Seçim**" olarak da adlandırılan 1912 seçimleri, demokrasi tarihimize **ilk çok partili seçim ve ilk erken genel seçim** olarak geçti (Olgun, 2004, s. 142). Nisan 1912 tarihinde açılan 1912 Meclisi, İttihat ve Terakki Fırkası'nın tek egemen güç olmakla birlikte, meclis dışı güçlerin ortaya çıktığı ve bu güçlerin etkisiyle feshedildiği bir dönemdi. İttihatçıların seçimlerde uyguladıkları baskı üzerine muhalefet meclis dışında kalmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yanında daha güçlü bir muhalefet, ordu içinden gelen ve gizli olarak örgütlenen Halaskar Zabitan Grubu ortaya çıkmıştı (Olgun, 1999, s. 157-175).

Aslında İttihatçılar, bu seçimlerde daha sonraki dönemlerde normal görülebilecek ince taktikler kullanmış, devlet kademelerinde birtakım değişiklikler yapmış, gayrimüslim unsurlara çeşitli imtiyazlar vaat ederek oy toplamaya çalışmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise daha çok halkın dinî duygularını kullanarak seçimlerden galip çıkmak için çaba sarf etmiş, İttihat ve Terakki'nin halkı dinsizleştireceklerini, çocuklara şapka giydireceklerini, giymeyenleri keseceklerini iddia etmiştir (Olgun, 2004, s. 145).

Askerlerin siyasetten uzak durması iddiası ile ortaya çıkan **Halaskar Zabitan Grubu**, yaptıkları ile siyasete bulaşmıştır. Bu grubun etkisiyle önce İttihatçı kabine istifa etmiş, ardından İttihatçı meclis feshedilmişti. Ağustos 1912 tarihinde feshedilen 1912 Meclisi, demokrasi tarihimizdeki en kısa süreli meclis olma özelliğini taşımaktaydı (Olgun, 2002, s. 122).

Ordu içinde İttihatçı, İtilafçı ve Halaskarcı subayların bulunmasıyla başlayan kamplaşmanın tehlikeleri, Balkan Savaşları'nın kaybedilmesiyle acı bir şekilde ortaya çıkmıştı. Sonunda, I. Balkan Savaşı esnasında Enver Bey öncülüğündeki İttihatçı bir grup, Ocak 1913'te yaptıkları Bâbıali-hükûmet baskını ile tarafsız Kamil Paşa'nın iktidarına son verdi ve ardından Mahmut Şevket Paşa'yı hükûmete getirerek iktidara tam olarak hâkim oldu. Fakat Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Haziran 1913 tarihinde bir suikast sonucu öldürüldü. İttihatçılar bu suikasttan İtilafçıları sorumlu tuttular. Bu tarihten sonra ülkedeki İtilafçı ve Halaskarcılar tasfiye edildi.

1914 seçimleri İttihat ve Terakki Fırkası'nın tek başına girdiği bir seçimdi (Olgun, 2011, s. 8). Anayasa gereği 1912 Meclisi'nin feshinden itibaren 3 ay içinde seçimin 1914 yılına kalmasının sebebi Balkan Savaşları idi. Bu şartlarda, 1914 seçimleri Ocak-Nisan ayları arasında yapılmış, 1914 Meclisi'nde tek parti olarak İttihat ve Terakki yer almıştı. Bu meclis, II. Meşrutiyet döneminin en uzun ömürlü meclisi idi ve çalışmalarını 21 Aralık 1918'e kadar devam ettirdi. Ancak o tarihte, padişah tarafından feshedildi (Eraslan ve Olgun, 2006, s. 137).

Savaş dönemi olmasına rağmen 1914 Meclisi döneminde Batılılaşma yolunda önemli adımlar da atılmıştı. **Miladi takvimin kabulü** yönünde atılan adım bunlardan biriydi. Miladi takvimin kullanılması ile ilgili hazırlanan tasarıyla; Miladi takvimle Rumi takvim arasındaki 13 günlük farkın kaldırılması istenmişti. Mecliste yapılan görüşmeler esnasında bazı milletvekilleri Hicri takvimin tamamen kaldırılmasını teklif etmiş, medeniyete ayak uydurmak için bunun zorunlu olduğu fikrini savunmuşlardı. Miladi takvimin kabulünü öngören tasarı Meclis-i Ayan'ın "**savaş durumunda bulunulması nedeniyle zengin ve zaten var olan Batının problemleri içine bir de eski rakamları kaldırmak suretiyle yeni problemler eklemenin uygun olmayacağı**" görüşü üzerine sadece 13 günlük fark kaldırılmıştı. Ayan Meclisi'nin istediği doğrultuda yapılan düzenlemeyle 1917 yılı yerine

sadece aradaki 13 günlük fark kaldırılmış, 1332 senesinin 16 Şubat'ı, 1333 senesinin 1 Mart'ı olarak kabul edilmişti (Eraslan ve Olgun, 2006, s. 133-134).

Bölüm Özeti

-Fransızlar tarafından Jön Türk olarak adlandırılan Yeni Osmanlıların Osmanlıcılığı savunduklarını ve askerî bir darbeyle II. Abdülhamit'i tahta çıkardıklarını,

-Meşrutiyetin ne olduğunu ve millet egemenliği yolundaki önemini

-1876 Kanun-i Esasi-Anayasası'nın özelliklerini,

-II. Meşrutiyete giden süreçte yaşananları ve bu süreçte İttihat ve Terakki'nin rolünü,

-II. Abdülhamit dönemindeki eğitim sisteminin özelliklerini ve Cumhuriyete etkilerini,

-31 Mart'ın ne olduğunu ve sonuçlarını,

-1909 Anayasa düzenlemelerin neler olduğunu ve bu düzenlemelerle egemenliğin nasıl halka verildiğini,

-II. Meşrutiyet döneminde yapılan seçimlerin özelliklerini ve Cumhuriyet dönemine yansımalarını öğrendik.

Kaynakça

Atatürk, M. K. (2004). *Atatürk'ün Not Defterleri-I*. Ankara: ATASE.

Ahmad, F. (1986). *İttihat ve Terakki (1908-1914)* (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Aldıkaçtı, O. (1982). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (4. bs.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Artuk, İ. (1983). *Kanun-i Esasi ve Hatırat-ı Abide-i Meşrutiyet Madalyaları*. (VIII. Türk Tarih Kongresi Cilt III'ten Ayır Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan (1877-1920). (2010). İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları.

Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası. II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Eraslan, C. ve Olgun, K. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*. İstanbul: 3F Yayınları.

Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), IX*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kili, S. ve Gözübüyük, A. Ş. (1985). *Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifaktan Günümüze*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kuran, A. B. (1959). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (M. Kıratlı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Olgun, K. (1999). Asker-Siyaset İlişkisinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, (7), 157-175.

Olgun, K. (2002). II. Meşrutiyet Devri Hâkimiyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem: 1912 Meclis-i Mebusan'ı ve Faaliyetleri. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, (13), 111-132.

Olgun, K. (2004). II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, (9), 139-154.

Olgun, K. (2008). *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Olgun, K. (2011). Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII/(79), 1-36.

Özcan, A. (2007). Otuzbir Mart Vakası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34 içinde (s. 9-11). İstanbul.

Sine-i Millet Sergisi, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Seçim, (1840-1950). (2008). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1985). 1876 Kanun-i Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Tarihi*, 1. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.

Türkgeldi, A. F. (1987). *Görüp İştiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türkmen, Z. (1993). *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*. İstanbul: İrfan Yayınevi.

Türkmen, Z. (2008). *Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, Selanik’ten İstanbul’a (Hareket Ordusu Kurmay Başkanı)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Us, H. T. (1954). *Meclis-i Mebusan (1293-1877) Zabıt Ceridesi. II*. İstanbul: Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık.

Ünite Soruları

Soru-1 :

1889 yılında Tıbbiye öğrencileri tarafından kuruldu. Osmanlılık fikri etrafında örgütlendi. Meşrutiyet’i yeniden ilan etmek için çalıştı.

Yukarıda bahsi geçen örgüt aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Yeni Osmanlılar

(B) Ahrar

(C) Hürriyet ve İtilaf

(D) Halaskar Zabitan

(E) İttihat ve Terakki

Cevap-1 :

İttihat ve Terakki

Soru-2 :

Meclis-i Ayan üyeleri hakkında aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Üyeleri 40 yaş üstü kişilerdir

(B) Üye sayıları Meclis-i Mebusan’ın 1/3’ünü geçemez

(C) Padişah tarafından atanır

(D) Halk tarafından seçilir

(E) Süresi ömür boyudur

Cevap-2 :

Halk tarafından seçilir

Soru-3 :

Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk milletvekili seçimi aşağıdaki hangi yıl yapılmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

(A) 1876

(B) 1877

(C) 1878

(D) 1839

(E) 1840

Cevap-3 :

1877

Soru-4 :

Aşağıdakilerden hangisi 1876 Kanun-i Esasi'sinin 7. maddesine göre padişahın yetkileri arasında değildir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Yaptıklarından sorumlu olmaması

(B) Para basılması

(C) Savaş ve barış ilanı

(D) Cezaların affı

(E) Adına hutbe okunması

Cevap-4 :

Yaptıklarından sorumlu olmaması

Soru-5 :

Heyet-i Mebusan adıyla da anılan Meclis-i Mebusan için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Süresi 4 yıldır

(B) Sayısı 50.000 nüfusa 1 olmak üzere belirlenir

(C) Halk tarafından seçimle gelir

(D) Milletvekili sayısını padişah belirler

(E) Üyeleri 25 yaş üstü erkeklerden seçilir

Cevap-5 :

Milletvekili sayısını padişah belirler

Soru-6 :

1877 Meclis-i Mebusanı için aşağıda verilen bilgilerden hangisi yanlıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Milletvekillerini vilayet, liva ve kaza idare meclisi üyeleri belirlemiştir
- (B) 130 milletvekilinin seçilmesine karar verilmiştir
- (C) Meclis, Ocak 1877 tarihinde toplanmıştır
- (D) Meclisin açılış töreni Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmıştır.
- (E) İlk mecliste 115 milletvekili yer almıştır.

Cevap-6 :

Meclis, Ocak 1877 tarihinde toplanmıştır

Soru-7 :

II. Abdülhamit dönemi ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Meclis-i Mebusan'ı tatil etti
- (B) Askerî darbe sonucunda padişah oldu
- (C) Kanun-i Esasi ilan edildi
- (D) Osmanlılık politikası uyguladı
- (E) Parlamentolu yönetimin ilk hükümdarıdır

Cevap-7 :

Osmanlılık politikası uyguladı

Soru-8 :

İngiltere Kralı ile Rus Çarı arasında 9 Haziran 1908 tarihinde yapılan ve II. Meşrutiyet'in ilanını hızlandıran olay aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Berlin Anlaşması
- (B) Reval Görüşmesi
- (C) Moskova Görüşmesi
- (D) Ayastefanos Anlaşması
- (E) Londra Görüşmesi

Cevap-8 :

Soru-9 :

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası aşağıdaki sloganlardan hangisi söylenmemiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Adalet
- (B) Türklük
- (C) Eşitlik
- (D) Özgürlük
- (E) Kardeşlik

Cevap-9 :

Türklük

Soru-10 :

II. Abdülhamit dönemi eğitim politikaları için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Batı tarzı okullara ağırlık verilmiştir
- (B) Her vilayette idadi açılmıştır
- (C) Bu okullardan yetişenler Cumhuriyet'i kurmuştur
- (D) Kızlar için de okullar açılmıştır
- (E) Medreselerle hiç ilgilenilmemiştir

Cevap-10 :

Medreselerle hiç ilgilenilmemiştir

4. OSMANLI FİKİR HAREKETLERİ

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık olmak üzere başlıca 4 temel fikir hareketi görüldü. Genç Osmanlıların savunduğu Osmanlıcılık fikir hareketinin iki temel ayağı vardı:

- 1- Osmanlı Devleti vatandaşı olan herkesin millet ayrımı yapmaksızın kendisini Osmanlı olarak kabul etmesi,
- 2- Osmanlı vatandaşlarının kendilerini temsil edebileceği bir meclisin açılması.

Bu iki temel düşünceden hareket eden Genç Osmanlılar, 1876 Kanun-i Esasi'sinin ilanı ile kısmen bu amacına ulaşmışlar, halkın temsil edileceği Meclis-i Mebusan'ın açılmasını sağlamışlardı. Ancak her etnik grubun kendisini Osmanlı tanımlaması fikri en büyük darbeyi 93 Harbi'nde almış, Balkan Savaşları bu fikri sona erdirmişti.

Padişah II. Abdülhamit döneminde neredeyse bir devlet politikası haline getirilen İslamcılıkla; Osmanlı Devleti'ndeki İslam unsurlarının birliği amaçlanmıştı. Hem içeride hem de dışarıda İslami birlik ve dayanışma sağlanmaya çalışıldı. Müslümanlar arasındaki ayrılıkçı fikirler bu düşüncenin başarılı olmasına engel oldu.

I. Meşrutiyet'in rafa kaldırılması sonrası içeride Padişah II. Abdülhamit yönetimine karşı bir mücadele başlatıldı. Gizli örgütlenmeler halinde yapılan bu mücadele içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, ön plana çıkmaktaydı. 1889 yılında Fransız İhtilali'nin 100. yılında kurulan bu gizli örgüt, askerler arasında hızla yayıldı. Osmanlı Balkan coğrafyasında daha çok taraftar bulan İttihat ve Terakki, anayasanın yeniden yürürlüğe konularak meclisin açılmasını amaçladı. Paris'te yapılan 1902 ve 1907 kongreleri ile etkinliğini artırmaya çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Reval Görüşmesi sonrası bir askerî isyanla II. Meşrutiyet'in ilanını sağladı.

Balkan Savaşı sonrası Arnavutluk gibi halkının Müslüman olduğu bir yerin Osmanlı Devleti'nden kopması ve Arapların da ayrılıkçı hareket içinde bulunması, Türkçülük akımını güçlendirmiş, rahatlıkla dillendirilir hale getirmişti. Bu akım özellikle Rusya'dan gelen Türkler aracılığıyla Turancılığa çevrilmeye çalışılmıştı.

Batıcılık fikri Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde ıslahatlar yapma şeklinde başlamış, II. Meşrutiyet döneminde daha da ileri giderek tamamen batılı gibi olmaya kadar vardırılmıştı. Batıcılık fikrini savunan bazı aydınlara göre "madem Batılılaşacağız o halde her şeyimizle Batılılaşalım" fikri dile getirilmiş, bu yönde çabalar sarf edilmişti. Batılılaşmayı savunanlar arasındaki en büyük kitleyi, Batı'nın kültüründen ziyade teknolojisini almayı savunan grup oluşturmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde "Osmanlıyı nasıl kurtarıyoruz" sorusuna cevap bulmak amacıyla ortaya çıkan fikir akımlarının başlıcaları; Osmanlıcılık, İslâmıcılık, Türkçülük ve Batıcılık idi. Osmanlı Devleti'ndeki ilk fikir akımı Osmanlıcılık idi. Bu fikir akımının en önemli temsilcileri Genç Osmanlılar diye de adlandırılan Jön Türklerdi.

4.1. Genç Osmanlılar

Genç Osmanlı hareketi, millet egemenliği noktasında tam bir dönüm noktasıydı. Osmanlıcılık fikrini savunurken özellikle meclisin varlığının dile getirilmesi, halkın doğrudan yönetime katılması açısından önemli bir gelişmeydi (Eraslan ve Olgun, 2006, s. 32). Onlara göre; Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün milletler kendisini Osmanlı olarak tanımlamalıydı. Bir bakıma **üst kimlik** olarak algılanan Osmanlı vatandaşı olma düşüncesi ile Osmanlı'dan kopmak isteyen azınlıkların bu isteklerinin sona ereceği düşünülmüştü. Osmanlıcılık akımının önemli bir diğer ayağı da Osmanlı vatandaşlarının seçimle katılabileceği bir **meclisin kurulmasıydı**.

Namık Kemal (1840-1888)

(Kaynak: Koloğlu, 1985, s. 79)

Padişahla bütünleşen Tanzimat bürokratlarının otoritesine ters düşen bu yeni reform hareketinin öncüleri, **Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa** gibi yazar ve şairlerdi (Lewis, 1988, s. 151). Bu kişiler, ilerlemenin hür kurumlara dayandığını, hür kurumların ise ancak kamuoyunun desteği ile ayakta kalabileceğini, bu nedenle halkın eğitilmesi gerektiğini savunmuşlardı. Halka en kolay ulaşmanın yolunun da gazete olduğu bilinciyle, gazete çıkarmaya başlamışlardı (Ülken, 1979, s. 53).

Fransızların Jön Türk dedikleri Yeni-Genç Osmanlılar (Lewis, 1988, s. 153), Osmanlılığı savunurken aynı zamanda İslamcılık ve Türkçülük akımlarına da kayıtsız kalmamışlardı. Genç Osmanlılar arasında yer alan Namık Kemal Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi isimler İslamiyet'i modernleşme sürecinde oluşabilecek kimlik kaybına karşı bir güvence olarak görmekteydiler. Genç Osmanlılardan bazıları, Batı'daki milliyetçi fikirler karşısında, coğrafya ve inanç birliğini savunan İslam milleti fikrini de savunmuşlardı. Ernest Renan'ın savunduğu İslam'ın bilimsel ilerlemeye engel olduğu tezine karşı çıkmışlardı. Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa başta olmak üzere pek çok Genç Osmanlı düşünürü bu fikre itirazla; İslam'ın ilerlemeye engel değil, bilakis yardımcı olduğuna dair yazılar kaleme almışlardı.

Genç Osmanlılar ile devlet yöneticileri arasındaki bir anlayış farklılığı, Tanzimat dönemine kadar uzanmaktaydı. Halkın kendisini yönetecek insanları seçme hakkı ve bu hakkı kullanmada yeterli olup olmadığı tartışılmaktaydı. Devlet yöneticileri bu hakkı inkâr etmemekle birlikte, böyle bir aşama için zamanın henüz erken olduğu düşüncesindeydiler. Namık Kemal ve Ziya Paşa başta olmak üzere Genç Osmanlılar bu fikrin tam aksini yani, halkın siyasi anlayışının yeterli olduğunu savunmaktaydılar. Bununla birlikte Genç Osmanlılar arasında da bu konuda tam bir fikir ve anlayış birliği yoktu. Cumhuriyet, demokrasi, halk hâkimiyeti gibi temel kavramların anlaşılması noktasında Genç Osmanlılar birbirlerinden farklı düşünmekteydiler (Lewis, 1988). Namık Kemal, üyeleri ve başkanının halk tarafından seçildiği bir meclisin ülkeyi yönetmesini savunurken, Ali Suavi; "Allaha ait kanun yapma kuvvetini bütün insanların temsil ettiği" sistemi cumhuriyet olarak vasıflandırırken doğrudan demokrasinin temelini gönderme yapmaktaydı. Ziya Paşa ise; cumhuriyet yönetiminde padişahın olmadığı, yönetimin millette olduğunu belirtmekteydi. Ona göre cumhuriyet yönetiminde halk, birkaç menfaatinin keyfine esir olmayıp, herkes hürriyetlerinde özgürdü.

Genç Osmanlılardan bazıları kanunların Batı'dan alınmasına da karşı çıkmışlar, kendi kanunlarımızı inanç ve örflerimize göre yapabileceğimizi savunmuşlardı. Namık Kemal, bir ülkede 3 çeşit mahkeme olmaması gerektiğini kanunların Batı'dan alınması yerine dinin ve aklın güzel görüp tavsiye ettiği bütün söz ve davranışlardan yararlanılmasının yeterli olacağı fikrindeydi. Namık Kemal gibi aynı fikirde olan Ziya Paşa da şer'îye mahkemelerine ait davaların kurulan nizamiye mahkemelerinde görülmesine karşı çıkmıştı. Ona göre bu durum; şeriati ortadan kaldırmak ve Avrupa'ya karşı dirayetli görünmekten başka bir şey değildi.

Genç Osmanlılar, Islahat Fermanı'na da şiddetle karşı çıkmışlar, bu fermanla gayrimüslimlere büyük ayrıcalıklar verildiğini belirterek ağır bir şekilde eleştirmişlerdi. Yönetimde etkili olmak amacıyla **Genç Osmanlılar, 1865 yılında** İstanbul'da bir cemiyet kurmuş, bu cemiyet 1867 yılında faaliyetlerini arttırmıştı (Lewis, 1988, s. 151). Cemiyet üyelerinden Mustafa Fazıl Paşa, Padişah Abdülaziz'e Meşrutiyet'i ilan etmesi için bir mektup gönderdi. Mektupta en iyi idare tarzının meşrutiyet olduğu belirtildikten sonra, meşrutiyet sayesinde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki sorunların ortadan kalkacağı, isyanların biteceği ifade edildi. Padişah Abdülaziz, bu mektuba aldırış etmemiş, Genç Osmanlılar olarak anılan muhaliflerine karşı yaptırdığı takibatını hızlandırmıştı. Bu takibata rağmen, meşrutiyet fikri aydınlar arasında yayılmaya devam ettiği gibi, devlet adamları ve askerler arasında da taraftar bulmuştu. Sonunda Padişah Abdülaziz, bir askerî darbe ile tahttan indirilmiş, yerine önce V. Murat, ardından da II. Abdülhamit getirilmişti (Karal, 1983, s. 366).

4.2. II. Jön Türkler-İttihat ve Terakki Cemiyeti

Padişah Abdülhamit'in 1878'de meclisi kapatması ile Meşrutiyet sona ermiş, yeniden mutlakiyet dönemi başlamıştı. Meclisin kapalı olduğu bu dönemde anayasa şeklen yürürlükte kalmıştı. Padişah II. Abdülhamit'in 30 yıl sürecek olan bu dönemine karşı özellikle içte büyük mücadeleler yapılmıştı. Yeniden parlamenter yönetime geçmek amacıyla ülkede çeşitli gizli örgütler kurulmuştu. Bunlar içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti önemli bir yer tutmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, askerî tıp öğrencileri olan İshak Sukuti, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Çerkez Mehmet Reşit bey tarafından Fransız İhtilali'nin 100. yıldönümü olan 1889 yılında ilk önce İttihad-ı Osmani adıyla kuruldu (Tunaya, 1995, s. 104). Daha sonra bu cemiyete katılımlar hızlanmış özellikle aydınlar ve ordu mensupları arasında geniş taraftar bulmuştu. Gençleri bir araya getiren düşünce, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan çıkartılması fikrine dayanmaktaydı. İstanbul'da kurulmakla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti, Batılı devletlerin denetiminde olan Makedonya'da hızla örgütlenmiş, Osmanlı denetiminin bu bölgede zayıf olmasından da istifade etmiştir. Selanik ve Manastır bu cemiyetin önemli merkezleri olmuştu. Özellikle genç subaylar arasında oldukça etkili olmuş, örgüte katılım genç subaylar arasında hızla yayılmıştı (Akşin, 1985, s. 840). İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri Genç Osmanlıların eserleri kadar, Fransız İhtilali'nin fikirlerini de okumuşlardı. Cemiyetin ilk devresi okuma devresidir diyebiliriz. Özellikle **Fransız İhtilali'nin fikirleri** İttihatçılar arasında büyük bir rağbet görmüştü. Askerî okullarda okutulan Fransızcanın da etkisiyle bu eserler aslından okunmuş, Fransa'da basılan İttihatçı gazete ve dergiler Fransız konsoloslukları aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne getirilerek İttihatçıların hizmetine sunulmuştu. Padişah II. Abdülhamit'in gizli örgütlere karşı başlattığı soruşturmalar üzerine cemiyetin önde gelenlerinden birçoğu yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştı. **Fransa, Mısır ve İsviçre** bu anlamda İttihatçılar için önemli ülkeler olmuşlardı. Özellikle Fransa İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ülkesini açmakla yetinmemiş, büyük maddi destekler de sağlamıştı (Hanioğlu, 1986).

Ahmet Rıza Bey

(1858-1930)

(Kaynak: Ebüzziya, 1989,
s. 126)

İttihat ve Terakki Cemiyeti için de özellikle Ahmet Rıza Bey önemli bir isimdi. Ahmet Rıza Bey, Bursa Milli Eğitim Müdürü iken Paris'e gitmiş, bir daha da ülkeye dönmemişti. Ahmet Rıza Bey'e göre ülkenin kurtarılması ancak pozitif bilimlerin öğretilmesi ve eğitimin yaygınlaştırılması ile mümkündü. Ahmet Rıza Bey, fikirlerini Paris'te yayımlanan Meşveret isimli gazete ile duyurmaya çalışmıştı (Lewis, 1988, s. 199).

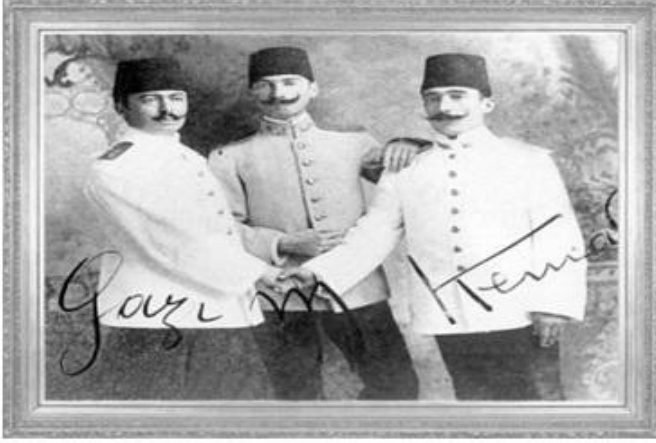
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Avrupa'daki başkanı olan Ahmet Rıza Bey'in de etkisiyle cemiyet, **ilk kongresini** 1902 tarihinde **Paris'te** yaptı. Bu kongre İttihat ve Terakki tarihinde bir dönüm noktasıydı. Kongreye Ahmet Rıza beyin yanı sıra; Prens Sabahattin, İbrahim Temo, İsmail Hakkı Paşa, Halil Ganem, İsmail Kemal, Hüseyin Siret, Mahir Sait ve Dr. Nazım gibi İttihat ve Terakki'nin ileri gelen isimleri katıldılar. Kongreye Ermeni ve Rumlardan da bazı temsilciler katıldı. İttihat ve Terakki'nin bu ilk kongresinde iki tür fikir ortaya çıkmıştı: Birincisi, Prens Sabahattin ve İsmail Kemal Bey'in savunduğu, neşriyatla mücadele etmenin yetmeyip, yapılacak bir inkılâp için **askerî güçlerden de istifade edilmesi** fikriydi. İkincisi de Ermeniler tarafından ortaya atılan **yabancı ülkelerin müdahalesini** sağlayarak ıslahat yapılmasını temin etme düşüncesi idi (Lewis, 1988, s. 200).

Kongrede bu ikinci fikri Ermeni ve Rum delegelerle, İttihatçılardan Prens Sabahattin ile İsmail Kemal Bey kabul etmişti. Ancak Ahmet Rıza ve Dr. Nazım beyler yabancı müdahalesine karşı çıkmışlardı. Kongre sonunda daimi bir komite seçilmesine karar verilmişti. Daimi komiteye yabancı müdahalesine taraftar olan Prens Sabahattin, İsmail Kemal, İsmail Hakkı ve üç Hıristiyan seçilmişti.

İttihat ve Terakki'nin 1902 kongresindeki fikir ayrılıkları cemiyetin ikiye bölünmesine sebep oldu. Buna göre yabancı müdahalesini isteyenler Prens Sabahattin Bey'in başkanlığında "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" adı altında birleşerek çalışmalarını sürdürmüştü. Müdahaleye karşı olanlar ise Ahmet Rıza Bey'in

başkanlığında “Terakki ve İttihat” adı altında birleşmişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ahmet Rıza Bey’in başkanlığında yurt içinde ve dışındaki çeşitli örgütlerle ilişki kurmuşlar ve Osmanlı coğrafyasında geniş bir alana yayılmışlardı. Cemiyet, özellikle Balkanlarda büyük bir güç haline gelmişti (Lewis, 1988, s. 202).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden başka meşrutiyeti kurma yolunda çalışan gizli cemiyetlerin sayısı da her geçen gün artmıştı. Bunlardan biri olan “**Vatan ve Hürriyet Cemiyeti**”, **Mustafa Kemal Bey (Atatürk) tarafından Şam’da kurulmuştu**. Bu dernek daha sonra 1907 yılında Ahmet Rıza Bey’in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşecekti.

Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Ekim 1906’da Şam’da Mustafa Kemal (Atatürk) önderliğinde, Mustafa (Cantekin) ve Müfit (Özdeş) tarafından gizli olarak kurulmuştur. Meşrutiyetin ilanını yeniden sağlamak ve ülkenin parçalanmasını önlemek amaçlanmıştır.

II. Abdülhamit rejimine karşı mücadele eden cemiyetlerin birçoğu **27 Aralık 1907’te Paris’te ikinci defa** bir araya geldiler (Lewis, 1988, s. 203). Kongreye Terakki ve İttihat, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet, Ermeni Taşnaksutyun, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi, Ahd-ı Osmani Mısır Cemiyeti ile Ermeniler ve Araplar tarafından yayımlanmakta olan bazı gazete ve dergilerin temsilcileri katıldılar. Üç gün süren kongre sonucunda, **II. Abdülhamit’i tahttan inmeye zorlayarak meşrutiyeti yeniden kurma** kararı alındı. Bu amaca ulaşmak için ilk önce pasif direnme yapılacak, halka hükümete vergi vermemesi söylenecekti. Yapılacak propagandalarla ordunun ihtilalcilere karşı silah kullanmaması sağlanacak, gerekirse sonuca ulaşmak için genel ayaklanma yapılacaktı. Kongre bu doğrultuda çalışmaların sürdürülebilmesi amacıyla cemiyetlerin temsilcilerinden oluşan gizli bir komite kurulması kararı alınmıştı (Ahmad, 1986).

Terakki ve İttihat, 1907 kongresinin akabinde Makedonya’da çok hızlı bir şekilde örgütlenmişti. Makedonya’da bu kadar hızlı örgütlenmesinin sebebi yukarıda da değinildiği gibi burada Osmanlı denetiminin yok denecek kadar az olmasıydı. Makedonya 1878’den beri Avrupa devletlerinin gözetimi altındaydı. Burada başta Bulgarlar olmak üzere, Sırp ve Rum çeteciler Makedonya’yı kendi topraklarına katmak için uğraşmaktaydılar. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nin içine düştüğü zor durum Makedonya’da ülkenin diğer bölgelerine göre daha fazla hissedilmekteydi.

İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola’nın 9 Haziran 1908 tarihinde Estonya’da bulunan **Reval’de** görüşmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni harekete geçmeye zorlamıştı (Ahmad, 1996, s. 7). Bu görüşme ile iki ülkenin Osmanlı toprakları üzerinde anlaşması üzerine İttihatçılar, ülkenin kurtarılması için Meşrutiyet’in ilanından başka çare kalmadığı gerekçesiyle zorla da olsa Meşrutiyet’i sağlamak için bir isyana kalkışmışlardı. Makedonya’da Enver Bey, Resneli Niyazi Bey gibi subayların öncülüğünde başlayan askerî ihtilal, Padişah II. Abdülhamit’in bölgeyi kontrol etmek için gönderdiği müfettişlerin cemiyet fedailerinden öldürülmeleri harekâtı genişletmiş, padişahın da direncinin kırılmasında etkili olmuştu (Olgun, 2008, s. 35). İsyân sonucunda İttihatçılar, 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet’i ilan ettiklerini ve anayasayı yeniden yürürlüğe koyduklarını ilan etmişlerdi. İç çatışmanın eşiğinde kalan Padişah II. Abdülhamit, bu isteğe kayıtsız kalamayarak 24 Temmuz günü seçimlerin yapılmasına dair iradesini yayınlamıştı (Olgun, 2008, s. 36). Sonunda, 23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet ilan edildi. Terakki ve İttihat Cemiyeti de 23 Ağustos 1908 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile Prens Sabahattin’in cemiyeti ile birleştiğini ve Terakki ve İttihat olan adını İttihat ve Terakki Cemiyeti yaptığını ilan etti.

4.3. Osmanlıcılık

Osmanlı vatandaşı üst kimliği altında Osmanlı Devleti’nde yaşayan farklı etnik ve dinî unsurları birleştirmeyi amaçlayan Osmanlıcılık fikri, 1876 Kanun-i Esasi’sinin ilanı ile bu amacına kısmen de olsa ulaşmıştı (Hanoğlu, 1985, s. 1389). Osmanlıcılık fikri özellikle Genç Osmanlılar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından dillendirildi.

1789 Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik akımı dünyada hızla yayılırken Fransa'da cumhuriyete dayalı yeni bir yönetim anlayışını hâkim kılmıştı. Milliyetçilik ve Cumhuriyetçilik kavramları artık dünyada konuşulur olmuştu. Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulması ve gelişmeler Osmanlı aydınını da etkilemiş, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına çare olarak Amerika Birleşik Devletleri modeli ön plana çıkmıştı.

Osmanlı Balkan coğrafyasında, Sırp İsyanı ile başlayan ayrılıkçı ayaklanmalar, zamanla Avrupalı devletlerin desteği ile de güçlenerek devam etmişti. 1829 yılında Yunanistan'ın Rusya'nın desteği ile kurulması, Balkan coğrafyasındaki isyanları daha da arttırmıştı. Artık bu isyanlarda Rusya faktörü ön plana çıkmakta isyancıların en büyük destekçisi Rusya olmaktaydı. Zaten Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki en temel sorunlarının başında Rusya ile savaşlar ve ülkedeki ayrılıkçı hareketler gelmekteydi.

Her ne kadar Padişah II. Mahmut; Osmanlı vatandaşlarından Müslüman olanları camide, Hristiyanları kilisede, Musevileri de havrada fark ettiğini; aralarında başka bir fark olmadığını söylese de azınlıklar padişah ile aynı fikirde değildiler (Kaynar, 1991, s. 100). Aslında Padişah II. Mahmut'un bu söylemi Osmanlıcılığın dışa vurulmuş haliydi. Ardından gelen Tanzimat Fermanı ise bu dışa vurumun resmîleşmesiydi (Berkes, 2005, s. 204). **Osmanlıcılık** fikrinin **en önemli ayağı** her **Osmanlı vatandaşının** kendisini tıpkı Amerika'da olduğu gibi **Osmanlı hissetmesi ve tanımlamasıydı** (Mardin, 1996, s. 21). Tanzimat Fermanı'nın Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'nın "din ve mezhep farkı tebaanın ancak şahıslarına ait bir iştir" sözü ile Âli Paşa'nın "tebaanın din ve mezhepten başka hususlarda birbirleriyle kaynaştırılması" sözleri Osmanlıcılık fikrinin birer tezahürüydü. Osmanlıcılık fikrinin **bir diğer ayağı** da Osmanlı vatandaşlarının **seçimle geleceği ve yönetime ortak olacağı bir meclisin açılmasıydı**.

Osmanlıcılık fikri; Tanzimat dönemi, I. Meşrutiyet dönemi ve II. Meşrutiyet dönemi olmak üzere üç dönemde ele alınabilirdi. Bir başka ifadeyle ortaya çıkışından 1876'ya, II. Abdülhamit dönemi (1876-1908) ve İttihat ve Terakki dönemi (1908-1920). Tanzimat dönemi dediğimiz ilk dönemde; Tanzimat Fermanı ve 1876 yılında ilan edilen ilk Anayasa Kanun-i Esasi bu fikrin hayata geçirilmiş en önemli unsurlarıydı. 1876 Anayasası'nın 8. maddesinde, "Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bilaistisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir." denilmekle Osmanlı uyruğunda olan herkesin Osmanlı olarak kabul edileceği yazılmıştı (Kanun-i Esasi, 1328).

Tanzimat Fermanı ile vatandaş olan Osmanlı tebaasının bu hali anayasa ile kanun güvencesi altına alınmış, anayasal bir hak haline getirilmişti. Tanzimat döneminde özellikle gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına tanınan haklarla Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşları eşit hale getirilmeye çalışılmıştı. Gayrimüslimlerin askere alınmaları, her tür okula gidebilir olmaları, vergilerin yeniden düzenlenmesi, cizyenin kaldırılması, karma mahkemelerin kurulması gibi uygulamalar Osmanlıcılığın bir sonucuydu (Hanioğlu, 1985, s. 1390).

Ne yazık ki Osmanlıcılık ile hedeflenen birlik olma ve yaşama fikri, yaşanan olaylar sonucunda amacına ulaşamadı. Birlik olma amacıyla gayrimüslimler hakkında düzenlemeler yapılırken, devletin asıl sahibi kendilerini gören Müslüman halk üzerinde olumsuz etkiler yapmış, gayrimüslimlerin hamisi olan devletlerin desteği ile de ülkede isyanların önü alınamamıştı. Islahat Fermanı sonrası Balkanlarda, Cidde'de, Lübnan'da Girit'te olaylar patlak vermiş, hatta bu iç isyanlara dış devletlerin müdahalesi bile olmuştu. Patlak veren Cidde isyanında İngiltere kendi vatandaşlarını korumak bahanesiyle Cidde'ye asker çıkartmış, müdahalede bulunmuştu. Bu durum doğal olarak devlet yöneticilerini olduğu gibi Müslüman halkı da son derece rahatsız etmişti.

Padişah II. Abdülhamit döneminde Osmanlıcılık fikri bir muhalefet olarak varlığını devam ettirmiş (Özcan, 2007, s. 487), padişaha karşı Müslüman ya da gayrimüslimlerden oluşan muhalefeti bir arada tutmuştu. II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden güçlenen bu akım, kendisini meclis yönetiminde bile göstermiş, milletlerin birliği söylemi dillerden düşmez olmuştu. Ancak Balkan Savaşı, bu fikrin de sonunu getiren en önemli olay olmuştu. Balkanların kopması ile Osmanlıcılık fikrini savunanlardan bazıları başka fikirlere ve özellikle de Türkçülük fikrine sarılmışlardı (Özcan, 2007, s. 487).

4.4. İslamcılık

İslamcılık fikri özellikle Padişah II. Abdülhamit dönemine damgasını vuran bir akımdı (Eraslan, 1992). Bu akımın güçlenmesinde Balkanlarda çıkan ayrılıkçı ayaklanmalar kadar Osmanlı Devleti'nden koparılan ve halkının Müslüman olduğu Mısır, Cezayir, Tunus gibi bölgelerin varlığı da etkili olmuştu. Emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama çalışmaları Osmanlıcılık fikrinin 93 Harbi ile büyük darbe alması İslamcılık fikrinin alt yapısını hazırlamıştı. 1876 Anayasası'nda İslamcılık fikrini güçlendiren maddeler vardı (Kanun-i Esasi, 1328). Bunlardan bazıları şunlardı:

- 1- Osmanlı Devleti'nin dininin İslam dini olarak tanımlanması,
- 2- Osmanlı hükümdarının halife olması,

3- Padişahın İslam dininin koruyucusu olması,

4- Dinî hükümlerin yürütülmesinin padişaha verilmesi,

5- Şeyhülislamın kabineye alınması,

6- Ayan Meclisi'nin kanunları incelerken ayrıca dine uygunluğunu da kontrol etmesi,

Ayrıca nizamiye mahkemelerinin yanında dinî mahkemelerin de olması gibi maddeler de İslamcılık fikrini güçlendiren maddelerdendi.

Osmanlıcılık fikrinin yaygın olduğu Tanzimat döneminde aynı zamanda İslamcılık fikri de aydınlar arasında taraftar bulmuştu (Kara, 1985, s. 1408). Her ne kadar 1876 Anayasası için Osmanlıcılık fikrinin bir sonucudur denilse de İslamcılık fikri de anayasanın maddeleri arasında yerini bulmuştu. Bu anayasada kısmen Türkçülüğü de görmek mümkündü. Zira devletin resmî dilinin Türkçe olduğu anayasanın 18. maddesinde belirtilmiş, anayasanın 68. maddesine göre de milletvekili olmak için Türkçe bilmek ve Türkçe yazmak şartı da yer almıştı (Kanun-i Esasi, 1328).

Padişah II. Abdülhamit'in ilk yılları özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle ortaya çıkan olumsuzluklarla geçmişti. Padişah II. Abdülhamit'e 1881 yılının başlarında İslamcılık görüşünü savunan çok sayıda rapor sunulmaya başlanmıştı. Bunlar arasında dinin tüm Müslüman ülkeler için bağlayıcı olması ve halifelüğün yeri vurgulanmaktaydı. İslamcılık fikrinin etkili olmasında şu sebepler etkili olmuştu:

1- Müslümanların koruyucusunun olmaması,

2- Müslüman bölgelerin emperyalist Batılıların işgali altında olması,

3- Osmanlıcılık politikasının yetersiz kalması,

4- Balkan coğrafyasının önemli bir bölümünün kopmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde Müslüman nüfusun neredeyse %90'a yaklaşması, (Kara, 1985, s. 1406-1407).

Ayrıca milliyetçilik akımlarıyla Osmanlı vatandaşları milletler arasında ayrılıkçı fikirlerin oluşması İslamcılık siyasetini bir bakıma zorunlu kılmıştı.

İslamcılık fikrini savunanlar, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la birlikte köklerinden koparıldığını ileri sürmekte ve yeniden eski değerlere dönülmesi gerektiğini belirtmekteydiler. İslamcılık fikrini savunanlar uygulanan Batılılaşmaya itirazla gerek adli yapıda gerekse de hukuk kurallarında İslami birikimin yeni bir şekle kavuşturularak korunmasını istemekteydiler. İslamcılık taraftarlarının beklentilerine uygun olarak Padişah II. Abdülhamit, devletin diğer unsurlarını da yok saymadan, siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara uygun olarak İslami duyguları ön plana çıkarmıştı. **II. Abdülhamit, İslami müesseselerin kuvvetlenmesine ve yaygınlaşmasına özel bir gayret göstermiş, dış siyasette İslâm'a belirleyici bir rol vermeyi amaçlamıştı** (Eraslan, 1992).

Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşat, Beyanülhak gibi dergiler etrafında toplanan İslamcı fikir sahiplerinin yazılarına bakıldığında aralarında tam bir birlik olduğu söylenemezdi (Özcan, 2001, s.70). İslami hukuk ve kuralların dönemin ihtiyaçlarına cevap vereceğinde hem fikir olmakla birlikte bu kuralların kaynağı noktasında bazen birbirlerinden ayrılmaktaydılar. İzmirli İsmail Hakkı, Elmalılı Muhammed Hamdi, Seyyit Bey, Ahmet Hamdi (Akseki) gibi İslamcılar bunun için yeni içtihatlarla İslâm hukukunun zenginleştirilmesini, ayrıca diğer mezheplerden yararlanılmasını savunurken Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Dârülfünun hocalarından Sadreddin gibi İslamcılar ise diğer mezheplerden yararlanmaya esastan veya zaman açısından karşı çıkmışlardı (Kara, 1985, s. 1417-1420).

Padişah II. Abdülhamit, bizzat İslamcılık fikrine sahip çıkmış hem içeride hem de dışarıda İslamcılık politikasını uygulamıştı. Bu dönemde çıkan gazetelerde İslamcılıkla ilgili yazılar yazılmış, Arapların, Arnavutların ve diğer Müslümanların devlete bağlılıklarının devam etmesi için çaba sarf edilmişti. **Bu politika sayesinde Osmanlı sınırları dışında kalan Müslüman bölgelerle de irtibat kurulmuş, halifelik makamı işlevsel hale getirilmeye çalışılmıştı.**

İslamcılık politikasının uygulanmasında iç etkenlerin yanı sıra dış etkenler de önemlidir. Milliyetçilik fikri ile ayaklanan milletler üzerinde özellikle sömürge haline getirilmiş bölgelerde bu İslamcılık politikasının uygulanmasını Batılı devletler yer yer Osmanlı'dan istemişlerdi. Fransa'nın Afrika'daki misyonerlerinin öldürülmemesi için istediği yardım gibi, 19. yüzyılda en büyük Müslüman halkın yaşadığı sömürgelere sahip İngiltere'nin de yer yer bu tür taleplerde bulunduğu bilinmekteydi. Kıbrıs ve Mısır'ın İngiltere tarafından işgali ile bu durum İngiltere'nin aleyhine dönmüş, Padişah II. Abdülhamit'in hilafet gücünü kullanmasından

korkulmuştu. Padişah II. Abdülhamit'in kullandığı denge politikasında İslamcılık politikası da önemli bir yer tutmaktaydı.

Padişah II. Abdülhamit'in uyguladığı İslamcılık politikası, Osmanlı vatandaşı Müslümanları İslam bayrağı altında birleştirmek, Osmanlı Devleti dışında olan Müslümanlarla bağları kuvvetlendirerek problemlerin çözümünde karşılıklı destek ve yardımlaşmaydı. Osmanlı belgelerinden ortaya çıkan üçüncü bir amacın daha olduğu söylenebilir ki; o da Sünnilik ile Şiiilik arasında bir yakınlaşma ve birlik meydana getirerek yine Ortadoğu'daki İngiliz planlarını sonuçsuz bırakma ve bu hususta Hindistan Şiiilerinin de siyasi desteğini temin etmekte (Özcan, 1997). Ancak Sünni-Şii iş birliği süreci İran Şahının gelişmeleri kendi aleyhine bir plan olarak algılaması ve de karşı tedbir olarak Ermeni ayrılıkçı hareketini desteklemesi sebebiyle sonuçsuz kalmıştı.

İslamcılık politikası uygulanırken Osmanlı vatandaşı diğer unsurlar ihmal edilmemiş, dönemin şartları gereğince İslami duyguların kuvvetlendirilerek, iç ve dış siyasette İslam'a belirleyici bir güç verme çabası hedeflenmişti. Bu çabaların ana amacı Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarmaktı. Bu amaçla gazeteler ve çeşitli yayınlar vasıtasıyla desteklenen İslamcılık politikası, tren hatları ve telgraf hatları ile daha etkin hale getirilmeye çalışılmıştı. Hicaz Demiryolu ve Hindistan'a ulaşan telgraf hatları bunun en güzel örneğiydi. Padişah II. Abdülhamit döneminde Hindistan'daki Bombay'dan çekilen telgraf İstanbul'da, İstanbul'dan çekilen telgraf ise Rusya'daki Kazan şehrinde okunmaktaydı. İslamcı dayanışma fikirleri, projeler ve haberler telgraf sayesinde hızlı bir şekilde takip edilmeye başlandığı için paralel bir şekilde İslamcılık politikası da giderek güç kazanmaya ve kabul görmeye başlamıştı. Afrika'da bu politikadan nasibini almış, özellikle Çad Müslümanları arasında bu politika etkili olmuştu.

Padişah II. Abdülhamit döneminde uygulanan İslamcılık politikası sonuçlarını I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde vermişti. Bu dönemlerde İslam dünyasının Osmanlı Devleti'ne yaptığı maddi ve manevi destekler ortadaydı.

İslamcılık politikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da etkili olmuştur. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışının cuma gününe denk getirilmesi, dualarla meclisin açılması, TBMM'de mescit olması; daha da önemlisi 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Cumhuriyet'in ilan edildiği gün anayasaya eklenen devletin dininin İslam dini olması hükümleri bu politikanın birer tezahürüydü. Ancak daha sonraki süreçte İslamcı politika etkinliğini kaybetmişti.

4.5. Batıcılık

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nin ilk fikir akımlarından biridir. Devletin ilerlemesi, eskisi gibi güçlü olmasının yolunun Batılılaşma ile olacağı fikrini savunmaktaydı. Batıcı aydınların **bir kısmı**, Batılılaşırken **kendi özümüzden kopmadan** Batı'nın teknolojisini almak fikrini savunurken; **bir kısım Batıcı** aydın da Batı'nın **her şeyini alalım** fikrindeydi (Hanioğlu, 1992).

Osmanlı Devleti'nde ıslahatlar dönemi ile başlayan Batılılaşma (Tunaya, 1996, s.56), Tanzimat dönemiyle hız kazanmış, Meşrutiyet döneminde ise daha radikal adımlar atılmıştı. Batılılaşma; muasırlaşma, çağdaşlaşma, modernleşme gibi değişik isimlerle de olsa günümüzde de devam etmekteydi.

Batılılaşmanın ilk gurubunda yer alan Tanzimat aydınları, Osmanlı İslam geleneğine uygun olan Batılılaşmayı savunmuşlar, Batı'nın bilim ve tekniğinden yararlanmayı tercih etmişlerdi. Ancak II. Meşrutiyet dönemi Batıcıları arasında özellikle Abdullah Cevdet başta olmak üzere bazı fikir adamları tamamen Batılılaşmayı savunmuşlardı (Hanioğlu, 1988, s. 92). Abdullah Cevdet, çıkardığı İçtihat isimli dergi ve yayınevi aracılığıyla fikirlerini yayma imkanı bulmuştu. Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı gibi yazarların da yer aldığı İçtihat Dergisi'nde Abdullah Cevdet'in tam Batılılaşma fikrine Celal Nuri karşı çıkmıştı (Hanioğlu, 1988, s. 92). Balkan Savaşı yenilgisi sonrası Kılıçzade Hakkı tarafından kaleme alınan ve bu dergide yayımlanan "Pek Uyanık Bir Uyku" isimli makale ile dönemine göre oldukça radikal fikirler öne sürülmüştü (Lewis, 1988, s. 235-236). Mart 1913'te yayımlanan bir rüya olarak tasvir edilerek bu makalede hayal edilen talepler şunlardı:

- 1- Padişah tek eşli olacak,
- 2- Cariyeler olmayacak,
- 3- Fes kaldırılacak,
- 4- Kadınlar diledikleri gibi giyinebilecekler,
- 5- Tekkeler ve zaviyeler kapatılacak,
- 6- Medreseler kapatılacak,

- 7- Modern eğitim kurumları kurulacak,
- 8- Sarık, cübbeyi sadece yüksek din adamları giyebilecek,
- 9- Evliyaya adaklar adanması, muska ve üfürükçülük yasaklanacak,
- 10- Latin Harfleri kabul edilecek,
- 11- Kur'an Türkçeye çevrilecek,
- 12- Hutbeler günün ihtiyaçlarına göre düzenlenip Türkçe okunacak,
- 13- Dinî mahkemeler kaldırılacaktır.

Aslında Kılıçzade Hakkı, düşüncelerini bu makaleye yansıtmış, hayalindeki ülkeyi yazmıştı. Hayalindeki bu ülke o dönem için hayal olmaktan öteye gitmemiş ancak daha sonraki dönemlerde bu hayallerin pek çoğu gerçek olmuştu (Hanioğlu, 1992, s. 185). Cumhuriyet döneminde Türkçülük ve teknolojik bakımdan Batıcılık fikirleri uygulanmıştı.

4.6. Türkçülük

Türkçülük fikir akımı Fransız İhtilali ile birlikte Osmanlı Devleti'nde güçlenmekle birlikte, devletin yıkılacağı endişesiyle pek fazla dillendirilememişti. Aslında Osmanlıcılığı savunan pek çok aydın aynı zamanda Türkçülüğü ve Batıcılığı da savunmaktaydı.

Yusuf Akçura
(1876-1935)

(Kaynak: TBMM
Albümü 1, 2010, s.
152)

19. yüzyılda **Macarların öncülüğünde** başlayan Türklerin geçmişine yönelik çalışmalar Türkçülük akımının güçlenmesinde etkili olmuştu. **Rusya'daki Müslümanların da** bu akımın güçlenmesinde çok önemli rolleri vardı. Macar türkologlar tarafından Orhun abidelerinin okunması Türkçülüğe ilgiyi arttırmış (Hanioğlu, 2012, s. 551), Kırım Türkü olan **Gaspıralı İsmail Bey**'in "dilde, işte, fikirde birlik" ideali ile yaptığı çalışmalar Türklük bilincinin oluşmasında büyük katkılar sağlamıştı (Saray, 2017). Yine bir Rusya Müslümanı olan Kazan doğumlu **Yusuf Akçura**'nın 1904 yılında kaleme aldığı "Üç Tarz-ı Siyaset" bu dönemde önemli bir tartışmanın başlangıcını oluşturmuştu. Mısır'da Kahire'de yayımlanan Türk gazetesinde yer alan bu makalede Yusuf Akçura, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük üzerinde durmuş, bunlar içerisinde devletin bekası için Türkçülüğün önemini anlatmıştı (Akçura, 2005).

1889 yılında kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında da Osmanlıcılık dillendirilmesine rağmen asıl etkin olan akım Türkçülüktü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarıyla da II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde söz sahibi olmasıyla birlikte Türkçülük akımı da hız kazanmıştı. II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran Türkçülük akımı iki yola ayrılmıştı:

- 1- Bütün Türklerin siyasi birliğini hedefleyen Turancılık
- 2- Siyasi birlikten ziyade kültürel birliği amaçlayan Türkçülük.

Türkçülük akımının etkisiyle 7 Ocak 1909'da Türk Derneği, 31 Ağustos 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti kurulmuştu. Türk Yurdu Dergisi de yine 1911 yılında yayın hayatına başlamıştı. Ahmet Mithat, Mehmet Emin (Yurdakul), Yusuf Akçura, Necip Asım, Ahmet Ferit öncülüğünde kurulan Türk Derneği, Türkçülük fikrini yaymıştı. Türkçülük fikrinin yayılmasında önemli bir adım 25 Mart 1912 tarihinde Mehmed Emin (Yurdakul), Ahmet Ferit Bey, Ahmet Ağaoğlu, Doktor Fuat Sabit ve Yusuf Akçura beyler tarafından kurulan Türk Ocağı olmuştu.

Ziya Gökalp (1876-1924)

(Kaynak: Okay, 1996, s. 124)

1912 Balkan Savaşı, Osmanlılık fikrine bir darbe daha vurmuş, Türkçülük fikrinin güçlenmesini sağlamıştı. 1913 yılından itibaren iktidarı tam olarak ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, artık Türkçülük akımını açıktan açığa dile getirmeye ve uygulamaya başlamıştı. Bu dönemde çıkan kanunlarda Türkçülük fikrini görmek mümkündür. Millî iktisat politikası da Türkçülük akımı etrafında şekillenmişti. Bu fikrin Cumhuriyet dönemine etkili olan en önemli siması **Ziya Gökalp** idi. Ziya Gökalp'in Türk Yurdu Dergisi'nde yayımladığı "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" isimli yazısında Türkçülüğün fikriyatı dile getirilmişti. Ziya Gökalp, kültür, medeniyet, Türklük, mefkure, millet, Turan, İslamiyet gibi kavramlar üzerinde durmuş, Türklük, Müslümanlık ve medeniyet kavramlarının birbirleriyle çelişmediğini, bunların birleşmesi halinde Türk milletinin yüceceğini ifade etmişti (Gökalp, 1996). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında Türkçülük fikir akımı etkili olmuştu.

Turancılık fikir akımını savunanlar genellikle Rusya'dan Türkiye'ye gelen aydınlardı. Bu akım dünyadaki bütün Türklerin siyasi bir bütünlük olarak bir araya gelmesini savunmuştu. Ancak bu düşünce Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları isimli eserinde de uzak bir "mefkure" olarak tanımlanmıştı (Gökalp, 2015).

Bölüm Özeti

- Genç Osmanlılar-Yeni Osmanlıların kimler olduğunu, neden ortaya çıktığını ve Meşrutiyet'e katkılarının neler olduğunu,
- II. Jön Türk olarak da adlandırılan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteklerinin neler olduğunu,
- Osmanlılık fikir akımının temel dayanaklarının neler olduğunu ve fikir akımları içindeki yerini,
- II. Abdülhamit dönemine damgasını vuran İslamcılık fikir akımının nasıl olduğunu ve neler düşündüğünü,
- Batıcılık fikir akımını savunanların fikirlerini ve beklentilerinin neler olduğunu,
- Türkçülük fikrinin neden geç dilendirildiğini, Türkçülük akımından beklentilerinin neler olduğunu. Fikir akımları içinde en son dile getirileni Türkçülük olmuştu. Bu akım Osmanlı Devleti'nin son döneminde revaç bulmuş, pek çok düşünür Türkçü olmakla birlikte devletin dağılması tehlikesi nedeniyle bunu dillendirememişti. Dünyadaki tüm Türklerin siyasi birliğini savunan Turancılık ile kültürel birliğini savunan Türkçülük akımları üzerinde çeşitli yazılar kaleme alınmış, özellikle Rusya'dan Osmanlı ülkesine gelen Türkler aracılığıyla Turancılık dillendirilmişti.
- Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak amacıyla gelişen fikir akımlarına baktığımızda Osmanlılık fikri diğer akımlara göre Osmanlı'da daha uzun sürmüş, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanını sağlamıştı. İslamcılık ve akabinde Türkçülük dönemler itibarıyla uygulanmış, en son dillendirilen Türkçülük, Cumhuriyet döneminde en etkin fikir olmuştu.

Kaynakça

Akçura, Y. (2005). Üç Tarz-ı Siyaset. (2. bs.). Ankara: Lotus Yayınevi.

Ahmad, F. (1986). *İttihat ve Terakki (1908-1914)* (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Ahmad, F. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizme* (F. Berktaş, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akşin, S. (1985). Jön Türkler. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2005). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Ahmet Kuyaş (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ebüzziya, Z. (1989). Ahmed Rıza. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2 içinde (s. 124-127). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Eraslan, C. (1992). *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Eraslan, C. ve Olgun, K. (2006). *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Gökalp, Z. (1996). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Gökalp, Z. (2015). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). Osmanlılık. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 5. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1986). Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2012). Türkçülük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41 içinde (s. 551-554). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). Batılılaşma. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5 içinde (s. 182-186). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Hanioğlu, M. Ş. (1988). Abdullah Cevdet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1 içinde (s. 90-93). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Kara, İ. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslamcılık Tartışmaları. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 5 içinde (s. 1405-1420). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kanun-i Esasi*. (1328). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi. VII*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaynar, R. (1991). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koloğlu, O. (1985). Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 68-93). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (M. Kırıatlı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul.
- Okay, M. O. (1996). Ziya Gökalp. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14 içinde (s. 124-128). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Olgun, K. (2008). *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özcan, A. (1997). Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Özcan, A. (2001). İslamcılık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23 içinde (s. 70-71). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Özcan, A. (2007). Osmanlılık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33 içinde (s. 485-487). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Saray, M. (2017). *Gaspıralı İsmail Bey’den Atatürk’e Türk Dünyası’nda Dil ve Kültür Birliği*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

TBMM Albümü (1920-2010) 1. Cilt (1920-1950) (2. bs.). (2010). S. Yıldırım ve B. K. Zeynel (Ed.). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1996). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Arba Yayınları.

Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Ünite Soruları

Soru-1 :

Osmanlılık fikri aşağıdaki hangi olayın yaşanmasında etkili olmuştur?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sened-i İttifak
- (B) 93 Harbi
- (C) I. Meşrutiyetin ilanı
- (D) Tersane Konferansı
- (E) Berlin Anlaşması

Cevap-1 :

I. Meşrutiyetin ilanı

Soru-2 :

Genç Osmanlılar için kullanılan Jön Türk tabiri aşağıdaki hangi ülkeden alınmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Fransa
- (B) İngiltere
- (C) Almanya
- (D) Rusya
- (E) Avusturya

Cevap-2 :

Fransa

Soru-3 :

II. Abdülhamit döneminde ağırlıklı olarak aşağıdaki fikir akımlarından hangisi uygulanmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Osmanlılık
- (B) İslamcılık

- (C) Türkçülük
(D) Turancılık
(E) Batıcılık

Cevap-3 :

İslamcılık

Soru-4 :

Aşağıda Genç Osmanlılar ile ilgili verilen bilgilerden hangisi yanlıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Fikir akımlarından Osmanlıcılık fikrini savunmuşlardır.
(B) I. Abdülhamit'i tahttan indirmek istemişlerdir.
(C) Milleti yönetime ortak etmek için çalışmışlardır.
(D) Osmanlıda vatandaşı her milletleri Osmanlı olarak kabul etmişlerdir.
(E) Ziya Paşa, Namık Kemal, Genç Osmanlılardandır.

Cevap-4 :

I. Abdülhamit'i tahttan indirmek istemişlerdir.

Soru-5 :

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Avrupa'daki faaliyetlerinde en fazla etkili olan devlet aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Rusya
(B) İngiltere
(C) Avusturya
(D) İtalya
(E) Fransa

Cevap-5 :

Fransa

Soru-6 :

Padişah II. Abdülhamit'in İslamcılık politikası bir bakıma zorunlu kılan nedenler arasında aşağıdakilerden hangisi yoktur?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Türkçülük politikasının yetersiz kalması,
(B) Müslümanların koruyucusunun olmaması,
(C) Müslüman bölgelerin emperyalist Batılıların işgali altında olması,

(D) Osmanlıcılık politikasının yetersiz kalması,

(E) Osmanlı Devleti'ndeki nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olması

Cevap-6 :

Türkçülük politikasının yetersiz kalması,

Soru-7 :

Kılıçzade Hakkı tarafından kaleme alınan ve 1913 yılında İctihat Dergisi'nde yayımlanan "Pek Uyanık Bir Uyku" isimli makalede aşağıdakilerden hangisi yoktur?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Fes kaldırılacak,

(B) Tekkeler ve zaviyeler kapatılacak,

(C) Latin Harfleri kabul edilecek,

(D) Padişah II. Abdülhamit tahttan indirilecek,

(E) Medreseler kapatılacak

Cevap-7 :

Padişah II. Abdülhamit tahttan indirilecek,

Soru-8 :

Aşağıdaki fikir akımları içerisinde en son dile getirilen ve uygulanan fikir akımı hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Osmanlıcılık

(B) İslamcılık

(C) Türkçülük

(D) Batıcılık

(E) İttihad-ı Anasır

Cevap-8 :

Türkçülük

Soru-9 :

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'nde en etkin olduğu bölge aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Arabistan

(B) Karadeniz

(C) Suriye

(D) İç Anadolu

(E) Makedonya

Cevap-9 :

Makedonya

Soru-10 :

II. Abdülhamit dönemi ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Meclis-i Mebusan'ı tatil etti
- (B) Askerî darbe sonucunda padişah oldu
- (C) Kanun-i Esasi ilan edildi
- (D) Osmanlıcılık politikası uyguladı
- (E) Parlamentolu yönetimin ilk hükümdarıdır

Cevap-10 :

Osmanlıcılık politikası uyguladı

5. OSMANLI DIŞ POLİTİKASI

Giriş

Osmanlı dış politikası, kuruluştan itibaren Osmanlı resmî ideolojisinin bir parçası olmuştu. Yükselme döneminde bütün büyük imparatorluklar gibi dış ilişkilere **tek taraflı/geçici** (Ad Hoc) diplomasi anlayışı benimsenmiőti. Hatta dünyada bu diplomasi biçimini en son terk eden devletlerden biri Osmanlı idi.

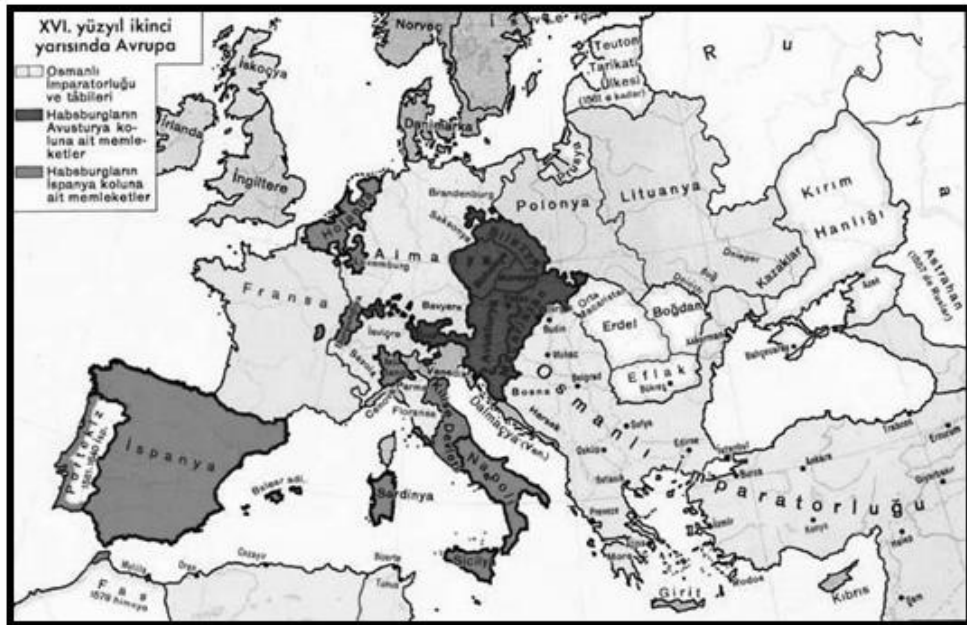
Bilindiği gibi İmparatorluğun güçlü dönemlerinde uygulanabilen bu tek taraflı dış politika anlayışı, zamanla değişime uğrayacaktı. Osmanlı'nın içe dönük ve tek taraflı politikaları terk etmesi bir bakıma dış politikada müttefik ihtiyacından kaynaklanmıőtı. Nitekim III. Selim döneminde Avrupa başkentlerinde ilk daimi ikamet elçiliklerin açılması biraz da bu beklenti nedeniyle gerçekleşmişti. Bu adımlar Osmanlı'nın Avrupa diplomasi geleneğine entegrasyon gayretlerini gösterme açısından önem taőrır. Sonrasında II. Mahmut devrinde Hariciye Nezareti kurulunca, dış politika ve diplomaside kurumsallaşma hız kazanmıştı. Böylece eskinin reisülküttabının yerini hariciye nazırı almıştı.

Tanzimat sürecinde Osmanlı dış politikası ve diplomasi anlayıőındaki köklü değişimler sürmüştü. Artık Osmanlı dış politikasında birincil güdem Avrupa olacaktı (Girgin, 1994, s. 10-93).

Özgün bir dış politika yürütebilen Sultan II. Abdülhamit sonrasında dış politikada denge ve kurumsallaşma devam etmekle birlikte savaşlarda alınan yenilgilerin faturası, yeni dönem diplomatların gündemine çok zorlu ve kronik sorunları getirecekti. Bu sorunlar içerisinde Ermeni ve Ege meselesi gibi bazıları ise günümüze kadar intikal etmişti.

5.1. Küçük Kaynarca'dan Edirne Barışı'na (1774-1829)

Osmanlı Devleti 18. yüzyıla girilirken sosyal ve ekonomik sorunlar göz ardı edilemez boyutlara ulaşmıştı. Devletin yaşadığı bu buhran hali, doğal olarak **dış politika** ve **diplomasideki** etkinliğine de yansımıőtır. Artık tek taraflı diplomasi yürütülememekte, ittifaklar aranmakta ve Kırım'da olduğu gibi İslam nüfusu barındıran toprak kayıpları bile onaylanabilmekteydi.

16. yüzyılda Avrupa ve Osmanlı Devleti

(Kaynak: Unat, 1989, s. 34)

Buhran döneminde Osmanlı dış politikasını en fazla etkileyen ülke Rusya oldu. Bu ülkenin baskıları, Osmanlı'yı dış politikada yeni arayışlara ve tavizlere itti. Rusya'nın Osmanlı üzerindeki baskıları **arie II. Katerina** devrinde adeta devlet politikası haline geldi. Rus tehlikesinin geldiği nokta Osmanlı Donanması'nın 1770'te **eőme**'de yakılmasıyla iyice anlaşılmış oldu. Sonuçta büyük oranda galip Rusya'nın istekleri doğrultusunda bir antlaşma hazırlandı. Türkçe, Rusça ve İtalyanca hazırlanan son metin teati edildi (21 Temmuz 1774). Küçük Kaynarca Antlaşması, Kırım'ın Osmanlı ile olan fiili bağını koparıyor, burayı müstakil bir

hanlık statüsüne getiriyordu. Kırım Tatarları kendi hanlarını seçebilecekleri. Hanlık, dinî bakımdan **hilafetle** bağını sürdürecekti ve hutbe padişah adına okunacaktı. Buna karşılık Rusya, Kafkaslardaki askerlerini çekecek, bu bölgeye müdahale etmeyecekti. Anlaşmada yer alan ilginç bir madde ise bundan böyle Rus çarları için resmî yazışmalarda “Rusyalıların Padişahı” unvanının kullanılacak olmasıydı.

Antlaşma ile İstanbul’da bir elçilik binası ile Beyoğlu’nda bir Ortodoks kilisesinin inşasına izin veriliyordu. Bu kilisede Rus itikadınca ibadet edilecekti ve kilise Rusya’nın himayesinde olacaktı. Rus ticaret gemileri Akdeniz’de ve Karadeniz’de hiçbir kısıtlama ile karşılıklı faaliyet gösterebileceklerdi.

Küçük Kaynarca Antlaşması, Karlofça’dan sonra imzalanan en ağır içeriğe sahip antlaşma olarak değerlendirilmektedir. Antlaşmanın sınırlara ilişkin maddeleri kısıtlı olmasına rağmen sonraki dönemlere etkisi değerlendirilirse hukuk, ticaret ve diplomasi bakımından son derece ağır hükümler içerdiği anlaşılmaktadır. En önemli husus ise Rusların artık bir daha çıkmamak üzere Karadeniz’e yerleşmeleri idi.

Antlaşmanın günümüzde de tartışılan en önemli içeriği Osmanlı topraklarındaki **Ortodoksların** koruyuculuğunun Ruslara verilmiş olması şeklinde yorumlanan maddeleriydi. Antlaşmada büyük ölçüde istismara uğrayan bu husus, 7. ve 14. maddelere dayandırılmaktaydı. Antlaşmada inşasına izin verilecek kilise için yapılan Rus-Grek veya Dosografa (Rosografa) tanımlaması, aslında Ruslara tanınan himaye hakkının sınırlarını açıkça çizmekteydi. Fakat Rusya’ya bu maddeye sanki bütün Ortodoks kiliselerini ve cemaatini himaye hakkı veriyormuş gibi anlam yüklemiştir. Rus diplomatlar, antlaşmanın 1775’te hazırlanan Fransızca tercümesini kasıtlı olarak yanlış yorumlayarak bu anlamı çıkarmışlardı (Köse, 2006, s. 112-342).

Kaynarca sonrasında Osmanlı kamuoyu için en sarsıcı gelişme Türk ve İslam toprağı olan **Kırım**’ın tamamen elden çıkışı olmuştu. Kırım’ı geri almak Osmanlı’nın tek başına üstesinden gelebileceği bir husus değildi. Bu nedenle Avrupa’da müttefik arandı ve Fransa tercih edildi. Fransız Elçisi aracılığıyla Ruslarla Kaynarca’nın sorunlu bazı maddeleri ve Kırım’ın nihai statüsüne dair görüşmeler yapıldı. İstanbul’da Aynalıkavak Kasrı’ndaki müzakereler sonunda, 21 Mart 1779’da **Aynalıkavak Tenkihnamesi** imzalandı. Osmanlı Devleti’nin zor durumunu gören Rusya, Aralık 1783’te Kırım’ı tamamen ilhak etti. Osmanlı da bu oldubittiği 9 Ocak 1784’te resmen tanımak zorunda kaldı (İnalçık, 2002, 25, s. 455-458).

Osmanlı’nın Kırım’da verdiği tavizler Rusya’yı daha da cesaretlendirdi. Hatta Çariçe II. Katerina, **Grek Projesi** adıyla tarihe geçen ve aslında Osmanlı’nın parçalanmasını öngören bir proje ortaya attı. Buna göre eski Bizans İmparatorluğu yeniden canlandırılacaktı. Bu maksatla Avusturya tahtına yeni oturan İmparator **II. Joseph** ile ittifak yolları aradı. Çariçe ile İmparator arasında varılan mutabakata göre İstanbul Trakya, Makedonya, Kuzey Yunanistan ve Bulgaristan ile birleştirilirdi ve böylece yeni bir Bizans İmparatorluğu kurulacaktı. Bu imparatorluğun başkenti İstanbul, İmparatoru ise II. Katerina’nın torunu Konstantin olacaktı (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 12-13).

Küçük Kaynarca Antlaşması’nın imzalanması süreci ve ardından yaşananlar, bundan böyle Osmanlı dış ilişkilerinde ve diplomasisinde yeni bir anlayışı ortaya çıkaracaktı. Bundan sonraki siyasi gelişmelerde de sıklıkla tesadüf edileceğimiz gibi Osmanlı’nın Avrupa karşısındaki güç kaybı, dış ilişkilerde ve diplomatik müzakerelerde **dayatma** ile şartların kabulünün sağlanması alışkanlığına dönüşecekti.

“Kaynarca badiresi”sonrası süreçte Osmanlı dış politikası ile diplomasi anlayışında en büyük değişim Sultan III. Selim devrinde yaşanmıştı. Nizam-ı Cedit ıslahatları kapsamında Avrupa başkentlerine elçiler yollanarak **daimî diplomasiye** geçiş yapılmıştı. Sorunların çözümünde Avrupalı devletlerle siyasi ittifaklar öne çıkmıştı. Bu dönemde Rusya’nın genişlemesine karşı ilk ittifak **İsveç** ile yapıldı (11 Temmuz 1789). İttifak gereği İsveç Rusya’ya savaş açınca, Rus Ordusu iki cephe arasında sıkıştı. III. Selim devrinin diğer ittifak teşebbüsü **Prusya** ile olmuştu. 31 Ocak 1790’da imzalanan beş maddelik Osmanlı-Prusya ittifakı sayesinde Rusya’dan sonra Avusturya da baskı altına alınmıştı (Akyılmaz, 2002, 12, s. 660-670).

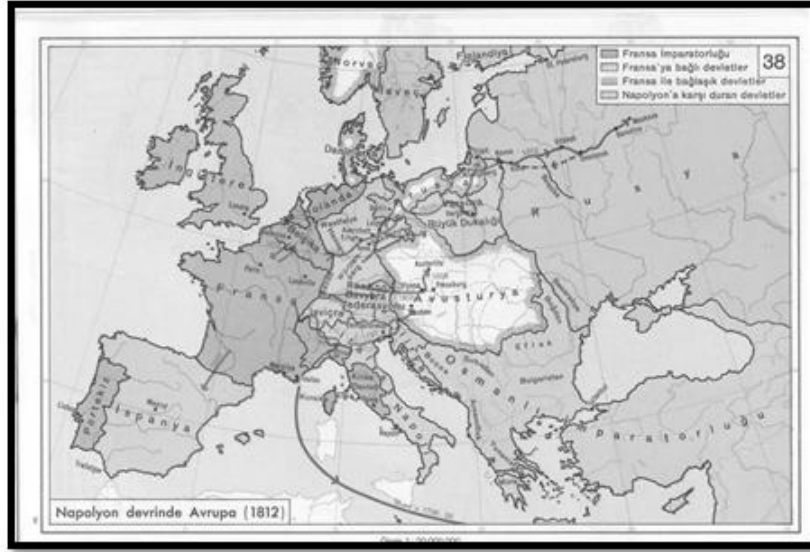
III. Selim’in dış politikada ittifak anlayışına rağmen cephede işler yolunda gitmeyince barış gündeme geldi. Sonuçta Avusturya ile 50 yıl geçerli olacak **Ziştovi Antlaşması** imzalandı (4 Ağustos 1791). Avusturya işgal ettiği başta Belgrat olmak bütün topraklardan çekilecekti. Osmanlı ise Hıristiyan vatandaşların Avusturya tarafından himaye görmesini kabul ediyordu. Ardından Rusya ile 14 maddelik **Yaş Antlaşması** imzalandı (10 Ocak 1792). Anlaşmayla iki ülke arasında sınır **Turla (Dinyester) Nehri**’ne kadar çekildiği için **Özi** ve çevresi Rusya’ya bırakılıyordu. Diğer taraftan bu antlaşmaya ile başta 1774 Küçük Kaynarca olmak üzere iki ülke arasındaki bütün antlaşmalar tasdik ediliyordu. Böylece Rusların **Kırım**’ı ilhakı ve **Gürcistan**’daki hâkimiyeti kesin olarak tanınmış oldu (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 12-15; Kılıç vd., 2019, s. 7-10).

Osmanlı dış politikası ve diplomasisi Ziştovi ve Yaş antlaşmalarından sonra bir süre **statükoyu koruma** anlayışına yöneldi. Bâbıâli, kendisini etkilemediği sürece Avrupa sorunlarına müdahil olmama ve **tarafsızlık** (neutrality) politikası takip etmeye çalıştı. Son dönem ittifakları ile uluslararası ilişkilerde diplomasiinin önem kavranmıştı. Osmanlı devlet adamları Rus-Avusturya savaşları esnasında yaptıkları diplomatik manevralarda bunu yararını görmüşlerdi. III. Selim bu maksatla daimi diplomasiye geçme kararı alarak ilk olarak **Londra**’ya

(1793), ardından da **Viyana, Paris ve Berlin'e** (1797) elçiler gönderdi. Böylece dış politikada sürekli diplomasiye geçilmiş oldu. Bu elçilikler zamanla Osmanlı'nın Avrupa'ya açılan penceresi oldular (Kuran, 1999, s. 55-59).

1774 Küçük Kaynarca sonrası Osmanlı dış politikasında sarsıcı değişime sebep olan bir diğer önemli hadise Fransa'nın Mısır'a işgali sürecinde yaşandı (1798-1802). Mısır'ın işgaliyle Osmanlı'nın yıkılışına kadar **Doğu Sorunu** (Eastern Question) dünya gündeminde hep üst sıralarda yer buldu. Bu işgal sonrası Doğu Akdeniz havzasında güç rekabeti ise tekrar şiddetlendi.

Osmanlı Devleti, Fransa'yı Mısır'dan çıkarmak için uluslararası ittifak arayışına girdi ve yine başarılı oldu. Nitekim önce eski düşman **Rusya** ile 23 Aralık 1798'de ardından da **İngiltere** ile 5 Ocak 1799'da ittifak antlaşmaları imzalandı. Bu uluslararası ittifaka 21 Ocak 1799'da Sicilyateyn (Napoli) Krallığı da katıldı. Osmanlı böylece Avrupa'da Fransa'ya karşı oluşturulan **II. Koalisyon Savaşları**'na katılmış oluyordu. Osmanlı ve müttefikleri Fransa'yı mağlup ettiler. Mısır'ın tahliyesi için 1800 tarihli **El-Ariş Antlaşması** yapıldı. Ayrıca Fransızlardan alınan Dalmaçya'daki adalara dair Rusya ile mukavele imzalanmış ve Osmanlı'nın da garantör devlet olduğu **Yedi Ada Cumhuriyeti** kurulmuştur. 1802'de Osmanlı, Fransa ile İngiltere arasında Mısır'ın tahliyesi için yapılan **Amiens Barış Antlaşması**'nı tasdik etti (Örenç, 2013, s. 73-75).

Napolyon devrinde Avrupa ve Osmanlı

(Kaynak: Unat, 1989, s. 38)

Fransa'nın Doğu Akdeniz'den atılmasından sonra Osmanlı bu sefer müttefikleri ile uğraşmak zorunda kaldı. Ruslar, Fransızların elinden alınan Yedi Ada Cumhuriyeti'nde Rumları kışkırtırken, İngiltere de Akdeniz için stratejik önemi olan Mısır'dan çıkmakta direnç göstermekteydi. Bunun üzerine III. Selim dış politikada tekrar Fransa eksenine döndü. Bir süre sonra eski müttefikleri İngiltere ve Rusya ile uzun süren yeni bir savaşa tutuştu (1806-1812) (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 15-17, 26-41, 49-61).

III. Selim ardından II. Mahmut tahta oturduğunda Rusya ve İngiltere ile savaşı devam ediyordu. Fakat Avrupa'da şartlar değişince İngiltere barış gündeme geldi. Müzakereler sonucunda iki ülke arasında 1809 tarihli **Kale-i Sultaniye** barış ve ittifak antlaşması yapıldı. Antlaşma uyarınca İngiltere, Mısır dâhil olmak üzere işgal ettiği bütün Osmanlı topraklarını terk edecekti. Buna karşılık Osmanlı savaş öncesi İngilizlere vermiş olduğu ticari kapitülasyonları yeniden tanıyacaktı. Boğazlarının yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi İngilizler tarafından tasdik edilmekteydi. Bu arada Osmanlı Ordusu, Rusya cephesinde de istenilen başarıyı elde edemedi. Ruslar da barışa yanaşınca 1812 tarihli **Bükreş Antlaşması** imzalandı. Antlaşma ile Rusya, Kafkasya'da ve Karadeniz'in kuzeyinde Tuna boyunca işgal ettiği birçok toprağı Osmanlı'ya iade etti. Osmanlı ise Sırlara dair bazı tavizleri kabul etti (Armaoğlu, 2019, s. 107-112).

II. Mahmut'u dış politikada en fazla yoran hadiselerden biri 1821 Rum İsyanı oldu. Bir iç ayaklanma olmasına rağmen, bütün Avrupa hükümetleri ve kamuoyu Rumların yanında yer aldı. İsyan on yıl boyunca devleti meşgul etti ve sonuçta ilk defa olarak Osmanlı topraklarında millî bir devlet doğmuş oldu. Rum isyanı sürecinde yaşanan Avrupalı devletlerin ve diplomatlarının dikte edici tavırları, bundan böyle Osmanlı'nın uluslararası ilişkilerde karşılaşacağı durumları özetler gibiydi.

1821 Rum İsyanı ilk olarak Eflak-Boğdan'da (Romanya) başladı. İsyancılar, başta Rusya olmak üzere uluslararası destekten mahrum kalınca başarısız oldular. Ardından isyan **Mora**'ya sıçradı ve **Ege Adalarına** kadar yayıldı. Devlet bu esnada Yanya Valisi **Tepedelenli Ali Paşa** isyanı ile meşguldü. Rum İsyanı yapılan

stratejik hatalar nedeniyle zamanında bastırılmayınca isyancılara Avrupa desteği artmaya başladı (Örenç, 2010, s. 27-190).

Osmanlı Devleti, Batıda Rum isyanı ve buna Avrupa desteği ile uğraşırken doğuda da cephe açmak zorunda kaldı. Zira **İran**, doğu sınırında saldırıya geçti. Bu durumda Osmanlı iki cephede savaşmak zorunda kaldı. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. Osmanlı ve İran heyetleri Erzurum'da barış görüşmeleri yaptılar. Osmanlı'yı temsilen Şark Seraskeri Mehmet Emin Rauf Paşa ile İran adına Mirza Ali arasında 1823 tarihli Erzurum Antlaşması imzalandı (Kılıç vd., 2019, s. 103-104).

Bâbüâli, Rum İsyanı'nı bastırmak için Mısır Valisi'nden yardım istedi. Bu esnada Rumları desteklemekte İngiltere ile Rusya rekabet halindeydi. Bir süre sonra Fransa da buna katıldı ve üç büyük devlet diplomatları Rumlara durumunu ele almak amacıyla 1825'te Petersburg'da bir kongre topladılar. Kongre sonunda Rumlara **özerklik** talebi ortaya çıktı. Bu talep Bâbüâli tarafından kabul görmeyince, Rumlara bağımsızlığı yolunda **Saint Petersburg Protokolü** (4 Nisan 1826) imzalandı. Osmanlı bunu da reddedince üç devlet arasında 6 Temmuz 1827 tarihli **Londra Protokolü** yapıldı. Çok geçmeden de İngiltere, Fransa ve Rusya'nın fiili müdahalesi gerçekleşti. İsyancılara son darbeyi vurmaya hazırlanan Osmanlı Donanması, demirli bulunduğu **Navarin Limanı**'nda müttefikler tarafından yakıldı (20 Ekim 1827). Osmanlı-Mısır ortak donanmasının neredeyse tamamen yok edildiği Navarin baskını, Yunan bağımsızlığı için çok önemli bir merhale oldu. Bundan sonraki süreçte inisiyatif tamamen Avrupalılara geçti.

Osmanlı Devleti, Rum meselesindeki tavrı nedeniyle Rusya'ya cephe aldı. Tepki olarak da Boğazları kapattı (5 Şubat 1828). Bu gelişme üzerine Çar **I. Nikola** Osmanlı'ya savaş ilan etti. Aslında Osmanlı böyle büyük bir savaşa hazır değildi. Yeniçeri Ocağı henüz kaldırılmış, donanma da Navarin'de ağır bir darbe almıştı. Ruslar bu olumsuz şartları çok iyi değerlendirerek, 1828-29 savaşında Kafkaslarda ve Balkanlarda hızla ilerlediler. **Edirne, Kırkkilise** (Kırklareli) ve **Lüleburgaz** Rusların eline geçti. Edirne'nin düşmesiyle Osmanlı başkenti İstanbul Rus tehdidi altına girmiş oldu. Bu gelişmeler üzerine Rusya'dan mütareke istendi. Ardından Osmanlı ve Rus diplomatları kısa süren bir görüşme yaparak 14 Eylül 1829 tarihli **Edirne Antlaşması**'ni imzaladılar. Antlaşmaya göre Ruslar, Kafkaslarda ve Balkanlarda işgal ettikleri bazı topraklardan çekiliyordu. Kafkasya'da Ahışa, Poti ve Anapa gibi stratejik yerler Ruslara kalıyordu. Osmanlı savaş tazminatı ödeyecekti. Antlaşmanın 10. maddesiyle Yunanistan Prensiği'nin kuruluşu resmen kabul edilmiş oldu. Ruslara verilmiş olan ticari imtiyazlar ise genişletildi (Turan, 1951, s. 111-151).

Edirne Antlaşması sonrası Avrupa'nın Yunan meselesindeki baskıları daha da arttı. Rumları himaye eden üç devlet bağımsız bir Yunanistan'a dair esasları belirlediler. Ardından Osmanlı'nın da kabul etmek zorunda kaldığı 3 Şubat 1830 tarihli bir protokolle tam bağımsız **Yunanistan Devleti**'ni ilan ettiler. Üç devlet Yunan bağımsızlık protokolünü **kurucu devletler** (protecting power) sıfatıyla imzaladılar. Böylece tam bağımsız Yunanistan Devleti, Avrupa himayesinde kurulmuş oldu. (Örenç, 2010, s. 97-287).

Osmanlı'nın bu çok zor döneminden **Fransa** da payını aldı ve bir bahane ile 5 Temmuz 1830'da **Cezayir**'i işgal etti. Ordu ve donanmadan yoksun Osmanlı bu işgali sadece protesto edebildi. Böylece Cezayir'de 132 yıl sürecek olan Fransa **sömürge** dönemi başlamış oldu. Cezayir'in ani kaybı imparatorluk akıbetine ve Sultan II. Mahmut'un saltanatına ağır bir gölge daha düşürdü (Uçarol, 2014, s. 171-174).

5.2. Mısır Meselesi (1831-1840)

II. Mahmut döneminde başlayan, Tanzimat diplomatlarının sona erdirdikleri ve dış politikada birçok dengenin oluştuğu diğer kriz Mısır Meselesi idi. Sorunun eskiye dayanan birçok kaynağı bulunmakla birlikte bardağın taşması Mehmet Ali Paşa'nın Suriye taraflarına müdahalesi ile gerçekleşti (1831). Osmanlı Ordusu ile Mısır birlikleri arasında ilk çatışma Konya'da yaşandı. Bizzat Sadrazam kumandasındaki Osmanlı Ordusu yenilince Mısır Valisi'ne İstanbul yolu açıldı (21 Aralık 1832).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa

(Kaynak: Örenç, 2013, s. 97)

Mısır askeri Bursa'ya kadar gelince Avrupa'da Osmanlı hanedanının değişeceği bile konuşulmuştu. Bu durumda II. Mahmut, önce İngiltere'den destek istedi, olmayınca Rusya'nın yardım teklifini kabul etti. Ruslar, daha antlaşma imzalanmadan bir savaş filosunu Boğaza sokarak Beykoz'a asker çıkarttılar. Bu oldubitti sonrasında Rusya ile **Hünkâr İskeleyi Antlaşması** yapıldı (8 Temmuz 1833). Antlaşmanın Boğazlara dair gizli bir maddesi vardı. Osmanlı, Boğazları bütün ülke savaş gemilerine kapatıyordu. Rus Donanması'nın İstanbul'a gelişi, Osmanlı'nın bir iç sorunu olarak başlayan Mısır Meselesini dış politika konusu haline getirdi. Avrupa'da çok büyük tepki doğdu (Uçarol, 2014, s. 184-192).

Mısır meselesinin Osmanlı dış politikası ve diplomasisini yoğun olarak meşgul ettiği tarihlerde Sultan II. Mahmut, modern dönem Türk hariciye tarihinin en önemli kurumsal adımlarından birini attı. Nitekim klasik dönem boyunca Osmanlı dış politikasına yön veren **Reisülküttaplık** kurumu yerine bakanlık düzeyinde olmak üzere **Hariciye Nezareti** kuruldu (11 Mart 1836). Ayrıca Paris, Londra, Viyana ve Berlin gibi şehirlerde daimi elçilikler yeniden açıldı. Nezaretin kuruluşu sonrasında 1838'de alınan kararla Osmanlı elçilikleri arasındaki diplomatik yazışmalar **Fransızca** yapılmaya başlandı (Findley, 1997, 16, s. 178-180; Soysal, 1999, s. 71-78).

İlk Hariciye Nezareti binası

Bâbıâli'nin giriş kapısının sol kısmında

(Kaynak: Girgin, 1992, s. 97)

Rusya gibi İngiltere de Mısır Meselesi sürecinde Osmanlı'nın zor durumundan yararlandı. Mustafa Reşit Paşa'nın girişimleri ile siyasi ve diplomatik destek beklentisiyle iki ülke arasında 1838 tarihli **Baltalimanı Antlaşması** imzalandı. Osmanlı dış politikada denge siyasetini önemseydiği için aynı içerikte Fransa ile de bir ticaret antlaşması imzalandı (Kütükoğlu, 1992, 5, s. 38-40).

Bâbıâli'nin diplomatik hamleleri ve askerî hazırlıkları karşısında Mehmet Ali Paşa endişeye kapılarak bağımsızlığını ilan etti. Krizin bu en yoğun döneminde Avrupalı diplomatların temasları işe yaramadı ve her iki taraf son bir hesaplaşma için savaş kararı aldı. Mısır birlikleri **Nizip**'teki büyük karşılaşmada Osmanlı

Ordusu'nu yine mağlup etti (24 Haziran 1839). Tam bu esnada sağlığı giderek bozulmuş olan Sultan II. Mahmut, Nizip yenilgisi haberi İstanbul'a ulaşmadan 1 Temmuz 1839'da vefat etti (Armaoğlu, 2019, s. 206-218).

Osmanlı ordunun bir vali kuvvetleri karşısındaki ağır yenilgisi gölgesinde tahta çıkan Sultan **Abdülmecit**, dış politikayı Bâbîâli bürokrasisine, daha doğrusu yeni nesil hariciye kökenli devlet adamlarına emanet etti. Bu arada Mısır Meselesi'nde başından itibaren diplomatik sürecin yavaş işlemesi, Avrupalıların çıkar çatışmalarından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte 1840 yılının başında Fransa dışındaki devletler Mısır sorununun çözümünde anlaşılabilirler. Diplomatların uzun görüşmeleri ve denge arayışları sonucunda nihayet Londra Antlaşması imzalandı (15 Temmuz 1840). Antlaşmaya göre Avrupalı büyük devletler, Mısır Valisi'ni itaat altına almak amacıyla Sultanı korumayı ve askerî desteği vaat ediyorlardı. Londra Antlaşması'na aynı gün eklenen bir başka protokol ile de padişahın Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarını yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalı tutması kuralının devamı da sağlanıyordu (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 134-135).

Mısır Meselesi'ne dair son düzenleme 24 Mayıs 1841 tarihli bir ferman ile ilan edildi. Yeni fermana göre Mısır'ın yönetimi Mehmet Ali Paşa'nın soyundan gelen en büyük erkek evlada verilecekti. Mısır'ın yıllık verginin miktarı başka bir ferman ile belirlenecek ve albay rütbesine kadar olan subaylar Mehmet Ali Paşa tarafından atanabilecekti. Yeni ferman Mehmet Ali Paşa tarafından hemen kabul edildi (26 Haziran). Böylece Mehmet Ali Paşa kaynaklı Mısır sorunu çözüme kavuşmuş oldu (Uçarol, 2014, s. 193-196; Kutluoğlu, 1999, s. 80-90).

5.3. Boğazlar Meselesi (1841)

Mısır sorununda uzlaşma sağlanınca Avrupa diplomasisi tekrar Boğazlar meselesine odaklandı. Boğazlarda Rusya'ya avantaj sağlayan 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın süresi 1841'de bitiyordu. Bu durumda Londra'da 10-13 Temmuz 1841 tarihlerinde süren müzakereler neticesi Bâbîâli ile beş büyük devlet arasında Londra Boğazlar Antlaşması imzalandı. Bu arada Yeni antlaşmaya göre Osmanlı, barış zamanda Boğazları yabancı devletler savaş gemilerine kapalı tutma hakkına sahip olacaktı. Böylece Boğazlar Meselesi, geçici de olsa çözüme kavuşturulmuş oldu (Tukin, 1999, s. 175-284).

Bu son antlaşma ile Boğazların kapalılığı prensibinin Avrupa devletler hukukunun temel bir prensibi haline gelmesi, sadece Osmanlı hukukunu kısıtlamakla kalmadı, aynı zamanda Boğazların büyük devletlerin ortak himayesine girmesine de kapı araladı (Kılıç vd., 2019, s. 150-154). Sonuçta Mısır ve Boğazlar meseleleri hallolurken Osmanlı hariciyecileri bilhassa konferans diplomasisinde bir hayli deneyim kazanmış oldular.

5.4. Kırım Harbi ve Paris Barış Antlaşması (1853-1856)

Son dönem Osmanlı dış politikasını Mısır, Yunan ve Lübnan sorunları şekillendirirken, Avrupa'da başlayan 1830 ve 1848 olayları kaynaklı meseleler de gündemi meşgul etmeye başladı. 1848 ihtilallerinin temeli **Fransa**'da atılmıştı. Olaylar 24 Şubat 1848'de Cumhuriyet ilan edilmesiyle son buldu. Olaylar bir anda Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Hollanda ile İsveç ve Danimarka kadar yayıldı. 1848 ihtilalleri ile ortaya çıkan talepler, imparatorluk yapısına sahip Avusturya ve Rusya'yı endişelendirdi. Tam bu karmaşa ortamında Rusya tarafından askerî müdahale ile ezilen Polonyalı ve Macar milliyetçilerin Osmanlı'ya sığınması uluslararası bir krize sebep oldu. Bu durum tarihte **Mülteciler Meselesi** olarak geçti. Osmanlı, bu mesele nedeniyle Rusya ve Avusturya ile savaşın eşiğine geldi (Armaoğlu, 2019, s. 239-252; Kılıç vd., 2019, s. 117-118, 156-159).

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne sığınan milliyetçilerin iade ve teslimini istemesi, iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerin kesilmesine neden oldu. Macar ve Polonyalı sığınmacılardan Osmanlı topraklarında yerleşmek isteyenlere izin verilmesi, arzu edenlerin istedikleri bir başka ülkeye göçü ve Osmanlı devlet hizmetine girmek isteyenlerin Müslümanlığı seçmesi hususlarında uzlaşmaya varılarak, sorun çözüldü (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 139-140).

Osmanlı-Rus ilişkileri, mülteciler krizi ve sonrasında Romanya'nın iç işlerine ve statüsüne müdahaleler nedeniyle gerginleşti. Çok geçmeden iki ülke savaşın eşiğine geldi. Rusya 1853 yılında birdenbire **Kudüs**'teki Ortodoks ve Katolik haklarını tartışmaya açarak uluslararası bir krizin daha fitilini ateşledi. Kudüs'teki ibadet mekânları üç semavî din tarafından da kutsal kabul edilmekteydi. Katolikler Fransa tarafından himaye ediliyordu. Kudüs'teki kutsal mekânların bakımı ve korunması talepleri Katolik, Ortodoks ve Gregoryenler arasında çekişmeye, hatta çatışmaya dönüşmekteydi.

Rus Çarı'nın **hasta adam** olarak tanımladığı Osmanlı'yı Kudüs'teki kutsal yerler bahanesi ile parçalamaya çalışması, Avrupa'dan destek görmedi. Bunun üzerine Çar I. Nikola tek başına hareket etme kararı aldı. Çar, fevkalade elçi sıfatıyla **Prens Mençikov**'u İstanbul'a gönderdi. Rus elçisi, resmî temaslarında protokol

kurallarına uymayarak diplomatik krizlere sebep oldu. Mençikov, Kudüs'teki isteklerinin kabul edilmesi yanı sıra, Fener Rum Patrikhanesi'ne yeni imtiyazlar verilmesi de talep etti. Rusya ile yaşanan bu kriz sürecinde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi **Stratford Canning**, Osmanlı diplomasisini yönlendirdi. İstediklerini alamayan Mençikov, Osmanlı-Rus ilişkilerinin kesildiğini belirterek İstanbul'dan ayrıldı. Bu durum Rusya için iyi bir bahane oldu ve çok geçmeden Osmanlı'ya savaş ilan edildi (22 Haziran 1853). Osmanlı Devleti ise 4 Ekim 1853'te Rusya'ya resmen savaş ilan etti. Böylece Osmanlı ve Avrupa tarihinde önemli askerî, siyasi ve diplomatik gelişmelere zemin hazırlayan Kırım Harbi başlamış oldu (Armaoğlu, 2019, s. 250-266; Kılıç vd., 2019, s. 160-164).

Kırım Harbi

(Kaynak: Örenç, 2013, s. 120)

Savaş, Balkan ve Kafkas cephelerinde sürerken Karadeniz'de Rus gemilerinin faaliyetleri arttı. Bir süre sonra **Sinop Limanı**'nda demirli Osmanlı gemileri bir Rus filosu tarafından batırıldı (30 Kasım 1853). Sinop Baskını, İngiltere ve Fransa'yı endişelendirdi. İki ülke harekete geçerek 1854 yılı başlarında Rusya'ya bir nota verdiler. Bu notada Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve Eflak ve Boğdan'ın derhal boşaltılması talep ediliyordu. Ardından İngiltere, Fransa ve Osmanlı arasında bir de ittifak antlaşması imzalandı (12 Mart 1854). Böylece Kırım Harbi, büyük bir Avrupa savaşına dönüşmüş oldu (Özcan, 2009, s. 1-175).

Osmanlı, savaş giderleri nedeniyle ağırlaşan ekonomik sorunlarını çözmek amacıyla dış borç alımına yöneldi. Bu amaçla İngiliz ve Fransız bankalarıyla anlaşmalar yapıldı (24 Ağustos 1854). Osmanlı maliyesi ilerleyen süreçte de dış borç alımlarını sürdürecekti. Dış borç alımı ve ödemeleri hususu uzun yıllar Osmanlı'nın dış politikasını etkileyen önemli bir unsur haline gelecekti (Pamuk, 2018, s. 55-84).

Osmanlı ve müttefikleri 13 Eylül'de Kırım'a asker çıkardılar. Bir süre sonra Avusturya ve Piyemonte de ittifaka katıldı. Çok kanlı savaşlardan sonra 9 Eylül 1855'te Karadeniz'de **Sivastopol**'un düşmesi Rusya'yı barışa zorladı. Bu esnada **Kars Kalesi** Rusların eline geçmişti (26 Kasım 1855). Savaş süresince Avrupa siyasetinden tamamen dışlanan Rusya, içinde bulunduğu kötü askerî ve malî şartlar nedeniyle müttefiklerin barış teklifini kabul etmek zorunda kaldı (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 142-145).

1856 Paris Konferansı delegasyonu toplantı halinde

(Kaynak: Beydilli, 2007, s. 170)

Kırım Harbi sonrası ilk barış görüşmeleri Viyana'da başladı (24-28 Temmuz 1855). Sonrasında Paris'te bir uluslararası kongre toplandı. Bu tarihî kongrede öncelikle **Doğu Sorunu** ele alındı. Görüşülen bütün başlıklarda mutabakat sağlanınca, savaşa son veren **Paris Antlaşması** imzalandı (30 Mart 1856). Ayrıca Boğazlar ve Karadeniz'in statüsüne dair ek protokoller yapıldı. Son olarak Fransa, İngiltere ve Avusturya arasında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü garanti altına alan 15 Nisan 1856 tarihli bir antlaşma daha imzalandı (Beydilli, 2007, 34, s. 169-172).

Paris Antlaşması'na göre Ruslar Kars'ı Osmanlı'ya iade ediyordu. Buna karşın **Hotin Kalesi** ile **Tuna Nehri**'ne girişte stratejik önemi olan **Bolgrad** (Bohlgrad) üzerinden **Jalpuch** gölüne kadar uzanan hat Rusya'ya bırakılıyordu. Antlaşmada yer bulan en şaşırtıcı husus ise **Karadeniz'in tarafsızlaştırılması** ve **silahtan arındırılmasına** dair maddelerdi. Rusya ile Osmanlı Karadeniz'deki askerî tesisleri, savaş gemisi sayılarını ve benzeri diğer ayrıntıları daha sonra aralarında belirleyeceklerdi. Böylece Osmanlı, savaşın kazanan tarafında olduğu halde kaybeden Rusya ile Karadeniz'de aynı kısıtlamalara maruz kalmış oldu. Bu anlaşma sonrası Karadeniz kıyılarındaki asırlık Osmanlı askerî yapıları ve tersaneleri yıkıldı (Armaoğlu, 2019, s. 258-265).

Kırım Harbi ve Paris Antlaşması, büyük devletlerin Osmanlı toprak bütünlüğünü Avrupa çıkarlarının önemli bir parçası olarak gördüklerini ortaya koydu. Antlaşmanın 7. maddesiyle kâğıt üzerinde de olsa Osmanlı, Avrupa devletler sisteminin ve hukukunun eşit bir üyesi olarak kabul edilmişti. Sonuç olarak Paris Antlaşması, Osmanlı'yı himayeyi Avrupa Konseyi (Concert European) denilen büyük devletlerin ortak sorumluluğu haline getirmiş oldu. Böylece uzun vadede Osmanlı'yı parçalayacak yeni bir müdahale şeklinin de temelleri atılıyordu (Yurdusev, 1999, s. 137-147).

Süveyş Kanalı

Kırım Harbi sürecinde oluşan Osmanlı-Batı yakınlaşması Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati ile daha ileri seviyeye ulaştı (1867). Fransa İmparatoru **III. Napolyon** ile İngiliz Kraliçesi **Viktoria**'nın davetleri ile gerçekleşen bu geziden Sultan Abdülaziz bir takım diplomatik kazanımlar da ümit etmişti. Sultan ve maiyeti, 21 Haziran-17 Ağustos 1867 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu seyahat süresince 10 gün Paris'te, 11 gün Londra'da kalmış, dönüş yolunda Belçika, Prusya (Almanya) ve Avusturya'ya uğramıştı. Bu önemli seyahate, kendisinden sonra sırayla tahta çıkacak olan Şehzade Murat ve Şehzade Abdülhamit efendiler de eşlik etmişti. Tarihe geçen bu gezi ile Osmanlı tarihinde yabancı bir ülkeye dost sıfatıyla konuk olan ilk ve tek padişah, Sultan Abdülaziz olmuş oldu (Uçarol, 2014, s. 119-129).

Bu dönemin uluslararası krizlerinden biri Süveyş Kanalı'nın açılmasıydı. Mısır Valisi, Fransaya yakın duran Sait Paşa olunca Fransa kanal için harekete geçti. Vali, Fransızların sunduğu projeyi kabul etti ve imtiyaz verdi (30 Kasım 1854). İngiltere, sömürgesi Hindistan'a ulaşan en kısa deniz yolunun Fransa denetimine geçecek olmasına sıcak bakmadı. Bu sırada Kırım Savaşı sürmekteydi ve iki ülke müttefikti. Bâbiâli, bu durumu dikkate alarak kanal projesini uzun süre onaylamadı. Bâbiâli, bir süre Avrupa'daki dengeleri takip ederek, şirketin

imtiyazını 19 Mart 1866 tarihinde onayladı. Proje, 15 Ağustos 1869'da tamamlandı. **Süveyş Kanalı** ile Akdeniz açık bir deniz haline dönüşmüş oldu. Kanal sayesinde Doğu ile Batı arasındaki ticarete **Ümit Burnu**'nu dolaşma zorunluluğu ortadan kaldırdı. Böylece Mısır vilayetinin stratejik önemi arttı ve kaçınılmaz olarak yeni bir uluslararası rekabet alanı oluştu (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 164-165).

Bu esnada Avrupa'da, uzun vadede Osmanlı dış politikasını da derinden etkileyecek olan iki önemli gelişme yaşanmaktaydı. Bunlar İtalya'nın 1870'te, Almanya'nın ise 1871'de millî birliklerini kurarak tarih sahnesine çıkmasıydı (Uçarol, 2014, s. 257-281).

Rusya, Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması nedeniyle Avrupa'da yaşanan karmaşadan yararlanarak, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e dair hükümlerini tanımadığını ilan etti. Bu hamle üzerine Londra'da diplomatik görüşmeler yapıldı ve 13 Mart 1871 tarihli yeni bir Londra Antlaşması imzalandı. Antlaşmada Boğazların kapalılığına dair 1856 Paris Antlaşması hükmü teyit edildi. Karadeniz yine bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık olacaktı. Rusya yeni dönemde Balkanlardaki **Panslavist** faaliyetlerini artırdı. Bu yeni politika Osmanlı dış politikasındaki krizleri tetikledi. Nitekim çok geçmeden Balkanlardaki Rus propagandaları Hersek'te büyük bir isyana dönüştü (1875). Aslında bu gibi gelişmeler Osmanlı ise Rusya arasında büyük bir savaşın zeminini hazırlamaktaydı (Çelik, Kızıltoprak, Varol ve Hut, 2013, s. 168-169).

5.5. Berlin Kongresi ve Barışı (1878)

Sultan Abdülaziz'in bir askerî darbe ile tahttan uzaklaştırılması ardından devlet idaresinde karışıklığa neden olan gelişmeler yaşandı. Ekonomik kriz iyice derinleşti. Borçların ödenememesi nedeniyle Avrupa ile ilişkilerde ciddi sorunlar yaşandı.

Sultan II. Abdülhamit

İşte bu şartlarda tahta çıkan II. Abdülhamit, Doğu Sorunu'nun en buhranlı dönemi ile baş başa kaldı. Avrupalıların Osmanlı iç işlerine müdahaleleri ve talepleri devleti parçalamaya yönelik tehlikeli bir hale dönüşmüştü. Ekonomik bağımlılık siyasi tavizleri de beraberinde getirmekteydi. Özellikle Balkanlarda Sırp ve Karadağ isyanları ciddi krize dönüşmek üzereydi. Bütün olumsuzluklara ramen Osmanlı Ordusu, Sırp ve Karadağ isyanını bastırmak üzere iken İngiltere devreye girdi. İngilizler, Sırbistan ve Bulgaristan'daki olaylar başta olmak üzere Doğu Sorunu'nun İstanbul'da toplanacak bir konferansta ele alınmasını istediler. Böylece 1876 sonlarına gelindiğinde **İstanbul/Tersane Konferansı** toplanmış oldu. Osmanlı Devleti konferans müzakereleri sürerken, diplomatik bir hamle yaparak, tarihteki ilk anayasa olan **Kanun-ı Esasi**'yi ve dolayısıyla **Birinci Meşrutiyet**'i ilan etti (23 Aralık 1876) (Aydın, 2001, 24, s. 328-330).

Tersane Konferansı'ndan sonuç alamayan Avrupalılar, Balkanlar gündemi ile Londra'da bir toplantı daha yaptılar. Sonuçta Rusların tekliflerine öncelik verilen **Londra Protokolü**'nü imzaladılar (31 Mart 1877). Osmanlı hariciyesi ve parlamentosu bu protokolü, devletin şerefini çiğnediği gerekçesi ile reddetti. Zaten böyle bir ortamı bekleyen Rusya, Osmanlı'nın diplomatik yalnızlığından da yararlanarak hemen savaş ilan etti (24 Nisan 1877). Bu anî gelişmeler karşısında İngiltere, Rusya'ya nota vererek Boğazların statüsünün bozulmaması ve İstanbul'a dokunulmaması konusunda uyarıda bulundu.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Balkan ve Kafkas cephelerinde gelişti. Savaşın başında Fransa, İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan tarafsız kalacaklarını ilan ettiler. Osmanlı, Avrupa'da müttefik bulamayınca bu büyük savaşı tek başına göğüslemek zorunda kaldı. Batı cephesinde **Gazi Osman Paşa**'nın Plevne'de, Doğu Cephesi'nde **Gazi Ahmet Muhtar Paşa**'nın Kars'taki başarıları, savaşın kötü gidişatını değiştiremedi. Osmanlı orduları bütün cephelerde geri çekilmeye başladı. Bu şartlarda Balkanlardan ve Kafkaslardan çok sayıda Müslüman-Türk muhacir, İstanbul başta olmak üzere imparatorluğa akın etti. Durumun vahameti anlaşılınca Osmanlı diplomasiyi devreye soktu. İlk olarak Rus Başkomutanlığı'ndan ateşkes istendi ve ardından Edirne'de 10 maddelik bir ateşkes antlaşması imzalandı (Kurşun, Kızıltoprak, Hut ve Satan, 2013, s. 4-20, 31-45).

Edirne ateşkesi sonrasında Ayastefanos'ta (Yeşilköy) Ruslarla görüşmeler yapıldı ve 3 Mart 1878 tarihli **Ayastefanos Barış Antlaşması** imzalandı. Antlaşmaya göre Karadağ, Romanya ve Sırbistan tamamen bağımsız devlet oluyordu. Bulgaristan prenslik haline getiriliyor, sınırları da Akdeniz'e kadar uzanıyordu. Bosna-Hersek'te Avusturya ile Rus temsilcileri kontrolünde olmak üzere ıslahat yapılacak. Osmanlı'da **Ermenilerin** yoğun yaşadığı vilayetlerde de reform yapılacak.

Ayastefanos Antlaşması ile 1856 Paris Antlaşması'yla oluşan uluslararası düzen bozulmuş oldu. Özellikle Balkanlarda Avusturya, Akdeniz'de ise İngiltere Rusya'nın kazanımlarından rahatsız oldular. Avrupa'da diplomatik düzenin korunması ve istikrarın yeniden sağlanması için İngiltere harekete geçti. 1878 Paris Kongresi sürecinde olduğu gibi, milletlerarası bir kongrenin düzenlenmesi gündeme geldi. Bu karara Almanya ve Avusturya da destek verdi. Sonuçta Ayastefanos'un tadil edileceği ve elbette Osmanlı'nın bütün zaafalarının ele alınacağı **Berlin Konferansı** hazırlıklarına başlandı (Tokay, 1999, s. 189-202; Armaoğlu, 2019, s. 509-522).

İngiltere kongre öncesinde Osmanlı ile temas kurarak bir saldırmazlık ve ittifak antlaşması yaptı (4 Haziran 1878). Bu anlaşma ile İngiltere, Berlin kongresinde Osmanlıyı savunmayı ve Rus saldırganlığı karşısında askerî desteği vaadiyordu. Bu destek karşılığı olarak Doğu Akdeniz'in stratejik adası **Kıbrıs**'a yerleşmek istiyordu. Osmanlı hariciyesi İngiltere'nin Kıbrıs teklifini 4 Haziran 1878'de kabul etti. Bunun ardında Kıbrıs'ın **geçici olmak kaydıyla** İngiltere'ye devrine dair iki maddelik bir antlaşma imzalandı (Göktepe, 2011, 1, s. 433-445).

Berlin'de kongre müzakereleri ve alınan kararlar Osmanlı'nın beklediği gibi gelişmedi. Ayastefanos şartları hafifletilmediği gibi Avrupa güçler dengesiyle şekillenen Doğu Sorunu'nda yeni bir aşamanın başladığı anlaşılmış oldu.

Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı ve Avrupa

(Kaynak: Unat, 1989, s. 37)

Berlin Kongresi, Avrupa dengelerinin gözetildiği bir anlaşma ile sonuçlandı. 13 Temmuz 1878 tarihli ve 64 maddeden oluşan **Berlin Antlaşması**'nda ana hatları ile şu hükümler yer aldı: Bulgaristan ve Doğu Rumeli

Eyaleti'nin statüsü; Yunan sınırı ve Girit Adası'nın statüsü; Bosna-Hersek'in statüsü; Karadağ, Sırbistan ve Eflak-Boğdan'ın (Romanya) bağımsızlıkları ile sınırları; Tuna Nehri'nde uluslararası ticaret; Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verilmesi; doğuda Bayezit şehrinin Osmanlı'ya iadesi; Ermenilere dair ıslahat; gayrimüslimlerin ibadet serbestliği ve dinî kurumlara dair yeni haklar; 1856 Paris, 1871 Londra antlaşmalarının tasdiki (Gencer, 1992, 5, s. 178-180; Armaoğlu, 2019, s. 521-579).

Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı, sadece Balkanlardaki topraklarından 5'te 3'ünü kaybetmiş oldu. Balkanlarda Romanya, Karadağ ve Sırbistan bağımsız devletlere dönüştü. Ayastefanos'un oluşturup büyüttüğü büyük Bulgaristan sınırları, Doğu Rumeli vilayeti, Makedonya ve küçük bir Bulgar prensliği olmak üzere üçe bölündü. 1877-78 savaşıyla hiçbir alakası olmayan Yunanistan da Berlin'den kazançlı çıktı. Rumeli'de **Epir** ve **Teselya**'da Yunanistan lehine sınır düzenlemesi yapılması kabul edildi (Armaoğlu, 2019, s. 521-579).

Berlin Antlaşması ile Avrupa güçler dengesi tekrar sağlanmış oldu. Fakat Osmanlı açısından çok büyük toprak kayıpları yanı sıra uzun vadede devleti uğraştıracak yeni ve kronik sorunların doğuşuna zemin hazırladı. Antlaşmada yer alan Ermeni Meselesi (61. madde), 1890'lı yıllarda gündeme gelmeye başlayacak olan Makedonya Meselesi ve Yunanistan ile sınır ihtilafları, Berlin sonrası ortaya çıkan sorunlardan sadece bir kaçıydı.

Tahtının ilk yıllarında bu kadar ağır şartlarla karşı karşıya kalan Sultan II. Abdülhamit hem Rus Harbi hem de Berlin Kongresi yaralarını sarmak için dış politikada denge siyaseti takip etmek ve eski müttefiklerin değişen tavrı nedeniyle de yeni arayışlara yönelmek zorunda kaldı.

5.6. II. Abdülhamit'in Dış Politikası

Sultan, dış politikada bağımsız hareket edebilmek için öncelikle ekonomiyi düze çıkaracak adımlar attı. Avrupalılara olan borçları yapılandırmak amacıyla görüşmeler yaptı. Nihayet alacaklı ülkelerle 20 Aralık 1881 tarihli bir anlaşma imzaladı. Buna göre Osmanlı dış borçlarını ödenmek amacıyla **Düyûn-ı Umumiye** adıyla bir kurum oluşturuldu. Osmanlı'ya malî denetimin gelmesi ve ticari tavizler bir süreliğine Avrupa baskısını azalttı (Engin, 2005, 1 vd.; Kurşun, Kızıltoprak, Hut ve Satın, 2013, s. 129-137).

Sultan II. Abdülhamit

(Kaynak: Küçük, 1988, s. 217)

Berlin Kongresi sonrası ilk uluslararası kriz Avusturya'nın **Bosna-Hersek**'i işgaliyle yaşandı (28 Temmuz 1878). Osmanlı'nın bu işgale müdahale edecek gücü yoktu. Zorunlu olarak Avusturya ile 20 Ekim 1879'da bir antlaşma imzalandı. Bu arada Fransa, Berlin Kongresi diplomasisindeki payını 4 Mayıs 1881'de **Tunus**'u işgal ederek aldı. Osmanlı Devleti, Berlin ardından en ağır darbelerden birini İngiltere'den gördü. İngiltere, geleneksel Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasını Berlin sonrası terk etmişti. Nitekim Kıbrıs'a yerleşerek Doğu Akdeniz'de gücünü artıran İngiltere, bir bahane ile **Mısır**'ı da işgal etti (12 Temmuz 1882). Bu son kayıp ile Osmanlı, Avrupalı eski müttefiklerinin hepsine toprak vermek zorunda kalmış oldu. Rusya, Osmanlı'yı savaşta mağlup ettiği için kazanç sağlarken, diğer ülkeler Osmanlı'nın zayıf durumundan yararlanarak göz diktikleri topraklara oldubittilerle sahip oldular (Kurşun, Kızıltoprak, Hut ve Satın, 2013, s. 80-93).

İngiltere ve Fransa'nın son politikaları nedeniyle hayal kırıklığı yaşayan Sultan Abdülhamit, dış siyasette denge arayışına girdi. Böylece **Almanya** ile ilişkiler gelişmeye başladı. Almaya ile ilk olarak askerî alanda başlayan

ilişkiler zaman içinde siyasi ittifaka dönüştü. 1890'da iki ülke arasında ticaret antlaşması yapıldı. II. Abdülhamit'in Almanya'yı tercih etmesindeki bir diğer önemli etki, Almanya'nın Ermeni sorununa olan yaklaşımıydı.

Almanya ise gelişen sanayisine kaynak bakımından geride kaldığı sömürge yarışında Osmanlı hamlesi ile yeni imkânlarla kavuşma amacı gütmekteydi. İmparator **II. Wilhelm** (1888-1918), 1896'da bu amacı **weltpolitik** (dünya siyaseti) kavramıyla izah etmişti. Bu şekilde Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı dış siyasetinde belirleyici aktör oluşu, I. Dünya Savaşı (1914-1918) sonuna kadar hem Osmanlı hem de Avrupa tarihi açısından çok önemli gelişmelere zemin hazırlayacaktı (Ortaylı, 1999, s. 215-221).

Berlin Antlaşması sonrasında Osmanlı hariciyesini meşgul eden uluslararası sorunlardan biri Makedonya Meselesi idi. **Selanik, Manastır** ve **Kosova**'dan oluşan Makedonya bölgesinde Müslümanlar çoğunlukta idi. Bölgeye Osmanlı üç vilayetten oluşması nedeniyle **Elviye-i Selase** adını vermişti. Burada Bulgarların çete faaliyetleri huzuru bozmaktaydı. Berlin Antlaşması'nda reform şartı ile bu vilayetlerin Osmanlı'da kalması uygun bulunmuştu. Fakat coğrafi konumu nedeniyle Makedonya bölgesine Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan da sahip olmak istiyorlardı. Bu nedenle Makedonya sürekli bir çatışma alanına dönüştü (Aydın, 1999, s. 209-234).

Osmanlı'nın Berlin Kongresi'yle oluşan yeni düzene kurban verdiği bir diğer toprağı **Girit** oldu. Girit'te 1895'te başlayan ve üç yıl süren isyan, Yunanistan ve Avrupa büyük devletlerinin araya girmesiyle yine uluslararası bir sorun haline dönüştü. Yunan Kralı'nın oğlu **Prens Yorgi** bir Yunan savaş gemisiyle adaya gelip isyancılara katıldı. Bu meselenin de tetiklemesiyle 1897'de Osmanlı-Yunan Harbi başladı. Bu anı gelişme üzerine Avrupalılar, adada önce 7 Temmuz'da geçici bir yönetim kurduklarını ilan ettiler. Ardından **Kandiye** şehrindeki olayları bahane ederek 5 Ekim 1897'de Osmanlı askerlerinin Girit'ten tamamen çekilmesini istediler. Osmanlı, bunu kabul etti ve 20 Ekim'de adadan askerini çekti (Adıyeko, 2006, s. 123-215).

Gerek Girit meselesi ve gerekse Teselya'da yaşanan sınır gerginlikleri II. Abdülhamit döneminin en parlak askerî zaferiyle sonuçlanan **1897 Osmanlı-Yunan Harbi**'ne zemin hazırladı. Osmanlı Ordusu büyük bir başarı kazanmışken Yunanistan mütareke istedi. Osmanlı, savaş meydanında kazandığı askerî zaferi diplomatik bir galibiyet ile taçlandıramadı. Avrupa devletlerinin desteğini arkasına alan mağlup Yunanistan, yapılan anlaşma ile kayıp yaşamadığı gibi yeni toprak kazançları elde etti. Bu meselede Almanya'nın desteğini alamayan Osmanlı, Rumeli'de bütün **Teselya**'yı Yunanistan'a vermek zorunda kaldı (Armaoğlu, 2019, s. 546-552).

Batı cephesinde büyük sorunlar yaşayan II. Abdülhamit, Ortadoğu'da Mısır, Yemen, Hicaz hadiseleri yanında özellikle **Akabe** hadisesi gibi büyük sorunlarla da uğraşmak zorunda kaldı. Avrupa'da **Filistin** kampanyaları ise tehlikeli hal almıştı. Kutsal topraklara yönelen Yahudi yerleşimi ve kolonizasyon amaçlı politikalar Siyonist faaliyetleri artırmıştı. Bu durum uzun vadede büyük sorunların habercisiydi.

II. Abdülhamit dış politikasında ata yurdu Asya Türklerine özel önem verdi. Daha saltanatının ilk yıllarında **Buharalı** büyük Türk âlimi **Şeyh Süleyman Efendi**'yi resmî görevle **Orta Asya**'ya gönderdi. Süleyman Efendi, Türkmenlerle temas kuracaktı. Padişah, Süleyman Efendi'yi **Peşte**'deki **Turan Kongresi**'ne de yolladı. Bu arada İran, **Azerbaycan**'da Türkçe öğretimini yasaklayınca, Sultan Hamit devreye girmişti. Sultan, Şah ile görüşüp Türkçenin tekrar öğretim dili olmasını sağladı.

II. Abdülhamit'in dış politika anlayışı zamanla, dünyanın neresinde olursa olsun Osmanlı'yı ilgilendiren konularla ilgilenme düzeyine ulaştı. Sadece bir örnek olarak **Kuzey Afrika**'da sömürge sahibi Belçika ile **Kongo**'ya dair bir sözleşme yapılmasını göstermek mümkündür. Abdülhamit, Uzakdoğu politikalarında **Çin** ve **Japonya** ile ilişkileri canlı tutmaya çalıştı. Mesela İngiliz sömürgeciliğine karşı patlak veren 1898 **Boxer Ayaklanması**'nda Çin'e destek verdi. Yeni müttefiki Almanya'nın da isteği ile halifelik makamının etkisini göstermek ve **Çin Müslümanlarına** (Doğu Türkistan) nasihat etmek amacıyla 1901'de bir heyet yolladı. Ancak İngiltere Boxer ayaklanmasını kanlı bir biçimde bastırıldığından Osmanlı heyeti Çin'deki temaslarından sonuç alamadan döndü. Bununla birlikte Doğu Türkistan Müslümanları ile doğrudan temas sağlanması önemli bir kazanç oldu.

Sultan Abdülhamit döneminde **Japonya** ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi için önce bir ticaret antlaşması görüşmeleri yapılmıştı. Bunu sonuçlandırmak ve ilişkileri geliştirmek için Japonya'ya gemi yollanması uygun bulundu. Bu amaçla seçilen **Ertuğrul Fırkateyni** 1890 yılında uzun bir yolculuk ardından 7 Haziran 1890'da Japonya'ya vardı. Osmanlı heyetinin verimli diplomatik temasları ardından dönüş yolunda Oşima'daki Kaşinozaki Burnu'nda bulunan fener önlerinde gemi battı (18 Eylül 1890). Bu üzücü kaza iki ülke ilişkilerin daha da gelişmesine vesile oldu (Örenç, 2013, s. 183-187).

Abdülhamit'in dış politika anlayışı, içeride zamanla büyüyen **Jön Türk** (İttihat ve Terakki) muhalefetinden etkilenmeye başladı. İttihat ve Terakki hareketi, Meşrutiyet idaresinin tekrar yürürlüğe konulmasını ve denge politikaları yerine aktif dış siyaset takibini istiyordu. Sonuçta 23 Temmuz 1908'de **İkinci Meşrutiyet** ilan edildi ise de beklenen iyileşme sağlanamadı. Bundan kısa süre sonra Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Ardından

Girit yerel meclisi Yunanistan'a katılma kararı aldı. Avusturya-Macaristan ise Bosna Hersek'i tamamen topraklarına kattığını ilan etti (Armaoğlu, 2019, s. 580-613)

Bu süreçte **31 Mart Ayaklanması** ile II. Abdülhamit tahttan indirildi. İttihat ve Terakki ileri gelenleri, II. Abdülhamit'in son zamanlarda dış politikada sadece Almanya'yı öne çıkarmasını eleştirerek ve uluslararası ilişkilerde daha dengeli bir politika söylemi geliştirdiler. Fakat şartlar beklendiği gibi gelişmedi. Başkentteki peşpeşe siyasi krizlerden sonra önce Trablusgarp (1911) ve ardından Balkan Savaşları (1912-13) neticesi Osmanlı çok ciddi toprak kayıpları, büyük dramlar ve ağır yeni siyasi krizlerle karşı karşıya kaldı.

5.7. Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile Antlaşmalar (1911-1913)

II. Abdülhamit'in son yılında Osmanlı başkentinde siyasi çekişmelerden kaynaklı kaos ortamı ve 31 Mart Vakası karmaşası, **Selanik**'ten gelen ve **Mustafa Kemal**'in (Atatürk) de yer aldığı **Hareket Ordusu**'nun İstanbul'a girmesiyle yeni bir boyuta taşındı (24 Nisan 1909). Bu gelişmeler II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle son buldu. Osmanlı tahtına, İttihatçı kadrolarla uyumlu çalışabilecek olan **V. Mehmet Reşat** (1909-1918) oturdu.

Yeni dönemin ilk büyük dış politika krizi İtalya ile yaşandı. İtalya, gelişen sanayisi için gözünü Afrika'da kalan son Osmanlı toprağı **Trablusgarp**'a (Libya) dikmişti. İtalya, önce Avrupa devletleriyle yapılan ikili antlaşmalarla askerî harekâta zemin hazırladı ve ardından 29 Eylül 1911'de Osmanlı'ya savaş ilan etti (Armaoğlu, 2019, s. 614-626).

Böyle bir saldırıya hazırlıksız olan Osmanlı Devleti, bölgeye doğrudan askerî yardım yapamadı. Trablusgarp'a Tunus ve Mısır yoluyla subay, para ve mühimmat yollandı. Bölgeye ulaşan **Enver ve Mustafa Kemal** gibi gönüllü Osmanlı subayları tarafından sürdürülen direniş başarılı oldu. İtalyan Ordusu'nun dünya kamuoyunda itibarı sarsıldı. İtalya bunu telafi etmek için, donanmayla Ege Adalarını ve Boğazları işgal etmek istedi. Bununla Osmanlı'yı tehdit ederek bölgeye yardım gönderilmesini engellemeyi düşünüyordu. Harekete geçen İtalyan Donanması, 4 Mayıs-20 Mayıs 1912 arasında **Rodos ve Oniki Ada**'yı işgal etti (Örenç, 2006, s. 161-168).

Mustafa Kemal Paşa Trablusgarp'ta direnişçilerle

Trablusgarp Savaşı'nın etkisi daha son bulmadan Balkan Savaşları başladı. Bu durum Osmanlı'yı İtalya ile bir an önce barış yapmaya zorladı. Yapılan müzakereler sonucu 15-18 Ekim 1912 tarihlerinde **Uşi (Ouchy) Antlaşması** imzalandı. 11 maddelik antlaşmanın 1. maddesinde derhal ateşkes, 2. maddesinde ise Osmanlı'nın Trablusgarp'tan askerini çekmesine karşılık İtalya'nın da adaları kayıtsız şartsız terk etmesi kabul edildi (Kuşun, Kızıltoprak, Hut ve Satan, 2013, s. 167-168).

Trablusgarp Harbi sonrasında, Balkanlarda Arnavutluk isyanı dikkatleri dağıtınca, Avrupalıların da desteği ile aralarındaki derin sorunları gideren Balkan ülkeleri Osmanlı Rumelisini paylaşmak üzere harekete geçtiler. Bu amaçla Bulgaristan ile Sırbistan arasında 13 Mart 1912'de, Bulgaristan ile Yunanistan arasında ise 29 Mayıs'ta ittifak antlaşmaları yapıldı. Bir müddet sonra ittifaka Karadağ da katıldı.

Balkan Savaşları süresince Osmanlı Ordusu Doğu Cephesi'nde Bulgarlarla, Batı cephesinde ise bütün müttefiklerle çarpıştı. Adalar Denizi'nde Yunan, Karadeniz'de ise Bulgar donanmalarıyla mücadele edildi. Osmanlı ilk yenilgiyi Doğu Cephesi'nde Bulgarlara karşı aldı (23 Ekim 1912). Bu yenilgi sonrası Trakya tamamen boşaltıldı ve ordu Çatalca'ya kadar çekildi. Aynı anda Batı Ordusu da Komanova'da Sırlara mağlup

oldu. Selanik şehrini 35 bin kişilik kuvvetle savunan Tahsin Paşa'nın direnmeden Yunanlılara teslim olması, İstanbul'da büyük bir travmaya sebep oldu. Neticede Osmanlı Ordusu, cephelerde başarısız olunca bütün Rumeli elden çıktı. Mağlubiyet sonrası asırlar boyunca Rumeli'yi ve Balkanları vatan edinmiş yüzbinlerce Türk, katliam ve sürgünlere maruz kaldı. Bu katliamlardan kaçanlar Anadolu'ya büyük bir göç dalgası başlattılar (Halaçoğlu, 2014; Armaoğlu, 2019, s. 635-676).

Balkan Savaşları sürecinde Yunanistan, donanmasını devreye sokarak hala İtalyanların elinde bulunan Oniki Ada dışındaki adaları işgal etti. Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'de Varna ve havalisini bombalamakla meşgul olduğu sırada Yunan gemileri 21 Ekim-24 Kasım 1912 tarihlerinde **Midilli, Sakız, Limni, Taşoz, Semadirek, İpsara, Nikarya, Gökçeada** ve **Bozcaada** adalarını kolaylıkla ele geçirdi. Yunanistan'ın bu operasyonu sonucu Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki varlığı tamamen sona erdiği gibi özellikle Çanakkale Boğazı'na yakın adaların elden çıkışı ile de başkent İstanbul doğrudan saldırılara açık hale geldi (Örenç, 2006, s. 168-178).

Bu arada Balkan devletleriyle yapılan ateşkes görüşmeleri olumlu sonuçlandı. Taraflar arasında 3 Aralık 1912'de **Çatalca Mütarekesi** yapıldı. Buna göre görüşmeler Londra'da sürecekti. Londra'da iki ayrı toplantı yapıldı. Toplantıya İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, İtalya ve Almanya'nın Londra büyükelçileri katıldı. Osmanlı aleyhine kararları alındığı toplantılar tarihe **Süfera Konferansı** olarak geçti (Turan, 1999, s. 241-257).

İngiltere Dışişleri Bakanı **Edward Grey** başkanlığındaki Süfera Konferansı sürerken Osmanlı toprağı **Arnavutluk** bağımsızlığını ilan etti. Bu karar büyük devletler tarafından 17 Aralık 1912'de tanındı. Konferansa katılan devletler Bâbiâli'ye nota vererek, Edirne'nin Balkan ülkelerine bırakılmasını ve işgal atındaki Ege Adalarının geleceğine karar verme hakkının kendilerine tanınmasını talep ettiler. Bâbiâli bu teklifleri kabul etmez ise savaş yenden başlayacaktı.

Balkan Savaşları sonrası Osmanlı
Avrupası

(Kaynak: Unat, 1989, s. 45)

Tam bu esnada İstanbul'da tarihe **Bâbiâli Baskını** olarak geçen 23 Ocak 1913 tarihli hükümet darbesi gerçekleşti. Ardından Mahmud Şevket Paşa Hükümeti kuruldu. Fakat sonuç değişmedi. Büyük devletler, Bâbiâli'ye yeni bir nota daha vererek arabuluculuk şartlarını revize ettiler (31 Mart). Buna göre **Midye-Enez** Trakya'da son sınır hattı olacak, Ege Adaları hakkında karar yetkisi büyük devletlere bırakılacaktı. Yeni hükümet bu teklifleri kabul ettiğini 1 Nisan 1913 tarihinde taraflara bildirdi.

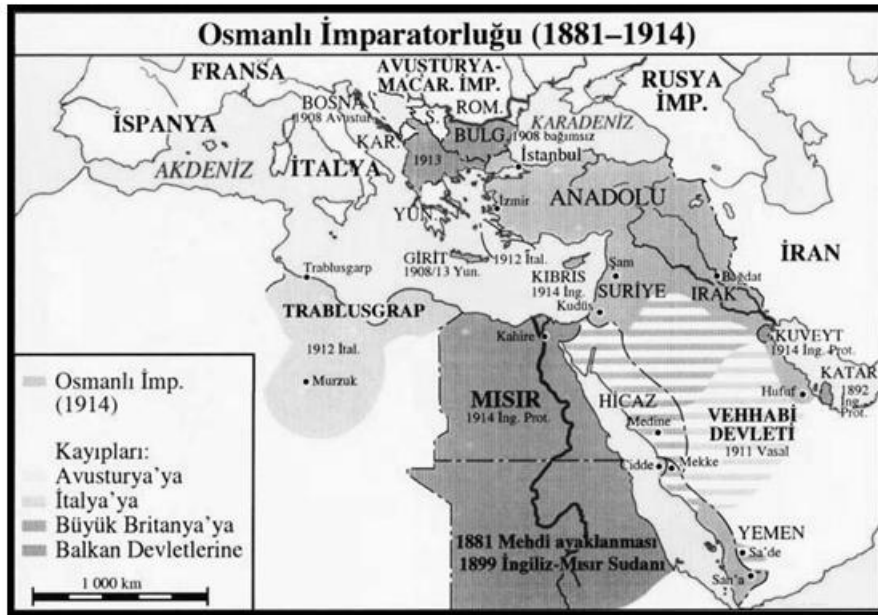
Balkan Savaşları'na son veren **Londra Antlaşması** 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalandı. Antlaşma ile Osmanlı galiplerin bütün şartlarını kabul ediyordu. Osmanlı ile Balkan ülkeleri arasında Midye-Enez hattı sınır kabul edilmekteydi. 26 Mart 1913'te işgal edilen Edirne, Bulgaristan'a bırakılmaktaydı. Arnavutluk devletinin sınırları da onaylandı. Doğu Akdeniz'de Girit Adası Yunanistan'a terk edilirken; diğer Ege Adalarının geleceği Avrupa büyük devletleri tarafından belirlenecekti. Savaş sonucunda taraflar arasında ortaya çıkan arazi ve ekonomik

meseleler Paris'te toplanacak uluslararası bir komisyonda görüşülecek, savaş esirleri, vatandaşlık ve ticarete dair sorunlar da ikili antlaşmalarla çözülecekti.

Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı oluşan ittifak, bu büyük mirasın paylaşımından doğan sorunlar nedeniyle bir süre sonra silahlı çatışmaya dönüştü. Osmanlı mirasından aslan payını alan Bulgaristan, buna itiraz eden diğer üç müttefiğiyle savaşı göze aldı. Böylece **II. Balkan Savaşı** başlamış oldu (29 Haziran 1913). Tekrar başlayan savaş serhat şehri Edirne'nin işgalden kurtarılmasını sağladı. Osmanlı Hükûmeti İngiltere'nin uyarı ve tehditlerine rağmen harekete geçerek **Edirne ve Kırklareli**'yi geri aldı (21 Temmuz 1913).

Savaş sonunda Bulgaristan ile **İstanbul Antlaşması** imzalandı (29 Eylül 1913). Bulgaristan'da kalan Osmanlı vatandaşlarının statüsü ve emlak durumu, Bulgaristan'daki Müslümanların ibadet serbestliği, Osmanlı Devleti'nde Bulgar cemaatin dinî serbestliği, Bulgaristan'daki Osmanlı vakıflarının durumu belirlenmişti. Yunanistan ile ise **Atina Antlaşması** (1-14 Kasım 1913) yapıldı. Oldukça detaylı maddelerden oluşan antlaşmada iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin başlaması, genel af ilanı, Yunanistan'a kalan yerlerdeki Osmanlı vatandaşlarının statüsü, Yunanistan'daki arazi ve emlakın durumu, savaş esirleri, savaş nedeniyle el konulan Yunan gemilerinin iadesi, Selanik'teki Osmanlı askerlerinin silahlarının iadesi, Yunanistan'da kalan **Müslümanların ibadet özgürlüğü** ile **müftülerin** statüsü, terk edilen yerlerdeki **vakıfların** durumu, demiryolu hatlarının imtiyazları, 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması'nın tasdiki yer aldı. Sırbistan ile yapılan 13-14 Mart 1914 tarihli **İstanbul Antlaşması**'nda 1913 Londra Antlaşması'nın tasdiki, savaş esirleri, genel af ilanı Sırbistan'a terk edilen arazideki Müslümanların **vatandaşlık statüsü**, Sırbistan'daki Müslümanların emlak ve arazilerinin durumu, terk edilen yerlerdeki **Müslüman dinî kurum ve vakıflarının statüsü**, **Üsküp** ve **Manastır**'daki Osmanlı mekteplerinin durumu, **Sultan Murat**'ın Kosova'daki türbesinin bakımı, demiryolu hatlarının durumu tespit edilmişti (Armaoğlu, 2019, s. 635-676).

Avrupa baskısı ile yaşanan son toprak ve prestij kayıpları karşısında Osmanlı devlet adamları dış politikada büyük bir devlet ile ittifakın önemini daha da anlamış oldular. Avrupa'daki üretim, pazar ve sömürge rekabetinin dünyayı hızla büyük bir savaşın eşiğine getirdiği süreçte, artık idarede tecrübe kazanmış olan İttihatçı kadrolar da yeni arayışlara yöneldiler. Sonuçta yeni kadrolar **Birinci Dünya Savaşı** sürecinde II. Abdülhamit'in temellerini attığı Almanya politikasına yaslanmak zorunda kaldılar.

Osmanlı Devleti (1881-1914)

(Kaynak: Örenç, 2013, s. 177)

Bölüm Özeti

- 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Osmanlı dış politikasında yaşanan kırılmaları, yeni ittifak ve diplomasi anlayışı ile oluşan kurumları öğrendik. Ayrıca Yunan bağımsızlığı sürecinde Avrupa baskısı sonucu verilen ağır tavizleri ele aldık.
- Mısır ve Boğazlar meseleleri sürecinde Osmanlı dış politika anlayışını ve yeni nesil Bâbîâlî bürokratlarının diplomatik manevralarını analiz ettik. Bu sorunlara dair yapılan antlaşmaları ve sonraki dönemlere etkilerini kavradık.
- Kırım Harbi (1853-1856) sonrasında Osmanlı dış politikasının Avrupa güçler dengesi içerisinde konumlanmasını ve ilerleyen süreçte bunun iç gelişmelere etkisini öğrendik.

- 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları sonrası diplomaside yaşanan gelişmeleri yanı sıra Osmanlı dış politikasında Rusya etkisi ve yaşanan Avrupa rekabetine dair analizler yaptık. Savaş sonrası özellikle Balkanlarda oluşan yeni dengeleri öğrendik.
- Sultan II. Abdülhamit döneminde uygulanan dış politika anlayışını, kurumsalaşmayı ve Sultanın denge politikalarını analiz ettik.
- Trablusgarp ve Balkan Savaşları süreçlerinde (1911-1913) Osmanlı dış politika gelişmelerini ve diplomasi gündemini ele aldık.

Kaynakça

- Adıyeke, A. N. ve Adıyeke, N. (2006). *Fethinden Kaybına Girit*. İstanbul: Babıali Kültür Yay.
- Akyılmaz, G. (2002). III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti. H. C. Güzel (Ed.), *TÜRKLER*, 12 içinde (s. 660-670). Ankara.
- Armaoğlu, F. (2019). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Kronik Yay.
- Aydın, M. (1999). Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları*, 9, 209-234.
- Aydın, M. A. (2001). Kanûn-ı Esâsî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24 içinde (s. 328-330).
- Beydilli, K. (2007). Paris Antlaşması. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34 içinde (s. 169-172).
- Çelik, Y., Kızıltoprak, S., Varol, M. ve Hut, D. (2013). *Osmanlı Tarihi (1789-1876)*. Z. Kurşun ve D. Hut (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 2839.
- Engin, V. (2005). *II. Abdülhamid ve Dış Politika*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Findley, C. V. (1997). Hariciye Nezareti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16 içinde (s. 178-180).
- Gencer, A. İ. (1992). Berlin Antlaşması. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5 içinde (s. 516-517).
- Girgin, K. (1994). *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*. Ankara: TTK Yay.
- Göktepe, C. (2011). II. Abdülhamid'in Kıbrıs Siyaseti ve Adanın İngiltere'ye Geçiş Süreci. *Devr-i Hamid*, 1 içinde (s. 433-445). Kayseri.
- Halaçoğlu, A. (2014). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara: TTK Yay.
- İnalçık, H. (2002). Kırım. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25 içinde (s. 450-458).
- Kılıç, M., vd. (2019). *Osmanlı Tarihi (1789-1876)*. M. Topal (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 3440.
- Kuran, E. (1999). 1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri. İ. Soysal (Haz.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Tebliğler içinde* (s. 55-59). Ankara: TTK Yay.
- Kurşun, Z., Kızıltoprak, S., Hut, D. ve Satan, A. (2018). *Osmanlı Tarihi (1876-1918)*. Z. Kurşun (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., No. 3044.
- Köse, O. (2006). *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu - Tahlili – Tatbiki)*. Ankara: TTK Yay.
- Kutluoğlu, M. H. (1999). Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası ve Diplomasisi. İ. Soysal (Haz.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Tebliğler içinde* (s. 79-95). Ankara: TTK Yay.
- Küçük, C. (1988). Abdülhamid II, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1 içinde (s. 216-224).
- Kütükoğlu, S. M. (1992). Baltalimanı Muahedesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5 içinde (s. 38-40).
- Ortaylı, İ. (1999). Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: "Drang Nach Osten". İ. Soysal (Haz.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Tebliğler içinde* (s. 215-221). Ankara: TTK Yay.
- Örenç, A. F. (2010). *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay.
- Örenç, A. F. (2010). *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*. İstanbul: Babıali Kültür Yay.

Örenç, A. F. (2013). *Yakınçağ Tarihi (1789-1918) -Giriş-*. İstanbul: Atı Yay.

Özcan, B. (2009). *Sinop Deniz Felaketi*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay.

Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: İş Bankası Yay.

Soysal, İ. (1999). Umûr-ı Hariciye Nezâretinin Kuruması (1836). İ. Soysal (Haz.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Tebliğler, içinde* (s. 71-78). Ankara: TTK Yay.

Tokay, G. (1999). Ayastefanos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu (Mart-Temmuz 1878). İ. Soysal (Haz.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Tebliğler içinde* (s. 189-202). Ankara: TTK Yay.

Tukin, C. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*. İstanbul: Pan Yay.

Turan, Ö. (1999). II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi. İ. Soysal (Haz.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç içinde* (s. 241-257). Ankara: TTK Yay.

Turan, Ş. (1951). 1829 Edirne Anlaşması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi IX (1-2) içinde* (s. 111-151).

Uçarol, R. (2014). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yay.

Yurdusev, N. ve Yurdusev, E. (1999). Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Konferansı. İ. Soysal (Haz.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Tebliğler içinde* (s. 137-147). Ankara: TTK Yay.

Ünite Soruları

Soru-1 :

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Kırım'ın Osmanlı ile olan fiili bağıını koparıyor, burayı müstakil bir statüsüne getiriyordu.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Prenslik

(B) Hanlık

(C) Arpalık

(D) Mukataa

(E) Bakanlık

Cevap-1 :

Hanlık

Soru-2 :

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanını bastıramayan Osmanlı Devleti'nin, askerî destek amacıyla 1833 yılında Rusya ile imzaladığı Hünkâr İskelesi Antlaşmasıyla, aşağıdaki hangi uluslararası sorun büyümüştür?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Kutsal Mekanlar Sorunu

- (B) Mülteciler Sorunu
(C) Boğazlar Sorunu
(D) Karadeniz'de ticaret yapma sorunu
(E) Dış borçlar sorunu

Cevap-2 :

Boğazlar Sorunu

Soru-3 :

Osmanlı Devleti Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanını bastırma sürecinde diplomatik desteğine ihtiyaç duyduğu hangi Avrupa ülkesi ile 1838 yılında Baltalimanı Antlaşması imzalayıp, ticari tavizler vermiş ve uzun yıllar etkisini sürdüren bir antlaşma imzalamıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Rusya
(B) Fransa
(C) Prusya
(D) İngiltere
(E) Avusturya

Cevap-3 :

İngiltere

Soru-4 :

Avrupa'daki 1848 yılı karışıklıkları esnasında Rusya müdahalesi ile ezilen Macar ve Polonyalı aydınların Osmanlıya sığınmasıyla başlayan ve Osmanlı dış politikasının başarılı bir bir sınav verdiği kriz aşağıdaki hangi adla anılmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Mülteciler Meselesi
(B) Kutsal Yerler Meselesi
(C) Akabe Meselesi
(D) Makedonya Meselesi
(E) Doğu Sorunu

Cevap-4 :

Mülteciler Meselesi

Soru-5 :

Osmanlı Devlet dış politikasını ve diplomasisini uzun yıllar etkileyecek olan ilk dış borç alımını aşağıdaki hangi dönemde gerçekleştirmiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Mülteciler Meselesi (1848-1849)
(B) Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)
(C) Yunan İsyanı (1821-1830)
(D) Cebel-i Lübnan Meselesi (1845-1861)
(E) Kırım Harbi (1853-1856)

Cevap-5 :

Kırım Harbi (1853-1856)

Soru-6 :

Kırım Harbi'ne son veren 1856 Paris Antlaşması ile galip ve mağlup tarafın aynı şartlarda değerlendirildiği, aşağıdaki hangi stratejik bölgenin tarafsızlaştırılıp, silahtan arındırılması kabul edilmiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Dalmaçya Denizi
(B) Karadeniz
(C) Doğu Akdeniz
(D) Hazar Denizi
(E) Marmara Denizi

Cevap-6 :

Karadeniz

Soru-7 :

Fransa İmparatoru III. Napolyon Paris ve İngiliz Kraliçesi Viktoria'nın Londra daveti gündemi ile kararlaştırılan ve bir takım diplomatik kazanımlar elde etmek amacıyla 1867'de yurt dışı seyahatine çıkan ilk ve tek padişah hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sultan Abdülmecit
(B) Sultan II. Abdülhamit
(C) Sultan V. Murat
(D) Sultan Abdülaziz
(E) Sultan II. Mahmut

Cevap-7 :

Sultan Abdülaziz

Soru-8 :

Osmanlı'nın mağlubiyeti ile sonuçlanan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi ile hangi sorun uluslararası mahiyet kazanmış ve uzun süre Türk dış politikasını etkilemeyi sürdürmüştür?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Boğazlar Meselesi
- (B) Ege Meselesi
- (C) Ermeni Meselesi
- (D) Mülteciler Meselesi
- (E) Dış borçlar meselesi

Cevap-8 :

Ermeni Meselesi

Soru-9 :

Osmanlı Devleti, Birinci Balkan Harbi'nde hangi ülke ile savaşmamış ve savaş sonunda bir antlaşma yapmamıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Yunanistan
- (B) Bulgaristan
- (C) Sırbistan
- (D) Karadağ
- (E) Arnavutluk

Cevap-9 :

Arnavutluk

Soru-10 :

Balkan ülkeleri arasında Osmanlı topraklarını adaletsiz paylaşımından çıkan İkinci Balkan Savaşı'ndan yararlanan Osmanlı Ordusu, aşağıdaki hangi toprakları geri almıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Edirne-Kırklareli
- (B) Edirne-Çorlu
- (C) Tekirdağ-Çanakkale
- (D) Edirne –Lüleburgaz
- (E) Edirne –Tekirdağ

Cevap-10 :

Edirne-Kırklareli

6. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI EKONOMİSİ

Giriş

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren gerçekleştirdiği organize bir ekonomi ve yönetim yapısının yanı sıra Batı dünyasındaki bölünmüşlüğü de etkisiyle giderek genişlemiş ve 16. yüzyılda en yüksek düzeyine ulaşmıştı. Klasik dönem olarak da adlandırılan bu süreçte, güçlü bir devlet müdahaleciliğiyle ülkenin iâşesini ve devlet gelirlerini yüksek tutmayı hedefleyen bir ekonomi politikası uygulanmıştı. Ancak zaman içerisinde Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform ve Aydınlanma Hareketi gibi bir dizi ekonomik, sosyal ve siyasi gelişme, Batı dünyasında ticaret aracılığıyla sermaye birikiminin oluşup feodal düzenin sarsılmasına yol açmıştı. Bu süreç, 18. yüzyıldan itibaren önce İngiltere’de ardından da kıta Avrupası’nda Sanayi Devrimi’ni başlatarak tüm ekonomik ve siyasi dengeleri değiştirmiş ve sanayileşen devletlerin hammadde ve pazar arayışı nedeniyle giriştikleri rekabet sömürgeciliği doğurmuştu (Çavdar, 1974, s. 19-38; Pamuk, 2014, s. 83-87, Genç, 2015, s. 39-48).

Batı’nın değişen ekonomik ve siyasi yapısı karşısında güç kaybeden Osmanlı Devleti, para ihtiyacının giderek artması üzerine klasik dönem ekonomi politikasından vazgeçerek gelirleri artırmaya yönelik farklı önlemler almış ve aynı zamanda merkezî devleti güçlendirmek amacıyla askerî ve siyasi reformları başlatmıştı. Bu dönemde Osmanlı ekonomisi de Sanayi Devrimi’nin ardından İngiltere’nin öncülüğünde gerçekleşen bir ekonomik baskıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu baskı, ekonominin serbest ticarete diğer bir deyişle liberalizme açılmasıyla sonuçlanmıştı. Belirtmek gerekir ki bu dönemdeki Osmanlı iktisat düşüncesinde de kimi korumacı fikirlere rağmen serbest ticaret fikri ön plana çıkmıştı. 19. yüzyıldaki ticaret sözleşmeleriyle hukuki hale dönüşen ekonomik dışa açılma ana hatlarıyla Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam etmişti. (Mardin, 1985, s. 618-629; Pamuk, 2010, s. 191-203, Genç, 2015, s. 83-92). Bu bölümde, sözü edilen bu gelişmenin Osmanlı ekonomisine yönelik etkileri öne çıkan boyutlarıyla incelenmiştir.

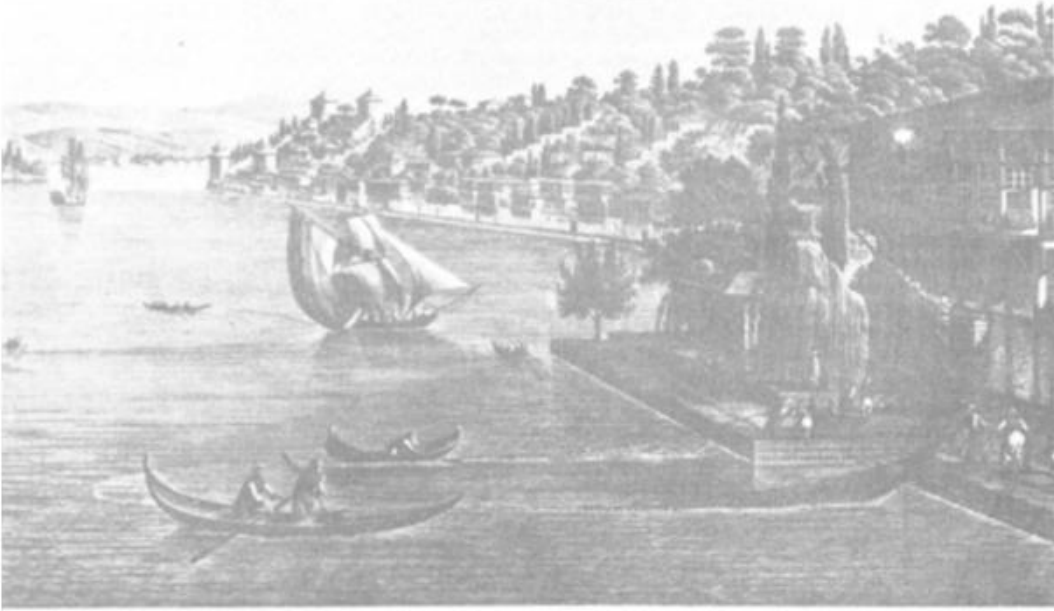
6.1. Serbest Ticaret Sistemine Geçişte Baltalimanı ve Kanlıca Ticaret Sözleşmeleri

Osmanlı Devleti’nde ticaret, ülke ihtiyaçlarını karşılama ve gelir elde etme açısından her zaman önemli bir yere sahipti. Bu amaçla merkezî devlet, iç/dış ticareti destekleyen önlemler almasının yanında çeşitli yasaklarla ticaret üzerinde denetim kurmaya çalışmıştı. Ticareti geliştirmek için başlangıçta İtalyan şehir devletlerine tanınan ekonomik ayrıcalıklar, Fransa’ya verilen kapitülasyonlarla birlikte yaygınlaşmaya ve ticari olanların yanında adli ayrıcalıkları da içermeye başlamıştı. Ayrıca ticaretin gelişmeye başlamasıyla, her ülke için geçerlilik süresi 14 yıl olan gümrük tarifeleri düzenlenmişti. Bu çerçevede İngilizlerle 1820’de yapılan tarifenin süresi 1834’te dolacağından yenilenmesi gereği ortaya çıkmıştı. Ancak serbest ticareti savunan İngiltere, Osmanlı Devleti’nin mali kaynak yaratabilmek amacıyla kabul ettiği serbest ticareti sınırlayan bazı uygulamalardan rahatsızdı (Elmacı, 2005, s. 16-21; Kütükoğlu 2013, s. 104-118).

Bu nedenle İngiliz Hükûmeti, süresi dolan gümrük tarifesi görüşmelerinin bir ticaret sözleşmesine dönüştürülmesini istemiş ve Mısır bunalımı bu konuda önemli bir fırsat sunmuştu. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa’yla büyük bir sorun yaşayan ve bunu kendi imkânlarıyla çözemeyen Osmanlı yönetimi İngilizlerden yardım istemek zorunda kalmış ve bu da sözleşmenin imzalanmasını kolaylaştırmıştı. İngiltere ile 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan *Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi*, serbest ticaretin önündeki engelleri hukuki açıdan kaldırması adına önemliydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston’un “*başyapıt*” olarak nitelendirdiği yedi yıl süreli bu sözleşme, tüm Osmanlı topraklarında uygulanacaktı. Sözleşmedeki diğer hükümlere göre, daha önce verilen kapitülasyonlar devam edecek ve yabancı mallar boğazlardan serbest bir şekilde geçecekti. Ayrıca serbest ticareti kısıtlayan uygulamalar kaldırılmış ve İngiliz tüccarının iç ticarete yerli tüccardan fazla vergi ödemeyeceği hükmü getirilmişti. Dış ticarete ise ithalat vergisi en fazla %5, ihracat vergisi ise %12 olarak belirlenmişti. Bu sözleşmenin benzer koşulları 1858’e kadar olan dönemde Fransa, İspanya, İsveç, Norveç, Felemenk, Prusya, Danimarka, Toskana, Portekiz, Belçika, Sicilya ve Brezilya ile imzalanan anlaşmalarla bu ülkeler için de geçerli sayılmıştı (Kurdakul, 1985, s. 666; Belin, 1999, s. 56-57; Pamuk, 2008, s. 29-32; Kütükoğlu, 2013, s. 119-143).

Baltalimanı Sözleşmesi’nin hükümleri, fiilen 1861 yılına kadar devam etmiş ve bu yıldan itibaren ikinci dalga ticaret sözleşmeleri gelmişti. Bu çerçevede ilk olarak 29 Nisan 1861’de Fransa ile *Kanlıca Ticaret Sözleşmesi* imzalanmış ve bu sözleşmenin benzerleri 1861-1868 arasında İtalya, İngiltere, Belçika, Rusya, ABD, İsveç, İspanya, Danimarka, Prusya, Felemenk, Avusturya, Meksika ve Portekiz’le yapılmıştı. Bu anlaşmalar zinciriyle,

Baltalimanı Sözleşmesi'nde yer alan tüm hak ve ayrıcalıkların aynen geçerli olduğu belirtilmiş ve ithalat vergisini %8'e çıkararak kısmi bir artışa karşın ihracat vergisinin zamanla %1'e kadar düşürülmesi öngörülmüştü. 28 yıl için geçerli sayılan fakat daha sonra da uygulanmaya devam edilen bu sözleşme de serbest ticareti destekleyen bir anlayışla kaleme alınmıştı. Buna karşılık o dönemde ABD ve Fransa gibi sanayi ülkeleri İngiliz ürünlerine Osmanlı'dan çok daha yüksek gümrük vergileri koyarak sanayilerini korumayı tercih etmişlerdi. Osmanlı Devleti, vergi oranlarını zaman içerisinde kısmen yükseltebilmiş, bağımsız bir dış ticaret politikası yürütme şansını ise Birinci Dünya Savaşı koşullarında elde edebilmişti (Çavdar, 1974, s. 30; Kurdakul, 1985, s. 666-667; Geyikdağı, 2008, s. 60-61).

Balta Limanı Sözleşmesi'nin imzalandığı sırada Balta Limanı'ndan bir görünüm

(Kaynak: Keyder, 1985, s. 645).

Ticaret sözleşmelerinin sonucunda, diğer ekonomik gelişmelerin de katkısıyla ihracat ve ithalatı içeren dış ticaret hacmi artmış, ancak ihracat ithalatı karşılamadığından kronik bir dış ticaret açığı ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemki dış ticaretinde İngiltere, Fransa ve Almanya öne çıkarken, ticareti yürüten kesim azınlıklar ve yabancı tüccarlardı. Müslüman kesim klasik dönemde belirli ölçüde ticari hayatta yer almasına rağmen gerek kapitülasyonların gerekse ticaret sözleşmelerinin etkisiyle zamanla geri planda kalmıştı (Pamuk, 1985, s. 664-665; Pamuk, 1994, s. 25-37; Geyikdağı, 2008, s. 56-58).

6.2. Kırım Savaşı ve İlk Dış Borçlanmalar

Osmanlı Devleti'nin ticaret sözleşmeleri çerçevesinde serbest ticarete açılması dış ticaret kapasitesini artırmasının yanında yabancı sermaye yatırımlarını da başlatmıştı. Bu gelişmeye, ticaret sözleşmelerinin yanı sıra ülkedeki sermaye ve teknoloji yetersizliği katkı sağlarken, siyasi açıdan da Tanzimat Fermanı etki etmişti. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile herkese can, mal, namus güvencesi getirilmiş, vergi yapısında reformdan söz edilmiş ve kanun önünde eşitlik ilkesi kabul edilmişti. Tanzimat Fermanı, adeta İngiltere ile yapılan Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'nin öngördüğü şartların hukuki güvencesini oluşturmuştu. Bunun sonucunda, Avrupa ülkelerinde üretilen sanayi malları Osmanlı ülkesine serbestçe girmeye başlamış ve bu da yerli üreticilerin onlarla rekabet gücünü ortadan kaldırmıştı. Hatta 1841'den itibaren Osmanlı Devleti'nin bütçe açıkları artmaya başlamış ve devlet ödeme güçlüğüne düşmüştü. Bu yüzden Osmanlı Devleti, çeşitli önlemler alıp elindeki bütün altın, gümüş ve bakır paraları dahi mali kaynak için kullanmışsa da yeterli olmamıştı. Dolayısıyla 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde mali disiplin kaybolmuş; dış borçlanma zorunlu hale gelmişti. Zaten sermaye fazlası olan İngiliz ve Fransız yatırımcılar da bunu bekliyorlardı. Bu açıdan dış borçlar, yabancı sermayenin öncelikli yatırım alanını oluşturmuştu. (Gürsel, 1985, s. 673-676; Önsoy, 1999, s. 38-39; Pamuk, 2010, s. 228-230; Akyıldız, 2011, s. 1-4; Pamuk, 2014, s. 111-117).

Sonunda Osmanlı Devleti, 1853'te başlayan Kırım Savaşı sırasında savaş masraflarının karşılanamamasının etkisiyle 1854'te ilk dış borçlanmasını gerçekleştirdi. Bu borçlanma, İngiliz ve Fransız piyasalarına tahvil çıkarmak yoluyla olup 3,3 milyon Osmanlı altın lirası tutarındaydı. Ancak faiz ve komisyonlar çıkarıldığında devletin eline 2,5 milyon lira düzeyinde bir para geçmiş ve bu para Kırım Savaşı'nın finansmanı için kullanılmıştı. Ne var ki başlangıçta askerî harcamaları karşılamak üzere alınan dış borçlar, Dolmabahçe (1843-

1856) ve Beylerbeyi (1863-1865) gibi sarayların inşasına ve diğer tüketim harcamalarına aktarılmış ve bu da dış ticaret ve bütçe açıklarını daha da büyütüştü (Palmer, 1995, s. 209; Önsoy, 1999, s. 44-47; Özdemir, 2010, s. 48-50).

Dış borçlanmanın ilk evresi 1854-1876 dönemi idi. Bu dönemde ağır mali koşullarla alınan 15 dış borç, tam olarak yatırımlara yönelemediği ve gelirler de artırılamadığı için kısa sürede mali kriz ağırlaşmış ve 1874 yılına gelindiğinde borç taksitleri bütçenin yarısını aşmıştı. Bunun sonucunda Ekim 1875 tarihli bir kararnameyle Osmanlı yönetimi, beş yıl boyunca iç/dış borçların anapara ve faiz ödemelerini yarıya indirmişti. Nisan 1876'da ise Osmanlı Devleti mali iflasını ilan etmek zorunda kaldı. Bunun anlamı borç ödemelerinin yapılamayacağı idi. Bu açıklama Batılı finans çevrelerinde büyük bir öfkeyle karşılandı (Önsoy, 1999, s. 44-113; Özdemir, 2010, s. 48-71).

Bu sırada ortaya çıkan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ek bir finansman ihtiyacı yarattığından, 1877 yılında Osmanlı Bankası aracılığıyla 16. borçlanma girişiminde bulunulmuştu. Ancak ödemeler durdurulduğu için bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmış ve bunun üzerine çıkarılan tahvillerin tamamını Osmanlı Bankası satın alarak Osmanlı Devleti'ne borç kaydettirmişti. Ağır bir yenilgiyle sonuçlanan 1877-78 Savaşı'nın ardından imzalanan Berlin Antlaşması'nda, borçların bir kısmı Osmanlı Devleti'nden ayrılan ya da toprak alan ülkelere devredilmiş ve yapılacak ödemeler için uluslararası bir komisyon kurulması önerisine yer verilmişti. Bu öneriden kaçınmak isteyen devlet öncelikle Galata bankerleriyle anlaşma yolunu seçmiş ve görüşmeler sonucunda 1879 yılında *Rüsum-ı Sitte İdaresi* kurulmuştu. Bazı vergilerin toplanmasının devredildiği bu idare 1880 yılında faaliyete geçti (Önsoy, 1999, s. 115-152; Özdemir, 2010, s. 72-74).

6.3. Muharrem Kararnamesi ve Düyun-ı Umumiye İdaresi

Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin kurulduğu sırada alacaklılar konuyu siyasi bir müdahale şekline dönüştürmek isteyince, Osmanlı Hükümeti tahvil sahipleri temsilcilerine İstanbul'da toplanılması çağrısında bulundu. Bu toplantı sonucunda, 20 Aralık 1881'de yayımlanan Muharrem Kararnamesi ile Düyun-ı Umumiye İdaresi kuruldu. Yine bu kararnameyle, 191 milyon Osmanlı lirasını bulan borçlar, 106 milyon Osmanlı lirasına indirilmiş, faiz haddi düşürülmüş, borçlara ayrılacak kaynakların tespiti yapılmış ve Rüsum-ı Sitte İdaresi sona ermişti. Alacaklıları temsil eden yedi üyeden meydana gelen Düyun-ı Umumiye, Birinci Dünya Savaşı'ndaki kesinti dışında Lozan Barış Antlaşması'na kadar faaliyette bulunarak giderek genişleyen bir bürokratik yapı oluşturmuştu. Önce Sirkeci'de faaliyet gösteren, daha sonra kendisi için yaptırılan bugünkü İstanbul Erkek Lisesi binasına geçen idare, sadece vergi gelirlerini toplamakla kalmamış birçok yatırıma aracılık ya da ortaklık yoluyla katılmıştı. Bunun sonucunda, 1912 yılı itibarıyla çalıştırdığı eleman sayısı Osmanlı Maliye Bakanlığı'nda çalışanların üzerine çıkmıştı. İdare, devlet gelirlerinin yaklaşık üçte birini teşkil eden ve daha önce Rüsum-ı Sitte'ye bırakılan altı gelir kalemini (damga vergisi, alkollü içkiler vergisi, Tütün Tekeli gelirleri, ipek kozası aşar gelirleri, İstanbul ve çevresi balık avı vergisi, tuz tekeli vergisi) toplama hakkını kazanmıştı (Küçük-Ertüzün, 1994, s. 59-60; Önsoy, 1999, s. 153-214; Özdemir, 2010, s. 75-85).

Düyun-ı Umumiye İdaresi, üstlendiği vergileri daha düzenli bir şekilde toplayarak sermaye çevrelerine güven verdiği için dış borç akışı yeniden başlamıştı. Böylece 1886 yılından, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'e kadar devam eden ikinci borçlanma dönemine geçilmişti. Bu süreçte, öncesine döneme göre daha iyi koşullarla toplam 17 dış borç alınmıştı. Ancak elde edilen kaynaklar, bir kısmı demiryolu yapımına ayrılmakla birlikte, ağırlıklı olarak tüketim harcamalarına aktarıldığından borç yükü tekrar ağırlaşmıştı (Önsoy, 1999, s. 244-274, 299-300; Özdemir, 2010, s. 86-92).

Düyun-ı Umumiye İdaresi binasının güneydoğu cephesinden görünümü

(Kaynak: Batur, 1994, s. 112)

Batı sermayesi, Osmanlı Devleti'ne kredi sağlama dışında, yatırılan sermaye oranına göre sırasıyla demiryolu, sanayi ve ticaret, finans, liman ve belediye hizmetlerine yönelik sektörlerde de yatırım yapmıştı. Bu yatırımlar sonucunda ilk demiryolu hatları yapılmaya başlanmış, para basma imtiyazını da elde edecek olan Osmanlı Bankası kurulmuş, tütün ticaretiyle ilgilenmek üzere Reji İdaresi meydana getirilmiş ve büyük şehirlerdeki elektrik, gaz, su ve tramvay hizmetleri yürütülmüştü (Thobie, 1985, s. 724-739; Pamuk, 1994, s. 71-85; Geyikdağı, 2008, s. 123-193).

Osmanlı Bankası ve Reji idarelerinin olduğu sokaktan bir görünüm

(Kaynak: Thobie, 1985, s. 725).

6.4. İkinci Meşrutiyet Devri İktisadi Gelişmeleri

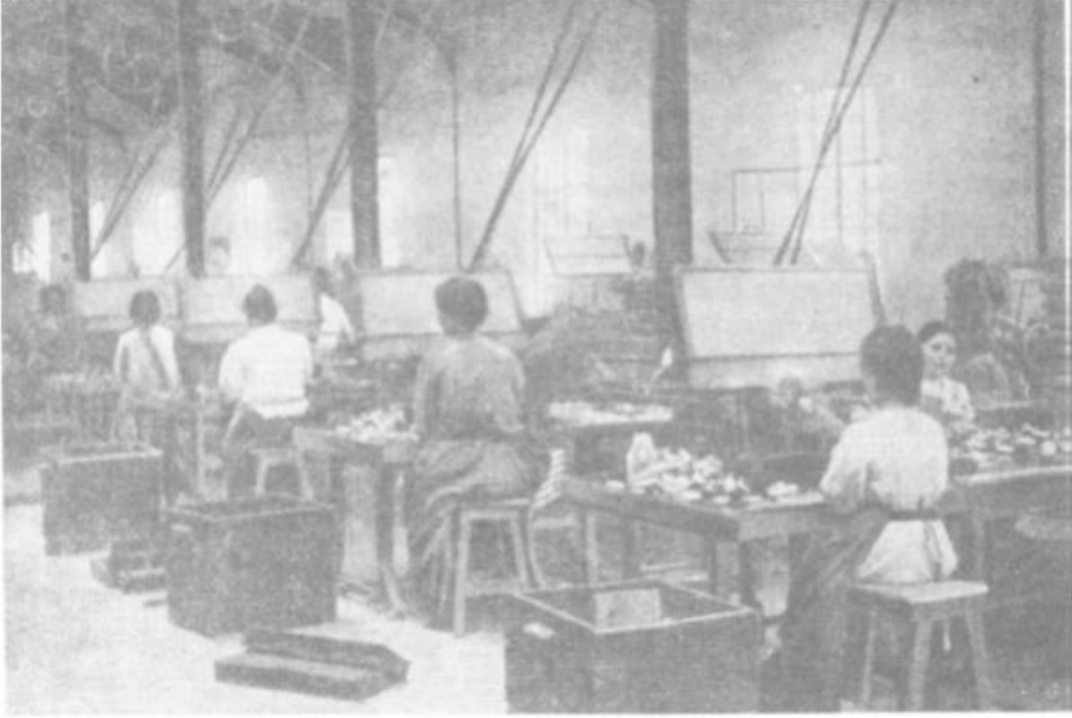
23 Temmuz 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet, siyasi bağlamda olduğu kadar ekonomi politikasındaki değişim açısından da önemli bir gelişmeydi. O döneme kadar Osmanlı iktisat düşüncesinde ağırlıklı olarak serbest ticaret çerçevesinde liberal sistemin faydaları vurgulanmış ve ekonomi de hem bu düşüncenin hem de dış etkilerin sonucunda dışa açık bir yapıda gelişmişti. Bu sırada kısmen korumacı düşünceler ortaya atılmakla beraber bunlar etkili olamamıştı. Ancak İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve özellikle Balkan Savaşları sonrasında, ekonomiyi korumaya yönelik düşünceler çok daha açık bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştı. Millî iktisat olarak da adlandırılan korumacı fikirlere göre, ülkenin geleceğinde büyük bir önemi bulunan sanayileşme liberal ekonomik sistemle gerçekleştirilemezdi. Daha önceki başarısız girişimlerin de ortaya koyduğu üzere, kalkınmak için öncelikle ülke içerisindeki sanayinin gümrük duvarıyla belirli bir süre korunması ve diğer sektörlerin de desteklenmesi gerekiyordu. Alman tarihçi ekolünden de etkilenen millî iktisat politikasıyla ekonomide egemen olan azınlık ve yabancılara karşı Müslüman Türk unsurunun desteklenmesi de öngörülmüştü. Böylece Batı'daki gibi, ülke kalkınmasının önünü açacak bir millî sermayedar sınıfı oluşturulabilecekti. Türkçülük düşüncesiyle de bağlantılı olan millî iktisat, gümrük konusundaki bağımlılığın da etkisiyle İkinci Meşrutiyet döneminde kısmen uygulanabilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda ise çok daha ağırlıklı bir şekilde hayata geçmişti (Çavdar, 1982, s. 214-242; Toprak, 1985a, s. 740-747; Toprak, 2012, s. 85-122).

6.4.1. Teşvik-i Sanayi Geçici Kanunu (1913)

İkinci Meşrutiyet döneminde sanayi sektörüne yönelik en somut adım 1913'te kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı idi. 15 yıllık süreyi kapsayan bu düzenlemeyle sanayi yatırımlarında bulunacak tüm yatırımcılara özel ayrıcalıklar sağlanmıştı. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Fabrika kuracaklar için beş dönüme kadar devlet arazisi yatırımcılara bedelsiz olarak verilecektir.
- Kurulacak fabrika ile arazi ve binalardan, emlak ve kazanç vergilerinin yanı sıra belediye tarafından konulan harç ve resimler alınmayacaktır.
- Fabrikaların kuruluşları ya da genişletilmeleri sırasında gerek duyulacak hammadde ve malzemeler, Osmanlı topraklarında üretilinceye kadar yurt dışından gümrük resmi ödenmeden getirilecektir.
- Hükümet ihtiyaçlarının karşılanmasında yerli sanayi ürünlerine öncelik tanınacaktır.

Bu düzenlemeyle sanayi sektörünü desteklemek açısından önemli bir adım atılmasına karşın, kanun kapsamında, mevcut kısıtlamalar nedeniyle işletmelere yönelik gümrük koruması desteği getirilememiş ve etkin bir kredi mekanizması kurulamamıştı. Bu iki önemli eksiklik, kanunun etkinliğini sınırlamıştı (Toprak, 2012, s. 298-307).

Küçükçekmece Kibrit Fabrikası'nda çalışan işçiler

(Kaynak: Toprak, 1985b, s. 1354)

6.4.2. İkinci Meşrutiyet Devri Dış Borçlanma Girişimleri ve Ekonomik Görünüm

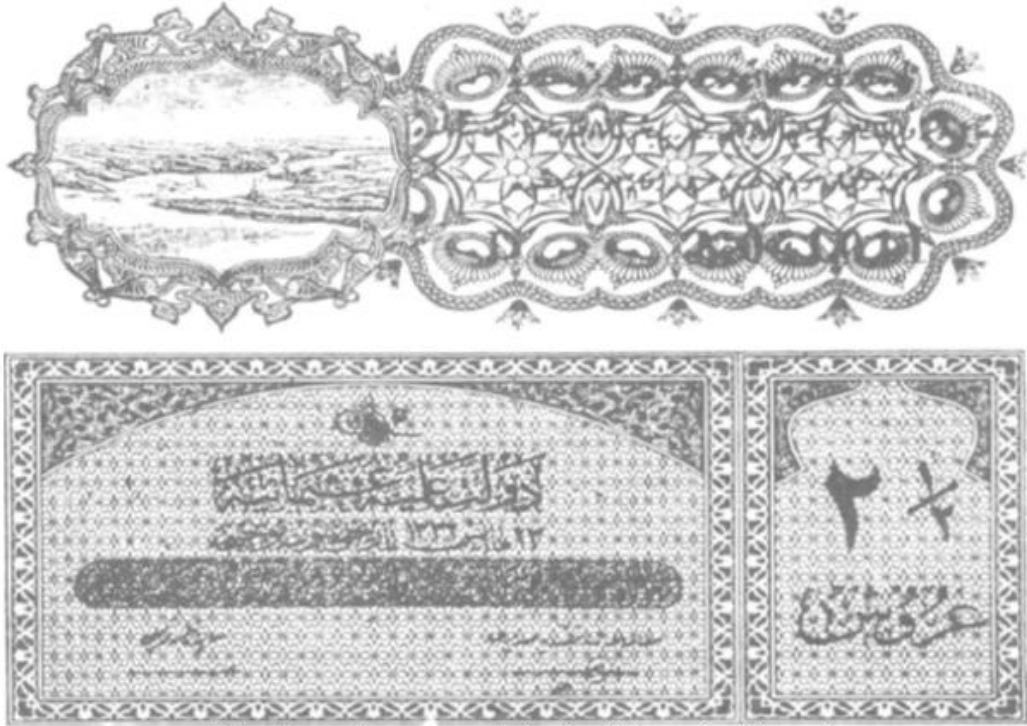
İkinci Meşrutiyet döneminde, siyasi ve askerî reformların yanı sıra ülkenin ekonomik kalkınması için de başta şirketleşme olmak üzere bazı girişimlerde bulunulmuş ve tüm bunlar kaynak ihtiyacını artırmıştı. Ancak ekonomik yapıdaki sorunlar gerek bu harcamaların maliyetini karşılamak gerekse kronik hale gelen bütçe açıklarını kapamak için dış borçlanmaya gidilmesini zorunlu kılmıştı. Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde sekiz dış borçlanma daha gerçekleştirilmişti. Mali koşulları ilk dönemdekilere göre iyi olan bu borçlanmalar askerî harcamaların karşılanması, bütçe açığının kapatılması, demiryolu yapımı (1910-1911), Konya Ovası'nın sulanması (1913) ve tersanelerin iyileştirilmesi (1913) amaçlarıyla yapılmıştı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti, 1911, 1912 ve 1913 yıllarında 10.279.594 liralık hazine tahvili çıkarmıştı. Yine 1908-1914 döneminde toplam 3.261.482 lira avans sözleşmesi imzalamıştı (Toprak, 1995, s. 101-107, 111-124; Önsoy, 1999, s. 274-280; Özdemir, 2010, s. 92-95).

Tüm bu gelişmelerin ardından Birinci Dünya Savaşı öncesine gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde kapsamlı bir ekonomik gelişmeden söz etmek mümkün değildi. Öncelikle dış borç yükü önemli bir sorundu. 1854-1914 arasında Fransa, Almanya, Belçika, İngiltere, Hollanda, İtalya ve Avusturya-Macaristan kökenli sermayedarlardan toplam 41 dış borç alınmıştı. 347 milyon lira düzeyindeki borçlanmaya rağmen, faiz ve komisyonların yüksekliği nedeniyle devletin eline bunun %64'ü geçmiş ve elde edilen para ağırlıklı olarak yatırım dışı harcamalara aktarıldığından bütçe üzerindeki mali yük artmıştı (Özdemir, 2010, s. 95-96).

Bunun yanı sıra dışa açık yapı ve maddi olanaksızlıklar daha çok ticari sermayenin gelişmesine yol açmıştı. Tarımda kısmi bir üretim artışı gerçekleşmesine karşın, üretim çoğunlukla pazara kapalı, mülkiyet dağılımı sorunlu bir şekilde ve geri bir teknolojiyle yapılmaktaydı. Aynı şekilde, devletin yanı sıra azınlık ve yabancılar tarafından gerçekleştirilen yatırımlara rağmen temel sanayi kurulamamış ve savaş öncesinde ev dokumacılığı hâlâ sektör içerisinde önemli bir yer tutmuştu. Nitekim 1913 Sanayi Sayımı'na göre ülke sanayii ortalama %59,2 gibi yüksek bir oranda dışa bağımlıydı. Bu ekonomik yapı, mali sistemi de bozarak dış ticaret açığının yanı sıra bütçe açığını ortaya çıkarmış ve sınırlı bir gelir artışına yol açmıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Batı Avrupa'da nüfus başına gelir düzeyi ortalama 170 dolar iken, bu miktar Rusya'da 68, Osmanlı Devleti'nde ise 44 dolarda kalmıştı. Bu sonuç, Birinci Dünya Savaşı'nın koşullarıyla birleştiğinde ekonomi politikasında zorunlu bir dönüşüm gündeme gelmişti (Önsoy, 1988, s. 47-58; Eldem, 1994, s. 2, 10; Çavdar, 2001, s. 20-28, 44-65; Baskıcı, 2003, s. 30-52; Özdemir, 2010, s. 101-106).

6.5. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ekonomisi

Olumsuz bir ekonomik yapıyla Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti, savaş boyunca da önemli ekonomik sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Öncelikle savaşın finansmanı önemli bir sorundu. Olağan bütçeyle, yaklaşık 400 milyon lirayı bulan savaşın finansmanı mümkün olmadığından olağanüstü önlemlere başvurulmuştu. Bu çerçevede askerî olmayan harcamalar azaltılarak tasarruf edilmeye çalışılmış, borç ödemeleri durdurulmuş ve mevcut vergiler artırılarak yeni kaynak yaratılmak istenmişti. Ayrıca savaş zenginlerini vergilendirmek amacıyla *harp kazançları vergisi* ismiyle olağanüstü nitelikte bir vergi alınması öngörülmüşse de bu vergi o dönemde uygulamaya geçememişti. Savaşın son yılı olan 1918'de ise ilk kez tahvil satışı yoluyla iç borçlanma gerçekleştirilmiş ve 18 milyon lira düzeyinde gelir elde edilmişti. Bu iç kaynakların yanı sıra Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan avans alınarak dış kaynak kullanılmıştı. Ancak bu önlemler yetersiz kaldığından, savaş maliyetinin karşılanmasında emisyon ya da daha bilinen terimle para basımı tek başına önemli bir kaynak teşkil etmişti. Nitekim 1915 yılında yaklaşık sekiz milyon lira olan dolaşımdaki kâğıt para 1918 yılı sonunda 161 milyon liraya ulaşmıştı (Eldem, 1994, s. 92-94, 103-116; Pamuk, 2008, s. 157-162; Toprak, 2012, s. 408-438, 538-541).

Birinci Dünya Savaşı sırasında basılan kâğıt paralara bir örnek

(Kaynak: Toprak, 1985c, s. 767)

Savaş sırasında ordunun ve büyük şehirlerin iâşesi de ciddi bir problemdi. Savaş nedeniyle ithalat olanakları daraldığından dış kaynaklardan çok iç pazar önem kazanmıştı. Ancak sanayi sektöründeki yetersizlik bu konuda önemli bir problem olarak gözükmekteydi. 1915 Sanayi Sayımı'na göre belirlenen ve ağırlığı İstanbul ve İzmir'de olmak üzere batı bölgesinde kümelenen 282 işletme, ülke tüketimini karşılayamamaktaydı. Savaşın beklenenden uzun sürmesi ise askerî ihtiyaçların büyümesine ve eldeki stokların tükenmesine yol açmıştı. Bu koşullar altında ekonomiye müdahale eden İttihat ve Terakki Hükûmeti tarafından, savaş öncesinde 9 Ağustos 1914'te çıkarılan kanuna dayalı olarak *Tekâlif-i Harbiye Komisyonları* oluşturulmuştu. Bu komisyonlar, ordu ihtiyaçlarını karşılamak için üreticinin ve tüccarın elindeki ihtiyaç maddelerine devletin

belirlediği düşük fiyatlar üzerinden el koymaya başlamıştı. Yine aynı komisyonlar kanalıyla halkın yardımına da başvurulmuştu. Bu düzenlemeler ordu ihtiyacını karşılamak açısından fayda sağlamakla beraber üreticiler üzerinde tedirginliğe yol açarak ekilen ürünlerin azalmasına ya da saklanmasına neden olmuş, bu da başta İstanbul olmak üzere şehirlerin iaşesinde sorunlara yol açmıştı. Bu açıdan savaş sırasında büyük şehirlerin iaşesi de önemli bir problem teşkil etmişti. Bu konuda el koymadan satın almaya kadar farklı yöntemler denenmiş, sıkıntılarının artması üzerine karne uygulaması ve fiyat denetimleri devreye girmişti (Tezcan, 2005, s. 57-81; Pamuk, 2008, s. 148-157; Toprak, 2012, s. 468-486, 488-510; Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki 1996, s. 14-15).

İaşe sürecinde üretim istikrarı önemli olduğundan, 1916 yılında kabul edilen bir kanunla Ziraat Bankası'nın kredi faaliyetleri yeniden düzenlenmiş ve aynı yıl *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkatı* (Zirai Mükellefiyet Geçici Kanunu) çıkarılarak askerî hizmet dışında kalmış çiftçi erkek ve kadınlara ziraat işlerinde çalışma zorunluluğu getirilmişti. Bu düzenlemeler ekim yapılan toprak miktarını kısmen artırmasına karşın, savaş sırasındaki büyük üretim kaybını önleyememişti. Bu kapsamda buğday, tütün, pamuk, kuru üzüm, fındık ve benzeri geleneksel tarım ürünleri de dâhil olmak üzere tarım üretiminde %40'ı aşan bir daralma gerçekleşmişti. Aynı şekilde hayvan sayısında da büyük bir kayıp söz konusu olmuştu (Eldem, 1994, s. 35-38; Toprak, 2012, s. 266-267, 444-448).

Yüksek para basımı, iaşe politikasındaki aksaklıklar ve üretimdeki düşüş fiyat artışlarını diğer bir deyişle yüksek enflasyonu doğurmuştu. Bu çerçevede 1914 yılında İstanbul'da serbest piyasada 1,25 kuruş olan ekmeğin fiyatı 27 kat artarak 1918'de 34 kuruşa yükselmişti. Aynı dönemde şeker, fasulye, pirinç, makarna, patates, süt, yumurta, sabun, soğan, koyun eti, odun ve gazyağı gibi temel tüketim ürünlerinde de benzer artışlar gerçekleşmişti. Maaş artışları ise fiyat artışlarının oldukça gerisinde kalmıştı. Piyasaya nispeten kapalı olan Anadolu şehirleri ise daha az bir fiyat artışıyla karşılaşmıştı (Eldem, 1994, s. 47-55; Pamuk, 2008, s. 161-162; Toprak, 2012, s. 512-530; Yalman, 2019, s. 171-179).

Fiyat artışları toplumsal sorunlara yol açmakla beraber *vagon ticareti* yoluyla millî ticaretin gelişip savaş zenginlerinin doğmasına da yol açmıştı. Seferberlik ilanıyla Anadolu demiryollarına el konularak burası uzun bir süre asker sevkiyatı için kullanılmış ve bu hatlarda yerli tüccara gıda malları sevkiyatı için sınırlı sayıda vagon ayrılmıştı. Bu kısıtlama ticaret yapmak isteyenler arasında yolsuzlukları da içeren bir rekabeti doğurmuş ve vagon kiralama ücreti çok yüksek rakamlara çıkmıştı. Bu paraları ödeyip vagon ticareti yapma hakkını kazanan ve genellikle İttihat ve Terakki'ye yakın olan yerli tüccarlar yüksek enflasyonun da etkisiyle büyük kârlar elde etmişler ve bu gelişme tepkilere de yol açmıştı. Tüccarların yanı sıra tarım ürünlerini yüksek fiyatlarla pazarlama imkânına kavuşan orta ve büyük arazi sahipleri de iaşe sürecinden kazançlı çıkmışlardı. Buna karşılık bu imkânı bulunmayan ve önemli bir vergiyle karşı karşıya kalan küçük köylü kesimi ciddi bir mali yüke katlanmak zorunda kalmıştı (Boratav, 2003, s. 28-29; Pamuk, 2008, s. 153-154, 157; Toprak, 2012, s. 541-545; Demiryürek, 2015, s. 585-592; Yalman, 2019, s. 160-163).

Birinci Dünya Savaşı, getirdiği problemlerin yanında millî iktisada dayalı olarak bağımsız bir ekonomi politikasının da önünü açmıştı. Yukarıda değinildiği üzere, iaşe politikasıyla Müslüman tüccarlar üzerinden millî ticaretin gelişmesi sağlanmıştı. Bunun dışında İttihat ve Terakki Hükûmeti, 8 Eylül 1914'te aldığı bir kararla, tüm itirazlara rağmen 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonları kaldırmış ve bu karar savaş süresince uygulanmıştı. Ayrıca Düyun-ı Umumiye faaliyetleri askıya alınarak savaş süresince borç ödemeleri durdurulmuş ve 1916 yılında yeni bir gümrük tarifesine geçilerek gümrük bağımsızlığı yolunda önemli bir adım atılmıştı (Küçük ve Ertüzün, 1994, s. 60; Elmacı, 2005, s. 60-99, 120-125; Toprak, 2012, s. 226-230).

Bunların dışında, yerli şirketleşme desteklenmiş ve ayrıcalıklı yabancı şirketler denetim altına alınmıştı. Ayrıca ticaretle uğraşanlar ve zanaatkârlar ile o zamana kadar vergiden muaf olan tüm yabancılar gelir vergisine tabi tutulmuşlardı. Bu düzenlemeler sayesinde savaş sırasında tarım, sanayi, madencilik, bankacılık, sigorta ve inşaat alanlarında faaliyet göstermek üzere birçok yerli anonim şirket kurulmuştu. Bunların içerisinde bankacılık sektörünün özel olarak da Osmanlı İtibarı Millî Bankası'nın önemli bir yeri vardı. 1917'de İstanbul'da kurulan ve dört milyon liralık sermayesi ile dönemin en büyük şirketi olan Osmanlı İtibarı Millî Bankası ülkenin iktisadi bağımsızlığıyla ilişkili görülmüş ve gelecekte Osmanlı Bankası'nın yerini alarak para basma yetkisine sahip merkez bankası olması öngörülmüştü (Toprak, 1995, s. 112-115, 118-120; Elmacı, 2005, s. 125-131; Toprak, 2012, s. 255-266).

Kapitülasyonların kaldırılması nedeniyle yapılan bir gösteri. Kürsüde konuşan kişi Hüseyin Cahid (Yalçın)

(Kaynak: Toprak, 1985a, s. 745)

Bu gelişmeler, ekonomiye belirli bir ivme kazandırmasına karşın özellikle sanayideki yapısal sorunları giderememişti. Erkek nüfusun önemli bir kısmının askere alınması sektörde ciddi bir eleman sıkıntısına yol açmış, buna teknolojik kapasitenin yetersizliği eklenince tarımda olduğu gibi sanayi ürünlerinde de %30-50 arasında değişen bir üretim kaybı yaşanmıştı. (Eldem, 1994, s. 75-76, 82). Böylece Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzaladığında, sadece askerî ve siyasi yönden yenilgiye uğramamış; sosyo-ekonomik açıdan da büyük bir sıkıntıya düşmüştü.

Bölüm Özeti

- Osmanlı ekonomisi, 1838 Baltalimanı ve 1861 Kanlıca ticaret sözleşmeleri ile hukuken serbest ticaret sistemine geçmişti. Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden bu dönemde dış ticaret hacmi artmış, ancak ihracat geliri ithalatı karşılayamadığından kronik bir dış ticaret açığı meydana gelmişti. Bu süreç aynı zamanda bağımsız bir gümrük politikası izleme imkânını da ortadan kaldırmıştı.
- Serbest ticareti sistemi ülkeye yabancı sermaye yatırımlarının gelmesine de yol açmıştı. Bu yatırımlar dış borç, demiryolu, sanayi ve ticaret, finans liman ve belediye hizmetleri alanlarında gerçekleşmişti. Askerî ve mali sebeplerle dış borç almaya başlayan Osmanlı Devleti, bu borçları yatırımlara aktaramadığından kısa zamanda büyük bir borç yüküyle karşılaşmıştı. Dış borçların ödenememesi üzerine de 1881 yılında Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştu.
- İkinci Meşrutiyet sürecinde, yerli sermayenin desteklenmesini öngören millî iktisat politikası gündeme gelmiş ve bu dönemde kısmen uygulanmıştı.
- Birinci Dünya Savaşı ise gerek ekonomik zorlukları gerekse millî iktisatın daha net bir şekilde uygulanmasıyla ön plana çıkmıştı. Bu dönemde, olağanüstü tedbirlerle savaşın finansmanı sağlanmış, üretimdeki düşüş önlenmek istenmiş ve ordunun ve büyük şehirlerin iâşe problemi çözülmeye çalışılmıştı. Ancak bu süreçte yaşanan problemler yüksek enflasyona neden olmuştu.
- Savaş koşulları, bağımsız bir ekonomik politikası izleme şansını da yaratmıştı. Bu dönemde alınan kararlarla yerli tüccarlar desteklenmiş, kapitülasyonlar fiilen kaldırılmış, bağımsız bir gümrük politikası uygulanmış ve yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son verilerek yerli şirketleşme desteklenmişti.

Kaynakça

Akyıldız, A. (2011). Tanzimat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40 içinde (s. 1-10).

Baskıcı, M. (2003). Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53/1, 29-53.

Batur, A. (1994). Düyun-u Umumiye Binası. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 111-113). İstanbul.

Belin, M. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Tarihi* (O. Ceylan, Çev.). Ankara: Gündoğan Yayınları.

Boratav, K. (2008). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007* (12. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.

- Çavdar, T. (2001). *Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I*. Ankara: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Çavdar, T. (1982). *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*. İstanbul: Uygarlık Yayınları.
- Çavdar, T. (1974). *Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*. İstanbul: Köz Yayınları.
- Demiryürek, M. (2015). Savaştan Doğan Bir Tip: "Harp Zengini". *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 583-607). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Elmacı, M. E. (2005). *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Genç, M. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (12. bs.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Geyikdağı, V. N. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Gürsel, S. (1985). Osmanlı Dış Borçları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 672-687). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurdakul, N. (1985). Ticaret Antlaşmaları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 666-667). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçük, C. ve Ertüzün, T. (1994). Düyûn-ı Umûmiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10 içinde (s. 58-62).
- Kütükoğlu, M. S. (2013). *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncesinin Gelişmesi (1838-1918). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 618-634). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri* (1996). A. G. Ökçün (Haz.). Tarihi İstatistikler Dizisi 4. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Önsoy, R. (1999). *Mali Tutsaklığa Giden Yol Osmanlı Borçları 1854-1914*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, B. (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları* (2. bs.). Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/403.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2010). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914* (6. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. Seçme Eserleri II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1994). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* (2. bs.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1985). 19. Yy'da Osmanlı Dış Ticareti. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 653-665). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Palmer, A. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu-Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*. İstanbul: Bilgin Yayıncılık A.Ş.
- Tezcan, C. (2005). *Tekalif-İ Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Thobie, J. (1985). Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye (M. İpek, Çev.). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 724-739). İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (2012). *Türkiye’de Millî İktisat 1908-1918*. İstanbul: Doğan Kitap.

Toprak, Z. (1995). *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (1985a). Millî İktisat. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 740-747). İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (1985b). II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 5 içinde (s. 1348-1358). İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (1985c). Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 3 içinde (s. 760-770). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yalman, A. E. (2019). *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye* (2. bs.) (B. Keşoğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ünite Soruları

Soru-1 :

Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi’ne ilişkin aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sözleşmenin imzalanmasında Mısır bunalımı etkili olmuştur.
- (B) Sözleşme İngiltere ile imzalanmıştır.
- (C) Sözleşme hükümlerine göre kapitülasyonlar kaldırılmıştır.
- (D) Sözleşme tüm Osmanlı topraklarında geçerli sayılmıştır.
- (E) Sözleşme, Osmanlı ekonomisinin serbest ticarete açılmasını sağlamıştır

Cevap-1 :

Sözleşme hükümlerine göre kapitülasyonlar kaldırılmıştır.

Soru-2 :

Kanlıca Ticaret Sözleşmesi ile imzalanmıştır.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) İtalya
- (B) Fransa
- (C) İngiltere
- (D) ABD
- (E) Almanya

Cevap-2 :

Fransa

Soru-3 :

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasına yönelik aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) İlk dış borçlanma Kırım Savaşı sırasında gerçekleştirilmiştir.
- (B) Alınan borçlar ağırlıklı olarak yatırımlara aktarılamamıştır.
- (C) Borçların ödenememesi üzerine 1881 yılında Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur.
- (D) Alınan borçlar için yüksek miktarda faiz ve komisyon ödenmiştir.
- (E) Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması İkinci Meşruyet'e kadar devam etmiştir.

Cevap-3 :

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması İkinci Meşruyet'e kadar devam etmiştir.

Soru-4 :

. Yabancı sermaye, Osmanlı ekonomisinde, aşağıdaki alanlardan hangisine yatırım yapmamıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Demir-çelik
- (B) Demiryolu
- (C) Ticaret
- (D) Liman
- (E) Belediye hizmetleri

Cevap-4 :

Demir-çelik

Soru-5 :

İkinci Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiştir.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Gelir vergisi
- (B) Tarım planı
- (C) Sanayi planı
- (D) Millî iktisat
- (E) Harp kazançları vergisi

Cevap-5 :

Millî iktisat

Soru-6 :

İkinci Meşrutiyet döneminde sanayi sektörüne yönelik en önemli düzenleme aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Osmanlı Bankası
- (B) Ziraat Bankası
- (C) Sanayi Planı
- (D) Teşvik-i Sanayi Geçici Kanunu
- (E) Sanayi Kongresi

Cevap-6 :

Teşvik-i Sanayi Geçici Kanunu

Soru-7 :

İttihat ve Terakki Hükûmeti tarafından alınan bir kararla 1 Ekim 1914'ten itibaren kaldırılmıştır.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Düyun-ı Umumiye İdaresi
- (B) Reji İdaresi
- (C) Kapitülasyonlar
- (D) Rûsum-ı Sitte İdaresi
- (E) Teşvik-i Sanayi Geçici Kanunu

Cevap-7 :

Kapitülasyonlar

Soru-8 :

Birinci Dünya Savaşı'nın maliyetini karşılamada tek başına öne çıkan mali kaynak aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Vergiler
- (B) Dış borçlanma
- (C) İç borçlanma
- (D) Bağışlar
- (E) Para basımı

Cevap-8 :

Para basımı

Soru-9 :

- I. Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan en önemli banka Osmanlı İtibarı-ı Millî Bankası'dır.
- II. Savaş devam ederken yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.
- III. Savaş sırasında, 1916 yılında yeni bir gümrük tarifesi kabul edilmiştir.
- IV. Savaş süresince dış borç ödemelerine devam edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'na yönelik yukarıdaki ifadelerden hangileri doğrudur?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sadece I
- (B) I ve II
- (C) Sadece III
- (D) III ve IV
- (E) I ve III

Cevap-9 :

I ve III

Soru-10 :

. Birinci Dünya Savaşı'ndaki ekonomik gelişmelere ilişkin aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sanayi üretiminde artış sağlanmıştır.00
- (B) Fiyat artışları toplumsal yapı üzerinde olumsuz etki yapmıştır.
- (C) Millî iktisat politikası uygulanmaya çalışılmıştır.
- (D) Borç ödemeleri durdurulmuştur.
- (E) Osmanlı İtibarı-ı Millî Bankası açılmıştır.

Cevap-10 :

Sanayi üretiminde artış sağlanmıştır.00

7. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

Giriş

“Cihan Harbi” veya “Harb-i Umûmî” olarak adlandırılan Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından, Batıların “Şark Meselesi” çerçevesinde Türklerin Anadolu ve Ortadoğu coğrafyası üzerindeki egemenliklerini sonlandırmak istedikleri “topyekün bir saldırı”nın adı idi. Özellikle, 1890’dan itibaren Almanya’nın dünya siyaseti izlemeye başlamasıyla birlikte Kıta Avrupası’nda bir tarafta Fransa, İngiltere ve Rusya ve diğer tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan, İtalya ve son olarak Osmanlı Devleti’nin yer aldığı karşılıklı ittifaklar kurulmuş; hızlı silahlanmanın etkisiyle I. Dünya Savaşı’na gelinmişti. 1914 yılında başlayıp 1918 sonlarına kadar devam eden savaş, birçok devlet için ciddi yıkımlara neden olmuştu. Her şeyden önce, milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, bir o kadar insan da yaralanmış ve sakat kalmıştı. Ayrıca dört yıl süren savaş, taraf gözetmeksizin savaşa katılan devletlerin ekonomilerini olumsuz bir şekilde etkilemiş ve en önemlisi, yenilen tarafta olan Almanya, toprak kayıplarına uğradığı gibi ekonomik ve siyasi bir yıkım yaşamıştı. İtilaf Devletleri safındayken, yaşanan ihtilal neticesi rejim değişikliğine giderek savaştan çekilen Rusya’da Çarlık rejimi yıkılmış, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti de tarihe karışmışlardı. Savaş sonrası Anadolu’da ortaya çıkan Millî Mücadele hareketi, yeniden bağımsız bir Türk devletinin kurulmasını sağlayacak, savaşın olumsuz sonuçları büyük oranda etkisizleştirilecekti.

7.1. Siyasi Gelişmeler

7.1.1. Avrupalı Devletler ve Emperyalist Rekabet (Savaş Öncesi İttifaklar)

19. yüzyıl sonlarında Kıta Avrupası’nın iki önemli devleti Almanya ve Fransa idi. 1871 yılında “Alman Birliği”ni sağlayarak Avusturya’yı da geri planda bırakan Almanya, Avrupa’nın önemli bir gücü haline gelmişti. Rusya ve Avusturya’yı yanında tutmaya çalışan Almanya, böylece Fransa’yı Avrupa’da yalnızlaştırmaya çalışmaktaydı. İngiltere kıtanın dışında kaldığı için, İtalya da Avrupa’daki gelişmelere doğrudan müdâhil olamadığı için Avrupa’daki bu güç mücadelesinde doğrudan etkili olamamaktaydılar. Devletler arasındaki mücadelenin ve zamanla belirginleşecek saflaşmaların esas nedeni elbette sanayileşmesini tamamlamış devletlerin dünya genelinde ekonomik ve siyasi hâkimiyetlerini artırma çabasıydı. 1879 yılında Almanya ile Avusturya arasında imzalanan Viyana Antlaşması ile her iki devlet özellikle Rusya’ya karşı ittifak yapmış ve kendi aralarında “ikili ittifak” oluşturmuşlardı. Almanya, Avusturya ile İtalya arasında devam eden çekişmeleri sonlandırarak İtalya’yı da ittifaka dâhil etmeye çalışmaktaydı. Fransa’nın 1881 yılında Tunus’u işgali sonrası tepkileri karşılık bulmayan ve siyasi olarak yalnızlaştığı düşünülen İtalya’yı o konjonktürde kendi tarafına çekmeyi başaran Almanya, iki ülkenin uzlaşmasını sağlamıştı. 1882 yılında İtalya, Almanya ve Avusturya arasında imzalanan antlaşma ile de “ikili ittifak”, “üçlü ittifak” a çevrilmişti. Böylece “İttifak Devletleri” veya “Bağlaşık Devletler” denilen ortaklık temel olarak sağlanmış oluyordu (Hart, 2014, s. 1-10; Robbins, 2005, s. 18-27; Kuran, 1992, s. 196).

“İtilaf Devletleri” veya “Uzlaşık Devletler” olarak adlandırılan diğer cephenin temelleri ise 1894 yılında Fransa ve Rusya arasında imzalanan antlaşma ile atılmıştı. Almanya’nın Avrupa’daki faaliyetleri ile giderek yalnızlaşmaya başlayan Fransa bu antlaşma ile oldukça güçlü bir konuma ulaşan Almanya’ya karşı kendisi de önemli bir güç elde etmiş oluyordu. İttifak Devletleri, üçü bir araya gelerek antlaşma imzalayıp bir cephe oluşturmalarına karşılık, İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları ayrı ikili antlaşmalarla bir araya gelmişlerdi. Fransa ile Rusya arasında 1894’te imzalanan antlaşmayı, 1904 yılında Fransa ile İngiltere, 1907 yılında da İngiltere ile Rusya arasında imzalanan antlaşmalar takip edecekti. Özellikle 1907 yılında İngiltere ile Rusya arasında yapılan Reval Görüşmeleri ile devletler kendi aralarında çatışmamayı taahhüt ediyorlardı. Bu durum, yaşanan saflaşmaların Osmanlı topraklarına karşı önemli tehditler içerdiğinin göstergeleriydi. Böylece üçlü İtilaf genel hatlarıyla ortaya çıkmış oluyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya kendi aralarındaki sömürge politikalarını bir yana bırakarak, ortak hareket etmeyi taahhüt ediyorlardı. Bu temel saflaşmalara daha sonra farklı devletler de dâhil olacak, İtalya İttifak blokundan koparak savaş başladığında önce bir süre tarafsız kalacak, sonra da İtilaf Devletleri’ne katılacaktı. Her iki grubun ekonomik ve siyasi hedefleri arasında Osmanlı Devleti de bulunmaktaydı. Bu şartlar içerisinde gruplardan birine yaklaşarak kendince politika üretmeye çalışan Osmanlı Devleti de neticede İttifak blokuna dâhil olacaktı. Savaş başladıktan sonra İtalya’nın ayrıldığı Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın yanına da Osmanlı Devleti katılacaktı (Hart, 2014, s. 11-28; Strachan, 2006, s. 28-39; Kuran, 1992, s. 196).

28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdı Ferdinand’ın Saraybosna’da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi, uzun zamandır Avrupa’da görülen hızlı silahlanma ve gruplaşma sürecinde, savaşa yönelik bardağı taşıran son damla oldu. Öyle ki Avusturya-Macaristan suikastten dolayı Sırbistan’ı sorumlu

tuttu. Bu süreçte Almanya, Avusturya-Macaristan'ı destekleyince Rusya da Sırbistan'ın yanında yer aldı. Suikasttan tam bir ay sonra, 28 Temmuz'da, Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş açtı. Ardından Rusya, seferberlik ilan ederken Almanya da Rusya'ya savaş ilanında bulundu. Bu sırada Fransa, tarafsız olan Belçika'ya savaş açarken 4 Ağustos'ta ise İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etti. Savaş başladığında, bir tarafta İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf Devletleri ve diğer tarafta ise Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile birkaç ay sonra katılacak Osmanlı Devleti'nden meydana gelen İttifak Devletleri vardı. Sonradan Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan da savaşa dâhil olacaklardı. Savaş, Avrupa coğrafyası ile birlikte Galiçya, Balkanlar, Asya ve Afrika'daki sömürgeler ve açık denizler, Kafkasya, Filistin, Irak gibi birçok bölgede yaşanacaktı (Hart, 2014, s. 28-36; Strachan, 2006, s. 39-46; Kuran, 1992, s. 196-197).

7.1.2. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Balkan Savaşları'nda uğranılan yenilgi ve sonrasında yaşananlar Osmanlı Devleti içerisinde ciddi siyasi tartışmalara yol açmıştı. Edirne'nin kaybı bu tartışmaları daha da alevlendirmişti. İttihatçılara göre, yaşananların sorumlusu Kâmil Paşa Hükûmeti idi. Bundan dolayı İttihatçılar, artık iktidarı tamamen ele geçirmenin zorunlu olduğunu anladılar. Sonunda İttihatçılar, 23 Ocak 1913 günü, "Bâb-ı Âlî Baskını" olarak bilinen meşhur hükûmet darbesini gerçekleştirdiler. Böylece Halâskâran-ı Zabitan Grubu destekli Kâmil Paşa Hükûmeti istifa etmiş, yerine Mahmut Şevket Paşa Hükûmeti kurulmuştu. Ne var ki Mahmut Şevket Paşa, iktidara geldikten yaklaşık beş ay sonra 11 Haziran 1913'te öldürüldü. Bunun üzerine 17 Haziran 1913'te Said Halim Paşa, sadrazamlık görevine getirilmiş ve hariciye nazırlığı görevini de üzerine almıştı (Akın, 2015, s. 48-51).

Şurası bir gerçektir ki Said Halim Paşa Hükûmeti kurulduğu dönemde, artık Avrupa'da yeni bir savaşa yönelik gruplaşmalar başlamış ve Osmanlı Devleti de bu gruplaşmalarda yer bulabilmek için çalışmalarına girişmişti. İlk tespit, savaş patlak verdiğinde, Osmanlı Devleti'nin bu savaşın dışında kalma ihtimalinin olmadığı/olamayacağı idi. Bunun için Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun olabilecek bir tarafla yakınlaşmak ve olası savaşta müttefik olarak savaşı en az zararla atlama hedeflenmekteydi. Çeşitli devletlerle böyle bir müttefiklik için ön görüşmeler yapılmaya başlanmıştı. Cemal Paşa'nın öncülük ettiği Fransa ile yapılan ittifak görüşmelerinden bir sonuç alınamamıştı. Çünkü Fransa, Osmanlı Devleti ile müttefik olmak istememişti. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti, İngiltere ve Rusya ile de ittifak girişimlerinde bulunmuş ise de başarı elde edilememişti. Hatta İngiltere'den, "Sultan Osman" ve "Reşadiye" isimleri verilen iki gemi satın alınmış ve paraları da peşin olarak ödenmiş ise de onun müttefikliği sağlanamamıştı. Rusya ise Osmanlı Devleti ile ittifak yapmak niyetinde olduğunu söylese de Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri, söz konusu ittifakın önünde büyük bir engeldi (Kabacalı, 2001, s. 117-130).

Ne gariptir ki Almanya, ilk başlarda, Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak değer bulmuyordu. Nitekim, Alman Genelkurmay Başkanı Von Moltke, Mayıs 1914'te, Osmanlı Devleti'nin müttefik olarak değersiz olduğunu ifade etmişti. Çünkü Almanlar, 1913 itibarıyla Osmanlı Devleti'ne otuz yıllık bir ömür biçmişlerdi. Ancak Avrupa cephesinde patlak veren savaş ve çok geçmeden görülen düşmana (Rusya'ya) karşı ikinci cephe açma ihtiyacı, Almanya'yı Osmanlı Devleti ile ittifak yapmaya yaklaştırmış ve bunu gören Enver Paşa, 23 Temmuz'da Almanya'ya ittifak teklifini yeniden yapmıştı. Bu kez siyasi ve askerî şartların değiştiğini gören Almanya, Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasından yararlanmayı ve İtilaf Devletleri'nin yönetiminde olan Müslümanların, Osmanlı Devleti'nin kendi safında savaşa girmesi halinde İtilaf Devletleri aleyhine harekete geçirmeyi de düşünmüştü. Sonunda Almanya, 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan ettikten sonra 2 Ağustos 1914'te, Osmanlı Devleti ile sekiz maddelik gizli bir ittifak antlaşması imzaladı. Antlaşma şu hükümleri içermekteydi:

- İki ülke Avusturya – Sırbistan anlaşmazlığında tarafsız kalacaktı.
- Avusturya – Rusya arasında savaş çıkar ve Almanya savaşta Avusturya-Macaristan'ın yanında yer alırsa, Osmanlı Devleti de bu savaşa katılmakla yükümlüydü.
- Alman askerî heyeti, savaşta Osmanlı Ordusu'nda fiilen görev alabilecekti.
- Almanya, bir tehlikeyle karşılaştığında Osmanlı Devleti'ni silah gücüyle koruyacaktı.

Sadrazam Sait Halim Paşa'ya göre bu gizli antlaşma, “başımıza gelen mağlubiyetler üzerine bir müttefik bulmak için her tarafa başvurduğumuz ve hatta eski tebaa Yunan devletine kadar müracaat ettiğimiz halde muvaffak” olamadığımız bir zamanda imzalandı. Daha da vahimi söz konusu antlaşma, Osmanlı Devleti'ne yükümlülük veren tek taraflı bir antlaşmaydı. O yüzden Osmanlı Hükûmeti, 6 Ağustos 1914'te Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Baron Wangenheim'den bazı şartlarla yeni taahhütname aldı (Arı, 1997, s. 12; Yılmaz, 1993, s. 65-66; Çolak, 2008, s. 15-25).

Diğer taraftan, antlaşma imzalandığı gün Osmanlı Devleti hem seferberlik hem de sıkıyönetim ilân etmişti. 5 Ağustos'da ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı-Alman ittifakına katıldığını açıkladı. O sıralarda Akdeniz'de İtilaf donanması önünden kaçan Goeben ve Breslau isimli iki Alman savaş gemisi, 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'na sığındı. Bunun üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti'nin halihazırda tarafsız olduğunu savunarak bu gemilerin Marmara Denizi'ne girmemesini istedi. Ancak Osmanlı Devleti, bu gemileri 80 milyon marka satın aldığını açıkladı. 16 Ağustos'ta Goeben'e Yavuz, Breslau'ya Midilli adı verilerek Osmanlı donanmasına dâhil edildiler (Akbay, 1970, s. 62-63; Kabacalı, 2001, s. 141-148; Kabacalı, 2009, s. 28-29).

Bu gelişmelerle Osmanlı Devleti adım adım savaşa doğru yakınlaşmaktaydı. 5 Eylül 1914'te Osmanlı Devleti kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını açıkladı. Bu karar, uzun zamandır Osmanlı topraklarında kapitülasyonlar sayesinde önemli ekonomik kazanımlar elde etmiş Avrupalı devletlerin protestolarına neden oldu. Aslında Almanlar, gizli ittifak antlaşmasından itibaren Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi yolunda baskılarını artırmıştı. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ise seferberliğin henüz tamamlanmadığını ve mali açıdan sıkıntıların olduğunu ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini geciktirmeye çalıştı. 11 Ekim'de Almanya'dan talep edilen altın para, İstanbul'a ulaştı ve böylece, Enver Paşa'nın hiçbir bahanesi kalmadı. Sonunda Enver Paşa, 23 Ekim'de, Amiral Souchon komutasındaki Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli)'nin aralarında olduğu on parçadan oluşan Osmanlı donanmasının Karadeniz'e açılmasını emretti. Söz konusu donanma, 27 Ekim'de Karadeniz'e açıldıktan bir gün sonra 28 Ekim'de Rusya'nın Odessa, Sivastopol ve Novorossiysk limanlarını bombaladı. Böylece Osmanlı Devleti savaşa dâhil oldu. Bunun üzerine 2 Kasım'da Rusya, 11 Kasım'da İngiltere Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Bundan üç gün sonra, 14 Kasım 1914'te Sultan Mehmed Reşad tarafından “cihâd-ı ekber” ilan edildi (Bayur, 1991-III-I, s. 241-260; Shaw, 2014, s. 643-657).

7.1.3. İtilaf Devletleri'nce Savaş Sırasında İmzalanan Gizli Antlaşmalar

a) İstanbul Antlaşması (3-18 Mart 1915)

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan İstanbul Antlaşması, savaş sırasında imzalanan ilk gizli antlaşmaydı. Aslında bu antlaşma, İtilaf donanmasının 19 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı'nı bombalamasından endişe duyan Rusya'nın, Dışişleri Bakanı Sazanov aracılığıyla İstanbul ve Boğazlarla ilgili İngiltere ve Fransa'ya bildirdiği isteklerine dayanmaktaydı. 18 Mart'a kadar süren görüşmelerden sonra taraflar İstanbul Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşmayla Rusya, İstanbul ve Çanakkale boğazları, Marmara Denizi, Gelibolu yarımadası, İzmit yarımadası, Midye-Enez çizgisine kadar Doğu Trakya, Gökçeada, Bozcaada ile Sakarya Irmağı'na kadar Kocaeli yarımadasını elde edecekti. Böylece, İngiltere ve Fransa, İstanbul ve Boğazlar bölgesini Rusya'ya bırakmak suretiyle Rusya'nın Akdeniz'e yayılmasını engelleyecekler ve Akdeniz ve Ortadoğu topraklarını da kendi aralarında kolayca paylaşacaklardı (Köse, 2019, s. 1-27).

b) Londra Antlaşması (26 Nisan 1915)

İstanbul Antlaşması imzalandıktan birkaç gün sonra da İtalya ile İtilaf Devletleri arasında Londra Antlaşması imzalandı. Bu gizli antlaşmanın amacı, savaşa henüz girmemiş olan İtalya'yı İtilaf devletlerinin yanına çekmekti. Almanya'nın da eski müttefiki İtalya ile uzlaşmak için çalıştığı bir ortamda, İtilaf Devletleri, İtalya ile Londra Antlaşması'nı imzaladılar. Şöyle ki;

a) İtilaf Devletleri, İtalya'nın On İki Ada üzerindeki hâkimiyetini kabul ettiler.

b) İtilaf Devletleri, Anadolu'nun bir kısmının ya da tamamının ele geçirilmesi halinde de İtalya'ya, Antalya vilayeti ile Akdeniz havzasından pay vereceklerdi. Bu payın sınırları daha sonra çizilecekti.

Sonuç olarak İtalya, 1915 yılı Mayıs ayı sonlarında Avusturya-Macaristan'a savaş ilân ederek İtilaf Devletleri yanında savaşa girdi (Shaw ve Shaw, 2006, s. 382).

c) Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916)

Savaş sırasında imzalanan gizli antlaşmalar içinde en ünlüsü bu antlaşma idi. Amaç, Osmanlı Devleti'ne ait Arap topraklarını paylaşmaktı. Bu bağlamda, ilk İngiliz-Fransız görüşmeleri, 21 Ekim 1915'te Londra'da başladı. İngiltere adına Sir Mark Sykes, Fransa adına ise Charles François Picot'un katıldığı görüşmeler sonunda ilk aşamada, 16 Şubat 1916'da bir antlaşmaya vardılar. Ancak bu gizli antlaşmanın Rusya'nın onayından geçmesi gerekiyordu. Bu amaçla Sykes ve Picot ikilisi, Mart 1916'da Rus Dışişleri Bakanı Sazanov ile görüştüler. Ruslar, Kuzeydoğu Anadolu bölgesine yönelik isteklerinin kabul edilirse antlaşmayı onaylayacaklarını bildirdiler. Rusların bu teklifi, Nisan-Mayıs 1916 döneminde yapılan görüşmeler sonunda kabul edildi ve 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot adıyla anılan İngiliz-Fransız gizli antlaşması imzalandı. Ancak bu antlaşma, son şeklini Ekim 1916'da aldı. Doğrudan ve dolaylı şeklinde ikili bir yönetimi öngören gizli antlaşmanın önemli maddeleri şunlardı:

a) Suriye'nin Akka'dan itibaren bütün kıyı bölgesi ile Adana ve Mersin bölgeleri (Çukurova/Kilikya) ile Sivas ve Erzincan'a kadar topraklar doğrudan yönetim için Fransızlara verilecekti.

b) Musul dâhil Kerkük-Akka hattının kuzeyi (A bölgesi) dolaylı yönetim şeklinde yine Fransızlara bırakılacaktı.

c) Bağdad-Basra arasında kalan ve Irak Arabı denilen bölge doğrudan yönetim için İngilizlere verilecekti.

d) Irak Arabı bölgesinin batısında kalan ve Fransız dolaylı yönetim bölgesinin güneyinde kalan bölge (B bölgesi) İngilizlerin olacaktı.

e) Filistin'de İngiliz yönetiminde uluslararası bir idare olacaktı.

f) İskenderun serbest liman olacaktı.

g) Antalya, Konya dâhil Güneybatı Anadolu ile İzmir ve Manisa'yı içerecek şekilde Batı Anadolu doğrudan İtalyan yönetimine bırakılırken Bursa ve Balıkesir dâhil Güney Marmara bölgesi (C bölgesi) dolaylı İtalyan yönetiminde kalacaktı.

h) Boğazlar bölgesi ile Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ile Van'ın güneyinde kalan topraklar dâhil Doğu Anadolu ile Trabzon'ın batısında sonradan belirlenecek bir not-noktaya kadar Doğu Karadeniz bölgeleri Rusya'ya bırakılacaktı (Küçük, 2010, s. 204-206; Shaw ve Shaw, 2006, s. 382-383).

d) Saint Jean de Maurienne Antlaşması (17 Nisan 1917)

Mayıs 1915'te Avusturya-Macaristan'a savaş ilan ederek savaşa dâhil olan İtalya, Londra Antlaşması'nda verilen sözlerin yerine getirilmesini İtilaf Devletleri'nden istedi. Oysa Sykes-Picot Antlaşması'nda İtalyanlara Güneybatı Anadolu ve Batı Anadolu'da toprak verilmişti. Ancak İtalyan talepleri Fransız ve Yunan talepleriyle çakışmakta, diğer taraftan Rusya da İzmir'in İtalya'ya bırakılmasına karşı çıkmaktaydı. İlk başta, Rusya'nın tepkisi nedeniyle hemen bir uzlaşma sağlanamadı. Ancak İtilaf Devletleri için Selanik Cephesi'nde İtalya'ya ihtiyaç vardı. Sonunda, İngiltere, Fransa ve İtalya, 17 Nisan 1917'de Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşmaya göre, Antalya ve Konya dâhil Güneybatı Anadolu bölgesinin büyük kısmı İtalyanlara bırakıldı. Ayrıca İzmir dâhil bütün Marmara denizine kadar olan bölge, İtalyan ekonomik nüfuz alanı olarak belirlendi.

Bu gizli antlaşmaların hukuki geçerlilikleri bulunmamalarına rağmen İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti topraklarını haritalar oluşturarak nasıl paylaştıklarını ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu gizli antlaşmalar, bire bir uygulanmasa da Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri'nin Anadolu ve Trakya başta olmak

üzere Irak, Suriye, Filistin, Lübnan ve Arabistan topraklarının işgallerinin altyapısını oluşturduğu bir gerçektir (Shaw ve Shaw, 2006, s. 383).

e) Balfour Deklarasyonu (3 Kasım 1917)

İngiltere, I. Dünya Savaşı'nda güçlü olmasına rağmen sosyo-ekonomik açısından hayli yorulmuş; mali sıkıntılar had safhaya çıkmıştı. İşte bu sırada Yahudi milyarder Rotschild, İngiltere'nin söz konusu mali sıkıntısını giderebileceğini ve tek şartın Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasına destek verilmesi olduğunu bildirdi. Yapılan değerlendirmeler sonunda İngiliz Hükûmeti, Rotschild'in şartının kabul edilmesine karar verdi. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, 2 Kasım 1917'de Siyonist Yahudilerin lideri Edmund de Rothschild'e bir mektup gönderdi. Daha sonra *Balfour Deklarasyonu* adıyla anılan bu mektup, temel olarak, Yahudilere Filistin'de bir yurt verilmesinin gerekliliğini vurguluyor ve İngiltere'nin bu konuda kendilerine gereken desteği vereceğini vaat ediyordu. Hiç şüphesiz söz konusu deklarasyon, otuz yıl sonra kurulacak olan İsrail devleti için bir dönüm noktası idi. Aynı zamanda bugünkü Filistin sorununun esas kaynağı olacaktı (Shaw ve Shaw, 2006, s. 383-384; Beşli, 2003, s.278, 411).

7.2. Askerî Cepheler

7.2.1. Kafkas Cephesi

Kafkas Cephesi, Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasının ardından 1 Kasım 1914 tarihinde Rusların saldırıları ile açılmıştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri Kars'ı elinde tutan Rusya, bölgeye Sarıkamış'a kadar demiryolu getirmiş, böylece coğrafi ve askerî üstünlüğü ele geçirmeyi başarmıştı. Savaş başladığında Doğu Anadolu-Kafkas Cephesi'ni Osmanlı 3. Ordusu korumaktaydı. Bu ordu, 9., 10., 11. kolordulardan oluşmaktaydı. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa idi. Kasım ayı başlarında başlayan ve Kasım ayı boyunca devam eden Rus saldırılarını Osmanlı 3. Ordusu önlemiş ve Rusları püskürtmüştü. Hatta, Kotur bile Ruslardan alınmıştı. Aralık ayı ortalarında Enver Paşa da Erzurum'a gelmiş ve Sarıkamış'a yapılacak askerî harekât için hazırlıklara başlamıştı. Enver Paşa'nın hareket planına göre, 11. Kolordu, Sarıkamış-Erzurum hattını tutarken 9. Kolordu, Pitkir-Çatak yönünde Rusların kuzey kısmını karşılayacaktı. 10. Kolordu ise Oltu üzerinden Kosur boğazına gelecek ve oradan Allahü Ekber dağlarını aşarak Sarıkamış'a ulaşacaktı. Böylece Rusların Kars ile bağlantısı kesilecekti. Ne var ki Enver Paşa hemen harekete geçilmesini isterken ordu mutanı Hasan İzzet Paşa baharın beklenmesi taraftarıydı. En önemlisi üst düzey ordu yetkilileri de aynı düşüncede idi. Sonunda Enver Paşa'nın dediği oldu ve 22 Aralık 1914 itibariyle III.Ordu üç koldan Sarıkamış hareketini başlattı. İlk aşamada Osmanlı birlikleri kolayca ilerlediler. Ancak 26 Aralık'a gelindiğinde durum değişti. Bölgedeki yoğun sis, şiddetli kar, askerlerin ilerlemesini durdurdu. Buna rağmen 10. Kolordu'ya bağlı askerler, Allahü Ekber Dağlarını aşarak 27 Aralık'da eski Sarıkamış'a ulaştılar. Fakat arkadan takviye kuvvetler gelmeyince, Ruslar, Sarıkamış banliyölerine inen Osmanlı askerlerini etkisiz hale getirdiler. O ana kadar Türklerin geleceğini düşünerek geri çekilme hazırlıkları yapan Ruslar, cesaret kazanarak karşı saldırılarda bulundular. Sonunda Osmanlı askerleri, 18 Ocak 1915'ten itibaren geri çekilmeye başladılar. Böylece büyük ümitlerle başlayan Sarıkamış harekâtı yenilgiyle sonuçlandı. Buna Sarıkamış Bozgunu veya Sarıkamış Felaketi adı da verilmektedir. Bu muharebede Osmanlı III. Ordusu'nun toplam kaybı, 23.000'i şehit olmak üzere (diğerleri yaralı ve hasta) 60.000 idi (Kafkas Cephesi I, 1993, s.385-453, 535; Bayur, 1991-III-I, s. 356-380).

1915 yılı ilk aylarından itibaren Rus saldırıları yoğunlaştı. Hatta bundan cesaret alan Ermeni ihtilal çeteleri, 20 Nisan'da Van'da ayaklandılar. Bu ayaklanma sırasında 80.000'den fazla Müslüman katledildi. 1916 yılı çarpışmalarında Ruslar, 19 Ocak'ta Hasankale'yi 16 Şubat'ta Erzurum ile Muş'u işgal ettiler. 3 Mart'ta Bitlis işgal edildi. Bu sırada Doğu Karadeniz'e çıkan Ruslar, 8 Mart'ta Rize'yi, 19 Nisan'da da Trabzon'u ele geçirdiler. Böylece Ruslar, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'de birçok yerleşim yerini işgal ettiler (Çolak, 2006, s. 109-126).

Ne var ki Rusya'da Ekim 1917'de patlak veren Bolşevik İhtilali, Çarlık rejimi ile ordusunu zor durumda bıraktı. Sonunda, Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nde bulunan Osmanlı-Rus kuvvetleri, 18 Aralık 1917'de Erzincan'da bir mütareke yaparak savaşı sona erdirdiler. Bunun üzerine Şubat 1918'den itibaren harekete geçen Osmanlı III. Ordusu, I. Kafkas Kolordusu ile Batum yönünde II. Kafkas Kolordusu ile de doğu Erzurum-Kars yönünde ilerledi. Sonunda Osmanlı birlikleri, 14 Nisan'da Batum'u, 25 Nisan'da da Kars'ı ele geçirdiler. Böylece Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz, Ruslardan ve Ermeni çetelerinden temizlenmiş oldu (Kuran, 1992, s. 197).

Bu askerî başarı sürecinde başlayan Osmanlı-Rus barış görüşmeleri, 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile sonuçlandı. Bu antlaşmanın en önemli maddesi, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının anavatana katılmasıydı. Ayrıca Rusya, bu antlaşmanın imzalanmasından 6 ila sekiz haftalık süre içinde Doğu Anadolu'da işgal ettiği topraklardan çekilecekti. Bu antlaşmadan sonra Kafkasya'da askerî ve siyasi tahliyelerin gerçekleşmesi için Trabzon (Nisan 1918) ve Batum (Mayıs 1918) Konferansları düzenlendi. Fakat bu konferanslardan bir sonuç çıkmadı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, ihtilal sonrası Kafkasya'da kurulmuş

olan Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti'ni oluşturan üç toplumun bağımsız devlet haline gelmesini istedi ve kesin barış için bunu şart koştu. Sonunda Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti, 26 Mayıs 1918'de kendisini feshetti ve yerine aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs'ta da Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Daha sonra Osmanlı Devleti, 4 Haziran'da bu devletlerle ayrı ayrı barış antlaşmaları imzaladı (Çolak, 2006, s. 219-263).

Bu süreçte Kafkasya'daki en önemli gelişme, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun 15 Eylül 1918'de Bakü'yü İngilizler ve Ermenilerden kurtarmasıydı. Ne var ki 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan 1914 sınırlarına çekilmek zorunda kaldı.

7.2.2. Çanakkale Cephesi

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti açısından en önemli savaş cephesi Çanakkale idi. Çanakkale'de bir cephe açarak buradan Osmanlı Devleti'ne saldıran İtilaf Devletleri'nin en temel amacı, boğazı geçerek kısa sürede İstanbul'a ulaşmak ve Osmanlı başkentini ele geçirmektir. Böylece Osmanlı Devleti kısa sürede yenilerek savaş dışı bırakılacaktı. İngiltere ve Fransa da Boğazlar üzerinden müttefikleri Rusya ile doğrudan temas edebilecek ve Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Ordusu ile savaşmakta olan Rusya'ya gerekli yardım ve destekte bulunabileceklerdi (Bayur, 1991–III-II, s. 20-53).

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı üzerinden bir saldırıda bulunacağını Osmanlı Devleti de farkındaydı. Goben ve Breaslu'nun Çanakkale'den geçerek İstanbul'a gelişinden itibaren İngilizler Çanakkale bölgesinde faaliyetler yapmaktaydılar. Osmanlı Devleti savaşa resmen dâhil olmadan önce, Nusret Mayın Gemisi Çanakkale'ye getirilerek belli bölgeler mayınlanmış ve bir savunma hattı oluşturulmaya çalışılmıştı. Ayrıca 1914 yılı Ekim ayı başlarında Çanakkale Boğazı gemi geçişine kapatılmıştı. İngiliz ve Fransız savaş gemileri ilk olarak 3 Kasım 1915 günü Seddülbahir ve Kumkale istihkamlarını bombaladılar. Asıl bombardıman ise 19 Şubat 1915'ten itibaren başlamıştı. Buna karşılık Osmanlı Ordusu Çanakkale'nin her iki yakasındaki istihkam ve tabyaları topçu bataryalarıyla kuvvetlendirmeye ve boğazı mayınlamaya çalışıyordu. Bu görevi Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat (Çobanlı) Paşa titizlikle yürütmekteydi. Sonunda, 18 Mart 1915 sabahı, müttefiklerin 18 gemiden oluşan birleşik donanması harekete geçti. Oysa, o sabahın gecesinde, Nusret mayın gemisi, boğazın Anadolu yakasındaki Karanlık mevkiine karaya paralel mayınlar döşemişti. Kendinden emin düşman donanmasından bazı gemiler, Karanlık mevkiine gelince infilak etmeye başladı. Bu şekilde akşama kadar süren muharebede, 6 müttefik gemisi batırılmış, ikisi yaralanmıştı. Sonuç olarak müttefik donanması Çanakkale Boğazı'nı geçememiş ve Türk askeri kahramanca "Çanakkale geçilmez" demişti. Böylece boğazı gemilerle geçme fikri başarısız olmuştu (Bayur, 1991–III-II, s. 67-82).

Seyit Onbaşı (Seyit Çabuk) heykeli, Çanakkale

Donanmanın yenilgisi sonrası Çanakkale üzerinden İstanbul'a ilerleme fikrinden vazgeçmeyen müttefikler, Gelibolu yarımadasına asker çıkararak Boğazönü'ndeki Osmanlı istihkamlarını etkisiz hale getirmeyi ve böylece donanmasını Boğazlardan geçirmeyi planladılar. Bu amaçla, iki tümen Anzak (Avustralya ve Yeni Zelanda) birliği Kabatepe bölgesini, iki İngiliz bir Fransız ve bir Hint tugayından oluşan diğer bir birlik de Seddülbahir bölgesini ele geçirecekti. Aynı sırada Kumkale civarına da göstermelik bir çıkarma yapılarak Türk Ordusu şaşırtılacak ve çıkarmanın hızlı bir şekilde başarılı olması sağlanacaktı. Bu planın sahibi Müttefik Kuvvetler Komutanı İngiliz General Hamilton idi (Bayur, 1991 –III-II, s. 278-304).

25 Nisan 1915'te Çanakkale muharebelerinin ikinci aşaması başladı. Aynı gün müttefik askerleri Saros'a 26 Nisan'da Anadolu yakasındaki Kumkale'ye, 27 Nisan'da Seddülbahir ile Teke Burnu'na çıkarma yaptılar. Türk askeri, Seddülbahir, Arıburun ve Anafartalar cephelerinde kahramanca savaştı. Özellikle 1 Mayıs'tan itibaren Arıburnu'nda yapılan çarpışmalar çok çetin geçti. Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'nın komutayı üstlendiği 19 Mayıs tarihli Anzaklara yönelik taarruz harekâtında Türk askeri Anzak siperlerine girmişse de çok fazla kayıp vermek zorunda kaldı ve 24 Mayıs'ta yapılan ateşkesle hareket durduruldu. Bu taarruzda 3.000'i şehit olmak üzere Türk kaybı 10.000 kadardı. Öyle ki Darülfünun başta olmak üzere Trabzon, Kastamonu, Kayseri ve Balıkesir gibi birçok eğitim kurumu, genç/öğrenci şehitlerden dolayı 1919 yılında mezun veremedi (Bayur, 1991 –III-II, s. 347-376).

Gelibolu Anzak Koyu'nda bulunan siperler, Çanakkale

Aslında Gelibolu Cephesi'ndeki muharebeler hiç durmadı. Seddülbahir Cephesi'nde, 1915 Haziran'ı boyunca, Türk birlikleri, Zığındere ve Kerevizdere'deki hâkim sırtlardan düşman kuvvetlerine büyük kayıplar verdirdiler. Aynı bölgede Temmuz ayında devam muharebelerinde yine düşman kuvvetleri büyük kayıplar vererek geri çekildiler. Ancak Çanakkale muharebelerinin kaderini belirleyecek olan çarpışmalar Ağustos ayında gerçekleşti. Bu sıralarda, Anafartalar Grup Komutanı olan Miralay (Albay) Mustafa Kemal, 9 Ağustos'da Kocaçimen, Conkbayır ve Kanlısirt'ta yapılan muharebeler sonunda I. Anafartalar Zaferi'ni kazandı. 10 Ağustos'taki Conkbayırı muharebelerinde Mustafa Kemal'in göğsüne şarapnel parçası isabet etti ise de göğsündeki saat onu korudu. 14-21 Ağustos tarihleri arasında Kireçtepe ve Aslantepede yapılan muharebelerde Türk askeri kesin zafer kazandı. II. Anafartalar Zaferi'nden sonra başarılı olamayacağını anlayan müttefikler, Eylül ayından itibaren bir sessizliğe büründüler. Sonunda 20 Aralık'tan itibaren çekilmeye başladı. Bu tahliye, 10 Ocak 1916'da tamamen sona erdi (Bayur, 1991–III-II, s. 376-386).

Sekiz buçuk ay süren Çanakkale deniz ve kara muharebeleri, Türk askerinin kahramanca direnişi ve zaferi başkent İstanbul'u işgalden kurtardı. Bunun anlamı, savaşı bitirerek Osmanlı Devleti'ni yıkma düşüncesinin başarısız olmasıydı. Türkler açısından ikinci sonuç, Mustafa Kemal başta olmak üzere Türk millî mücadele hareketinin kurmay heyetinin başarılarıyla ortaya çıkmalarıydı. Diğer yandan İtilaf Devletleri, müttefikleri Rusya'ya yardım ulaştıramadıkları gibi Ekim 1917'de patlak veren Bolşevik İhtilali ile de Çarlık rejiminin yıkılmasına sebep oldular (Bayur, 1991–III-II, s. 386-396).

İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Muharebeleri'nde şehit düşen askerler için kaleme aldığı dizeler, Çanakkale

7.2.3. Kanal Cephesi

Almanya'nın telkinleriyle açılan Kanal Cephesi'nde Osmanlı Ordusu'nun temel hedefi, Süveyş Kanalı'nı ele geçirmektir. Kanal, İngiltere'nin asker ve mühimmat sevkiyatı için kullandığı önemli bir alandı. Bölge ele geçirilirse hem İngilizlere büyük bir darbe vurulmuş olacak hem de çıkarılacak bir isyanla Mısır'ın bağımsızlığının sağlanması denenecekti. Bu mümkün olmasa dahi Mısırlı yurtseverlerden Osmanlı Devleti lehine yararlanılabildi (Üzen, 2011, s. 137-145).

Kanal Cephesi Komutanı, hâlen bahriye nazırlığı vazifesini de yürüten, Suriye ve Filistin bölgelerinden de sorumlu olan 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa idi. Yaklaşık 150.000 İngiliz askerinin bulunduğu bölgeye 35.000 kadar bir asker sevk edilmiş, 1915 yılı Şubat'ında Cemal Paşa'nın da bölgeye gelmesiyle Kanal'a karşı taarruz başlatılmıştı. Ancak teknik donanım olarak da yetersiz olan ordu başarı sağlayamamış ve 600 kişiye yakın askerin yitirildiği ağır bir kayıp verilmişti. Bunun üzerine taarruz o sırada durdurularak ileri bir tarihe ertelenmişti (Kabacalı, 2001, s. 174-187; Üzen, 2011, s. 311-324).

Kanal'a ikinci taarruz ise 16 Temmuz 1916'da gerçekleştirildi. Alman Komutan Miralay Kressenstein'in komutasındaki ikinci taarruzun amacı da ilkinde olduğu gibi Mısır'a ulaşarak bölgede kontrolü ele geçirmeye çalışmak olmakla birlikte Hicaz demiryolları kullanılarak orduların nakillerini sağlamada yaşanan zorluklar da bu taarruzu gerekli kılmıştı. Süveyş Kanalı ele geçirilebilirse Osmanlı Ordusu bu konuda da rahatlayacaktı. Ancak yaklaşık 10.000 askerle gerçekleştirilen ikinci taarruzdan da bir sonuç çıkmadı. Yenilen Osmanlı Ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Kanal yenilgisi, Osmanlı için Mısır'ın kaybedilmesi demektir. Nitekim İngilizler, 1916 sonunda, kuvvetlerini takviye ederek karşı saldırıya geçtiler. Sonunda İngilizler, Sina yarımadasını geçerek Suriye sınırına dayandılar. Mondros Mütarekesi'ne kadar süreçte, Kudüs elden çıktığı gibi sürekli gerileyen Osmanlı Ordusu karşısında İngilizler Anadolu kapılarına dayandılar (Üzen, 2011, s. 521-572).

7.2.4. Irak ve Suriye-Filistin Cepheleleri

Irak Cephesi, Osmanlı Devleti savaşa dâhil olduktan hemen sonra İngiltere tarafından açılmıştı. Hatta İngilizler savaş henüz başlamadan önce bu bölgeye asker ve mühimmat sevk etmeye başlamışlardı. Buradan da anlaşılacağı üzere bölge İngiltere açısından son derece önemli kabul edilmekteydi. İngiltere, Irak bölgesinde etkinliğini artırınca hem bölgedeki petrol kaynaklarını ele geçirecek hem Hindistan yolunun güvenliğini sağlayarak sömürgeleriyle irtibatını sürdürecekti hem de müttefiki Rusya ile birleşme imkânı bulacaktı. İngilizlerin bölgedeki yerel Arap kabileleri ile de ilişkileri vardı. Osmanlı Devleti ise hem genel anlamda görülen eksiklikleri hem farklı cephelerde başlayacak olan savaşlara asker yetiştirmekte zorlanılması hem de ilân edilen cihâd sayesinde bölge halkından ciddi destek alabileceğini düşündüğü için bölgeye ciddi bir askerî donanım yollamamıştı. 23 Kasım 1914'te Basra, İngilizler tarafından işgal edilmişti. Az sayıdaki Osmanlı birliği ile onları destekleyen yerli askerler işgali engelleyememişti. Aralık ayında, Yarbay Süleyman Askeri Bey aşiretlerden ve gönüllülerden topladığı birliklerle Basra'yı geri almak için İngilizlere taarruz etmiş ancak başarılı olamamıştı. Kimi bölgelerde küçük başarılar kazanılsa da İngilizler bölgede ilerlemeyi sürdürmüştü; Amara,

Nasıriye ve Kutül-Amara'yı almışlardı. Daha önce bölgeye gelmiş olan ve Selmân-ı Pak muharebelerinde başarı kazanan Halil (Kut) Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, İngilizlere taarruzlarını sürdürerek Kutül-Amara'yı kuşatmışlardı. Yaklaşık beş ay süren kuşatmadan sonra, 28 Nisan 1916'da Kutül-Amara'daki İngiliz birlikleri teslim olmuş, komutanları General Townshend dâhil 13.000'den fazla İngiliz askeri esir alınmıştı. Böylece, Kutül-Amara zaferi ile "Türk'ün sebatı, İngiliz'in inadını" kırmıştır (Bayur, 1991 –III-III, s. 106-115).

1916 yılı başlarında General Townshend'a destek olmak amacıyla bölgeye gelen diğer İngiliz birlikleri de geri çekilmek zorunda bırakılmış ve İran'a geçmişlerdi. Bölgede tekrar güçlenerek Bağdat'a taarruz eden İngiliz birlikleri 11 Mart 1917'de Bağdat'ı almayı başarmışlardı. Halil (Kut) Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu Bağdat'ı boşaltmak zorunda kalmıştı. Bağdat'ı geri almak amacıyla yapılan Türk taarruzları da netice vermeyecek ve İngilizler Musul'a doğru ilerleyeceklerdi. Ayrıca Bağdat'ı geri almak amacıyla bölgedeki 6. ve 7. ordular birleştirilerek Halep'te Alman General Falkenhayn komutasında "Yıldırım Ordular Grubu" kurulmuştu. Ancak Türk Ordusu'nun Bağdat'ı alması yine mümkün olamamıştı. Bununla beraber İngilizler de Musul'a girememişlerdi. Bu karşılıklı mücadeleler sırasında Mondros Mütarekesi imzalanarak savaş sonlandırılmış, İngilizler de savaş sırasında ele geçirmeyi başaramadıkları Musul'u mütarekeden sonra işgal etmişlerdi (Bayur, 1991–III-III, s. 160-176).

Irak'taki başarısızlıktan sonra Osmanlı Ordusu Suriye'ye kadar çekilmişti. İngilizler ise Bağdat'ı aldıktan sonra General Allenby kumandasındaki birlikleriyle Filistin Cephesi'nde Kudüs'e karşı da taarruza kalkmışlardı. 1917 yılı Ekim ayında Gazze üzerine saldırıya geçen İngilizler, üst üste üç muharebeden sonra Gazze'yi almışlardı. Ardından Yafa'yı da ele geçirmişler, Kudüs'te savunma hattı oluşturan Osmanlı Ordusu'na karşı taarruzlarıyla da 9 Aralık 1917'de Kudüs'e girmeyi başarmışlardı. Bölgedeki savunma General Falkenhein komutasındaki Yıldırım Ordular Grubu tarafından yürütülmekteydi. Kudüs yenilgisi sonrası Falkenhein görevinden alınarak yerine Liman von Sanders atanmıştı. İngilizler ise bölgede ilerlemeye devam etmişler, Nablus ve Amman'a kadar dayanmışlardı. (Bayur, 1991–III-III, s. 351-357).

1918 yılı içinde Mustafa Kemal Paşa da 7. Ordu Komutanı olarak bölgeye tayin edilmişti. İngilizlerin bölgede ilerleyişlerine karşı Mustafa Kemal Paşa Suriye'deki direnişte zaman zaman Liman von Sanders'la da çatışarak önemli roller üstlenmişti. Bu yüzden mütareke imzalandığı gün Yıldırım Ordular Komutanlığı görevini Sanders, Mustafa Kemal'e devredecekti. Ancak Irak ve Filistin'deki başarıları sonrası Suriye'de de ilerleyen İngilizler 1918 Eylül'ünde Şam'a kadar gelmişlerdi. Aynı şekilde Amman ve Beyrut'a girmeyi başarmışlardı. Arap Yarımadasında sadece İmam Yahya idaresindeki Yemen Osmanlı yönetimine bağlı kalarak İngilizlere karşı direnmişti. Mütareke imzalandığı sırada Yıldırım Ordular Grubu Halep'te toplanmıştı ancak bölgede etki oluşturabilecek bir güçte değildi (Kabacalı, 2001, s. 225-234; Bayur, 1991–III-III, s. 395-416).

7.2.5. Galiçya ve Makedonya Cepheleleri

Savaş sırasında Osmanlı orduları, müttefiklerine destek amacıyla kendi sınırları dışında da savaşmışlardı. Bu duruma örnek iki önemli cephe Galiçya ve Makedonya cepheleiydi. Galiçya Cephesi, 1914 yılı Ağustos ayında, Rusların Polonya'yı ele geçirmek için yaptığı saldırılara karşı Avusturya-Macaristan'ın Almanya'nın desteğiyle açtığı bir cepheydi. Rusya bölgeyi önce el geçirmiş, sonradan Alman ve Avusturya-Macaristan birlikleri bölgeyi tekrar ele geçirmeyi başarmıştı. Fakat Rusya da bölgeden vazgeçmeyerek bu cephede saldırılarını sürdürmüştü. Cephede savaşlar devam ederken Romanya ve İtalya da İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmış, Avusturya-Macaristan iyice güç durumda kalmıştı. Desteğe ihtiyaç duyan Avusturya-Macaristan'a yardım etmek amacıyla 1916 yılı Temmuz ayında, 15. Osmanlı Kolordusu Galiçya'ya giderek Ruslara karşı Avusturya-Macaristan ve Alman ordularıyla birlikte mücadele etmişti. Çanakkale Cephesi'nin kapanmış olması, Osmanlı Ordusu'nu kısmen rahatlatmış, Doğu Avrupa'da müttefiklerinin güçlü kalması önem kazanmıştı. Ancak Rusya müttefiklerinin de desteğiyle cephede yeniden başarı sağlamış ve bir süre sonra bölgeyi yeniden ele geçirmişti. Türk kolordusundan şehit olan askerlerin mezarları, Türk şehitliği olarak halen bugünkü Ukrayna sınırlarında bulunmaktadır (Kuran, 1992, s. 198; Marttin, 2017, s. 59-74).

Makedonya Cephesi de Sırbistan'ın İttifak Devletleri tarafından işgali tehlikesi üzerine açılmıştı. İtilaf Devletleri aslında savaşın başlamasından hemen sonra Makedonya'da bir cephe açmayı planlamışlar ancak Yunanistan'ın savaşa geç girmesi yüzünden bu planı ertelemişlerdi. 1915 yılı Ekim ayında Sırbistan'a destek amacıyla, Çanakkale'den bir Fransız tümeninin bölgeye nakliyle Makedonya Cephesi açılmıştı. İtilaf kuvvetlerinin saldırıları karşısında Alman ve Bulgar birliklerinin yetersiz kalması üzerine bir Osmanlı kolordusu Makedonya Cephesi'ne nakledilerek müttefiklere destek sağlanmaya çalışılmıştı. Cephede uzun süre devam eden çatışmalarda İtilaf orduları etkinliklerini sürdürmüş, 1916 yılı sonlarında Manastır'ı da ele geçirmişlerdi (Kuran, 1992, s. 198-199; Marttin, 2017, s. 59-74). 1917'de Yunanistan'ın savaş dâhil olmasıyla da güçlerini daha da artırmışlardı. Mayıs 1918'de ağır bir taarruzla Bulgaristan'ı yenmeleri üzerine Bulgaristan mütareke isteyerek savaştan çekilecek ve bu durum İstanbul'un tehlikeye düşmesine neden olduğu için Osmanlı Devleti de mütareke isteyerek savaştan çekilecekti (Bayur, 1991–III-II, s. 611-622; Uzun, 2019, s. 428-433).

Bölüm Özeti

- 19. yüzyıl sonlarında Kıta Avrupası'nın iki önemli devleti Almanya ve Fransa arasında başlayan ekonomik ve siyasi rekabet zamanla tüm Avrupa'ya ve dünyanın farklı coğrafyalarına yayılmıştı.
- Avrupa içindeki rekabet neticesinde "üçlü ittifak" ve "üçlü itilaf" devletleri ortaya çıkmış, bu gruplar arasındaki bazı devletler zaman zaman diğer ittifaklara dâhil olsa da ittifakların ana yapısı değişmemişti. Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf Devletleri'nin karşısında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu İttifak Devletleri bulunmaktaydı.
- 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi üzerine başlayan savaş zamanla dünyanın birçok bölgesine yayılmıştı.
- Savaş başlamadan önce farklı devletlerle – özellikle İngiltere ve Fransa ile – ittifak yapmak için uğraşan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin kendi üzerindeki hedefleri dolayısıyla istediği ittifakı sağlayamamıştı. Rusya ise açıktan Osmanlı Devleti ile ittifakı reddetmemekle birlikte özellikle İstanbul ve boğazlar üzerindeki hedefleri dolayısıyla o da Osmanlı Devleti ile ittifak içerisinde olmak istememekteydi. Bu şartların zorlaması ve uzun süredir devletin çeşitli alanlarda iş birliği içinde olduğu Almanya ile savaş için de ittifak yapılmasını gündeme getirmiş ve Osmanlı Devleti savaşa İttifak Devletleri safında dâhil olmuştu.
- İtilaf Devletleri'nin savaş sırasında kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalar da savaşta esas hedefleri arasında Osmanlı topraklarının bulunduğu görülmekteydi. Özellikle Ortadoğu coğrafyasındaki paylaşım çalışmaları sonradan İngiltere ile Fransa'nın karşı karşıya gelmelerine neden olacaktı.
- Osmanlı Devleti kendi sınırlarında olduğu kadar müttefiklerinin topraklarında da savaşa dâhil olarak ciddi mücadeleler vermişti. Çanakkale Cephesi'nde kazanılan zaferle, savaşın seyrine önemli bir etkide bulunmuş, devletin ömrünün uzaması sağlandığı gibi Rusya'nın savaş dışı kalmasına tesir edilerek İtilaf Devletleri'ne ağır darbe vurulmuştu. Fakat bu başarı diğer cephelerde mümkün olamamış, aynı şekilde müttefikler Almanya ve Avusturya-Macaristan da kendi cephelerinde ciddi başarılar kazanamamışlardı. Savaşa sonradan dâhil olan Bulgaristan da beklenen etkiyi gösterememişti.
- 1918 yılı Mayıs ayında Bulgaristan'ın Selanik Mütarekesi'ni imzalayarak zaten geç katılmış olduğu savaştan çekilmesiyle İstanbul ve Boğazlar bölgesi tehlike altında kalmıştı. Bu sırada Talat Paşa Hükûmeti'nin istifası ve yerine Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin kurulmasıyla da Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'ne mütareke talebinde bulunmuş ve 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti savaştan çekilmişti.

Kaynakça

- Akbay, C. (1970). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Cilt: I – Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Akın, R. (2015). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*. İstanbul: XII Levha Yayın.
- Arı, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Bayur, H. Y. (1991). *1914-1918 Genel Savaşı, III-I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bayur, H. Y. (1991). *1914-1918 Genel Savaşı, III-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bayur, H. Y. (1991). *1914-1918 Genel Savaşı, III-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Beşli, S. (2003). Kudüs'ün Statüsü Sorunu. *Filistin Çıkmazdan Çözümüne* içinde (s. 277-308). İstanbul: Küre Yayınları.
- Çolak, M. (2006). *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çolak, M. (2008). *Enver Paşa ve Osmanlı-Alman İttifakı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Hart, B. L. (2014). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi* (K. Bağrıaçık, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kabacalı, A. (2001). *Hatıralar – Cemal Paşa*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kabacalı, A. (2009). *Talât Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kafkas Cephesi I. (1993). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekatı, I*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Köse, İ. (2019). I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazların Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915). *Bilgi – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (89), 1-27.

Kuran, E. (1992). Birinci Dünya Savaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6 içinde (s. 196-200). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Küçük, C. (2010). Sykes-Picot Antlaşması. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38 içinde (s. 204-206). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Martın, V. (2017). Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'daki Türk Cephelelerinden Galiçya-Romanya Örneğinde Savaş Tarihi Üzerinde Düşünceler. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2/(1), 59-74.

Robbins, K. (2005). *I. Dünya Savaşı*. Ankara: Dost Kitabevi.

Shaw, S. J. (2014). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu – Savaşa Giriş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt: 2, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975* (M. Harmancı, Çev.). İstanbul: E Yayınları.

Strachan, H. (2006). *Birinci Dünya Savaşı*. İstanbul: Say Yayınları.

Uzun, H. (2019). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hükûmetleri ve Programlarının Analizi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (65), 415-447. Ankara.

Üzen, İ. (2011). *Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü*. İstanbul: Paraf Yayınları.

Yılmaz, V. (1993). *1'nci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*. İstanbul: Kastaş Yayınları.

Ünite Soruları

Soru-1 :

I. Dünya Savaşı'nın başladığında savaşın içinde yer almayan Avrupa devleti aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) İngiltere

(B) Almanya

(C) Rusya

(D) Fransa

(E) E. İtalya

Cevap-1 :

E. İtalya

Soru-2 :

İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu bölgesinde çatışmalarına sebep olan, savaş sırasında kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşma hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Londra Antlaşması

- (B) İstanbul Antlaşması
- (C) Sykes-Picot Antlaşması
- (D) Saint-Jean de Maurienne Antlaşması
- (E) Brest-Litovsk Antlaşması

Cevap-2 :

Sykes-Picot Antlaşması

Soru-3 :

İtilaf donanmasının önünden kaçan iki Alman savaş gemisi aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Wangenheim-Falkenhayn
- (B) II.Wilhelm- Carl Mühlman
- (C) Goeben-Breslau
- (D) Von Moltke- Helmuth Schmitt
- (E) Ocean-Inflexible

Cevap-3 :

Goeben-Breslau

Soru-4 :

Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupalı devletler arasındaki sorunlardan hangisi savaş sebebi değildir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) İngiltere ile Almanya arasındaki sömürgecilik rekabeti
- (B) Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında Balkanlar üzerindeki hâkimiyet mücadelesi
- (C) Fransa ile Almanya arasındaki Alsace-Lorraine çatışması
- (D) Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ile Rusya arasında Panславизм akımının yol açtığı çatışma
- (E) Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara yerleşmek istemesi nedeniyle Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki çatışma

Cevap-4 :

Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ile Rusya arasında Panславизм akımının yol açtığı çatışma

Soru-5 :

Aşağıdakilerden hangisi Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden değildir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Kanal Cephesi
- (B) Kafkas Cephesi

- (C) Irak Cephesi
(D) Makedonya Cephesi
(E) Suriye-Filistin Cephesi

Cevap-5 :

Makedonya Cephesi

Soru-6 :

Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Lübnan'ın Fransa'nın payı olarak belirlendiği gizli antlaşma hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sykes-Picot
(B) İstanbul
(C) Londra
(D) Saint Jean de Maurienne
(E) Mondros

Cevap-6 :

Sykes-Picot

Soru-7 :

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Kafkas Cephesi'ndeki temel hedefi aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) İngiltere'nin sömürgeleriyle olan bağlantısını kesmek
(B) İkinci cephe açarak Rus Ordusu'nu yenmek ve Kafkas Müslümanlarını Rus esaretinden kurtarmak
(C) Doğu Anadolu'da Ermeni Devleti kurulmasını engellemek
(D) Rusya'daki çarlık rejiminin yıkılmasını sağlamak
(E) Kafkaslardaki Alman Ordusu ile birleşmek

Cevap-7 :

İkinci cephe açarak Rus Ordusu'nu yenmek ve Kafkas Müslümanlarını Rus esaretinden kurtarmak

Soru-8 :

Kütü'l-amare'de İngilizleri yenerek zafer kazanan Türk komutan aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Ali İhsan Paşa
(B) Enver Paşa
(C) Halil Kut Paşa

(D) Süleyman Askeri Bey

(E) Mustafa Kemal Paşa

Cevap-8 :

Halil Kut Paşa

Soru-9 :

Aşağıdakilerden hangisi, Çanakkale muharebelerinin sonuçları arasında sayılmaz?

(Çoktan Seçmeli)

(A) İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidardan düşmesi

(B) İtilaf Devletleri'nin Rusya'ya yardımını önlemesi

(C) İstanbul'un işgalinin önlenmesi

(D) Rusya'nın Karadeniz'deki faaliyetlerini önlemesi

(E) Rusya'da Bolşevik İhtilali'ne giden süreci hızlandırması

Cevap-9 :

İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidardan düşmesi

Soru-10 :

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Başkumandan Vekili kimdir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) A. Enver Paşa

(B) B. Liman Von Sanders

(C) C. Talat Paşa

(D) D. Mustafa Kemal Paşa

(E) E. Cemal Paşa

Cevap-10 :

A. Enver Paşa

8. ERMENİ MESELESİ

Giriş

Osmanlı Devleti, Müslüman olmayan tebaasını millet sistemi yönetmekteydi. Bu sistemin Osmanlı Devleti için kökeni İstanbul'un fethine kadar uzanmaktaydı. Öyle ki devlet, Müslüman olmayan tebaasını dinî bir kurum içinde ve Osmanlı hukuku çerçevesinde yönetiyordu. Ermeni milleti de Ermeni Patrikhanesi'nin idari sorumluluğu altında teşkilatlanmıştı (Kenanoğlu, 2007, s. 27). Bu yapı, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine kadar devam etti. Ancak bundan önce Fransız İhtilali'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan liberalizm ve milliyetçilik fikirleri, Osmanlı ülkesinde yaşayan Müslüman olmayan toplulukları bağımsız bir devlet kurma hususunda cesaretlendirdi. 1804 tarihli Sırp İsyanı ve ardından gelen 1821 tarihli Mora İsyanı bunlardan ikisiydi. Özellikle 1821'teki Mora İsyanı ve ardından gelen Yunanistan'ın bağımsızlığı, ciddi bir kırılmayı oluşturdu.

Artık Rum bağımsızlığından sonra Osmanlı idaresinde Rumların yerini Ermeniler almaya başladı. Çok geçmeden Ermeniler "tebaa-i sadıka oldular". Buna rağmen Ermeniler arasında, misyonerlik faaliyetleri sonucunda ayrılıkçı düşünceler yayılmaya başladı. Sonunda Ermeniler, 1856 Islahat Fermanı'nın etkisiyle Ermeni Milleti nizamnamesini hazırlayarak 1863 yılında onaylanarak yürürlüğe girmesini sağladılar. (Artinian 2004, s. 101-105). Bu nizamname, kendi içinde bir anayasa hükmünde olup, Ermenilere kendi kendilerini idare etme ve özerk bir yapıya sahip olma hakkını vermekteydi. Hiç şüphesiz, bu nizamnamenin hazırlanmasında özellikle Amerikalı Protestan misyonerlerin etkisi büyüktü.

Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin ilanını Beykoz Çayırı'nda kutlayan Ermeniler

(Kaynak: Güllü, 2015, s. 670).

8.1. Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde Ermeni sorununun, bir uluslararası sorun olarak ortaya çıkışı 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi dönemine denk gelmektedir. Bu savaşta Ruslar, Doğu Anadolu'daki bazı şehirleri işgal ederek, bu şehirlerde yaşayan Ermenileri bağımsızlık amacıyla Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmış ve savaş sonu imzalanan 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile "Anadolu Islahatı" denilerek Ermeniler lehine reformları öngören bazı maddeler koydurmuştu (Küçük, 1986, s. 1). Aslında Ruslar, 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Ermenilere yönelik yapılacak reformlarla ilgili bir madde (16. madde) koydurmuş ve "Ermeni" adı ilk kez uluslararası bir antlaşmada yer almıştı. Hiç şüphesiz bu antlaşmadan İngiltere rahatsız olmuştu (Küçük 1986, s. 3-9; Uras 1976, s. 208).

İngiltere, kendi aleyhindeki bu durumu değiştirmek için Rusya ile gizli görüşmelere başlamış ve bu görüşmeler sonucunda 30 Mayıs 1878'de bir Rus-İngiliz Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştı. Bununla yetinmeyen İngiltere, Ayestefanos Antlaşması'nı değiştirmek için Berlin'de bir kongre toplanmasını kararlaştırdı (Küçük, 1986, s. 9-12).

Sonunda, 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Ayestefanos antlaşması geçersiz kılınsa da sözkonusu antlaşmanın 16. maddesi, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi halinde hemen hemen korunmuştu. Buna göre Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu vilayetlerinde Ermeniler lehine birtakım ıslahatlar yapmayı ve Ermenileri, Kürtlerin ve Çerkezlerin saldırılarından korumayı taahhüt ediyor, yapılacak bu çalışmalarını Rusya ve Avrupa devletlerinin kontrol etmelerini kabulleniyordu. Böylece Ermeni sorunu, iyice uluslararası bir sorun haline geliyordu (Gürün, 2005, s. 162-164).

Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra Midhat Paşa'nın Ermeni Patrikhanesi'ni ziyaretini gösteren bir gravür

(Kaynak: Güllü, 2015, s. 675)

8.2. Ermeni Komitelerinin Kurulması

Berlin Antlaşması'ndan önce Osmanlı Devleti'nde Ermeniler, 1860'ta İstanbul'da "Hayırsever Cemiyeti (Benevolent Union)", 1870 ile 1880 arasında Van'da "Araratlı", Muş'ta "Okulsevenler" ve "Doğu", Erzurum'da "Milliyetçi Kadınlar" isimli eğitim ve sosyal amaçlı bazı dernekler kurmuşlardı. Araratlı, Okulsevenler ve Doğu cemiyetleri daha sonra birleşerek, "Ermenilerin Birleşik Cemiyeti"ni kurdular (Küçük, 1986, s. 100; Gürün, 2005, s. 186).

Aynı tarihlerde ve Osmanlı Devleti sınırlarında – silahlı komiteler de kuruluyordu. Ermeni komiteleri, Bulgar komitacılarını örnek alıyorlardı. 1878'de Van'da kurulan "Kara Haç Cemiyeti" ve 1881'de Erzurum'da kurulan "Anavatan Müdafileri (Başdban Hayrenyats - Pashtpan Haireniats) Cemiyeti" bu tür komitelerdendi. İhtilalci bir cemiyet olarak ortaya çıkan diğer bir kuruluş ise "Armenakan Partisi"ydi. Ardından 1887 yılında Cenevre'de "Hınçak Komitesi" kuruldu. Hınçak (Hunchak veya Hentchak) Ermenice "Çan" demektir. Hınçak komitesini kuranların çoğunluğu, Osmanlı sınırları dışında yaşayan Ermenilerdi. Komitenin en önemli hedefi Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığını sağlayabilmektir. 1890 yılında da Tiflis'te, "Ermeni Devrimci Federasyonu (Daşnaksutyun)" kurulmuştu. Daşnaksutyun kelimesi Ermenice'de "federasyon" manasına gelmektedir. Kelime Türkçede kullanılırken kısaltılmış ve değiştirilmiş ve "Taşnak" denmiştir (Göyünç, 1983, s. 98-100; Gürün, 2005, s. 188-194; Eraslan, 2001, s. 77-105).

8.3. İlk Ayaklanmalar ve Silahlı İsyan Hareketleri

1890 yılından itibaren Ermeni komitelerinin Osmanlı Devleti sınırları içinde birtakım eylemlerde bulduklarını görmekteyiz. Özellikle Ermeniler, 1890'ların ilk yarısının sonuna doğru isyan girişimlerinde bulundular Bu tarihlerdeki en ciddi olay 1894 yılında çıkartılan Sasun İsyanı idi. 1894 yılının Ağustos ve Eylül ayları boyunca Osmanlı Devleti'ni uğraştıran bu isyan, II. Abdülhamit'in aldığı sert tedbirler güçlükle bastırılmıştı (Küçük, 1986, s. 109-115).

Ermeniler bir taraftan Osmanlı ülkesi içinde isyanlar çıkarırken, diğer taraftan da Avrupalı devletler de Berlin Antlaşması'nda yer alan ıslahatların bir an evvel hayata geçirilmesine yönelik baskılarını artırmaya başladılar. Nitekim İngiltere, Fransa ve Rusya 11 Mayıs 1895'te Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek ıslahatların hemen hayata geçirilmesini istediler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bir "ıslahat layihası" yayınlamaya Doğu Anadolu'da yapılacak ıslahat çalışmaları ile ilgili bir müfettiş tayin edildiğini ve çalışmaların başlatıldığını

açıkladı. Müfettiş ise Ahmet Şakir Paşa idi. Ancak ülke geneline yayılan olaylar yüzünden birkaç yıl sürecek olan bu çalışmalar sonuçsuz kaldı (Güllü, 2015, s. 250-252).

Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin çıkarttıkları ikinci olay, 30 Eylül 1895 günü İstanbul'daki "Bâb-ı Âlî Nümayişi" idi. İstanbul'da, Sultanahmet ve Kumkapı taraflarından büyük kalabalıklar halinde Bâb-ı Âlî binasına doğru yürüyen ve ellerinde ıslahatların bir an evvel hayata geçirilmesine dair dilekçeler bulunan Ermeni topluluk, Bâb-ı Âlî binasına girmek istedi. Buna izin verilmeyince askerlere aralarında çatışmalar çıktı. Orada çıkan çatışma kısa süre içinde Müslüman ahalinin de tepkisiyle civar bölgelere yayılmış ve İstanbul'da Ermenilerle Müslümanlar arasında birkaç ay süren olaylar yaşanmıştı (Güllü, 2015, s. 253-254).

"Bâb-ı Âlî Nümayişi"nin etkileri sadece İstanbul'la sınırlı kalmadı. İstanbul'da yaşanan hadiselerle, aynı tarihlerde ve kısa süre sonrasında Anadolu'nun birçok bölgesinde Ermeni komitecileri tarafından başlatılan isyan hareketleri ile karşılaşıldı. Bunlardan biri, 1896 yılında Van'da yaşandı. En önemlisi Taşnaklar, 26 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası'na bir baskın düzenlediler. Baskın sonrası İstanbul'da birkaç gün sürecek olan Ermeni-Müslüman çatışmaları yaşandı. Bu olay sonrası bir süre çatışmalar durdurulsa da 1904'te Sasun'da yeni bir isyan çıkarıldı. Taşnak komitesinin bu tarihlerdeki en ciddi faaliyeti ise Sultan II. Abdülhamit'e yapılan suikast idi. Suikast 21 Temmuz 1905 Cuma günü, cuma namazı çıkışı gerçekleşecekti. Bunun için Ermeni ihtilalciler, Viyana'dan özel olarak bir fayton getirmişler ve bu faytona yerleştirilen bombaları, Sultan geçerken patlatacaklardı. Fakat Sultan II. Abdülhamit'in şeyhülislamla konuşmaya dalması, bu suikasttan kurtulmasını sağladı (Gürün, 2005, s. 235-241).

8.4. II. Meşrutiyet Döneminde Ermeniler

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı, bütün Osmanlı tebaasını sevince boğdu. Müslim-gayrimüslim herkes, anayasanın sağlayacağı özgürlükten yararlanmak istiyordu. Zaten II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde bütün gruplar, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnak komitesi birlikte hareket etmiş, ciddi bir güç birlikteliği oluşturmuşlardı. Genellikle ülkede bir özgürlük ve kardeşlik havası egemen idi (Güllü, 2015, s. 375-376).

II. Meşrutiyet, birçok bölgede farklı dinlerden temsilcilerin katıldığı törenlerle kutlanıyordu. Ayrıca hükümet tüm siyasi tutuklu, mülteci ve sürgünler için genel af ilan etmişti. Ancak bu sevinç ve birliktelik kısa sürdü. İlk önce seçimlerde anlaşmazlıklar çıktı. Daha sonra, 1909 yılında Adana'da yaşanan olaylarla devam etti. Adana'da 9 Nisan 1909 Cuma günü İsfendiyar ve Rahim isimli iki Müslümanın, Ohannes isimli bir Ermeni tarafından öldürülmesi üzerine başlayan olaylar bir anda çevre köy ve kasabalara da yayılarak il genelinde büyük bir kargaşaya sebep oldu. Olaylar, 27 Nisan'a kadar sürdü. Sonunda Osmanlı Devleti, Divan-ı Harp Mahkemesi'ni kurdu. Mahkeme, 9'u Müslüman 6'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 15 kişi idama ve 6 kişi de 15 yıl küreğe konulmaya mahkum oldular. Çok geçmeden cezalar infaz edildi (Karacakaya, 2005, s. 86-124).

Birinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte yaşanan en önemli hadiselerden birisi de yine Ermeni ıslahatları idi. Bu dönemde Ermeni ıslahatlarının hayata geçirilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı uygulayan devletlerden biri de Almanya idi. Ermeniler, kendilerine yönelik ıslahatların İstanbul'daki Alman ve Rus sefarethaneleri öncülüğünde sürdürülmesini ve ıslahatların Avrupalı bir müfettiş gözetiminde sürdürülmesini istiyorlardı. 1913 yılı başlarından itibaren sürdürülen görüşmeler sonucunda, 8 Şubat 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa ile Rusya'nın İstanbul Sefiri Constantin Goulkevitch arasında Doğu Anadolu vilayetlerinde yapılacak ıslahata dair Yeniköy Antlaşması imzalandı. Antlaşma imzalandıktan üç gün sonra (11 Şubat günü) kamuoyuna açıklandı. Antlaşmaya göre Osmanlı Hükümeti, Avrupalı devletlere müracaat ederek ıslahat için iki yabancı müfettiş isteyecek ve bu müfettişleri Doğu Anadolu'da iki ayrı vilayette görevlendirecekti. Müfettişler, adli ve idari birimler ile polis ve jandarma kuvvetlerini denetleyeceklerdi. Bu müfettişler on yıl görev yapacaklardı. Ne var ki kısa süre sonra Birinci Dünya Savaşı patlak verdi ve bu ıslahat girişimleri yarım kaldı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti ıslahat projesini iptal etti (Güllü, 2015, s. 445-451).

İlk İstanbul Ermeni Patriği olarak kabul edilen Bursa Ermenileri Başpiskoposu Hovagim

(Kaynak: Güllü, 2015, s. 666)

8.5. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Ermeniler, yeniden hareketlendiler. Özellikle Rusya'nın savaşa girmesi, Ermenileri ümitlendirdi. Zaten Rusya'nın egemenliğinde bulunan ve Ermenilerin en üst dinî makamı olan Eçmiyazin Katoğikosluğu savaş sırasında açıktan Ermeni-Rus ittifakı yapılması lehinde faaliyetler yürütüyordu. Öyle ki Katoğikos V. Kevork, 1914 yılında savaş hazırlıklarının sürdüğü bir sırada, Rus Çarı II. Nikola tarafından kabul töreninde "Ermenilerin kurtuluşunun Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Rusların himayesinde kurulacak bir Ermenistan Devleti ile mümkün olabileceğini" ifade etmişti. Bunun anlamı, Rusya Doğu Anadolu'ya girerse Ermeni çeteler, Rusların yanında yer alacak ve hatta öncü kuvvet olacaklardı. Böylece Osmanlı Ermenilerinin manen bağlı olduğu en yüksek dinî makam, savaşta Ermenilerin Rusların yanında yer alması gerektiğini açıktan söylüyordu. Bununla birlikte hem Rusya Ermenileri hem de Türkiye Ermenileri arasında, özellikle Taşnaksutyun Partisi'nin teşvikleriyle, Rus Ordusu'na destek için gönüllü birlikleri kurulmaya başlandı (Güllü, 2015, s. 456-457).

Gerçekten, Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilanından sonra Doğu Anadolu'ya yönelik bir askerî hareket başlattı ve Ermeni çeteleri, öncü birlikler halinde görev yaptılar. Bu hareket sırasında Ermeni çeteler, Van ve Bitlis'te Müslümanlara karşı katliamlar gerçekleştirdiler. Mesela, Ermeni çeteler, 2 Mart 1915'te Van'da katliamlara giriştiler. Bu katliamda Müslümanlar, 27 şehit ve 27 yaralı verdiler. Ayrıca, Van vilayetinin Mahmudiye kazasına bağlı Merkühü (Mir-Gehi) ve İştucu köylerine yönelik saldırılarda, normal olarak 48 erkek ve 18 kadın öldürülürken, 4 kadın da ırzına geçilerek öldürüldü. Hatta köyler yakıldı (Budak, 2007, s. 113-114).

Ermeni çetelerin bu eylemleri üzerine Osmanlı Devleti, Ermeni ileri gelenlerini uyardı. Talat Paşa, Erzurum Milletvekili Vartkes Efendi ve Taşnak Komitesinin tanınmış üyelerine, Harbiye Nazırı Enver Paşa da Ermeni Patriği'ne, Ermenilerin bu hareketleri devam ederse şiddetli tedbirler alacaklarını bildirdi. Buna rağmen Vahan Papazyan, Karakin Pastırmacıyan ve Viramyan gibi Ermeni kökenli Osmanlı milletvekilleri, Kafkasya'ya geçerek Osmanlı Ordusu'na karşı savaşmaya başladılar. Durumun ciddiyetini anlayan Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı 27 Şubat 1915'te askerî birliklere gönderdiği bir talimatta, Ermenilerin bir ihtilal hazırlığı içinde olduklarından bahisle ordudaki Ermeni askerlerin silahlı hizmette kullanılmaması ve her yerde uyanık olunması istendi (Sarıay, 2007, s.132-133).

Hal böyle iken, Ermeniler, 20 Nisan 1915'te Van'da isyan ettiler. Van'da başlayan Ermeni isyanı, Osmanlı Hükûmeti'ni artık daha ciddi tedbirler almaya sevk etti (Gürün, 2005, s. 307). O sıralar, Osmanlı Devleti, Çanakkale Cephesi'nde İtilaf devletlerine karşı savaşmaktaydı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 24 Nisan 1915'te, bir genelge yayımladı. Bu genelgede, Hıncak, Taşnak ve benzeri ihtilalci Ermeni komitelerinin kapatılması ve önde gelenlerinin tutuklanmasını istendi. Bu talimat üzerine öncelikle İstanbul'da 235 Ermeni ihtilalci tutuklandı 26 Nisan'da da Başkumandanlığın birliklere yolladığı aynı anlamdaki bir genelgeyle, elebaşların askerî mahkemelere sevkî ile suçluların cezalandırılması istenecekti. Tutuklananların bir kısmı Haydarpaşa'dan trenle Ankara'nın Ayaş ilçesine ve Çankırı'ya gönderilerek, oralara yerleştirildiler. Bir süre sonra bu kişilerden 35 kişi suçsuz bulunarak serbest bırakılırken bir kısmı da İzmit, İzmir, Eskişehir, Kütahya ve Bursa gibi yerlerde ikamet etmek üzere gönderildiler. Bu kişilerden ünlü müzisyen Vartabet Gomidas

suçsuz bulunmuş ve İstanbul'a dönmesine izin verilmişti. Suçlu görülenlerden 25 kişi Ankara ve Ayaş hapishanelerine konulmuş, 57 kişi de Suriye'nin Zor bölgesine gönderilmişti (Sarinay, 2008, s. 41-51).

Bu gelişmeler olurken Van'daki isyan da devam ediyordu. Bir süre sonra Rus kuvvetleri bölgedeki Osmanlı Ermenilerinin öncülüğünde Van'a girmiş ve 17 Mayıs 1915'te Türk kuvvetleri Van'ı terk etmek zorunda kalmıştı. Türk mahalleleri Ermeniler tarafından yakılıp yıkıldıktan ve şehirdeki binlerce Müslüman katledildikten sonra, şehir yine Ermeniler tarafından Rus kuvvetlerine teslim edildi.

Doğu Anadolu'da Ermenilerin Ruslara güvenerek katliamlara girişmesi, Osmanlı Devleti'ni bazı tedbirler almaya sevk etti. Osmanlı Başkumandanlığı tarafından, 2 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Talat Bey'e yollanan bir yazıda; Van ve çevresinde bulunan Ermenilerin isyanlara devam etmek için toplu ve hazır halde buldukları belirtildikten sonra, bu Ermenileri aileleriyle birlikte ya Rus sınırları içine ya da Anadolu içlerine göndermenin, yerlerine de Müslümanların yerleştirilmesinin uygun olacağı belirtildi (Güllü, 2015, s. 462-464). Sevkiyât kararının ilk işareti sayılan bu yazı ile Başkumandanlık Vekâleti, Ermenilerin isyan çıkaramayacak şekilde dağıtılmalarını istiyordu. Sonunda Osmanlı Devleti, 27 Mayıs 1915 tarihinde "seferde hükûmetin çalışmalarına karşı gelenlerin için ordu tarafından alınacak tedbirlere ilişkin geçici kanunu" çıkarttı ve bu kanun 1 Haziran günü Takvîm-i Vekayî'de (resmî gazete) yayımlanarak yürürlüğe girdi. Dikkat çekicidir ki kanunda tehcir kavramı kullanılmamakta ve daha ziyade "sevk ve iskan" denmektedir. Bununla yetinmeyen Osmanlı Hükûmeti, 30 Mayıs 1915'te sözkonusu kanunun uygulamasıyla ilgili yeni bir karar aldı. Buna göre sevk edilecek Ermenilerin sevk bölgelerine rahatlıkla gönderilmesi sağlanacaktı. Ayrıca yiyecekleri temin edileceği gibi ekonomik durumlarına göre kendilerine emlak ve arazi verilecek; çiftçi ve zanaatkarlara alet ve tohum, ihtiyaç sahiplerine de evler tahsis edilecekti. Hatta, tanışınır mallare kendilerine verilecek, taşınmaz mallarının bedel veya kiralari sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarına emanete alınacaktı. Son olarak talimatname hazırlanıp komisyonlar kurulacaktı. Nitekim, 10 Haziran'da talimatname hazırlanarak Emlak-ı Metruke Komisyonları oluşturuldu (Osmanlı Belgelerinde..., 1995, s. 30-32; Sarinay, 2007, s. 216-217; Atnur, 2019, s. 26-27).

Bu kanuna göre, ilk başta, Osmanlı 3. Ordu hareket alanı olan Doğu Anadolu Kafkas ve İran içinde kalan Erzurum, Bitlis, Van ile 4. Ordu'nun yakın olan Mersin ve İskenderun bölgeleri Ermenileri sevk edileceklerdi. Ancak, Çanakkale muharebeleri sırasında, İtilaf donanmasının Boğazları saldırısı ile Karadeniz'de Rus bombardımanı sevk tabii bölgelerin genişletilmesine sebep oldu. Bunun üzerine sevk kararı, Adana, Ankara, Bursa, Antep, Aydın, Bolu, Bursa, Samsun, Çanakkale, Konya, Kütahya, Elaziz, Maraş, Niğde, Sivas, Trabzon, Antep, Urfa ve Van şehirlerine uygulanmaya başlandı. Adı geçen şehirlerde yaşayan Ermeniler, Halep, Rakka, Deyr-i Zor, Kerek, Havran, Musul, Diyarbekir ve Cizre'ye sevk edildiler (Sarinay, 2007, s. 215-219; Atnur, 2019, s. 27-28).

Diğer taraftan Osmanlı idaresinin aldığı sevk ve iskân kararı bütün Ermenileri kapsamamaktadır. Bazı bölgelerdeki Ermeniler, sevkiyât dışı bırakılmıştı. Amaç komitelerle ilişkisi olan ve buldukları bölgede yeni bir kargaşa çıkmasına sebep olabilecek kişilerin buralardan uzaklaştırılmasıydı. Bu kişiler şunlardı (Çiçek, 2005, s. 98-100):

a) Hasta ve âmâlar

b) Katolik ve Protestan mezhebinden olanlar,

c) Askerler ve aileleriyle, memurlar, tüccarlar, bazı amele ve ustalar, resmî makamlarda görev yapan bazı kişiler, öğretmenler ve yakınları.

Bu kanun, sadece Ermenileri değil Hristiyanlardan Rum, Gürcü, Süryanî ve Keldanîler; Yahudiler; Müslümanlardan Arap, Arnavut, Boşnak, Çingene, Çerkez, Kürt, Laz ve bazı Türkler de buldukları yerlerden başka bölgelere sevk ve iskâna tabii tutuldular. Kısacası kanunun uygulanmasında sevk ve iskâna tabii tutulacak grupların etnik kimlikleri değil, savaş bölgelerinde askerî güçlerle herhangi bir şekilde karşı karşıya gelip gelmemeleri dikkate alınmıştı (Beyoğlu, 2004, s. 31-52).

Ancak, Türk ve Ermeni/soykırım tezini savunan tarihçiler, sevke tabii olan Ermenileri sayısını farklı vermektedirler. Genellikle Ermeni tarihçiler ile onları destekleyenler, 600.000 ila 1.500.000 Ermeni'nin göç etmek zorunda kaldığını ve bunun da 630.000 ila 1.500.000 kadarının öldürüldüğünü iddia etmektedirler. Onlara göre bu durum, "soykırım" idi (Lewy, 2011, s. 367-375). Oysa 1914 yılı Osmanlı nüfus istatistiğine göre bütün Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin nüfusu, 1.300.000 idi. Türk tarihçilerinden Yusuf Halaçoğlu ise tehcir edilen Ermeniler için 438.758, ölenler için ise en fazla 300.000 rakamını vermektedir (Halaçoğlu, 2001, s. 76-77). Büyükelçi Kamuran Gürün, 1970 sonrası Ermeni meselesine ilişkin ilk kitabın yazarı olarak, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'nın 7 Aralık 1916 tarihli raporuna dayanarak 702.900 Ermeni tehcir edildiğini söylemektedir. Fakat Ermeni ölümleri için, Halaçoğlu gibi 300.000 sayısını kullanmaktadır (Gürün, 1988, s. 290).

Fakat, tehcir sırasında birtakım olumsuz uygulamalar görüldü. Bunda, salgın hastalıkların yanı sıra asker kaçakları, yerel halk, bazı devlet görevlileri ve özellikle aşiretlerin saldırılarının payı büyüktü. Özellikle yerel Kürt aşiretlerinin saldırıları dikkat çekiciydi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, bazı suçluları ve bazı suç işleyen memurları cezalandırmak için Divan-ı Harplerin kurulmasını sağladı. Bu mahkemelere sevki gerçekleştirmek için de soruşturma komisyonu niteliğinde üç heyet oluşturuldu. 1916'ta kurulan bu heyetlerin çalışmaları sonunda, 1.673 kişi çeşitli cezalara çarptırıldı. Bu cezalar içinde 67 adet idam cezası olup, 2 kişi idam edildi (Sarıay, 2007, s. 222-223).

8.6. Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeniler ve Ermeni Sorunu

Bu mütareke, Osmanlı Devleti için adeta sonun başlangıcıydı. Ülke, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti. Söz konusu işgal sürecinde, İtilaf Devletleri'nin en büyük yardımcıları, Rumlar ve Ermeniler idi. Osmanlı Devleti ise mütarekenin imzalanmasının üzerinden bir buçuk ay geçtikten sonra 18 Aralık 1918'de, sevke tabi tutulanların eski yerlerine dönüşünü amaçlayan bir "Geri Dönüş Kararnamesi"ni yayımladı. Bu kararname, sadece Ermenileri değil, Rumlar, Araplar vs. gibi daha önce yerleri değiştirilmiş olan bütün grupları kapsıyordu. Ayrıca geri dönen Ermenilerin dönüşleri için gerekli masraflar da Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktı (Halaçoğlu, 2001, s. 82-84).

Diğer taraftan, Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler, Osmanlı Devleti'ne baskı uygulayarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan "sevk ve iskân kanunu" kararını alanların ve bu kararı uygulayanların – yani İttihatçıların - tutuklanmalarını istiyorlardı. Ancak bütün aramalara rağmen İttihatçıları Ermeni sevkiyâtı esnasında katliam yapmakla suçlayabilecek hiçbir belgeye rastlanmadı (Ata, 2005, s. 68-70).

Aralık 1918'te Ermenilerin sevkiyle ilgili adliye ve dahiliye memurlarından oluşan komisyonlar kuruldu. Ocak 1919'da ise Divan-ı Harp Mahkemeleri oluşturuldu. Bu mahkemelerin en önemlilerinden biri de İstanbul Divan-ı Harbi idi. Çünkü diğer bölgelerde suçlu görülen birçok kişi de İstanbul'a gönderilerek orada yargılanmışlardı. Bu mahkemede "Ermeni mallarına el koyma", "karaborsacılık yapma", "adam öldürme" ve "katliam" gibi suçlamalarla birçok kişi yargılanacaktı. Birçok Ermeni ve diğer gayrimüslim unsurların da görev yaptığı bu mahkemenin baktığı en önemli davalar "Yozgat Tehcir ve Taktik Davası", "Trabzon Tehciri Davası", "İttihat ve Terakki Mensuplarının Yargılanması", "Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in Yargılanması" ve ülkenin değişik bazı bölgelerindeki Ermeni sevkiyâtı ile ilgili davalardır.

Unutulmamalıdır ki bu yargılamalar, Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf işgali devrinde yapılmış siyasi nitelikli yargılamalardır. Yine bu mahkemeler sayesinde Ermeni ve Rumların yalan-yanlış iftiralari öncülüğünde delilsiz yargılamalar yapıldı. Dolayısıyla bu yargılamalar, sadece bir sevk ve iskan eyleminin sorumlularını değil "bir devrin topyekun yargılaması"na dönüştü. Bu mahkemedeki yargılamalar sonucunda Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Erzincan'da otelcilik yapan Hafız Abdullah Avni Bey isimli üç kişi idam edildiler. Toplam 16 kişiye verilen idam cezası, sadece bu 3 kişiye uygulanmıştı. Yargılananlar arasından birçok kişi de başta hapis cezası olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. Bu yargılamalar sırasında yapılan adli haksızlıklar, İtilaf kuvvetleri yetkililerinin birçoğu tarafından da kabul edilmiştir (Ata, 2007, s. 321-345; Bakar, 2009, s. 212-216).

Diğer taraftan gerek Ermeni Patrikhanesi gerekse de Ermenilerin çoğu, Millî Mücadele'nin karşıtı konumundaydı. Millî Mücadele kazanıldıktan ve Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Ermenilerden düşmanla iş birliği yapanlar, Türkiye'yi terk ettiler (Güllü, 2009, s. 575-605). Bunun dışında kalan Ermeniler, Lozan Antlaşması ile dinî bir azınlık olarak Türkiye'de yaşamaya devam ettiler (Güllü, 2015, s. 569-572).

Bölüm Özeti

- Ermeniler, Fatih Sultan Mehmet devrinde teşekkül ettirilen Osmanlı millet sistemi içinde Ermeni Patrikhanesi'nin idari ve dinî sorumluluğu altında yaşıyorlardı. Ne var ki 19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin birçok gayrimüslim topluluğunda olduğu gibi Ermeniler de Fransız İhtilali'nin milliyetçi ve liberal fikirlerinden etkilendiler. Bunun sonucunda, Tanzimat ve Islahat fermanlarının etkisiyle 1863'te Ermeni Milleti Nizamnamesi'ni elde ettiler.
- 1878 tarihli Berlin Kongresi ile birlikte uluslararası nitelik kazanan Ermeni meselesi, giderek İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma yolunda bir araç haline geldi. Bundan cesaret alan Ermeniler, 1890 yıllarda hem isyanlar çıkarttılar ve hem de Sultan II. Abdülhamid'e suikast düzenlediler. II. Meşrutiyet ilan edilince İttihatçılarla iş birliğine giden Ermeni gruplar, çok geçmeden anlaşmazlıklara düştüler.
- Birinci Dünya Savaşı, Ermeni meselesinin dönüm noktasıydı. Kasım 1914'te Rusların Doğu Anadolu hareketinde öncü kuvvet olan Ermeni birlikleri, bölgenin Müslüman halkına karşı katliamlara giriştiler. Osmanlı devlet yöneticilerinin uyarılarına aldırmayan Ermeni ihtilalci gruplar, Nisan 1915'te Van'da ayaklandılar. Üstelik o sırada Osmanlı Devleti, Çanakkale Cephesi'nde İtilaf Devletleri ile savaşmaktaydı.

- 24 Nisan 1915'te 245 ihtilalciyi gözaltına alan ve Ayaş ile Çankırı'ya gönderen Osmanlı Devleti, kısa süre sonra 27 Mayıs 1915'te, Sevk ve İskan Kanunu'nu çıkardı ve Ermenileri, cephe gerisi bölgelere göndermeye başladı. Yaklaşık bir yıl süren bu sevk işlemi, 1916 yılında sona erdi.
- Aralık 1918'de ise geri dönüş kararnamesi çıkartıldı. Ardından bu sevkten sorumlu tutulanların yargılanmaları için bir taraftan Meclis-i Mebusan'da soruşturma komisyonları kuruldu, diğer taraftan da Divan-ı Harpler oluşturuldu. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması, iş birlikçi Ermenilerin ülke dışına gitmesine geri kalanların da Türkiye'de bir dinî azınlık olarak yaşamalarına sebep oldu.
- Ana hatlarıyla anlattığımız Ermeni meselesinde öğrenilecek ilk şey, Ermenilerin Avrupalı devletlerin Türkiye siyasetinin birer aracı olmaları iken ikincisi ise yüzyıllardır vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleridir. İşte "Ermeni tehciri" bu gelişmelerden sonra bir "savaş tedbiri" olarak uygulanmıştır. Kaldı ki Osmanlı Devleti, bu süreçte suiistimalde bulunanları daha savaş içinde yargılamış ve 1.673 kişiyi çeşitli cezalara çarptırmıştır. Bu husus bile Osmanlı Devleti'ne yöneltilen "soykırım" iddiasının geçersizliğini ortaya koymaktadır.
- Bugün ise Ermeni meselesi, uluslararası alanda yine aynı devletler tarafından Türkiye karşıtı siyasetlerinin aracı konumundadır. Diğer taraftan sözde "Ermeni soykırımı", diaspora Ermenileri için bir millî kimlik meselesidir. Bundan dolayı bugün Ermeni meselesi, tarihi değil siyasi bir meseledir.

Kaynakça

- Artinian, V. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863* (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Ata, F. (2005). *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Atnur, İ. E. (2019). *Tehcirin Ardından -Meseleler, Uygulamalar-*. Ankara: Hitapevi.
- Aydın, M. (2008). Ermeni Soykırımı Senaryosunun İlk Denemesi. M. Aydın (Yay. Haz.), *Yapay Sorun "Ermeni Meselesi"* içinde (s. 25-41). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları.
- Aydın, M. (2009). *Belgelerle Ermeni Soykırımı Senaryosu*. İstanbul: Togan Yayıncılık.
- Bakar, B. (2009) *Ermeni Tehciri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Beyoğlu, S. (2004). Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve I. Dünya Savaşı'nda Arap Tehciri. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (11), 31-52. İstanbul.
- Budak, M. (2007). Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Çetelerin Müslüman Kıyımları. B. Bakar, N. Öztürk, S. Beyoğlu (Ed.), *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu* içinde (s. 109-128). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çiçek, K. (2005). *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eraslan, C. (2001). Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler. *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (Bildiriler, 24-25 Mayıs 2001)* içinde (s. 77-105). İstanbul.
- Eraslan, C. (2007). II. Meşrutiyet Döneminde Doğu Anadolu'nun Sosyal Yapısı Üzerine Bazı Notlar. Bülent Bakar, Necdet Öztürk ve Süleyman Beyoğlu (Ed.), *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu* içinde (s. 86-107). İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Göyünç, N. (1983). *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*. İstanbul: Gültepe Yayınları.
- Güllü, R. E. (2009). Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVI(75), 575-604.
- Güllü, R. E. (2015). *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gürün, K. (2005). *Ermeni Dosyası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karacakaya, R. (2005). *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Kenanoğlu, M. (2007). *Osmanlı Millet Sistemi – Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Küçük, C. (1986). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Lewy, G. (2011). *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?, Çarpıtılan -Değiştirilen Tarih-* (2. bs.) (C. Elitez, Çev). İstanbul: Timaş Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde... (1995). *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Sarınay, Y. (2007). 24 Nisan 1915 Genelgesi ve İstanbul'da Tutuklanan Ermeni Komitecileri. B. Bakar, N. Öztürk ve S. Beyoğlu (Ed.), *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu* içinde (s.129-146). İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

Sarınay, Y. (2007). Sevk ve İskan. H. Özdemir (Ed.), *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleler* içinde (s. 211-233). Ankara: TBMM Yayınları.

Sarınay, Y. (2008). Ermeni Tutuklamaları ve 24 Nisan Gerçeği. M. Aydın (Yay. Haz.), *Yapay Sorun "Ermeni Meselesi"* içinde (s. 41-51). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları.

Uras, E. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Ünite Soruları

Soru-1 :

Ermeniler için kullanılan "tebaa-i sadıka" deyimi ilk olarak hangi olay sonrası dile getirilmiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Osmanlı Devleti'nin kuruluşu
- (B) Ermeni Patrikhanesi'nin kuruluşu
- (C) 1821 Yunan İsyanı
- (D) Tanzimat Fermanı
- (E) Islahat Fermanı

Cevap-1 :

1821 Yunan İsyanı

Soru-2 :

Osmanlı Devleti'nde Ermeni sorunu ilk kez hangi antlaşma metninde yer almıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Karlofça Antlaşması
- (B) Berlin Antlaşması
- (C) Edirne Antlaşması
- (D) Sevr Antlaşması
- (E) Lozan Antlaşması

Cevap-2 :

Soru-3 :

Özellikle Rusya'daki kimi Ermeni gruplarının bir araya gelmesi sonucu oluşturduğu için federasyon anlamına gelen bir isimle 1890 yılında Tiflis'te kurulan Ermeni komitesi hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Okulsevenler
- (B) Kara Haç
- (C) Anavatan Müdafileri
- (D) Hınçak
- (E) Taşnak

Cevap-3 :

Taşnak

Soru-4 :

Aşağıdakilerden hangisi 19. yüzyılda Ermeniler tarafından kurulan cemiyetlerden değildir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Hınçak
- (B) Taşnak
- (C) Kordos
- (D) Araratlı
- (E) Kara Haç

Cevap-4 :

Kordos

Soru-5 :

Ermeni Milleti Nizamnamesi hangi tarihte yürürlüğe girmiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) 1830
- (B) 1839
- (C) 1856
- (D) 1863
- (E) 1878

Cevap-5 :

1863

Soru-6 :

Aşağıdakilerden hangisi 19. yüzyılda başlayan Osmanlı toplumsal düzenindeki bozulmanın nedenleri arasında sayılamaz?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Avrupalı misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri
- (B) Ülkedeki gayrimüslim tebaanın çoğunlukla ticari ilişkiler sebebiyle batı ile daha yakın münasebette bulunması dolayısıyla gayrimüslimler arasında batı sistemine duyulmaya başlanan ilgi
- (C) Avrupa'da gelişen milliyetçilik anlayışının Osmanlı ülkesine de yansması
- (D) Osmanlı Devleti'nin eski gücünü sürdüremeyerek özellikle Avrupalı devletlerin baskıları sonucu, onların birçok talebini kabul etmek zorunda kalması
- (E) Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim cemaatlerin idaresinde millet sistemini uygulaması

Cevap-6 :

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim cemaatlerin idaresinde millet sistemini uygulaması

Soru-7 :

Aşağıdakilerden hangisi Ermenilere yönelik batılı müdahalelerin ve misyonerlik faaliyetlerinin sonuçları arasında sayılabilir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşmasını sağlamaları
- (B) Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasını sağlamaları
- (C) Bazı Avrupalı devletlerin Osmanlı Ermenilerinden bir bölümünün hamisi haline gelmeleri
- (D) Misyonerlerin Osmanlı Devleti adına hareket etmeleri
- (E) Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne tabi hale gelmesini sağlamaları

Cevap-7 :

Bazı Avrupalı devletlerin Osmanlı Ermenilerinden bir bölümünün hamisi haline gelmeleri

Soru-8 :

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Doğu Anadolu'da yapılacak Ermeni ıslahatları ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan antlaşma hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Ayastefanos Antlaşması
- (B) Yeniköy Antlaşması
- (C) Edirne Antlaşması
- (D) İstanbul Antlaşması
- (E) Lozan Antlaşması

Cevap-8 :

Soru-9 :

27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan “Sevk ve İskân Kanunu”na göre, buldukları bölgelerden savaş bölgelerinden uzak yerlere nakledilecek olan ahalinin tespitinde dikkat edilecek olan en önemli husus hangisiydi?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Savaş bölgelerinde askerî güçlerle herhangi bir şekilde karşı karşıya gelenler ve gelme ihtimali olanlar bu uygulamaya tabi olacaktı.
- (B) Türkler dışındaki herkes gönderilecekti.
- (C) Tüm Ermeniler tespit edilerek, bölgelerinden uzaklaştırılacaklardı.
- (D) Herhangi bir kritere bağlı olmadan askerler istedikleri herkesi gönderebileceklerdi.
- (E) Sadece gitmek isteyenler gönderilecekti.

Cevap-9 :

Savaş bölgelerinde askerî güçlerle herhangi bir şekilde karşı karşıya gelenler ve gelme ihtimali olanlar bu uygulamaya tabi olacaktı.

Soru-10 :

27 Mayıs 1915 tarihli “Sevk ve İskân Kanunu”nun çıkarılmasına neden olan olay aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Rusların, Ermenilerin Doğu Anadolu'dan çıkarılmalarını istemeleri
- (B) 1915 Van Ermeni İsyanı
- (C) Rusya'daki Bolşevik Devrimi
- (D) Şerif Hüseyin Ayaklanması
- (E) Mondros Mütarekesi'nin imzalanması

Cevap-10 :

1915 Van Ermeni İsyanı

9. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ - 1

Giriş

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi sonun başlangıcıydı. Savaş öncesinde Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Rusya ve hatta eski tebaa Yunanistan'a bile ittifak teklifinde bulunmuşsa da kabul görmemişti. Bunun sebebi savaş içindeki siyasi gelişmelerle anlaşıldı. Çünkü, İngiltere ve Fransa 1916 tarihli Sykes-Picot gizli anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Arap toprakları ile Anadolu'nun büyük bir kısmını aralarında paylaşmışlardı. Bu paylaşımına daha sonra Rusya'da katıldı. Ne talih ki bu planlar, 1917'de Rusya'daki patlak veren ihtilalden sonra Bolşevikler tarafından ifşa edildi. Bu tarihten sonra Enver Paşa başta olmak üzere bazı Osmanlı devlet adamları, İstanbul ve Anadolu'nun işgali durumunda neler yapılacağını düşünmeye başladılar. Bu amaçla, Enver Paşa, bir taraftan Kafkasya'daki Osmanlı askerî varlığını güçlendirirken diğer taraftan Anadolu'nun değişik yerlerinde gizil silah depoları oluşturdu. Nitekim bu işin değeri, Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgallere karşı direniş sürecinde anlaşıldı. İşte Mondros Mütarekesi, Müdafaa-i Hukuk ve benzeri adları alan bu direniş örgütlerinin hazırlık devresi idi. Aynı zamanda bu dönem, işgale karşı siyaseten değil silahlı mücadelenin gerekliliğini ortaya çıkardı. Zaten bu anlayışın mümtaz temsilcilerinden biri ise Mustafa Kemal Paşa idi. Nitekim onu bu mücadelenin liderliğine götüren dönem de Mondros Mütarekesi devri idi.

9.1. Mütareke Dönemi (Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in İşgaline Kadar)

9.1.1. Wilson İlkeleri ve Mağlup Devletler Mütarekeleri

Wilson İlkeleri, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de, ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada açıkladığı *14 Nokta*'dan- meydana gelmektedir. Bu ilkeler, yaklaşık üç yıldır devam etmekte olan I. Dünya Savaşı'nda yorulan İtilaf ve İttifak devletlerine sunulan ideal barışın-yeni uluslararası düzenin- esasları idi. En önemli ilkeler şunlardı (Armaoğlu, 1984, s. 138-139; Kaymaz, 2007, s. 150):

1. Barış antlaşmaları açık olarak yapılmalı ve açık diplomasi esas olmalıdır (madde 1).
2. Karasuları dışında denizlerde özel durumlar dışında savaşta ve barışta tam serbestlik sağlanmalıdır (madde 2).
3. Bütün ekonomik engeller kaldırılmalı ve ticaret serbest olmalıdır (madde 3).
4. Devletlerin silahlanmasının azaltılması için karşılıklı yeterli güvenceler verilmelidir (madde 4).
5. Osmanlı Devleti'nde Türklerin çoğunluk halinde yaşadıkları yerlerde Türk egemenliği güvence altına alınmalıdır. Türkler dışındaki toplulukların serbestçe gelişme imkanları sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı uluslararası güvenceler altında bütün gemilere ve ticarete sürekli açık hale getirilmelidir (madde12).
6. Özel antlaşmalarla bütün devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak güvenceye alacak uluslararası bir örgüt kurulmalıdır (madde 14).

Görülüyor ki Başkan Wilson, I. Dünya Savaşı sonrasında, ortaya attığı liberal ve kolektif güvenliği ön plana alan ilkeleri çerçevesinde yeni bir uluslararası düzenin kurulmasını istiyordu. Ne var ki Wilson, Barış Konferansı için Paris'e gidince, uluslararası siyasi gerçeklerin hiç de düşündüğü gibi olmadığını anladı. Çünkü Avrupalı devletler, eski diplomasi metotları içinde siyaset yapmaktan vazgeçecek gibi görünmüyorlardı. Onlar ilk andan itibaren Wilson ilkelerini değiştirmeden kabul etmeyeceklerini ortaya koydular (Macmillan, 2004, s. 21-26). Ayrıca Wilson, özgürleştirici ve barışçı self determinasyon ilkesinin Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Ermeni, Rum, Kürt, Arap ve Yahudi gibi toplulukların çakışan siyasi projelerini gerçekleştirmek için kıyasıya mücadele ettiklerine şahit oldu. Sözün kısası Wilson, Paris'te çok farklı siyasi manzara ile karşılaştı. Bu yüzden sadece Şubat 1919'da Milletler Cemiyeti'ni kurabildi. Sonunda, 28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Antlaşması'ndan sonra Paris'ten ayrıldı (Armaoğlu, 1984, s. 145-148).

İşte Wilson'un bu ilkeleri 1918 sonbaharında Almanya dâhil bütün İttifak devletlerini cesaretlendirdi ve mütareke istemeye sevk etti. İlk mütareke, Bulgaristan tarafından 29 Eylül 1918'de Selanik'te imza edildi (Selanik Mütarekesi). Avusturya-Macaristan ise Çek, Macar, Sırp-Hırvat ve Slovenlerin bağımsızlıklarını ilan süreci içinde 3 Kasım 1918'de, Villa Gusti'de İtalyanlarla mütareke imzaladı (Villa Gusti Mütarekesi). Sonunda

Almanya, 11 Kasım'da mütarekeyi imzaladı. Bunda, 9 Kasım'da Berlin'de patlak veren sosyalist ayaklanması ile II. Wilhelm'in tahttan çekilmesinin payı büyüktü. Bu arada, Almanya Cumhuriyeti ilan edildi (Armaoğlu, 1984, s. 141-143; Uçarol, 2006, s. 595-596). Bu olaylar yaşanırken Osmanlı Devleti, kendi mütarekesini imzalamak zorunda kaldı. O mütareke ise Mondros Mütarekesi idi.

9.1.2. Sonun Başlangıcı: Mondros Mütarekesi

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında dört yıl boyunca devam eden I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran ateşkes antlaşmasıdır. Söz konusu mütareke, Osmanlı Devleti adına Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki bir heyet ile İtilaf Devletleri'ni temsilen Akdeniz Filosu Komutanı İngiliz Amiral Caltrophe arasında 30 Ekim 1918'de imzalandı. Hemen belirtelim ki bu mütarekenin imzalandığı mevki ile imzalandığı mekân çok anlamlıydı. Mondros, Limni adasında bir limandır ve adı geçen ateşkes antlaşması da bu limanda demirlemiş olan Agemennon Zirhlisi'nde imzalanmıştır ki bu zirhli da 18 Mart 1915'te Çanakkale Deniz Muharebesi'nde Osmanlı-Türk topçusu tarafından vurulmuş olup tamir edildikten sonra Osmanlı Devleti'nin bir çeşit teslim antlaşması olan Mondros Mütarekesi'ni imzalandığı mekan olmuştur.

Bilindiği gibi, Makedonya Cephesi'nin çökmesi üzerine Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de Selanik Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmesi Osmanlı Devleti ile müttefiklerine mütareke yolunu açmıştı. Bu amaçla Almanya, 4 Ekim'de, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti 5 Ekim'de ABD aracılığıyla İtilaf Devletleri'nden mütareke istediler. Fakat bu istek kabul görmedi. Ayrı olarak Osmanlı Devleti, 12 Ekim'de, Bern Büyükelçisi Fuad Selim Bey'in İsviçre Hükûmeti aracılığıyla bir kez daha ABD'ye başvurmuş ise de sonuç alamamıştı (Jaeschke, 1964, s. 142-143).

Çok geçmeden Talat Paşa Hükûmeti istifa etmiş ve 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti kurulmuştu. Bu hükûmetin ilk hedefi, 19 Ekim'de açıklanan hükûmet programına göre adil bir barışa ulaşmak için İtilaf Devletleri ile bir an önce mütareke yapılmasını sağlamaktı (Türkgeldi 1948, s. 29; Ayışığı, 2013, s. 192-193). O günlerde, Kutü'l-Amare'de esir düşerek İstanbul Büyükkada'da esaret günleri yaşayan İngiliz Generali Towshend, 15 Ekim'de eskiden tanıdığı Rauf Bey'e yaptığı ziyarette, mütareke görüşmelerinde arabuluculuk yapabileceğini bildirdi (Kocahanoğlu, 2005, s. 37-38). Başka çare kalmadığını düşünen Ahmet İzzet Paşa Towshend'in teklifini kabul etti (Ayışığı, 2013, s. 202). Bunun üzerine General Towshend, 19 Ekim'de İzmir üzerinden Midilli adasına geçerek Amiral Calthorpe ile görüştü. Sonunda İngiliz amirali, 23 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf göndererek mütareke için Türk heyetinin gönderilmesini istedi (Türkgeldi, 1948, s. 29).

Ahmet İzzet Paşa, ilk önce Türk heyeti başkanının Sakallı Nurettin Paşa'nın olmasını teklif etti ise de Sultan Vahdeddin, asker olduğu için reddetti. Kendisi, Damat Ferid Paşa'yı önerdi. Önerilen Damat Ferid Paşa o kadar istekli ve bir o kadar da hayalperest idi ki antlaşma sağlanamazsa, Londra'ya giderek Kral VII. Edward ile görüşeceğini ve onun dostluğu sayesinde mütarekeyi gerçekleştireceğini söyledi. Oysa onu tanıyan Ahmet İzzet Paşa, "bu adam mecnundur, bu gibi önemli bir vazife kendisine nasıl verilebilir?" diyerek Damat Ferid Paşa'nın heyet başkanlığını kabul etmedi. Hatta, ısrar edilirse hükûmet olarak istifa edebileceklerini ilettiler (Türkgeldi, 1987, s. 153-155; Ayışığı, 2013, s. 203-206). Bunun üzerine padişah talebinden vazgeçti. Ancak mütareke görüşmelerine kim giderse gitsin onun esas iki amacı vardı: Birincisi, Osmanlı saltanat ve hanedanı ile hilafet hukukunun korunması, diğeri de bazı eyaletlere siyasi değil idari özerklik verilebileceği idi. Aksi hali, bir ihanet olarak görmekteydi (Türkgeldi, 1987, s. 153). Ayrıca Sultan Vahdeddin, ekim başında özel temsilcisi Rüşdü Bey ve Bogos Nubar Paşa aracılığıyla İsviçre'nin başkenti Bern'deki İngiliz Büyükelçisi Horace Rumbold'a bir barış antlaşması taslağı göndermekten de geri durmadı. Bu taslağa göre Sultan, ilk önce bir Osmanlı-İngiliz ittifakı öneriyor; Hicaz, Suriye, Filistin ve Irak'ta, Mısır'daki gibi Sultan'ın hâkimiyetinde İngiliz idaresi kurulmasını teklif ediyor; diğeri yerlerde Sultan'ın yönetiminin sağlanması, ülkede anayasal reformlar yapılması, İngiliz yardımıyla İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin devrilmesi, Arabistan'da Şerif Hüseyin ile iş birliği yapılması, Midilli ve Sakız gibi Anadolu sahillerine yakın adaların Osmanlı Devleti'ne verilmesi isteniyordu (Kaymaz, 2008, s. 244-245). Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ise az çok tahmin ettiği ya da öğrendiği İtilaf Devletleri-daha doğrusu İngiliz- taleplerini mümkün olduğunca karşılamaya çalışarak "kötünün iyisi" bir mütareke imzalamayı düşünüyordu.

Diğeri taraftan ise İngiltere, Bulgaristan gibi Osmanlı Devleti de savaş dışı kalırsa hangi şartlarda mütareke yapılacağını bir süredir düşünmekteydi. Nitekim Bulgaristan Mütarekesi'nden sonra, 3 Ekim'de İngiltere, Osmanlı Devleti ile mütareke yapılmasını kararlaştırdı. Hazırlanan taslak, 7 Ekim'de Paris'te İtilaf Devletleri başbakanlarının onayına sunuldu. İngiltere, son değişiklikleri yaptıktan mütareke şartlarını 26 Ekim'de Amiral Calthorpe'a gönderdi (Kaymaz, 2008, s. 250-255).

Hüseyin Rauf (Orbay) Bey

(Kaynak: Sitembölükbaşı,
2007, s. 356)

Sonunda Rauf Bey başkanlığındaki Türk heyeti, 26 Ekim akşamı İzmir'den Liverpool kruvazörü ile Limni adasının Mondros limanına geldi ve hemen Agemennon Zırhlısı'na geçti (TİH I, 1992, s. 33; Ayıışığı, 2013, s. 207). 27-30 Ekim tarihleri arasında yapılan müzakereler sonunda Mondros Mütarekesi imzalandı. Mütarekenin ana maddeleri İngiliz taleplerini içermekteydi ve Osmanlı heyeti ile küçük değişiklikler dışında pek fazla varlık gösteremedi.

31 Ekim öğleden sonradan itibaren geçerli olacak Mondros Mütarekesi 25 maddeden meydana gelmekte olup son derece ağır şartlara sahip idi. Ateşkes antlaşmaların önemli maddeleri şunlardır (Türkgeldi, 1948, s. 69-73; TİH I, 1992, s. 42-46):

-Çanakkale ve İstanbul boğazları açılacak ve Karadeniz'e geçiş sağlanacaktır. Çanakkale ve İstanbul Boğaz istihkâmları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecektir (madde 1).

- İtilaf esirleri ile Ermeni tutuklu ve esirleri İstanbul'da toplanarak İtilaf Devletleri'ne teslim edilecektir (madde 4).
- Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması dışında kalan Osmanlı birlikleri terhis edilecektir (madde 5).
- İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır (madde 7).
- Toros tünelleri işgal edilecektir (madde 10).
- Kuzeybatı İran'da (Güney Azerbaycan) ve Güney Kafkasya'da bulunan Osmanlı Askerleri savaş öncesi (1914) sınırlarına çekilmesi şeklinde önceden verilen emir uygulanacaktır (madde 11).
- Hükümet haberleşmesi dışında, bütün telsiz-telgraf ve kabloları İtilaf memurları tarafından denetlenecektir (madde 12).
- Güney Kafkasya demiryolları dâhil bütün demiryollarına İtilaf kontrol subayları yerleştirilecektir. Bu hüküm Batum ile Bakü'nün İtilaf işgali altına alınmasını da içermektedir (madde 15).
- Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak/Mezopotomya ve Kilikya'da bulunan bütün garnizonlar en yakın İtilaf komutanlarına veya Arap temsilcilerine teslim olacaklardır (madde 16).
- Trablus ve Bingazi'deki bütün Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaklardır (madde 17).
- Misrata da dâhil olmak üzere Trablus ve Bingazi'de Osmanlı elinde olan bütün limanlar en yakın İtilaf garnizonuna teslim edilecektir (madde 18).
- Osmanlı esirleri İtilaf kuvvetleri tarafından korunacak ve Osmanlı sivil esirleri ile askerlik yaşının altında olan esirlerin serbest bırakılması değerlendirilecektir (madde 22).
- Osmanlı Devleti, İttifak devletleriyle bütün ilişkilerini kesecektir (madde 23).
- Doğudaki altı vilayette (İngilizce metinde Ermeni vilayetleri) karışıklık çıktığında İtilaf Devletleri bu vilayetlerin herhangi bir yerini işgal edebileceklerdir (madde 24).

Görüldüğü gibi Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nce işgal ve denetlenmeye başlanmış ve hatta 7.madde ile İtilaf Devletleri kendi güvenliklerini tehlikeye gördükleri hallerde herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecek iken 24. madde ile bu tehdit daha da somutlaşacak ve Ermeni vilayetleri denilerek Doğu Anadolu'daki altı vilayet, kargaşalık gerekçesiyle aynı şekilde işgale uğrayabilecekti.

Esasında Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki dört yıllık savaşı (I. Dünya Savaşı'nı) sona erdirmiştir. Nitekim bu mütareke ile Osmanlı Devleti, hukuken yıkılma sürecine girmiştir. Bu, mütarekenin ilk sonucudur. İkinci sonucu, mütarekenin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Trakya'daki topraklarını işgale başlamalarıdır. Üçüncü sonuç ise İtilaf işgallerine tepki olarak, Anadolu'da ve Trakya'da yerel nitelikli Müdafaa-i Hukuk örgütlenmelerinin ortaya çıkmasıdır.

Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Hükûmeti ılımlı tavrını sürdürmekteydi. Ona göre mütareke, Osmanlı Devleti için hafif şartları içermekteydi ve gelecekte yapılacak barış konferansı düşünülerek İtilaf işgallerine fazla karşı çıkılmamalıydı. Oysa bu tavır, İngilizlerin hoşuna gitmemişti. Çünkü İngilizler mütarekenin dikte ettirilmiş bir antlaşma olduğu hususunun Osmanlı kamuoyunca anlaşılmasını istemekteydiler. Üstelik Mısır ve Hindistan'daki Müslümanların da Türklerin artık yenildiklerini anlamaları gerekiyordu (Budak, 2002, s. 14-16).

Şurası bir gerçektir ki Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcıydı. Aynı zamanda bu başlangıç yeni bir devletin haberci olmaktadır. Onun için de bir Millî Mücadele verilmesi gerekiyordu ki. Mondros Mütarekesi böyle bir gelişme için de bir milat idi.

9.1.3. İtilaf Devletleri'nin İşgalleri ve Osmanlı Hükûmetlerinin Tavrı

9.1.3.1. İtilaf Devletleri'nin İşgalleri

Mondros Mütarekesi, 31 Ekim öğleden sonra yürürlüğe girdi. Buna rağmen İtilaf Devletleri, mütareke öncesinde başladıkları işgallere devam ettiler. Özellikle İngilizler, 23 Ekim'de Kerkük'ü işgal ederek başlattıkları taarruzlarını 30 Ekim'de Musul'un güneyine gelerek Musul'u işgal etmek istediler. Sonunda İngilizler, 3 Kasım 1918'de Musul şehrini ele geçirdiler. İlerlemelerine devam eden İngilizler, 10 Aralık'ta Çobanbey ve Cerablus'u işgal ettikten sonra Urfa sancağına yöneldiler ve en nihayetinde 24 Mart 1919'da Urfa'yı ele geçirdiler. (TİH I, 1992, s. 110-119, 136-137).

Diğer taraftan Fransızlar, 3 Kasım 1918'de İskenderun limanına asker çıkardılar. 9 Kasım'da ise İngilizler İskenderun'a geldiler. Fransızlar, sırasıyla Doryol, Tarsus, Adana ve Misis'i işgal ettikten sonra 27 Aralık 1918'de Pozantı'ya geldiler. Böylece Adana vilayeti, İtilaf kuvvetlerince tamamen işgal edilmiş oldu (TİH I, 1992, s. 72-81).

İngilizlerin işgale giriştikleri bölgelerden biri de Elviye-i Selase adı verilen Kars-Ardahan ve Batum idi. Özellikle Batum, Hazar-Karadeniz ekseninde denize çıkışı olan stratejik bir yer idi. 11 Kasım'da İngilizler, Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek 1914 öncesi sınıra çekilmesini istediler. Bunun anlamı Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasıydı. İlk önce İngilizler, 7 Aralık'ta Liverpool adlı bir kruvazörü göndererek liman dâhil Batum'u askerî açıdan kontrol etmeye başladılar. 24 Aralık'ta ise Batum, tamamen İngilizlerine işgaline uğradı (Budak, 1997, s. 117-141).

Ayrıca mütareke sonrası işgalden Doğu Trakya'nın da nasibini almaya başladığını görmekteyiz. 6 Kasım 1918'de, Bulgaristan'daki Fransız kuvvetlerinden bir birlik Meriç nehrini geçerek Uzunköprü'ye (Edirne) geldiler. Bundan üç gün sonra, 9 Kasım'da, Fransızlar, Uzunköprü-Sirkeci demiryolu işletmesini ele geçirdikten sonra 16 Kasım'da Bakırköy'e ulaştılar (TİH I, 1992, s. 177-179).

Asıl stratejik işgal 6 Kasım'da, General Fuller başkanlığında bir İngiliz askerî heyetin Çanakkale'ye gelerek Çanakkale Boğazı'nı işgal etmeye karar vermesiyle başladı. Bunun üzerine İngilizler, 9 Kasım'da 200 kişilik bir birliği Seddü'l-bahir'e, 400 kişilik bir başka birliği de Kumkale'ye çıkarmak suretiyle Çanakkale'nin her iki yakasını ele geçirdiler. İngilizler, 20 Kasım'da Seddü'l-bahir'den Kilitü'l-bahir'e kadar uzanan Rumeli yakasının kontrolünü Fransızlara devrettiler ve kendileri Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasını işgal ettiler. Söz konusu askerî işgal gerçekleşirken, İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemileri (muharebe gemisi, kruvazör, muhrip ve denizaltı gemisi olmak üzere 61 parça gemi) de Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a doğru yola çıktılar. Bu arada, Osmanlı 5. Ordusu'na bağlı 49. ve 55. tümenler, kuzeye, Doğu Trakya'nın içlerine doğru çekildiler (TİH I, 1992, s. 171).

Sonunda, 13 Kasım 1918'de, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden meydana gelen İtilaf donanması (61 parça) İstanbul'da Dolmabahçe önlerine demirledi. Bunun anlamı İstanbul'un fiilen askerî işgali idi (Belen, 1967, s. 226-227). O gün çoğunluğu İngilizlerden oluşan 3.500 kişilik bir kuvvet karaya çıktı. Bunların 2.000 kişisi Beyoğlu'ndaki kışla, yabancı okul ve hastahane gibi kurumlara bazı otel ve özel evlere yerleşti. Diğer 1.500 asker ise Boğaz'da Rumelikavağı, Yenimahalle ve Büyükdere'den Bebek'e kadar olan alana yayıldılar. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Sir Henry Maitland Wilson, karargâhını Beyoğlu İngiliz Kız Okulu'na kurdu (Walder, 1970, s. 76).

İşgal güçlerinin yerleşmesi bununla sınırlı değildi. Öyle ki İtilaf makam ve subayları beğendikleri resmî ve özel binaları boşaltarak oraya yerleşiyorlardı. Mesela, Fransız İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Franchet d'Esperey, Enver Paşa'nın hanımı Naciye Sultan'ın Kuruçeşme'deki yalısını zorla tahliye ettirerek yerleşti

(Söylemezoğlu, 1939, s. 25). Aynı Fransız General, Karaköy'den karaya çıktuktan sonra beyaz at üzerinde Beyoğlu'na gelmiş ve caddelerde gezmişti (Türkgeldi, 1987, s. 175). Belli ki General d'Esperey, Fatih'in İstanbul'a girişine öykünmüştü.

Tabiatıyla bu işgal girişimlerinin sosyal sonuçları da olmuştu. Özellikle bu işgal, Rum ve Ermeni gibi Osmanlı vatandaşı gayrimüslimleri ziyadesiyle sevindirmişti. Bu sevinçlerini işyerlerine İtilaf bayrakları- daha fazla Yunan bayrakları- asarak göstermişlerdi. Ayrıca Türk subayları, sebepsiz yere sokaklarda tutuklanıyor, Müslüman Türk evlerine fütursuzca giriliyordu. Hatta sivil Müslüman halktan da tutuklamalar oluyor, birtakım cezalara çarptırılıyordu (Adivar, 1962, s. 9-11). Açıkçası Beyoğlu, sevinen gayrimüslimlerin merkezi iken; sur içi Müslüman İstanbul, hüznün odağı idi.

9.1.3.2. İşgallere Karşı Osmanlı Hükûmetlerinin Tavrı

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti tarafından olumlu karşılanmıştı. Özellikle heyet başkanı Rauf Bey, hafif şartlarda bir mütareke imzalandığını düşünmekte ve kamuoyuna da bu tarzda mesajlar verilmekteydi. Bundan dolayı, mütareke sonrasında başlayan İtilaf işgallerine mülki idareye müdahale edilmedikçe karşı çıkılmayacaktı. Çünkü işgalin sadece "askerî" olduğu kanaati hâkim idi. Bunun sebebi açıktı: Hükûmet, yakın gelecekte yapılacak bir barış konferansını düşünüyor, iyi halin Osmanlı Devleti lehine olumlu sonuçlar doğurabileceği ümidini taşıyordu. Ayrıca barış konferansı öncesinde işgale karşı gösterilecek her türlü direnişin mevcut işgallerin genişlemesine sebep olmaktan başka bir sonuç doğurmayacağı düşünülüyordu (Budak, 2002, s. 23-24).

Ahmet İzzet Paşa

(Kaynak: Ayışığı, 2001, s. 563)

Diğer taraftan mütareke devri hükûmetleri (Ahmet İzzet ve Ahmet Tevfik Paşa hükûmetleri) uzlaşmacı ve işgalin yaygınlaşmasını önleyen tavırlarıyla Anadolu ve Trakya'da ortaya çıkmakta olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasına zemin hazırlamaktaydılar. Ahmet İzzet Paşa için bu durum "düşmanlarımızı bölmek, durmaya zorlamak, biz de nefis savunması gayret ve kuvvetini canlandıran ve hazırlayan gizli sır" idi. Mesela, I. Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti Dâhiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Mustafa Arif Bey, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı Birinci Reis Vekilliği yapmış Hüseyin Kadri Bey'in Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuyla ilgili ziyaretinde "Bugün bir Osmanlı Hükûmeti olduğunu zannetmeyiniz. Benim elimden gelebilecek her yardımı, hizmeti yapmaya hazırım ve gerekirse sizinle bizzat çalışırım." Derken Harbiye Nazırı Cevat Paşa da Hüseyin Kadri Bey'e benzer sözler söylemişti. Bu tarz sözlerin daha da fazla fiili desteklere kadar gittiğini bilmek gerekmektedir. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti Dâhiliye Nazırı, 25 Şubat 1919'da Trabzon vilayetine gönderdiği bir telgrafta, Kuva-yı Milliye faaliyetlerinin desteklenmemesini ama engel de olunmamasını tavsiye etmekteydi (Budak, 2002, s. 25-27). Sultan Vahdeddin ise İtilaf Devletleri karşısı bir tutum içerisine girerse "İstanbul'un Rumlara verileceği tehdidi" altında çaresizlik içerisindeydi (Criss, 1994, s. 21-25).

Anlaşılan o ki Ahmet İzzet Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa hükûmetleri, içinde buldukları zorlu siyasi ve askerî şartları dikkate alarak açıktan İtilaf güçlerine karşı gelmemiş, ılımlı bir siyasi tavır içinde olmuşlardı. Bu arada da Anadolu ve Trakya'da gelişmekte olan yerel de olsa Müdafaa-i Hukuk benzeri direniş örgütlerine destek olmaya çalıştılar. Bunun en somut delili, Cumhuriyet'in ilanından sonra bu paşaların (Ali Rıza ve Salih paşalar ile birlikte) yurtdışına gönderilmeyerek İstanbul'da ikametlerine izin verilmesiydi.

9.1.4. İşgallere Karşı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kurulması

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf işgallerinin başlaması ve giderek genişlemesi, İstanbul başta olmak üzere Anadolu ve Trakya'da pek çok sivil ve askerî kişiyi, işgalin sona erdirilmesi yolunda farklı düşüncelere sevk etmişti. Başkent İstanbul'da hükûmet, işgale karşı ılımlı ve uyumlu bir siyasete yönelmiş; gelecekte yapılacak barış konferansını beklemeye başlamıştı. Onun dışında kalan aydın çevreler ise kendi dünya görüşlerine göre birtakım kurtuluş çareleri öneriyorlardı. Hepsinin de uluslararası meşruiyet kaynağı Wilson İlkelerinin 12. Maddesi (kendi kendine yönetme hakkı) idi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu aydınların bir kısmı, Osmanlı Devleti'nin mevcut sınırlarını bütün olarak korunmasından hareketle Amerikan veya İngiliz mandasını düşünürken bir kısmı da çoğunlukla İstanbul dışındaki aydınlar, kendi bölgelerinin kurtuluşunu öngören mahalli kurtuluş çareleri arayışı içindeydiler. Kazım Karabekir Paşa da M. Kemal Paşa ile aynı fikirdeydi.

Asıl kurtuluşu/direnişi sağlayacak örgütler, mahalli de olsa Anadolu ve Trakya'da kurulacak olan Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk ve Redd-i İlhak tarzı cemiyetler idi. Bu cemiyetler hem siyasi ve hem de silahlı mücadeleyi direniş yöntemi olarak benimsemişlerdi. Bazı yerlerde bu cemiyetler, "hükûmet" adı altında örgütlendiler. Söz konusu cemiyetlerin ortak iki noktası vardı: Birincisi, işgale uğramış ve işgale uğrama ihtimali yüksek bölgelerde ya da o amaca yönelik olarak İstanbul'da kurulmuş olmaları idi. İkincisi ise bu cemiyetler devrin uluslararası meşruluk kaynağı olan Wilson ilkelerine dayanarak kurulmuştu. Aslında iki işleve sahip idiler:

- Çoğunluk olarak yaşadıkları toprakların bir kısmı yabancı devletlere terk edilirse silahlı savunma yapmak
- Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerini ve aksi takdirde, çoğunluk halinde yaşadıkları yerlerin yönetiminin kendilerine verilmesini talep etmek için dünya parlamentoları ile İstanbul'daki hükûmet ve İtilaf temsilcilerine muhtıralar göndermek.

Bu bağlamda kurulan Müdafaa-i Hukuk niteliğindeki cemiyetler şunlardır:

1. Kars İslam Şurası:

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde kurulan Müdafaa-i Hukuk niteliğindeki en büyük teşkilat idi. Her ne kadar 29 Ekim 1918'de Ahışa Hükûmet-i Muvakkatesi (Ahışa Geçici Hükûmeti), 3 Kasım'da Aras-Türk Hükûmeti kurulmuş ise de çok geçmeden 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın gayretleriyle bölgedeki bütün Müslüman Türk unsurları birleştirilerek 5 Kasım 1918'de Kars İslam Şurası oluşturuldu.

Bu teşkilatlar sebepsiz kurulmadı. Mondros Mütarekesi gereğince, Osmanlı orduları 1914 sınırlarına çekilecek ve dolayısıyla Kuzeybatı İran, Güney Kafkasya başta olmak üzere Kars, Ardahan ve Batum ile hinterlandı bölgeler tamamen tahliye edilecekti. Bunun anlamı, Osmanlı ordularının tahliyesinden sonra söz konusu bölgelerin Ermeni ve Gürcü kuvvetleri tarafından işgal edilecek olmasıydı. Bunun üzerine harekete geçen bölge halkı Rus, Ermeni ve Gürcü katliamlarıyla bir daha yüz yüz yüze gelmemek ve ana vatan bildikleri Osmanlı Devleti'nden ayrılmamak amacıyla kendi savunma teşkilatlarını kurdular. Kars İslam Şurası iki kongre yaptıktan sonra bölgenin tek hükûmeti haline gelmiş en sonunda 17-18 Ocak 1919 tarihlerinde yapılan Büyük Kars Kongresi'nde *Cenub- Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkate-i Milliyesi* (Güneybatı Kafkas Millî Geçici Hükûmeti) kurulmuştur. Hazırlanan 18 maddelik anayasaya göre bu hükûmet, kendisini Batum'dan Nahçıvan'a kadar bölgenin bütün sınırlarını korumakla görevli saydı. Ne var ki bu hükûmet, İngilizlerin 12 Nisan 1919'da Kars'ı işgal etmesiyle sona erdi. Ne yazık ki İngilizler, 30 Nisan'da Kars'ı Ermeniler teslim ettiler (TİH I, 1992, s. 225-226; Gökdemir, 1989, s. 38-169; Yel, 2002, s. 86-98).

2. Vilâyât-ı Şarkkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Bölgesinin ikinci direniş örgütü, merkezi İstanbul olan *Vilayat-ı Şarkkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti* idi. 4 Aralık 1918'de kurulan bu cemiyetin kurucuları arasında Erzurumlu Hoca Raif Efendi (Dinç), Zülfü ve Feyzi beyler (eski Diyarbakir milletvekilleri), Şefik Bey (Bayezid Milletvekili), Mahmud Nedim Bey'in (Hicaz eski valisi) yanısıra Süleyman Nazif (Hadisat gazetesi) ile Cevad Bey gibi aydınlar bulunuyordu. Amacı, doğu vilayetlerinden herhangi bir parçanın Ermenistan'a terk edilmesi durumunda silahlı savunmayı gerçekleştirmek ve bu davalarını bütün dünyaya duyurmak idi (Dursunoğlu, 1946, s. 11-21; Selvi, 2000, s. 50-54).

3. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyye Cemiyeti

Direniş örgütlenmesinin gerçekleştirildiği bölgelerden biri Türklerin çoğunluk halinde yaşadıkları *Trakya* idi. Bu amaçla kurulan ilk cemiyet, *Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyye Cemiyeti* idi. 2 Kasım 1918'de kurulan bu cemiyetin kurucuları Edirne Milletvekili Faik Bey (Kaltakıran), Avukat Şeref Aykut, Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey idi. Cemiyet, Trakya'nın bütün halinde birliğini korumayı amaçlamaktaydı.

Diğer taraftan İstanbul'da yaşayan Batı Trakyalılar 10 Kasım 1918'te bir kongre yaparak Batı Trakya Komitesi'ni kurdular. Komite'nin amacı, Meriç ırmağı ile Mesta-Karasu arasındaki bölgenin dışında kalan

Mesta-Struma nehirleri arasındaki bölge de dâhil Batı Trakya'yı yabancı egemenliğinden kurtarmaktı. Bu iki cemiyet, kısa süre sonra birlikte çalışmaya karar verdiler (Bıyıklıoğlu I, 1987, s. 123-140).

4. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyeti

Batı Anadolu'da kurulan ilk örgüt, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyeti idi. Resmî kuruluş tarihi 2 Aralık 1918 idi. Kurucuları arasında Tüccar Moralızade Halit ve Nail Kardeşler, Maliye Müfettişi Menemenlizade Muvaffak Bey, İtibar-ı Millî Bankası İkinci Müdürü Naci Bey ile emekli binbaşılardan Hüseyin Lütfi ve Abdurrahman Sami beyler vardı. Cemiyetin amacı, Yunan işgaline karşı İzmir'i savunmak ve bununla birlikte bu topraklarda çoğunluk halde yaşayan Müslüman Türklerin haklarını ilmî kanıtlarla medeni dünyaya karşı ispatlamaktı. Bu cemiyet 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında "Büyük Kongresi"ni topladı. Bu kongre Erzurum ve Sivas kongrelerinden sonra en büyük kongre idi. Kongre sonunda 19 Mart'ta Moralızade Nail Bey'in hazırladığı bir muhtırayı kabul ederek İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine gönderdi. Muhtıra, Batı Anadolu'da çoğunluğun Türklerden meydana geldiğini vurgulamaktaydı. Ayrıca İzmir'in işgalinden bir gün önce 14 Mayıs akşamı Redd-i İlhak beyannamesini yayınladı. Bu hareket, Batı Anadolu Redd-i İlhak Cemiyetleri adı altında yeni bir direniş teşkilâtının kaza ve nahiyelere kadar yayılmasını sağladı. Ancak cemiyet, İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra yönetim kurulu üyeleri Ankara merkezli Millî Mücadele hareketine katılınca dağıldılar (Çapa, 1991, s. 554-555; Berber, 1997, s. 79-138).

5. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Rum ve Ermenilerin göz diktikleri, kurmayı düşündükleri millî devletlerine katmak istedikleri bölgelerden biri de Orta ve Doğu Karadeniz toprakları idi. Özellikle Trabzon ve havalisi önemliydi. Bu tehlikeyi sezen Trabzonlular, 10 Şubat 1919'da *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*'ni kurdular. Kurucuları, İstikbal gazetesi sahibi Barutçuzade Ahmet Efendi, Barutçuzade Faik Bey, Hafız Mehmed Efendi, Eyyübzade İzzet, Eyyübzade Ömer Fevzi gibi Trabzonlu eşraf ve aydınlar idi. Cemiyetin amacı Trabzon vilayetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak amacıyla bilimsel faaliyetlerde bulunmak, millî hakları koruyacak araçları sağlamak ve Paris Barış Konferansı'na millî haklar için heyet göndermenin yanısıra İtilaf hükûmet ve temsilcilerine muhtıralar sunmaktı. Cemiyetten bir heyet, 27 Nisan 1919'da İstanbul'da Sultan Vahdeddin ile görüşerek Trabzon vilayetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmişlerdi. Ayrıca cemiyet, İzmir'in işgaline karşı İngiliz Amiral Calthrope'a bir protesto telgrafı göndermekle kalmamış; Trabzon ve Maçka başta olmak üzere Ordu, Ünye, Giresun, Tirebolu'da düzenlediği mitinglerle İzmir'in işgalini protesto etmişti. Bu cemiyetin en önemli faaliyeti, merkezi İstanbul olan Vilayat-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile 30 Mayıs 1919 tarihli karşılıklı telgraflaşmadan sonra Erzurum'da bir kongre kararı alması ve adı geçen cemiyetle Erzurum Kongresi'ni düzenlemesiydi (Aybars, 1984, s. 161-169; Özel, 1991, s. 62-65).

6. Kilikyalılar Cemiyeti

İstanbul'daki Çukurovalılar tarafından 21 Kasım 1918'de *Kilikyalılar Cemiyeti*'nin amacı Çukurova'nın Türklüğünü savunmak ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığı göstermekti. Kurucuları bilinmemektedir. Faaliyet alanı, Adana, Antakya, Maraş ve Gaziantep idi (Öztoprak, 1991, s. 121-124; Özkaya, 1987, s. 143-144).

7. Karakol Cemiyeti

İstanbul'da kurulmuştur. Kuruluş tarihi kesin olmamakla beraber 13 Kasım 1918'de kurulduğu kabul edilmiştir. Bu cemiyet, yukarıda belirtilen resmî bir dernek değildir. Mütarekeden sonra liderleri yurtdışına giden İttihat Terakki mensuplarının işgale karşı direniş grubu halinde bir araya gelmeleriyle kurulmuş gizli bir teşkilattır. Söz konusu teşkilat, ünlü İttihatçılardan eski İaşe Nazırı Kara Kemal ile Kurmay Albay Kara Vasıf beyler tarafından kurulmuştur. Cemiyet daha fazla, İstanbul'dan silah, cephaneye ve çeşitli malzemeler sağlayarak Anadolu'ya göndermiştir. Ayrıca çete teşkilatı ve haberleşme gibi faaliyetler de bulunmuştu. Bu bakımdan cemiyet, Mondros Mütarekesi'nden İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihine kadar, işgal karşıtı direniş örgütüdür. Aynı zamanda o tarihten sonraki İstanbul'daki direniş gruplarının da öncüsü konumundaydı (Zürcher, 1987, s. 147-155; Kocaoğlu, 2006, s. 258-263; Özkan, 2015, s. 15-22).

Ne var ki Anadolu'daki Millî Mücadele'ye destek vermekle beraber kendi başlarına Rus temsilciler ile görüşmeleri, Anadolu'yu kendilerinin temsil ettiklerini söylemeleri ve en önemlisi, Sovyetlerin Kafkas Mahalli Merkez Komitesi ile Türkiye adına anlaşmaya varması, Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmiş ve bu tarz faaliyetlerin tek elden yürütülmesi yolundaki talep üzerine Karakol Cemiyeti kapatılmıştır.

8. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Sivas'ta 9 Aralık 1919'da kuruldu. Kurucu başkanı, Sivas Valisi Reşit Bey'in eşi Melek Reşit Hanım idi. Amacı, Mustafa Kemal Paşa'ya 12 Aralık'ta gönderilen telgrafta belirtildiği gibi "vatanı savunmak" idi. Cemiyet, çok kısa bir sürede, Amasya, Bolu, Burdur, Erzincan, Eskişehir, Kastamonu, Kayseri, Niğde ve Yozgat gibi birçok şehirlerde 14 şube açtı. Cemiyetin faaliyetleri, halkı Millî Mücadele'ye çağırarak, millî orduya para ve mal

yardımı toplamak, dikimhaneler ve cepaneler açmak idi. Ayrıca İtilaf Devletleri ile İstanbul Hükûmeti'ne işgalleri protesto eden telgraflar göndermek, İstanbul basınında çıkan Millî Mücadele aleyhindeki yazıları kınamak gibi çalışmalar yaptılar (Baykal, 1984, s. 108-126).

Burada genel olarak ifade edelim ki Millî Mücadele döneminde Müdafaa-i Hukuk benzeri cemiyet ve örgütler tarafından 28 kongre düzenlenmiş ve bunun 13 tanesi Sivas kongresi öncesinde yapılmıştır. Daha doğru deyişle, İtilaf işgallerine karşı vatanın kurtarılması amacıyla başlatılan Millî Mücadele, Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk, Redd-i İlhak tarzındaki cemiyetler tarafından yürütülmüş ve zaferle sonuçlanmıştır.

9.1.5. Millî Mücadele'ye Karşı Cemiyetler

9.1.5.1. İtilaf Devletleri'yle İş Birliği Öneren Cemiyetler

a) Wilson Prensipleri Cemiyeti

4 Aralık 1918'de kuruldu. Kurucuları, sonradan Millî Mücadele'ye katılmış Halide Edip (Adivar) ve Yunus Nadi (Yenigün), Celal Nuri (İleri), Velid Ebuuzziya (Tasvir-i Efkâr), Necmettin Sadak (Akşam) ile Ahmet Emin Yalman (Vakit) idi. Amaçları, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak için belli bir süre Amerikan manda yönetimini girmek idi. Adı geçen cemiyet, 5 Aralık 1918'de ABD Başkanı Wilson'a bir muhtıra göndererek "Amerikan mandası" teklifini ilettiler (Tunaya, 1986, s. 245-261; Tevetoğlu, 1991, s. 154). Bu kişilerden Halide Edip, 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı bir mektup yazarak ABD mandasını savunmuştu. Bu Amerikan mandacıları, Sivas Kongresi'nde o kadar etkili olmuşlardı ki Sivas Kongresi adına 11 Eylül 1919'da Rauf Bey, İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hami Danişmend ve Mehmet Şükrü ile Mustafa Kemal Paşa'nın imzaları olan bir mektubun Türkiye'nin durumunu incelemek amacıyla bir heyetin gönderilmesi için 11 Eylül 1919'da Amerikan Senatosu'na gönderilmesini sağlamışlardı (Erol, 1972, s. 94-95). Daha sonra bu kişilerin çoğu (Halide Edip, Yunus Nadi vs.) Millî Mücadele hareketine katılmışlardı.

Halide Edip (Adivar)

(Kaynak: Ertop, 1993, s. 78)

b) İngiliz Muhipler Cemiyeti

20 Mayıs 1919'da kurulan İngiliz Muhipler Cemiyeti, İngiliz himayesini savunmaktaydı. Kurucuları arasında Sait Molla (Türkçe İstanbul gazetesi başyazarı) ile İngiliz Yüksek Komiserliğinde baş casus olan Papaz Frew vardı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu cemiyet, kendi şahısları ile çıkarlarını seven ve bunların korunmasını İngiliz himayesinde gören kişilerce kurulmuştu (Tunaya II, 1986, s. 472-492; Dönmez, 1999, s. 55-88).

9.1.5.2. Azınlıkların Kurdukları Cemiyetler

a) Mavri Mira Cemiyeti

Osmanlı Rumları ve Yunanistan Hükûmeti tarafından Aralık 1918'de Fener Rum Patrikhanesi'nde kurulmuştur. Kurucu başkanı, Patrik Vekili Druetos'dur. Amacı, eski Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmek ve Batı Anadolu, İstanbul ve Doğu Trakya'nın Yunanistan'a katılmasını sağlamaktır. İlgi çekicidir ki Yunanistan Başbakanı Venizelos'dan talimat alan bu cemiyet, Yunan Kızılhaç başta olmak üzere Göçmenler Cemiyeti ve Rum öğrenci izcilik teşkilatlarını da kendisine bağlamıştır (Atatürk I, 1987, s. 2; Tansel I, 1999, s. 86-89).

Mustafa Kemâl Paşa'nın yayımladığı 22 Ağustos 1919 tarihli gizli bir genelgeye göre Mavri Mira Cemiyeti'nin görevi, Osmanlı vilayetlerinde çeteler oluşturmak, yönetmek ve mitingler düzenlemektir (Özkaya, 2005, s. 118-119).

b) Rum Pontus Cemiyeti

Aslında bu cemiyet, 1904'te Merzifon Amerikan Koleji'nde gizli olarak kurulmuş bu cemiyet, 1909'da Atina'daki Küçük Asya Cemiyeti'nin emrine girmiştir. 1910'da Pontus adlı bir risale yayınlayan cemiyet, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti aleyhinde Ruslarla iş birliği yapmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra yeniden canlanan cemiyetin esas amacı, Fener Rum Patrikhanesi'nin himayesinde İnebolu'dan Batum'a kadar olan bölgede Rum-Pontus Cumhuriyeti'ni kurmaktır (Atatürk I, 1987, s. 2; Tansel, 1999, s. 89-99). Bu faaliyetlerin merkezi Merzifon Amerikan Koleji idi. Sonunda Rumlar hem Rum Pontus Cemiyeti ve hem de Yunanistan ile Fener Patrikhanesi'nin kışkırtmalarıyla Samsun, Amasya ve Tokat civarında ayaklandılar. 6 Aralık 1920'de başlayan bu ayaklanma giderek etkisini genişletti. Özellikle Rum çeteler, Müslüman köylerine saldırarak binlerce insanı öldürdüler. Bunun üzerine TBMM, 9 Aralık 1920'de Merkez Ordusu'nu kurdu. Sivas merkezli bu ordunun komutasına Sakallı Nurettin Paşa getirildi. Pontus isyanının merkezi Merzifon Amerikan Koleji idi. Bu arada, kolejin Türkçe öğretmeni Mehmet Zeki Bey, iki Rum öğrenci tarafından öldürüldü. Bunun üzerine TBMM Mayıs 1921'de, askerî güvenlik için Hıristiyanların daha iç bölgelere sevkini öngören bir kararname çıkardı ve bu kararname gereğince Merkez Ordusu, Karadeniz sahillerinde yaşayan 15-50 yaş arası eli silah tutan Rumların daha iç bölgelere sevkini gerçekleştirdi. Ayrıca Merkez Ordusu, geri kalan Rum çetelerini etkisiz hale getirerek Rum ayaklanmasını bastırdı (Taş, 1997, s. 111-144).

9.1.5.3. Millî Mücadele Karşıtı Yerli Cemiyetler

a) Kürdistan Teali Cemiyeti

17 Aralık 1918'de kurulmuş olan cemiyetin resmî amacı, Kürdistan halkının meşru haklarını koruma ve eğitim, iktisat ve toplumsal olarak gelişmesinin hizmetkarı olmaktır. Bu açıdan kendisini 1908'de bir hayır kurumu görünümünde olan Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti'nin devam olarak göstermişti. Kürt Teali Cemiyeti olarak da bilinen bu cemiyetin asıl amacı, Wilson ilkelerine güvenerek Mondros Mütarekesi'nin elverişli ortamında İngiliz himayesinde özerk veya bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır. Bunun en büyük kanıtı, cemiyetin Türkçe mühründe "Kürt Teali Cemiyeti" yazarken Fransız mühründe "Autonomie du Kurdistan" yazılmasıydı (Dursunoğlu, 1998, s. 19). Nitekim, Nutuk'a göre, Mustafa Kemal Paşa da aynı görüşteydi ve bu cemiyetin özerk ya da bağımsız bir Kürt hükûmeti kurmayı amaçladığını düşünmekteydi (Atatürk I, 1987, s. 6). Kurucuları arasında Seyyid Abdülkadir Efendi (Şemdinan), Emir Ali Bedirhan, Fuat Paşa (Süleymaniye), Hamdi Paşa, Miralay Halit Bey (Dersim), Miralay M. Ali Bedirhan Bey, Şükrü Baban (Süleymaniye), Dr. Şükrü Mehmet Şükrü Bey gibi devrin önemli sivil ve asker bürokratları ile yazarlar bulunmaktaydı. Cemiyetin merkezi, İstanbul Cağaloğlu'nda Molla Fenari Mescidi'nin karşısındaki ünlü Türk fikir adamı Abdullah Cevdet'in ictihad evinin yanındaydı (Tunaya II, 1986, s. 186).

Bu cemiyetin en esaslı faaliyeti, 2 Ocak 1919 tarihli İngiliz himayesinde özerklik içeren bir muhtırayı İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunmalarıydı. Buna göre, Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Musul'u içine alan topraklarda Kürtler çoğunluk halindedi ve bundan dolayı özerk bir Kürdistan kurulmalıydı. Hatta bu cemiyetin katkılarıyla hazırlanan 22 Mart 1919 tarihli başka bir muhtıra da Paris Barış Konferansı'na sunulurken özerk veya bağımsız Kürdistan'ın kurulması istendi. Fakat Kürtler, İngilizler tarafından oyalandı. Çünkü İngilizler, bu toprakların çoğunu Ermenilere söz vermişlerdi. Böylece bu cemiyet etrafında toplanan siyasi Kürtçüler, Lozan antlaşması (24 Temmuz 1923) ile emellerine ulaşamadıkları gibi söz konusu faaliyetleriyle Anadolu'daki Millî Mücadele karşıtı oldular.

b) Teâlî-i İslam Cemiyeti

İlk defa Cemiyet-i Müderrisin (Müderrisler Cemiyeti) adıyla 15 Şubat 1919'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları, Fatih Dersiamlarından Abdülfettah, Gevveli İbrahim Hakkı ile İskilipli Mehmet Atif Efendi ve Ermenekli Mustafa Saffet Efendi'dir. Bu cemiyete sonradan Fatih Dersiamlarından Mustafa Sabri Efendi de katıldı cemiyete başkan oldu. Siyasetle uğraşmayacağını söyleyerek ülke kalkınmasının ilim yoluyla olacağını savunan bir düşünce kuruluşu şeklinde faaliyetlerini sürdürdü (Tunaya II, 1986, s. 382-383; Gurulkan, 1996, s. 16-19). Cemiyet, İzmir'in işgalini protesto eden bir beyanname yayımladı. Ne var ki Teâlî-i İslam Cemiyeti, Sivas Kongresi kararlarını kabul etmeyen Damat Ferit Hükûmeti'ne destek amacıyla 26 Eylül 1919'da bir beyanname yayımlayarak Halife ve Padişah'a bağlılıktan söz etti ve Kuva-yı Milliyecileri "düzen bozucu" olarak suçladı. Bu beyanname, İskilipli Mehmet Atif Hoca, Tahirü'l-Mevlevi gibi bazı cemiyet üyelerini rahatsız etmiş ve aralarından ayrılanlar olmuştu. Bu tartışmalar içinde, 14 Kasım 1919'da yapılan cemiyet genel kurulunda alınan kararla, cemiyetin adı Teâlî-i İslam Cemiyeti olarak değiştirildi. Başkanlığına da İskilipli Mehmet Atif Efendi (Hoca) seçildi (Gurulkan, 1996, s. 27-29). Bundan sonra, Anadolu ve Trakya'da birçok şube açan cemiyet, çeşitli bilimsel, dinî, sosyo-ekonomik, sosyal ve sağlık faaliyetlerde bulunmaya çalıştı (Gurulkan, 1996, s. 60-69). Bu sırada, 14 Şubat 1920'de, İstanbul'daki İtilaf temsilcilerine bir muhtıra göndererek hilafetin parçalanamayacağı ve hilafetin yönetiminde İstanbul'un hilafet ve saltanat merkezi olarak kalması gerektiğini bildirdi. Bundan beş gün sonra, 19 Şubat 1920'de ise "Bolşeviklik ve Müslümanlık" başlıklı Bolşevikliğin İslama aykırılığını ve Bolşeviklerle iş birliğini eleştiren bir beyanname yayımladı. Söz konusu beyanname, Sovyet Rusya ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Heyet-i Temsiliye'ye karşı gibi algılandı (Gurulkan, 1996, s. 40-51).

Aslında bu beyanname, Nisan 1920'de İstanbul ve Ankara'nın karşılıklı fetva ilan etmeleriyle gündeme gelmişti. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin deyimiyle fetva savaşlarıyla "kafası karışan milletin fikrini düzeltmek" gerekiyordu. Bu amaçla, Ağustos 1920'de, Teali-i İslam Cemiyeti adına bir beyanname yayımlamak istediler. Buna için cemiyetin başkanı olan İskilipli Mehmet Âtîf Efendi (Hoca) ile bazı üyeler karşı çıktılar. Yapılan oylamada, başkanın oyuyla bu beyannamenin yayımlanması reddedildi. Buna rağmen Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Teâlî-i İslam Cemiyeti adına hazırlanmış mühürsüz ve imza beyannameleri, Yunan uçaklarıyla Anadolu üzerine atılmasını sağladı (Gurulkan, 1996, s. 51-53).

Bilinen o ki Teâlî-i İslam Cemiyeti, Damat Ferid Paşa Hükûmeti döneminde şeyhülislamlık tarafından hazırlanıp cemiyet adına Kuva-yı Milliye aleyhinde dağıtılan beyannameler yüzünden büyük bir töhmet altında kaldı ve Millî Mücadele karşıtı olarak kabul edildi.

Her ne kadar, İskilipli Atif Hoca ve bazı üyeler Kuva-yı Milliye karşıtı beyannamelere karşı çıkmış iseler de cemiyetin Anadolu'daki şubeleri (Nevşehir ve Konya gibi) gösteri ve isyanlara katıldılar. Sonunda cemiyet, Cumhuriyet'in ilanından sonra, Şapka inkılabı (Ağustos 1925) karşıtı eylemlerden sorumlu tutularak 3 Şubat 1926 tarihli Ankara İstiklal Mahkemesi kararıyla kapatıldı. Aynı günün sabahı, cemiyetin reisi İskilip Mehmet Atif Hoca da "Türkiye Cumhuriyeti'nin yenilik ve ilerlemeye doğru attığı adımlara mani olmak, halkı isyan ve irticaya teşvik etmek ve Frank Mukallitliği ve Şapka adlı eserini yayımlamak" suçlamasıyla idam edildi (Tunaya II, 1986, s. 385; Gurulkan, 1996, s. 69-76).

9.1.6. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından yaklaşık iki hafta sonra, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmişti. Çünkü, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı ile 7. Ordu kaldırılınca Harbiye Nezareti emrine alınarak İstanbul'a çağırılmıştı. O gün, Dolmabahçe Sarayı önlerinde demirlemiş İtilaf donanmasına bağlı savaş gemilerini görünce yaveri Cevat Abbas Bey'e "geldikleri gibi giderler" demişti. Bu sert tavrı, Suriye Cephesi'nde İngilizlere karşı gelişmiş ve İskenderun'un İngilizler tarafından işgaline silahla karşı konulması hususunda Harbiye Nezareti'ne raporlar göndermişti (Türkmen, 2001, s. 47-48). Fakat İstanbul'a gelince yaklaşımı biraz yumuşadı. Bunda arkadaşı Rauf Bey (Orbay) ile İstanbul'un siyasi ve askerî havası etkili olmuştu. İlk önce diğer arkadaşı Ali Fethi Bey (Okyar) ile ortaklaşa Minber gazetesini çıkaran Mustafa Kemal Paşa, bu gazeteyle yaptığı bir röportajda, İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin en hayırlı dostu olduğunu söylemiş (Turan, 1982, s. 346) ve yine aynı dönemde, Perapalas'ta İngiliz Daily Mail gazetesi muhabiri G. Ward Price ile sohbet ederken İngiliz dostluğuna güvendiğini ve gelecekte Anadolu'da kurulacak İngiliz yönetiminde bir görev almak istediğini ifade etmişti (Jaeschke, 1991, s. 98).

Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa birkaç kez (15 Kasım, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918 tarihlerinde) Sultan Vahdeddin ile görüştü (Akşin I, 1992, s. 125-133). Bu görüşmelerdeki amacı, harbiye nazırı olmak ve Sultan'ı da alarak Anadolu'ya geçerek işgallere karşı mücadele etmektir (Bayur I, 1963, s. 161-167). Bu arada, 11 Kasım'da kurulan Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti'nin güvenoyu almaması için siyasi kulis faaliyetlerinde bulundu ise de başarılı olamadı. 21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kalınarak siyasi yollarla işgallerin sona erdirilmesinin mümkün olmadığını anladı (Cebesoy, 2000, s. 52-56).

Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, Aralık 1918-Mart 1919 tarihleri arasında, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, Ali Fuad Paşa (Cebesoy) ve Cafer Tayyar Paşa gibi arkadaşlarıyla sayısız toplantılar yaptı. Genellikle bu toplantıların merkezi Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evi idi. Sonunda Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, bir an önce Anadolu'ya geçme ve ordu elindeki silah ve cephanenin düşmana teslim edilmemesi yönünde karar aldılar. Nisan 1919'da ise Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile İkinci Başkan Cevat Paşa gibi biraz daha yaşlı kuşaktan üç general vatanın işgalden kurtarılması için toplandılar ve tarihe "Üçlü Misak" adı verilen kararlar aldılar. Bu kararlar arasında düşmana silah ve cephane teslim etmemek, Kuva-yı Milliye kurulmasını sağlamak ve Anadolu'da millî bir idare meydana getirmek gibi maddeler en önemlileriydi (Türkmen, 2001, s. 104-105). Bu sıralarda Ali Fuat Cebesoy, Ankara'daki 20. Kolordu Komutanlığı'na; Cafer Tayyar Paşa, Edirne'deki I. Ordu Komutanlığı'na; Kazım Karabekir ise önce Tekirdağ'daki 14. Kolordu Komutanlığı'na daha sonra da Erzurum merkezli 15. Kolordu Komutanlığı'na atandılar (Karabekir, 1991, s. 29). Fevzi Paşa ise Harbiye Nezareti'nde kaldı. Göreve atanmayan tek general Mustafa Kemal Paşa idi. Bu durum fazla uzun sürmeyecekti.

9.1.7. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Birlikleri Müfettişliği'ne Tayini

Nisan 1919 ortalarında, Fener Rum Patrikhanesi'nin şikayeti üzerine İngilizler, Orta Karadeniz bölgesinde Müslüman çetelerin Rum köylerine saldırdıklarını ve bunun önlenmesini istediler. Aksi takdirde, mütarekenin 7. maddesini işleteceklerini bildirdiler. Aslında mesele tam tersi olup mütareke sonrası gelişmelerden cesaret alan Rum çetelerinin Müslüman köylerine saldırmaları söz konusuydu. Buna rağmen İstanbul Hükûmeti, İngilizlerden gelen bu teklifin gereğini yapmaya karar verdi. Bunun üzerine, 2 Nisan 1919'da resmen

kaldırılmış olan 9. Ordu'nun geri kalan işlerini halletmek ve bu arada, söz konusu güvenlik sorununu çözmek için 9. Ordu Birlikleri Müfettişliği oluşturuldu. Bu sırada Samsun havalisindeki güvenlik sorunuyla ilgili İngilizlerden nota almış olan Damat Ferid Paşa, "kimi tavsiye ediyorsun" diye Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Paşa'ya sorumuş ve o da muktedir bir komutan olarak Mustafa Kemal Paşa uygundur" cevabı vermişti (Jaeschke, 1986, s. 108-109). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa adı müfettiş olarak düşünölmeye başlandı. Sonunda Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdeddin tarafından 30 Nisan 1919 tarihli iradeyle -emriyle- 9. Ordu Kıtataı (Birlikleri) Müfettişliği'ne atandı (Atatürk İle, 1982, s. 21-22; Atatürk'ün, 1999, s. 14). Ardından kendisine, Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından 6 Mayıs 1919 tarihli bir talimat verildi. Bu talimata göre Mustafa Kemal Paşa, Sinop- Mersin hattının doğusunda kalan bölgede (Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik livaları gibi müfettişlik bölgelerinden başka bu alana bitişik Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara ve Kastamonu vilayetleri) bütün mülki ve askerî yetkililere emir verebilecekti (Atatürk İle, 1982, s. 23-24; Atatürk'ün, 1999, s. 21-25).

Çevrimiçi Kaynak:

<https://www.atam.gov.tr/fotografilar/milli-mucadele-donemi>

Göröldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi, olağanüstü bir görevdi. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa, bizzat kendisinin "olağanüstü görev" dediğı, 12 Mayıs tarihli Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, kendisine kurmay heyetinin savaş yapabilme kabiliyetine sahip olmasını istedi. Çünkü, içinde buldukları durum ne barış ne de savaş hali idi. Bu yüzden harcırahlarının ona göre ödenmesini talep etti (Atatürk'ün, 1999, s. 51-52). Hiç şüphesiz, Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevlendirmesinin, sıradan bir görevlendirme olmadığı ve kendi ifadesiyle "olağanüstü bir görev" olduğu açıktı. Ayrıca geniş talimatı ile savaş kabiliyetine sahip kurmay heyeti'nin maiyetine verilmesi de dikkat çekici bir durumdu. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtataı Müfettişliği'ne tayini, işgale karşı direnişini örgütlemek amacıyla Harbiye Nezareti'ndeki vatansever bir kadronun organizasyonu sonucunda gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a hareketinden önce Sultan Vahdeddin ile 15 ve 16 Mayıs 1919 tarihlerinde Yıldız Sarayı'na görüştü. Sultan, 16 Mayıs tarihli görüşmesinde Mustafa Kemal Paşa'ya güvendiğini göstermek için "Paşa, paşal! Ülkeyi kurtarabilirsin!" dedi. Sonunda Mustafa Kemal Paşa, alınan İtilaf vizesinden sonra 16 Mayıs'ta, 18 kişilik kurmay heyetiyle birlikte Bandırma Vapuru'na binerek İstanbul'dan ayrıldı ve üç günlük fırtınalı yolculuktan sonra 1919 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı (Tevetoğlu, 1971; 14; Tansel I, 1991, s. 233; Türkmen, 2001, s. 130-133).

İlk iş olarak Mustafa Kemal Paşa, Samsun ve havalisindeki güvenlik sorununu anlamaya çalıştı. Yaptığı temas ve gözlemler sonucunda Müslüman çetelerin değil Rum çetelerin Müslüman halka saldırdığını ve yüzlerce Müslümanı öldürdüğünü öğrendi. Ayrıca Rumlar, Sinop-Batum arasında bir Pontus devleti kurmak istiyorlardı ve bu yüzden saldırgan idiler. Mustafa Kemal Paşa bu durumu, alınacak tedbirleri de içeren bir raporu, 22 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdi. Bu arada, 20 Mayıs'ta gönderdiği iki telgrafla İzmir'in işgalini protesto etti ve işgalin kabul edilemezliğini bildirdi (Atatürk İle, 1982, s. 26-32; ASD I, 1997, s. 13).

9.1.8. İzmir'in İşgali ve Tepkiler

İzmir, Batı Anadolu'da bir liman kenti idi. Bu yüzden Avrupalılar için bir cazibe merkezi idi. Çaka Bey devrinde Türk hâkimiyetine girmiş olan İzmir, On İki Ada'ya yakınlığı, yüksek deniz ticaret kapasitesi ve kozmopolit yapısıyla İtalya'nın da gözdesiydi. Yunanistan'ın Megali İdeası için vazgeçilmez bir şehirdi. Bu ilgi, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi'nden sonra daha da artmıştı. Söz konusu ilgiyi bilen İtilaf devletleri, İzmir'i ilk önce, 12 Nisan 1915'te Yunanistan'a; 19 Nisan 1917 tarihli St. Jean Maurienne gizli anlaşmasıyla da İtalya'ya

taahhüt etmişlerdi. Fakat Rusya'dan onay çıkmamış ve İtalya'ya verilen söz ortada kalmıştı (Jaeschke, 1991, s. 60-61).

Aslında İtilaf Devletleri, İzmir'i İtalyanlar yerine Yunanlılara vermek istiyorlardı. Çünkü, Yunanistan "kontrol edilebilen bir devlet" idi; istenirse İzmir'den çıkartılabildi. Oysa, İtalya, güçlü bir devlet idi ve bu iş o kadar kolay olmazdı. Zaten, Yunanistan da İzmir ve Batı Anadolu'nun kendilerine verilmesinde ısrarlıydı. Hatta, Yunanistan Başbakanı Venizelos, Paris Barış Konferansı öncesinde, 30 Aralık 1918'de, konferans sekreteryasına sunduğu bir muhtıradaki, Kuzey Epir, Trakya, Batı Anadolu, On İki Ada ve Kıbrıs Yunanistan'a verilmeliydi. Bu talepleri Yunanistan Başbakanı Venizelos, 3 Şubat 1919'de konferansta yaptığı konuşmada dile getirdi (Erdem, 2010, s. 133-134). Bunun üzerine toplanan Onlar Konseyi'ne bağlı komisyon 7 Mart 1919'da Yunan görüşlerini kabul eden bir rapor hazırladıktan (Kurat, 1986, s. 34) sonra 30 Mart'ta İzmir'in Yunanistan'a verilmesini kararlaştırdı (Jaeschke, 1991, s. 50).

Yunan ezun askerlerinin İzmir'i işgali,
İzmir, 15 Mayıs 1919

(Kaynak: Milli Mücadele Albümü, 2020, s. 14)

Bu karardan memnun olmayan İtalyanlar, hemen harekete geçtiler. İlk önce 28 Mart'ta Antalya'ya işgal eden İtalyanlar, 24-25 Nisan'da Konya'ya, 11 Mayıs'tan itibaren de Fethiye ve Bodrum'a asker çıkardılar. İtalyanların amacı, Yunanlıların İzmir'i işgalinden önce Güneybatı Anadolu ve ona civar bazı yerleri işgal ederek fiili bir durum sağlamaktı. Bunun üzerine hareket geçen Üçler Konseyi (İngiltere, Fransa ve ABD), hemen Paris'te toplanarak 6 Mayıs'ta, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesini onayladı. İtalyanlar ise Fethiye ve Bodrum'un işgalini gerçekleştirdikten sonra 12 Mayıs'ta İzmir'in işgaline onay verdiler (Jaeschke, 1968, s. 567-576; Kurat, 1976, s. 35-36).

İşgal kararı, 14 Mayıs sabahı, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb tarafından bir notayla Bâbıâli'ye bildirildi. Diğer taraftan durum, Amiral Caltrophe'un emriyle, İzmir'de Vali İzzet Bey ile 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya haber verildi. Aynı gün İtilaf kuvvetleri, İzmir'i işgal ettiler. 15 Mayıs'ta ise İzmir, bir İngiliz ve birkaç Yunan savaş gemisi himayesinde Yunan askerleri tarafından işgal edilmeye başlandı. Karaya çıkan bu Yunan denizci birliği, ilk önce gümrük binasını ele geçirdi. Bu sırada, kilise çanları çalıyor ve rıhtıma gelmiş kadınlı-erkekli yerli Rumlar, çiçeklerle ve "Zito" diyerek Yunan askerlerini karşılıyorlardı. Bu karşılamada Rum Metropolitisi Hirisostomos da vardı ve elindeki haçı havaya kaldırarak Yunan askerlerini takdis etti. İşte bu anda, işgali hazmedemeyen bazı Türkler Yunan askerlerine ateş açtılar ve Yunan askerlerini öldürdüler. Tabii ki kendileri de şehit oldular. Bu şehitler arasında "Zito Venizelos" demeyen Albay Süleyman Fethi Bey de vardı. Bu ilk kurşunlar, direnişin fitilini ateşlemişti. Öyle ki kışlanın önünden geçen Yunan askerlerine kışladan bomba atıldı ve daha sonra toparlanan Yunan askerleri kışlayı ateşe tutarak işgal ettiler. Komutanlarının emriyle kışlaya kapanmış olan subay ve er gibi onlarca Türk askerini öldürdüler ve bazılarını da esir aldılar. En önemlisi askerin değerli eşyalarına (para, yüzük, saat, sigara tabakası gibi) el koydular. Söz konusu olaya kızan Yunan askerleri, önüne çıkan Müslümanları katletmeye başladılar. Hırslarını alamayınca, öldürdükleri kişilerin cesetlerini denize attılar. Bu ortamda, 9 subay şehit olup, 21 subay yaralanmış, 27 subayın akıbeti meçhul kalmıştı. Bununla yetinmeyen Yunanlılar, Türk mahallelerine saldırdılar, evlere girdiler ve Türk işyerlerini yağmaladılar. Ayrıca Türk devlet dairelerinden para da çaldılar (Tansel I, 1991, s. 189-194; Berber, 1997, s. 209-223).

Bu arada, 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'yı da tokatladılar. "Zito/Yaşa" demeyen Albay Süleyman Fethi Bey'i öldürdüler. Bununla yetinmeyen Yunanlılar, postahanelere el koydukları gibi telgraf hatlarını da kestiler ve böylece Müslüman halkın haberleşmesini önlemeye çalıştılar. Yunan İşgal Komutanlığı'na göre bu işgal "adi bir kontrol"den ibaret idi. Oysa şehirdeki tutuklamalar, ev, resmî bina ve kışlalara yönelik baskınlar ile ölüme kadar giden olaylar, bunun aksini göstermekteydi (TİH II/1, 1992, s. 156; Tansel I, 1991, s. 192-195).

Buna karşılık, İzmir'in işgali, Damat Ferid Paşa ve onun hükûmeti tarafından şaşkınlıkla karşılandı. Özellikle Damat Ferit Paşa, İngilizlere fazla güvenmesinden dolayı büyük hayal kırıklığı yaşamaktaydı. Hükûmet, bir taraftan işgale karşı sakin olunması çağrısı yaparken diğer taraftan da işgalin ilk günü, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb'e bir protesto notası göndererek işgalin devlet ve millet için kabul edilemez olduğunu bildirdi.

Harbiye Nezareti ise “duruma göre hareket edilmesi” taraftarıydı. Nitekim 19 Mayıs’ta, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, yayımladığı bir genelgeyle, askerin saldırı olmadıkça sükûnetini korumasını ve asla silah ve cephaneyi düşmana teslim etmemesini emretti. Vermemek üzere emin mahallere” nakledilmesini bildirdi (Budak, 2011, s. 316-317).

Oysa Müslüman Türk halkı İzmir’in işgaline sessiz kalmamıştı ve Henüz 14 Mayıs akşamı, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin girişimiyle bazı vatansever gençler, tekbirler getirerek, heyecanlı sözler söyleyerek İzmir’in Müslüman halkını Yahudi Maşatlığında toplanmaya çağırdı. Bu çağrı üzerine, Müslüman halk, Yahudi Maşatlığı’nı doldurdu. Yapılan toplantıda, ateşli konuşmalardan sonra bazı kararlar alındı. İlk karar, işgale ve Yunanistan’a ilhaka karşıtlık anlamında “redd-i ilhak” kararı alınmasıydı. İkinci karar ise hem bu kararı hükûmete bildirecek ve hem de kurumsal mücadeleyi başlatacak müftü ve diğer ileri gelenlerden oluşan bir “Redd-i İlhak Hey’et-i Merkeziyesi”nin kurulmasıydı. Toplantının sonunda bazı kişiler, terhis edilmiş yedek subaylar eşliğinde, polis dairesinin silah deposuna giderek silah ve cephaneleri aldılar. Ayrıca askerî hapishanedeki siyasi mahkûmları da salıverdiler (Özalp, 1988, s. 3-8; Jaeschke, 1986, s. 79-80).

İzmir’in işgali, Batı Anadolu başta olmak üzere bütün vatanda düzenlenen mitinglerle protesto edildi. Bunların başında İstanbul’da Fatih (19 Mayıs), Üsküdar Doğancılar (20 Mayıs), Kadıköy (22 Mayıs) ve Sultanahmet (23 Mayıs) mitingleri geliyordu. Nitekim ünlü Sultanahmet mitingine 200 bin kişi katılmış ve ünlü yazar Halide Edip Adivar da bir konuşma yapmıştı (Arıburnu, 1975, s. 13-60; Adivar, 1962, s. 25). Tabii ki bu mitingler İstanbul ile sınırlı değildi. Nitekim İzmir Redd-i İlhak Hey’et-i Milliyesi’nin yardım isteyen telgrafları Erzurum’a ulaştınca, İzmir’in işgali başta merkez şube olmak üzere Bayburt, Hınıs ve Pasinler Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından protesto edildi. Daha sonra Vilayat- Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum şubesinde 2 ve 4 Haziran tarihlerinde iki protesto mitingi düzenlendi. Aynı tarihlerde Pasinler ve çevresinde de miting ve gösteriler yapıldı. Hatta mitingler sonunda ABD Başkanı Wilson ile İtilaf Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekildi. Ayrıca Sadaret’e de bu protestonameler gönderildi (Baykal, 1969, s. 528-533; Şahingöz 1986, s. 58-65).

İzmir’in işgalinin ilk sonucu 16 Mayıs’ta Damat Ferid Paşa Hükûmeti’nin istifası idi. İkincisi, direniş inananları bile direniş düşüncesine getirmesi, İstanbul’daki kamuoyunu harekete geçirmesi idi (Zürcher, 1987, s. 188-189). Vatanın her yerindeki işgali protesto mitingleri ve yer yer direniş hareketleri bunun en büyük göstergesiydi. Üçüncü ve en önemlisi ise Mustafa Kemal Paşa’nın 9. Ordu Birlikleri Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkması ve dolayısıyla işgale karşı merkezî örgütlenme yolunda ilk adımların atılmaya başlanmasıydı. Tabii ki bu adımların temelinde teşkilatçı eski İttihatçılar ile Harbiye Nezareti’ndeki vatansever kadronun payı büyüktü. Her iki grup da özellikle İzmir’in işgalinden sonra işgal karşıtı yerel örgütler anlamında Kuva-yı Milliye teşkilatlanmasında da öncü roller üstlendiler.

9.1.9. Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Ortaya Çıkması

Sözlük anlamı millî kuvvetler, “düzensiz birlikler” demektir. Buna milis kuvvetleri de diyebiliriz. Ancak Kuva-yı Milliye kavramının dar ve geniş anlamları bulunmaktadır. Dar anlamda Kuva-yı Milliye, sözlük anlamına uygun olarak bir merkezî komutanlığa bağlı olmayan ve bir tür gerilla mücadelesi veren düzensizlik birliklere denir (Turan II, 2009, s. 144; Kasalak, 1998, s. 979-981). Bir başka deyişle, İstiklal Harbi’nde Yunan işgaline karşı Batı Anadolu’da ortaya çıkan düzensiz direniş birliklerinin genel adıdır. Geniş anlamda ise Millî Mücadele’nin yerine kullanılır. Esasında, Mondros Mütarekesi’nden sonra başlayan ve İzmir’in işgaliyle daha da genişleyen Kuva-yı Milliye hareketleri, Batı Anadolu’da Yunanlılar, güney ve güneydoğuda ise Fransızlar karşısında büyük bir direniş gösterdiler. Bununla beraber bu kavramın kullanılmaya başlanması İzmir’in işgali sonrasındır. Nitekim bu dönemde, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, 23 Mayıs 1919’da Harbiye Nezareti’ne gönderdiği bir yazıda, Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulmasından söz etmişti (TİH II/1, 1994, s. 62; Tansel I, 1991, s. 270-271). Ancak 28-29 Mayıs gecesi, Ali Bey (Çetinkaya) komutasındaki 172. Alay ile Biga’dan desteğe gelen Köprülülü Hamdi Bey’e bağlı kuvvetler, Ayvalık’a asker çıkarmaya çalışan Yunan kuvvetlerine karşı koymuşlardı. Bu direniş, Yunan işgaline karşı ilk Kuva-yı Milliye direnişiydi (Özalp I, 1988, s. 14-15). Ayvalık direnişi, Batı Anadolu’da başka yerlerdeki benzer Kuva-yı Milliye örgütlenmelerine cesaret verdi. Özellikle Yunan işgalinin Aydın-Denizli istikametinde genişlemesi üzerine 29 Mayıs 1919’da kurulmuş Denizli Redd-i İlhak Cemiyeti’nin gayretleriyle Sarayköy Müfrezesi adı verilen bir gönüllü birliği oluşturulmuştu. Her ne kadar bu birlik, 29 Haziran’da Aydın’ı Yunan’dan geri almışsa da Temmuz başlarında Yunan’a teslim etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca benzer örgütlenmeler, Isparta, Burdur Afyon bölgelerinde de kurularak Yunan Ordusu’na karşı savaşmışlardı (Köstüklü, 1990, s. 130-131). Söz konusu dönemde sadece sivil örgütler ve askerler tarafından yaklaşık iki bin gönüllü toplanmış ve 50 ila 200 kişilik müfrezeler halinde örgütlenmişlerdi. İlgi çekicidir ki bu örgütlenmeler, askerî yetkililerin denetiminde kurulmuş olan Redd-i İlhak Cemiyetleri, Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i Milliye tarafından yapılmış; İstanbul’daki hükûmetin itirazlarına rağmen Ahz-ı Asker (Asker Alma) Şubeleri ile Ordu heyetlerinin emriyle asker ve gönüllü yazılmıştı. Nitekim bundan memnun olmayan Dâhiliye Nezareti de Harbiye Nezareti’ni uyarmıştı (Koltuk, 2015, s. 65-67).

Batı Cephesi Kuva-yı Milliye birlikleri,
1919.

Bu gelişmelerin etkisiyle, Sivas Kongresi devam ederken Ali Fuad Paşa (Cebesoy), 9 Eylül 1919'da "Garbî Anadolu Kuva-yı Milliye Kumandanlığı"na atanmış (Atatürk, 1987, s. 168-169) ve bu da Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketleriyle daha fazla ilgilenmesini sağlamıştı. Özellikle, Ali Rıza Paşa Hükûmeti döneminde, (Ekim 1919-Şubat 1920) Batı Anadolu bölgesindeki Kuva-yı Milliye birlikleri Yunan işgaline karşı Osmanlı nizamiye birliklerinden resmen ciddi lojistik destek aldılar. Diğer dönemlerde de Osmanlı Ordusu'ndan gayriresmî bir şekilde silah, cephane vb. lojistik destek gördüler. Bu birlikler, Batı Anadolu'da efeler ve çeteleri, gönüllüler, adamlarıyla müfreze kuran toprak sahipleri-eşraf ile köylülere oluşmuştu (Ergil, 1981, s. 82-83). Söz konusu birlikler, kendiliğinden kurulmakla beraber ordu mensupları tarafından da örgütlenmişlerdi. Her iki halde de bu birlikler, genellikle Kuva-yı Milliye adı verilen düzensiz birliklerdi. Bundan dolayı dar anlamda Kuva-yı Milliye, düzenli ordu düzenine geçene kadar Millî Mücadele hareketinin en büyük ve temel askerî gücü oldular. Nitekim Mustafa Kemal Paşa için Kuva-yı Milliye, 1 Mayıs 1920'de, TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmaya göre, ordunun vatan savunmasını yapamadığı durumlarda milletin bu görevi üstlenmesiydi. Bundan dolayı Kuva-yı Milliyeyi iâşe eden milletin kendisi idi (TBMMGCZ I, 1985, s. 6-7). Bu özelliğiyle Kuva-yı Milliye, İzmir'in işgalinden sonra teşkilatlanmaya başlamış ve kısa bir süre içinde Batı Anadolu'da 33-34 bin mevcuda ulaşmıştı, (Özkaya, 1992, s. 456). Hatta Harbiye Nezareti, 8 Ocak 1920'de 14. Kolordu'ya bir yazı göndererek Kuva-yı Milliye'nin ihtiyaçlarının kolordu tarafından karşılanmasını emretti (Tansel I, 1991, s. 274). 1920 yılı ortalarına kadar "direniş ve savunma" işlevi gören Kuva-yı Milliye, o tarihten itibaren giderek güçlenen Yunan Ordusu karşısında sürekli gerilemeye ve yer yer bazı Kuva-yı Milliyecilerin hareketleri çeteciliğe dönüşmeye başlamıştı. Bunun üzerine TBMM, 24 Ağustos 1920'den sonra gönüllü birlikler kurulmasını kararlaştırdı. Hatta 24 Ekim 1920'de, Yunan Ordusu'na karşı Gediz Muharebesi'nde alınan mağlubiyet, artık düzenli orduya geçilmesi zamanının geldiğini açıkça göstermiş ve sonunda TBMM, Kasım 1920'de, düzenli orduya geçme kararı almıştı (Köstüklü, 1990, s. 226-273). Bu karar gereğince Batı Cephesi, 9 Kasım 1920'de Batı ve Güney cepheleri olarak ikiye ayrılarak İsmet Paşa Batı, Refet Bele ise Güney Cephesi Komutanlığı'na atandı (Atatürk II, 1987, s. 503). Ardından TBMM, 25 Aralık 1920'de, gelişigüzel asker alınmasını yasakladı. 2 Ocak 1921'de de TBMM Hükûmeti'nin Genelkurmay Başkanlığı, Kuva-yı Milliye müfrezelerinin kaldırıldığına dair emri yayımladı (Sofuoğlu, 1994, s. 443). Düzenli orduya geçildikten sonradır ki Millî Mücadele hareketi ilk zaferini Yunan Ordusu'na karşı I. İnönü Muharebesi'nde kazandı.

Bölüm Özeti

- Wilson ilkeleri, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan yeni uluslararası düzenin tek meşruluk kaynağıdır.
- Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'yle 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bu mütareke, daha ziyade İngiltere'nin isteklerini içeren bir dikte antlaşmadır. Buna rağmen devrin hükûmeti (Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti) bu mütarekenin hafif şartları içerdiğini savunmuştur. Oysa İngilizler sözkonusu mütarekenin ağır şartlar içerdiğini hem Osmanlı kamuoyunun ve hem de Mısır ve Hindistan Müslümanlarının hakkıyla bilmesini istemiştir.
- Mondros Mütarekesi'nin ilk sonucu İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını işgale başlamalarıdır. Bu bağlamda İtilaf Devletleri, öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin Batum, Musul ve İstanbul gibi en stratejik şehirlerini işgal etmiştir.
- Mütareke'nin ikinci sonucu, İtilaf Devletleri işgallerine karşı direnmek için Anadolu ve Trakya'da Müdafaa-i Hukuk ve Muhafaza-i Hukuk adını alan cemiyetler kurulmuştur.
- 13 Kasım 1918'te İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, önce Sultan Vahdettin ile birkaç kez görüşmüş, harbiye nazırı olmak istemiş ve ayrıca Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti'nin güvenoyu almaması için faaliyetlerde bulunmuştur.
- Mustafa Kemal Paşa bu siyasi faaliyetlerinden sonuç alamayınca, Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir başta olmak üzere arkadaşlarıyla birlikte Anadolu'da Millî Mücadele'yi başlatmaya karar vermiştir.
- Nisan 1919'da Orta Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan güvenlik sorununu çözmesi için Mustafa Kemal Paşa geniş yetkilerle 9. Ordu Birlikleri Müfettişliği'ne atanmıştır. Bu atamanın gerçekleşmesinde, Osmanlı Harbiye Nezareti'nde bulunan vatansever kadronun büyük katkısı bulunmaktadır. Bunun sonucunda Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'ta Samsun'a çıkmış ve resmî görevini yaptıktan sonra

Anadolu ve Trakya'yı kapsayacak şekilde bir millî örgütlenme sürecini başlatmıştır. Bu arada İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiş ve bu işgale bütün ülke mitinglerle tepki göstermiştir.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (1962). *Türkün Ateşle İmtihanı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Akşin, S. (1992). *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I (1918-1919)* (2. bs.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Arıburnu, K. (1975). *Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri* (2. bs.). Ankara.
- Armaoğlu, F. (1984). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*. (1982). Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*. (1999). Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları.
- Aybars, E. (1984). Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti. *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, III(1), 159-201.
- Ayışığı, M. (2013). *Mareşal Ahmet İzzet Paşa-Askeri ve Siyasi Hayatı* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ayışığı, M. (2001). Ahmed İzzet Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23 içinde (s. 563-564). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baykal, B. S. (1984). Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, II(1), 108-126. Ankara.
- Bayur, Y. H. (1963). *Atatürk Hayatı ve Eseri (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar) I*. Ankara: Güven Basımevi.
- Belen, F. (1967). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Berber, E. (1997). *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgal Döneminde İzmir Sancağı*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Bıyıklıoğlu, T. (1987). *Trakya'da Millî Mücadele I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Budak, M. (1997). Mondros Mütarekesi'nden Sonra İngilizlerin Batum'u İşgali. *Kafkas Araştırmaları III* içinde (s. 117-141). İstanbul.
- Budak, M. (2002). *İdealden Gerçeğe Misak-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Budak, M. (2011). İzmir'in İşgali Sürecinde Osmanlı Harbiye Nezareti'nin Direnişle İlgili Tavrı. *90. Yılında Millî Mücadele* içinde (s. 311-325). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2000). *Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Criss, B. (1994). *İşgal Altında İstanbul 1918-1922* (2. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çapa, M. (1991). İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII(21), 553-566.
- Develioğlu, F. (1984). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dursunoğlu, C. (1998). *Millî Mücadele'de Erzurum*. Ankara.
- Erdem, N. (2010). *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*. İstanbul: Derlem Yayınları.
- Ergil, D. (1981). *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Erol, M. (1972). *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*. Giresun.
- Ertop, K. (1993). Halide Edip Adivar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1 içinde (s. 78-79). İstanbul.

- Gökdemir, A. E. (1989). *Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmeti*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gurulkan, K. (1996). *Teâlî-i İslam Cemiyeti (Cemiyet-i Müderrisin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü T.C. Tarihi, İstanbul.
- Jaeschke, G. (1964). Mondros'a Giden Yol. *Bellekten*, XXVIII(109), 141-150.
- Jaeschke, G. (1968). İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması (M. Eren, Çev.). *Bellekten*, XXXIII/128, 567-576.
- Jaeschke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (2. bs.) (C. Köprülü, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kasalak, K. (1998). Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açısından Etüdü. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV(42) (75. Yıl Sayısı), 979-1004.
- Karabekir, K. (1991). *İstiklal Harbimizin Esasları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaymaz İ. (2007). Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIII(67-68-69), 145-174.
- Kaymaz İ. (2008). Mondros Mütarekesinin Tahlili. *21. Yüzyıl*, Ekim-Kasım-Aralık, 239-268.
- Kocahanoğlu, O. S. (2005). *Rauf Bey'in Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocaoğlu, B. (2006). *Mütarekede İttihatçılık-İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Koltuk, N. (2015). *Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Askeri ve Mali Kaynakları (Mayıs 1919-Kasım 1920)*. İstanbul: Kitabevi.
- Köstüklü, N. (1990). *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kurat, Y. T. (1976). *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*. Ankara.
- Macmillan, M. (2004). *Paris 1919-1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi* (B. Dişbudak, Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Millî Mücadele Albümü* (3. bs.). (2020). H. Özlü (Yay. Haz.). Ankara: Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları.
- Özalp, K. (1988). *Millî Mücadele 1919-1922 I* (3. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, A. (2015). *İşgal İstanbul'un İstihbarat ve Eylem -Mim Mim Grubu-*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Özkaya, Y. (1987). Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IV/10, 139-186.
- Özkaya, Y. (1992). Kuva-yı Milliye. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII(24), 451-480.
- Özkaya, Y. (2005). *Millî Mücadele Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Öztoprak İ. (1991). Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII(22), 117-139.
- Selvi, H. (2000). *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2007). Hüseyin Rauf Orbay. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33 içinde (s. 356-357). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sofuoğlu, A. (1994). *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Söylemezoğlu, G. K. (1939). *Başımıza Gelenler (Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922)*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.

Şahingöz, M. (1986). *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto Mitingleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Taş, N. (1997). *Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler*. İstanbul: Nehir Yayınları.

TBMMGZC I. (1985). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tevetoğlu, F. (1991). *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tevetoğlu, F. (1971). *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*. Ankara: Atatürk ve Çevresi Yayınları.

TİH I. (1992). *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

TİH II/1. (1994). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, II/1*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Tunaya, T. Z. (1986). *Türkiye'de Siyasi Partiler II* (Genişletilmiş 2. bs.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Turan, Ş. (1982). Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri. *Bellekten*, XLVII(182), 339-347. Ankara.

Türkgeldi, Â. (1948). *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Ankara.

Türkgeldi, A. F. (1987). *Görüp İşittiklerim* (4. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Türkmen, Z. (2001). *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uçarol, R. (2006). *Siyasi Tarih (1789-2001)* (Genişletilmiş 6. bs.). İstanbul: Der Yayıncılık.

Walder, D. (1970). *Çanakkale Olayı* (M. A. Kayabal, Çev.). İstanbul: Milliyet Yayınları.

Yel, S. (2002). *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Yıldız, H. (2005). *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan Musul Üçgeninde Kürdistan* (Genişletilmiş 4. bs.). İstanbul: Doz Yayıncılık.

Zürcher, E. J. (1987). *Millî Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Ünite Soruları

Soru-1 :

I. Dünya Savaşı uluslararası sistem açısından Wilson ilkelerinin önemi nedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Manda sisteminin kurması
- (B) Wilson'un Paris Barış Konferansı'na katılması
- (C) Uluslararası meşruiyet kaynağı olması
- (D) Ermenistan'da manda yönetimi kurması
- (E) Osmanlı Devleti'ni kurtaracak olması

Cevap-1 :

Uluslararası meşruiyet kaynağı olması

Soru-2 :

Wilson ilkelerinin 12.maddesi hangi hükmü içermektedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Türklerin çoğunluk halinde buldukları yerlerin Türk idaresine verilmesi
- (B) Arapların bağımsızlığını sağlaması
- (C) Osmanlı gayrimüslim vatandaşlarına kendi devletlerini kurma hakkı vermesi
- (D) ABD'nin Osmanlı Devleti üzerinde manda kurması
- (E) Osmanlı Devleti üzerinde İtilaf devletleri mandası kurması

Cevap-2 :

Türklerin çoğunluk halinde buldukları yerlerin Türk idaresine verilmesi

Soru-3 :

Osmanlı Devleti açısından Mondros Mütarekesi'nin genel anlamı nedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Osmanlı Devleti'ni İtilaf devletlerinin idaresine sokması
- (B) Osmanlı Devleti için I.Dünya Savaşı'nı sona erdirmesi
- (C) Osmanlı Devleti için ABD mandasını sağlaması
- (D) Arap bağımsızlığını vermesi
- (E) Türkler ile Arapların bir federasyon altında yeniden birleşmesi

Cevap-3 :

Osmanlı Devleti için I.Dünya Savaşı'nı sona erdirmesi

Soru-4 :

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin hangi stratejik şehirlerini işgal etmişlerdir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) İstanbul-Edirne- Batum
- (B) İstanbul-İzmir- Adana
- (C) İzmir-Batum- İskenderun
- (D) Musul-İskenderun-İstanbul
- (E) Musul- İzmir-İstanbul

Cevap-4 :

Musul-İskenderun-İstanbul

Soru-5 :

Mondros Mütarekesi'ne karşı Osmanlı Hükûmeti'nin tavrı ne olmuştur?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sevinçle karşılamıştır.
- (B) Kötümser bir tavırla karşılamıştır.
- (C) Hafif şartları içeren bir mütareke diyerek ihtiyatlı karşılamıştır.
- (D) Kesin bir dille karşı çıkmıştır.
- (E) Kötü bir mütarekedir ama, karşı çıkılmamalıdır.

Cevap-5 :

Hafif şartları içeren bir mütareke diyerek ihtiyatlı karşılamıştır.

Soru-6 :

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin İtilaf işgalleri karşısındaki iki temel işlevi nelerdir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Silahlı mücadele-diploması
- (B) Yabancı devletlerden yardım-diploması
- (C) Silahlı mücadele- yabancı devletlerden yardım
- (D) Silahlı mücadele-suikastla mücadele
- (E) Barışçı tutum- diploması

Cevap-6 :

Silahlı mücadele-diploması

Soru-7 :

Aşağıdaki cemiyetlerden hangisi Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'de kurulan müdafaa-i hukuk cemiyetleridir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti-Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti-Kars İslam Şurası
- (B) Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti- İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti- Kars İslam Şurası
- (C) Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti-Kars İslam Şurası-Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- (D) Müdafaa-i Vatan Cemiyeti- Kars İslam Şurası- Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
- (E) Kars İslam Şurası- Müdafaa-i Vatan Cemiyeti- Kilikyalılar Cemiyeti

Cevap-7 :

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti-Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti-Kars İslam Şurası

Soru-8 :

Aşağıdakilerden hangisi Millî Mücadele Karşıtı yerli cemiyetlerdendir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Kürdistan Teali Cemiyeti- Wilson Prensipleri Cemiyeti
- (B) Wilson Prensipleri Cemiyeti- Tealî İslam Cemiyeti
- (C) Mavri Mira Cemiyeti- Tealî İslam Cemiyeti
- (D) Wilson Prensipleri Cemiyeti- Mavri Mira Cemiyeti
- (E) Kürdistan Teali Cemiyeti- Teali İslam Cemiyeti

Cevap-8 :

Kürdistan Teali Cemiyeti- Teali İslam Cemiyeti

Soru-9 :

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a döndükten sonra Ali Fethi Bey ile hangi gazeteyi çıkarmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Vakit
- (B) Tasvir-i Efkar
- (C) Minber
- (D) Akşam
- (E) Ceride-i Havadis

Cevap-9 :

Minber

Soru-10 :

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya hangi unvanla gitmiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) 9. Kolordu Komutanı
- (B) 9. Ordu Birlikleri Müfettişi
- (C) 9. Ordu Müfettişi
- (D) 9. Kolordu Müfettişi
- (E) 15. Kolordu Komutanı

Cevap-10 :

9. Ordu Birlikleri Müfettişi

10. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ - 2

Giriş

Önceki bölümde, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından başlayan İtilaf devletlerinin işgallerine birçok Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulduğundan söz etmiştik. Öyle ki bu cemiyetlerin çoğu kongre adı verilen genel toplantılar sonucunda kurulmuştur. Hatta Kars, Ardahan ve Batum (Elviye-i Selase/üç vilayet) bölgesindeki kongrelerde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, "kongre hükûmeti" tarzında teşkilatlanmış; bazı cemiyetler de sadece bölgesel direniş cemiyetleri olarak faaliyette bulunmuştur. Bilindiği üzere, Millî Mücadele devrinde yirmi sekiz (28) kongre düzenlenmiştir. İlgi çekicidir ki bu kongrelerin on üç (13) tanesi Sivas Kongresi öncesinde yapılmıştır. Diğer bir deyişle, Millî Mücadele, TBMM kuruluncaya kadar kongreler üzerinden yürütülmüştür. Hiç şüphesiz bu kongrelerin en önemlileri, Doğu kongreleri içinde yer alan Erzurum ve Sivas kongreleri ile Batı Anadolu kongreleri içinde değerlendirilen Balıkesir ve Alaşehir kongreleri idi.

10.1. Havza Genelgesi (28 Mayıs 1919)

İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgalinden sonra Orta Karadeniz Rumları da cesaretlenmiş ve Müslüman halka saldırmaya başlamıştı. Bu saldırıların yaşandığı yerlerden biri de Havza idi. Havza, Karadeniz'i İç Anadolu'ya bağlayan en stratejik bir konumdaydı. Daha da önemlisi, Havza'da Müslümanlarla birlikte Rumlar ve Ermeniler yaşamaktaydı. Yaşanan saldırılar, Havza'nın Müslüman halkını tedirgin etmişti. O sırada Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkmış ve orada fazla kalmayarak 25 Mayıs 1919'da Havza'ya gelmişti. İlk iş olarak şehrin ileri gelenlerini topladıktan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmasını, Taş Mektep 'de toplanmasını ve şehirde bir de miting yapılmasını istedi. 26 Mayıs'ta kendisini ziyaret eden Havza Belediye Başkanı İbrahim Cebecioğlu'nun İttihat ve Terakki kapandığından dolayı gizli çalışan bir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin bulunduğunu söylemesi üzerine memnuniyetini dile getiren Mustafa Kemal Paşa, ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması teklifinde bulundu. Hemen harekete geçen Belediye Başkanı, Mahmutağazade Bayram, Kadioğlu Hakkı yazar Zübeyiroğlu Fuat gibi şehrin ileri gelenleriyle birlikte Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu (Mutlu, 2019, s. 729-730).

Bununla yetinmeyen Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919'da kolordu komutanlıklarına, vilayetlerine ve mutasarrıflıklara bir genelge gönderdi. Havza Genelgesi adı verilen bu genelgede, iki istek dikkat çekmekteydi (MEB, 2015, s. 7-8).

- İzmir'in işgalinden sonra vatan bütünlüğünün korunması için büyük ve heyecanlı mitingler yapılması

- Bütün İtilaf Devletleri temsilcileri ile Osmanlı Hükûmeti'ne protesto telgrafları çekilmesi

-Bu mitinglerde sükûnetin olağanüstü korunması ve Hristiyanlara karşı sataşma yapılmaması ve düşmanca tavırlar gösterilmemesi

İlk protesto mitingi, köylerden gelen halkın katılımıyla 30 Mayıs 1919 Cuma günü öğleden sonra düzenlendi. Cuma namazından sonra Büyük Cami'de, şehitlerin ruhuna mevlit okundu. Halkın büyük teveccüh gösterdiği bu mevlit programına Mustafa Kemal Paşa da katıldı. Ancak Havza Mitingi ile Mustafa Kemal Paşa'nın birçok vilayete gönderdiği telgraflar sonucundan düzenlenen mitingler İngilizleri rahatsız etti ve hemen İstanbul Hükûmeti'ne baskı yaparak Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağrılmasını istediler.

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa da boş durmuyor, Amasya ve çevresindeki Rum çetelerinin faaliyetlerini izliyordu. Nitekim 5 Haziran 'da İstanbul'a gönderdiği rapora göre Rumlar, Sivas vilayetinin Amasya ve Tokat sancaklarında, çetecilik ve siyasi amaçlı faaliyetler yürütmekteydiler. Sayıları beş adet olan bu güçlü Rum çetelerin amacı, yabancı devletlere güvenlik sorunu olduğunu göstererek onların müdahalesine davet çıkartmaktı. Bu çeteleri İngiliz subayları ile Amerikan memurları şımartmaktaydılar (Atatürk İle 1982, s. 34-36). Sonunda Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin baskısı üzerine 8 Haziran'da İstanbul'a resmen geri çağrıldı. Ancak söz konusu talep, Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedildi (Atatürk, 1987, s. 29-30; Türkmen, 2001, s. 139-140). Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran'a kadar Havza'da kaldı ve o gün öğleden sonra Amasya'ya geçti.

10.2. Amasya Genelgesi

Amasya'da, Müftü Hacı Hafız Tefik Efendi ve Vaiz Abdurrahman Kamil Efendi başta olmak üzere ve halk tarafından coşkuyla karşılanan Mustafa Kemal Paşa (Evsile, 1998, s. 75-76), bütün ülkeyi kapsayacak millî bir teşkilat kurulması amacıyla faaliyetlerini sürdürdü. Esasında Mustafa Kemal Paşa, bir genel kongre

toplanmasını istemekteydi. Artık, Anadolu ve Trakya'daki millî teşkilatları birleştirmek amacıyla Sivas'da genel bir kongre toplamak gerekiyordu (Atatürk, 1987, s. 30). Bu amaçla, en yakın arkadaşları olan Rauf Bey (Orbay) Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele), Mersinli Cemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa ile görüşmeler yaptı. Görüşmeler sonunda bazı kararlar aldılar (Cebesoy, 2000, s. 89-93). Genellikle, "Amasya Tamimi/Genelgesi" olarak bilinen bu "Amasya Kararları", 22 Haziran 1919'da bütün kolordulara ve vilayetlere bildirildi. Bu kararlar şunlardı: (MEB, 2015, s.9-14; Atatürk, 1987, s. 30-31; Cebesoy, 2000, s. 93-94).

Atatürk, Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy 19-22 Haziran arasında Amasya'da bir araya geldiler. (Fotoğraf: Sivas Kongresi günlemleri)

Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile toplantıda. Amasya, 21 Haziran 1919

(Kaynak: Millî Mücadele Albümü, 2020, s. 19)

- 1- Vatanın bütünlüğü milletin istiklali tehlikededir.
- 2- İstanbul Hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi göstermektedir.
- 3- Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
- 4- Milletin içinde bulunduğu durumu i bütün dünyaya duyurmak için her türlü baskıdan uzak millî bir heyetin kurulması şarttır.
- 5- Anadolu'nun her bakımdan en emin yeri olan Sivas'ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.
- 6- Bunun için bütün vilayetlerin her livasından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin en kısa zamanda yola çıkarılması gerekmektedir.
- 7- Her ihtimale karşı, bu mesele millî bir sır olarak saklanmalı ve seçilen üyeler, yolculuklarını kendilerini tanıtmayacak şekilde gizli yollardan yapmalıdırlar.
- 8- Doğu vilayetleri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Adı geçen vilayetlerin Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden seçilmiş üyeler Erzurum'a doğru yola çıkmışlardı. O tarihe kadar çeşitli vilayetlerin delegeleri de Sivas'a geleceklerinden dolayı Erzurum Kongresi'nin üyesi de uygun bir zamanda genel kongreye katılmak için Sivas'a hareket edecektir.

Söz konusu belge incelendiğinde görülecektir ki ilk önce vatanın içinde bulunduğu durumun tespiti yapılmakta (madde 1), ardından bu durumun sorumlusuna -İstanbul Hükûmeti'ne- işaret edilmekte idi (madde 2). Genelgeye göre çare, milletin azim ve kararını göstermesi, millî iradenin tecellisi idi (madde 3). Ancak bu çarenin gerçekleşmesi için bir millî heyetin meydana getirilmesi gerekiyordu (madde 4). Bu amaçla emin bir şehir olan Sivas'ta derhal genel bir kongrenin toplanması gerekmekteydi (madde 5). Bu arada Erzurum'da bir kongre toplanacağı haberini de vermekteydi (madde 8).

Amasya Genelgesi, Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu ve Trakya'da vatanın işgallerden kurtarılması amacıyla başlatılmış bölgesel direniş hareketleri -Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri- yerine bütün vatani içine alacak millî bir örgütlenmeye yönelik ilk çağrıydı (Budak, 2003, s. 975). Zaten o günlerde, Mustafa Kemal Paşa da Anadolu ve Rumeli'de mevcut millî teşkilatların birleştirilmesinden söz etmişti. (Atatürk I, 1987, s. 30) Bu özelliğiyle genelge, millî direnişin hedef ve araçlarını belirleyen "ilk stratejik belgesi" olarak değerlendirilmektedir. (Özdemir, 2010, s. 41).

Hal böyle iken Amasya genelgesi "ihtilal bildirisi" olarak değerlendirilmektedir. Oysa kavramın tanımı, genelgeye imza koyanların statüleri-Rauf Bey dışında hepsi devletin resmî görevlileriydi- ve en önemlisi, diğer eylemleri gibi Amasya genelgesi için de Atatürk bu kavramı kullanmamıştır. Bundan dolayı Amasya genelgesine "ihtilal bildirisi" demek bilimsel olarak pek doğru gözükmemektedir.

10.3. Erzurum Kongresi

İzmir'in işgali Millî Mücadele açısından bir dönüm noktasıydı. Öyle ki Mondros'tan sonraki işgalleri ciddiye almayan ve ona karşı direnmeyi gereksiz gören kesimleri bile işgale direnmenin gerekli olduğu düşüncesine sevk etmişti (Zürcher, 1987, s. 188-189). Ayrıca bu düşüncenin gelişmesinde, İtilaf devletlerinin Yunanistan'ın İzmir'i işgali ile 14 Mayıs'ta, ABD manda yönetiminde büyük Ermenistan devletinin kurulmasına izin vermeleri etkili olmuştu. Çok geçmeden, 28 Mayıs'ta, Ermeniler, Çukurova'ya kadar uzanacak Erivan merkezli büyük Ermenistan devletini ilan ettiler. (Sonyel, I, 1973, s. 25).

Erzurum Kongresi için hazırlıklar yapılırken

(Kaynak: Millî Mücadele Albümü, 2020, s. 20)

Bu iki gelişme ise Orta ve Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu vilayetleri halkını endişelendirdi. Bundan başka özellikle Orta ve Doğu Karadeniz bölgeleri için bir Pontus tehlikesi vardı. Bu endişeler üzerine, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 28 Mayıs'ta, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'ne ortak kongre teklifinde bulundu Buna karşılık, adı geçen cemiyetin Erzurum şubesi de 30 Mayıs'ta verdiği cevapta bu teklifi memnuniyetle karşıladı. (Karabekir, I, 2008, s. 40-44) . İlk önce kongre 10 Temmuz'da yapılacaktı. Ancak o tarihte delegelerin gelemeyeceği anlaşıldığından dolayı iki hafta kadar ertelendi.

Bu arada, Kazım Karabekir'in daveti üzerine Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz'da, Sivas'tan Erzurum'a geldi (Atatürk, 1987, s. 43). Burada, Kazım Karabekir ve Rauf Bey gibi arkadaşlarıyla durum değerlendirmesi yapan Mustafa Kemal Paşa, millî gaye için ortaya atılmak vaktinin geldiğini düşünerek 8 Temmuz'da askerlikten istifa etti (Atatürk ile 1982, s.51-52; Atatürk, 1987, s. 47). Bu sırada İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in anarşi çıkardıkları gerekçesiyle Erzurum vilayetinden tutuklanmasını istedi ise özellikle 15.Kolordu Komutanı Kazım Karabekir bunu reddetti (Karabekir, 1991, s. 81-83). Hatta Kazım Karabekir, kendisi tarafından tutuklanacağından endişe eden Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girdi ve onu lider tanıdı (Kocahanoğlu, 2000, s. 192-195).

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz'da başladı. Ne var ki; Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa etmesine rağmen askerî üniformayla kongreye katılmak istedi. Bazı delegelerin tepkileri üzerine Vali Münir Bey'in bulunduğu sivil kıyafetleri giymek zorunda kaldı. Böylece, kongreye katılan Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'in desteğiyle kongre başkanı seçildi. Kongre, 7 Temmuz'a kadar devam etti. Sonunda, kongrede alınan kararlar bir beyanname halinde yayımlandı. Erzurum Kongresi beyannamesi olarak adlandırılan bu kararlar şunlardır (Karabekir, 2008, s. 115-117; MEB, 2015, s. 15-25; Selvi, 2000, s. 108-117):

Trabzon vilayeti ve Canik sancağı ile Doğu Anadolu vilayetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Elazığ, Van, Bitlis vilayetleri ile bu bölgedeki bağımsız livalar; hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı anavatanından ayrılmaz bir bütündür.

Osmanlı vatanının bütünlüğü ve milletin istiklalinin sağlanması, saltanat ve hilafetin korunması amacıyla Kuva-yı Milliye'yi etken ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

3- Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk, Ermenilik amacına yönelik sayılacağından birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir. Siyasi hâkimiyet ve sosyal dengeyi bozacak şekilde Hıristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4- İtilaf Devletleri'nin baskıları karşısında, merkezî hükûmetin buraları bırakmak ihtimaline karşı saltanat ve hilafete bağlılığı ve millî hakları koruyucu tedbirler ve kararlar alınmıştır.

5- Vatanımızda, öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin, daha önceden kazanılmış haklarına tamamıyla uyarız. Mal, can ve ırzlarının korunması esasen dinimizin, millî geleneklerimizin ve yasalarımızın gereği olduğundan bu esas Kongremizin genel kanısıyla da doğrulanmıştır.

6- İtilaf Devletleri tarafından Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 günündeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu Anadolu vilayetlerinde de büyük çoğunluğu Müslümanlardan meydana gelen öz kardeş, dindaş ve soydaşlarımızın yaşadığı memleketlerimizin bölünmesi düşüncesinden tamamen vazgeçilerek, varlığımıza ve tarihi, ırki, dinî haklarımıza saygı gösterilmesi ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karar verilmesi beklenir.

7- Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istila isteği olmadan herhangi bir devletin fenne, sınıaye ve ekonomiye ait yardımlarını hoşnutlukla karşılarız. Adil bir barışa ulaşmak en büyük arzumuzdur.

8- Milletlerin kendi kaderlerini belirlediği bir tarihi devirde, merkezî hükûmetin (Osmanlı Hükûmeti'nin) millî iradeye boyun eğmesi zorunludur. Bu amaçla, merkezî hükûmetin hemen millî meclisi toplaması; milleti ve memleketi ilgilendiren bütün kararları millî meclisin denetiminden geçirmesi zorunludur.

9- Vatanımızın kurtuluşu için millî vicdandan doğan derneklerin birleşmeleriyle Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet, her türlü partililik akımlarının dışındadır. Bütün Müslüman yurttaşlar derneğin tabi üyesidir.

10- Kongre tarafından seçilen bir temsil heyeti kabul edilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar olan millî kuruluşlar birleştirilmiş ve sağlanmıştır.

Kongrenin sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında bir temsil heyeti seçildi. Heyetin diğer üyeleri, Hüseyin Rauf Bey, İzzet Bey, Servet Bey, Raif Efendi, Sadullah Efendi, Bekir Sami Bey, Ahmet Feyzi Efendi ile Hacı Musa Bey idi. (Atatürk III, 1987, s. 933-934; Akbulut, 1990, s. 44-55; Selvi, 2000, s. 115-116).

Erzurum Kongresi, hem delegelerin temsil ettikleri vilayetler ve hem de kongrenin amacı bakımından bölgesel nitelikli bir kongreydi. Ancak kongre beyannamesinin birinci maddesinde yer olan Orta ve Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu vilayetlerinin birbirlerinden ve Osmanlı anavatanından ayrılmazlığına yapılan vurgu, beyannamenin tek yerel ve Sivas Kongresi Beyannamesi'nden ayıran özelliğiydi. Yine de diğer maddeleri yerelden- ulusala doğru uzanan amaç ve değerler açısından millî özellik taşımaktaydı ve en önemlisi, Sivas Kongresi'nin gündemini oluşturmuştu. Ayrıca bu kongre, sivil olarak Mustafa Kemal Paşa'nın ilk resmî siyasi faaliyeti olması açısından da önemliydi.

10.4. Sivas Kongresi

Bu kongre, Amasya Genelgesi'nde alınmış bir karar üzerine gerçekleşti. Kongre merkezi, Sivas olacaktı. İlk önce, Sivas üzerinden Erzurum'a giden Mustafa Kemal Paşa, kongreden sonra Temsil Heyeti Başkanı olarak heyetle birlikte 29 Ağustos 1919'da Sivas'a geri döndü (Kansu I, 1988, s. 167-176). 4-11 Eylül tarihleri arasında yapılan Sivas Kongresi sonunda bir beyanname yayımlandı ve Temsil Heyeti genişletilerek başkanlığına yeniden Mustafa Kemal Paşa seçildi (Kansu I, 1988, s. 283-284; Tansel II, 1991, s. 103-104).

Kongrede en tartışmalı konulardan biri "manda meselesi" idi. Genel hava, her türlü mandanın kabul edilemeyeceği yönündeydi. Ancak kongre delegeleri arasında Amerikan mandası taraftarları vardı. Biraz da bu taraftarları teskin etmek için kongre, manda yerine "yardım" kelimesini uygun bularak "yayılmacı emel beslemeyen herhangi bir devletin mali ve ekonomik yardımını talep etme kararı" aldı. Hiç şüphesiz bu devlet, Amerika Birleşik Devletleri idi. Hatta bu amaçla, aralarında Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu kişilerin imzalarını taşıyan 11 Eylül 1919 tarihli bir mektup, ABD Senatosu'na gönderildi. (Erol, 1972, s. 94-95). Bu mektup, ülkenin durumunu incelemek için ABD Senatosu'ndan bir heyetin gönderilmesi talebini içermekteydi. Böylece, manda taraftarları tatmin edilmiş oldu.

Sonunda, Sivas Kongresi beyannamesi kabul edildi. Bu beyannamenin maddeleri şunlardır: (MEB, 2015, s. 28-31):

1- Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki mütarekenin imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırimız dâhilinde kalan ve Müslümanların yaşadığı Osmanlı vatani birbirinden ve Osmanlı anavatanından ayrılmaz bir bütündür.

2- Osmanlı toplumunun tamamı ve millî istiklâlimizin sağlanması ile hilafet ve saltanat hukukunun korunması için kuvâ-i millîyyeyi etken ve irade-i millîyyeyi hâkim kılmak temel esastır.

3- Osmanlı vatanının herhangi bir parçasına karşı olacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız dâhilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik oluşturma amacına yönelik harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde olduğu gibi ortak savunma ve direniş meşru kabul edilmiştir.

4- Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bütün Müslüman olmayanların her türlü eşit hakları tamamen korunduğundan dolayı bu unsurlara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5- Osmanlı Hükûmeti, bir dış baskı karşısında memleketimizin herhangi bir kısmını terk etmek durumunda kaldığı takdirde hilafet ve saltanat ile vatan ve milletin bütünlüğünün korunması yolunda yeterli her türlü tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır.

6- İtilaf Devletleri tarafından mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırimız içinde kalıp İslam çoğunluğunun yaşadıkları topraklarımızın parçalanması teorisinden tamamen vazgeçerek bu topraklar üzerindeki her türlü (hukuki, tarihi ırki, dinî ve coğrafi) haklara uyulmasını ve adil bir karar alınmasını bekleriz.

7- Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istila isteği olmayan herhangi bir devletin fenne, sinaiye ve ekonomiye ait yardımlarını hoşnutlukla karşılarız. Bu uğurda adil bir barışa ulaşmak en büyük millî arzumuzdur.

8-Bu devirde, İstanbul Hükûmeti'nin de millî iradeye boyun eğmesi zorunludur. Bundan dolayı İstanbul Hükûmeti'nin hemen millî meclisi toplaması; milletin ve memleketin geleceğine ilişkin alacağı bütün kararları millî meclisin denetiminden geçirmesi zorunludur.

9- Millî vicdandan doğan millî ve vatani derneklerin birleşmesiyle bütün toplum bu kere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanıyla adlandırılmıştır. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından uzaktır. Bütün Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin doğal üyesidirler.

10- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas şehrinde toplanan umumî kongresinde genel idari teşkilat için Temsil Heyeti seçmiş ve köylerden vilayet merkezlerine kadar bütün millî teşkilat birleştirilmiştir.

Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Sivas
Kongresi üyeleri ile Sivas, 11 Eylül 1919

(Kaynak: Millî Mücadele Albümü, 2020, s. 25)

Sivas Kongresi'nin en önemli kurumsal sonucu, mütareke sonrası kurulmuş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin çoğunun tek çatı altında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla birleştirilmesidir. Bu cemiyet, Erzurum'da kurulmuş olan Temsil Heyeti'ni genişletmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yı yeniden başkanlığa getirmiştir. Öyle ki söz konusu cemiyet ve onun Temsil Heyeti, 23 Nisan 1920'de BMM kuruluncaya kadar, Millî Mücadele hareketinin iç ve dış ilişkilerini yönetecek olan tek kurumsal organ olmuştur. Aynı zamanda bu durum, Millî Mücadele hareketinin hem uluslararası ve hem de ulusal ölçekte meşruiyetini artırmıştır.

En önemlisi, Sivas Kongresi, yayımladığı beyannamesi ile I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası şartları dikkate alarak yeni bir Türk vatanının sınırlarını çizmiştir. Bu sınır, "Mondros Mütarekesi imzalandığında sınırlarımız içinde kalan topraklar"dan ibarettir. Aynı zamanda söz konusu sınır, Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir

gibi önemli kişilikler tarafından da savunulmuştur. Ancak bu sınır Misak-ı Millî beyannamesi ile biraz daha genişletilmiştir.

10.5. Batı Anadolu Kongreleri

10.5.1. Balıkesir Kongreleri

İzmir'in işgali ile birlikte Yunan işgalinin Batı Anadolu'ya doğru genişlemesinden endişe duyan şehirlerden biri Balıkesir idi. Bundan dolayı halk ile aydınlar, şehrin işgale uğramaması için Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurdular. Bu cemiyetin öncülüğünde Haziran-Kasım 1919 tarihleri arasında dört kongre düzenlendi. Bu kongreler şunlardı: Birinci Balıkesir Kongresi (28 Haziran-13 Temmuz 1919), İkinci Balıkesir Kongresi (26-30 Temmuz 1919), Üçüncü Balıkesir Kongresi (16-27 Eylül 1919), Dördüncü Balıkesir Kongresi (19-29 Kasım 1919).

Bu kongrelerden en önemlisi 28 Haziran-13 Temmuz 1919 tarihleri arasında yapılan Birinci Balıkesir Kongresi idi. Balıkesir Harekât-ı Milliye Kongresi olarak da anılan ve eski adı Darü'nnafla olan Ali Şuurî Medresesi'nde toplanan bu kongreye Balıkesir'in civar kaza ve nahiyelerinden temsilciler katıldı. Kongre on gün sürdü (İlgürel, 1999, s. 90).

İkinci kongre, 26-30 Temmuz 1919 tarihleri arasında yapıldı. Kongreye, Akhisar, Balıkesir, Bigadiç, Bandırma, Balya, Burhaniye, Edremit ve Soma'dan delegeler katıldı. Hacim Muhiddin Bey (Çarıklı), kongre başkanlığına seçildi. Amaçları, "Yunan tecavüzlerine karşı savunma ve mücadeleyi birleştirmek" idi. Kongre sonunda 29 maddeden oluşan önemli kararlar alındı. Ancak bu kararların ikisi dikkat çekiciydi (İlgürel, 1999, s. 101-105).

- Yunan işgaline karşı direniş sürdükçe millî seferberlik halinde bulunulması, herkesin vatan hizmetiyle sorumlu olması (madde 7).

- Davet edildiği halde gelmeyenler ve askerden kaçanlar yakalandıklarında memleket dışına veya Yunan tarafına gönderilmesi.

Hiç şüphesiz, bu kongrenin toplanarak önemli kararların alınmasında, Hacim Muhittin Bey'in (Çarıklı) büyük rolü bulunmaktaydı. Fakat Hacim Muhittin, direniş hareketinin bölgeselliğini koruması taraftarıydı. Çok geçmeden, Balıkesir Harekât-ı Milliye Kongresi olarak anılan II. Balıkesir Kongresi, üniformalı subaylarla birlikte 48 temsilciyle birlikte 26 Temmuz 1919'da toplandı. Balıkesir Mekteb-i Sultanisi'nde yapılan bu kongre 30 Temmuz'da sona erdi. Bu kongrenin aldığı en önemli karar, hareketin adının Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Heyeti'ne dönüştürülmesi idi. Ayrıca Yunan Ordusu, vatandan kovulana kadar mücadelenin sürdürülmesi kararı alındı.

III. Balıkesir Kongresi (16-22 Eylül 1919), Sivas Kongresi'nden sonra gerçekleşti. Bilindiği gibi Sivas'ta direnişle ilgili merkezî örgütlenme kararı alınmıştı. Ne var ki III. Balıkesir Kongresi'ni düzenleyenler bu karardan pek memnun olmadılar. Çünkü onlar, yerel mücadeleden yanaydılar (İlgürel, 1999, s. 123-124). Balıkesir Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti faaliyetlerini sürdürerek Dördüncü Balıkesir Kongresi'ni (19-29 Kasım 1919) düzenledi. Kongre başkanlığına Vehbi Bey (Bolak) seçildi. Mustafa Kemal Paşa'nın birlik çağrılarını dikkate almayan kongre, yine de müstakil olarak millî iradenin memleketin her türlü mukadderatına hâkim olması için mücadele edeceklerine söz verdiler. Bu arada, cemiyetin adındaki Redd-i İlhak yerine müdafaa-i hukuk olarak değiştirilmesi kararlaştırıldı ve İstanbul Hükûmeti'ne karşı daha kesin bir tavır alınmasına karar verildi. Sonunda kongre, Vehbi Bey başkanlığında yeni bir merkez heyeti seçerek dağıldı (İlgürel, 1999, s. 157-165).

10.5.2. Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)

Balıkesir'de yapılan ilk iki kongreden sonra Batı Anadolu'da toplanmış en önemli kongrelerden biri de Alaşehir Kongresi idi. Kongre ilk gün, Hüseyinpaşazade Mustafa Bey'in evinde toplandı. 18 Ağustos'tan sonra ise Fevziye Mektebi'nde toplantılara devam edildi. Bu kongrenin amacı, Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı verilen mücadeleyi tek çatı altında toplamaktı. Hacim Muhittin Bey'in başkan olduğu bu kongrede, esas itibarıyla II. Balıkesir Kongresi kararları kabul edildi (Konukçu, 2000, s.56-58). Ayrıca bu kongreye katılan kimseler, Sivas'ta toplanacak kongrenin ülke çapındaki bütün direniş hareketlerini merkezî bir yapıya kavuşturmayı amaçladığını biliyorlardı. Ancak bu kongrenin Ermenilik iddiasına karşı bölgesellik taşıdığına inandıklarından dolayı Balıkesir Kongresi gibi direnişin bölgesel kalmasında, Batı Anadolu'daki direnişin tek komuta altında toplanmasında ısrarlıydılar. Nitekim 20 Ağustos'ta Hacim Muhittin imzasıyla yayımladıkları beyannamede, Alaşehir Kongresi'nin Karesi, Saruhan, Aydın, Denizli, Uşak, Eşme, Ödemiş ve çevresinden seçilmiş kişilerin katılmasıyla yapıldığı ifade edildikten sonra kongrenin millî olduğu ve saltanata bağlı bulunduğu, siyaset ve partilerle ilişkileri olmadığı belirtildi. Ayrıca Kuva-yı Milliye'nin sadece, Yunan işgaline

karşı mücadele verdiği vurgulanmaktaydı. Kongrenin bir başka amacı da Yunan mezalimini dünyaya duyurmaktı (Konukçu, 2000, s.125-127).

10.6. Amasya Görüşmeleri ve Protokolleri (20-22 Ekim 1919)

Sivas Kongresi'nden sonra 12 Eylül 1919'da Temsil Heyeti, kongre kararlarının kabul edilmesi ve seçimlerin bir an önce yapılarak meclisin açılması yönündeki taleplerini Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ne iletmiş ve reddedilince de İstanbul-Anadolu telgraf haberleşmesi kesilmişti. Bu durum, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin sonunu getirmiş ve ardından Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulmuştu (2 Ekim 1919). Aynı gün, Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 2 Ekim 1919'ta genelge yayınladı. Şöyle ki (Atatürk I, 1987, s.194-195):

1. Yeni hükûmet, Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirlenen amaç ve esaslara uyduğu takdirde, Kuvâ-yı Milliye ona yardımcı olacaktır.
2. Yeni hükûmet, Millî Meclis toplanıncaya kadar milletin geleceği hakkında hiçbir şekilde taahhûde girmeyecektir.
3. Barış konferansına seçilecek delegeler, milletin güvenini kazanmış kişilerden seçilecektir.

İlk başta bu şartları kabulde tereddüt eden Ali Rıza Paşa Hükûmeti, sonunda kabul etti. Bunda, işin başından beri millî hareketle birlikte hareket eden ve yeni hükûmette harbiye nazırı olan Mersinli Cemal Paşa'nın rolü büyüktü. Nitekim Cemal Paşa, 7 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafında, "millî iradeye aykırı hareket"tan uzak kalacaklarını bildirerek bu sözlü uzlaşmanın yazılı hale getirilmesin şart koşmuştu. Cemal Paşa'nın telgrafı Mustafa Kemal Paşa tarafından memnuniyetle karşılandı (Atatürk I, 1987, s.214-217). Sonunda taraflar, Amasya'da görüşmeyi kararlaştırdılar.

20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında yapılan bu görüşmelere İstanbul Hükûmeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa katılırken, Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey, Amasya'ya gelmişlerdi. Söz konusu görüşmeler, esas itibarıyla Sivas Kongresi Beyannamesi maddeleri üzerinden yapılmıştı. Söz konusu görüşmelerin sonunda taraflar, üçü açık ve imzalı ve ikisi gizli ve imzasız beş protokol imzaladılar. Bu protokollerden birincisi, 21 Haziran'da Salih Paşa'nın teklif ettiği ve Temsil Heyeti tarafından sakınca görülmeyen protokol olup şu hususları içermekteydi (Atatürk, III, 1987, s. 1111-1113):

1. İttihatçılığın ve İttihat ve Terakki düşüncesinin memlekette tekrar uyanmaması siyaseten zararlıdır.
2. Hükûmet ile Millî Teşkilât arasında hiçbir anlaşmazlık kalmamıştır.
3. Vaktiyle millî teşkilata karşı çıktıklarından dolayı tutuklananlar varsa serbest bırakılmalı ve gerçek suçlular varsa yargılanmalıdır.
4. Tehcir dolayısıyla suçlu görülenlerin kanunen cezalandırılması adlen ve siyaseten gereklidir.
5. Dünya Savaşı'na girmenin doğru olup olmadığı hakkındaki tartışmalara hükûmet karşı çıkmaz. Fakat bunu doğru bulan tartışmaların kesilmesi gereklidir. Çünkü bunu doğru bulanlar İtilaf Devletleri'ne düşman, Almanlara dost olarak görülmesi korku yaratmaktadır.
6. Milletvekili seçimi serbestçe yapılmalıdır.
7. Hükûmetin lehinde ve aleyhinde bir yazı yazılmayacaktır.
8. Taşkın mitingler ile ve makalelerden uzak durulmalıdır.
9. Güvenliği bozacak durumlardan kaçınılmalıdır.

Asıl Amasya görüşmeleri, Sivas Kongresi Beyannamesi maddelerinin görüşülmesiyle başladı. Taraflar, yapılan görüşmeler sonunda ortak bazı kararlar aldılar. Amasya protokollerinin ikincisinde yer olan bu kararlar şunlardan ibaretti (Atatürk, 1987, s. 242-249; Sertoğlu, 1968, s. 28-32):

1. Bilindiği gibi, Sivas Kongre Beyannamesi'nin birinci maddesinde "Mondros Mütarekesi imzalandığında işgal edilmemiş topraklar" şeklinde bir sınır çizilmişti. Bu maddede öngörülen sınır, Türkler ile Kürtlerin birlikte yaşadıkları/yaşayacakları sınırdı. Ayrıca Kürtlerin, Osmanlı Devleti'nden ayrılmazlığı ifade edildikten sonra taraflar, bu sınırın en küçük talep olarak elde edilmesi ortaklaşa kabul edildi.

Batı Trakya meselesinde müstakil bir hükûmet üzerinde uzlaşılırken, Edirne ve Meriç'e kadar sınırın müstakil bir hükûmete verilecek olsa dahi kabul edilmemesi ortaklaşa kabul edildi.

2. Beyannamenin 4.maddesinde yer alan Müslüman olmayanlara siyasi ve sosyal dengeyi bozacak ayrıcalıkların verilmemesi kabul edildi.

3. Beyannamenin 7. maddesine göre yabancı bir devletten yardım alınması öngörülmektedir. Ancak bu yardımı alırken, bağımsızlık ve millî çıkarlar zarar görmemelidir.

4. Sivas Kongresi Beyannamesi'nin diğer maddeleri de Mebusan Meclisi'nin kabul etmesi şartıyla uygun görüldü.

Sonuç olarak Amasya görüşmeleri/protokolleri, bazı siyasi sonuçları ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki;

a) İstanbul Hükûmeti, Temsil Heyeti'ni tanımıştır.

b) Sivas kongresi kararları İstanbul Hükûmeti tarafından kabul edilmiştir.

c) Seçimlerin bir an önce yapılarak Mebusan Meclisi'nin açılması kabul edilmiştir.

d) Temsil Heyeti-İstanbul Hükûmeti yakınlaşmasına bakarak Kuva-yı Milliye karşıtı pek çok çevre ve kişi Millî Mücadele lehine fikrini değiştirmiştir.

10.7. Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gelişi

Sivas Kongresi'nden sonra Temsil Heyeti bir süre daha Sivas'ta kaldı. Bu süre içinde Temsil Heyeti, Millî Mücadele'nin geleceğine ilişkin birtakım toplantılar yaptı. Millî Mücadele Tarihi'nde "Heyet-i Temsiliye Toplantıları" adı verilen ve 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan bu toplantılara, Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Kazım Karabekir (15. Kolordu), Ali Fuat Cebesoy (20. Kolordu), Selahattin Bey (13. Kolordu), Şemseddin Bey (12. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay yerine) gibi kolordu komutanları da katıldılar. Söz konusu toplantılarda, Mebusan Meclisi'nin nerede toplanacağı, Temsil Heyeti'nin yeni merkezinin neresi olacağı ve Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti aleyhinde bir karar alınırca nasıl hareket edileceği gibi önemli meseleler görüşüldü. 16 Kasım toplantısında, Kazım Karabekir ve Rauf Bey'in görüşleri çerçevesinde Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasının daha uygun/meşru olacağı kararlaştırıldı (İğdemir, 1989, s. 3-17). 18 Kasım'da yapılan toplantıda gibi sonunda, hareketin daha iyi yönetileceği batıda bir şehre gidilmesi kararı verilmişti. Bu meselede, Bursa, Söğüt, Konya, Eskişehir ve Ankara gibi şehir ve kazalar üzerinde durulmuş ve yeni merkez olarak Eskişehir yakınlarındaki Seyitgazi olması kararlaştırılmıştı. (İğdemir, 1989, s. 39-57; Baykal, 1989, s. 59). Her ne kadar Seyitgazi seçilmişse de Ali Fuat Paşa'ya göre, daha sonra Anadolu'nun tam ortasında bulunması, Ankara ve çevresinde millî hareketin güçlü olması ve o tarihlere kadar Batı Anadolu'daki milliyetçilere sığınak olması sebebiyle Ankara'nın merkez olması uygun bulundu (Cebesoy, 2000, s. 295). Ayrıca Ankara'nın Karadeniz üzerinden denizle bağlantı kurulacak en yakın konumda bulunması ve en önemlisi İstanbul'a demiryolu bağlantısı gibi sebepler de bu kararda etkili olmuştu.

Bu toplantıların ikinci konusu, barış konferansının Türkiye aleyhinde karar vermesi halinde nasıl hareket edileceği meselesi idi. Bu mesele, Heyet-i Temsiliye'nin 23 Kasım 1919 tarihli toplantısında ele alındı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre aleyhte bir karar, vatanın parçalanmasına sebep olacağı; devlet ve milletin istiklalinin de zor durumda kalacağı anlamına gelecekti. Bunun üzerine söz alan Kazım Karabekir ise bir vatan parçasının koparılması halinde ya tek başına veya genel bir savunma yapılacağını ve hatta geçici bir hükûmetin bile kurulabileceğini ifade etti (İğdemir, 1989, s. 89-102). Bunun üzerine Mustafa Kemal ve Temsil Heyeti, 18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrıldılar. Yaklaşık on günlük süren yolculuk sonunda Mustafa Kemal ve heyeti, 27 Aralık Cumartesi günü Ankara'ya geldi. Dikmen sırtlarında Kızılyokuş mevkiinde büyük bir bayram sevinciyle karşılanan Mustafa Kemal Paşa, hacı, hoca, talebe, esnaf, ağa ve seymen gibi halkın her kesiminden insanlardan oluşan büyük bir kalabalıkla hükûmet konağına geçti. Burada kurbanlar kesildi, dualar edildi ve ardından Mustafa Kemal Paşa, ikametlerine ayrılmış olan Ziraat Mektebi'ne gitti. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, kolordu kumandanlıklarına birer telgraf göndererek "şimdilik Temsil Heyeti'nin merkezinin Ankara" olduğunu bildirdi (Cebesoy, 2000, s. 301-303). Böylece Ankara, Millî Mücadele'nin merkezi oldu.

10.8. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı

Yukarıda belirttiğimiz üzere, Anadolu-İstanbul uzlaşmasının sonucu kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin ilk görevi, 7 Ekim 1919'da seçim kararnamesini yayımlanmak oldu. Bunun ardından, Meclis-i Mebusan seçimleri, iki dereceli olarak 15 Ekim'de İstanbul'da başlamış; 15 vilayet, 35 mülhak liva ve 16 müstakil livada yapılmıştı (Karaca, 2004, s. 291). Bu seçimler, yaklaşık iki buçuk ay (15 Ekim-28 Aralık 1919) kadar sürmüştü. Bunun sebebi, mütareke ve işgal şartlarıydı. Mesela, Yunan ve Fransız işgal bölgelerinde izin verilmemesine rağmen zor da olsa seçimler yapılabilmış; Antep, Urfa, Maraş ikişer, İçel ise bir milletvekili çıkarmışlardı. Ayrıca daha

önceleri Meclis-i Mebusan'a temsilci göndermiş olmalarına rağmen Mondros Mütarekesi sonrasında işgal edilmelerinden dolayı Musul, Beyrut, Suriye ve Halep vilayetleri ile Aralık 1918'den itibaren yeniden işgale uğrayan Kars, Ardahan ve Batum'da seçimler yapılamamıştı (Karaca, 2004, s. 291-298).

Son Osmanlı Meclis-i
Mebusan Başkanı Celaleddin
Arif Bey

(Kaynak: TBMM Albümü 1,
2010, s. 28.)

Bu seçimlere sadece Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri katılmadı; Millî Türk Fırkası, Osmanlı Mesaî Fırkası, Ahrar Fırkası, Teceddüt Fırkası ile Osmanlı Çiftçiler Derneği gibi bazı parti ve dernekler de seçimlere girdiler. Bu fırka ve cemiyetlerden İstanbul'da seçime giren Millî Türk Fırkası ile Osmanlı Mesaî Fırkası'ndan birer aday, Anadolu'dan seçimlere katılmış olan Osmanlı Çiftçiler Derneği, Teceddüt Fırkası ve yine Millî Türk Fırkası'ndan bazı adaylar seçimleri kazandılar (Tunaya, 2003, s. 34-35).

Ne var ki seçimlerin asıl galibi, Müdafaa-i Hukukçular idi. Bu seçimlerde, Mustafa Kemal Paşa (Erzurum) başta olmak üzere Rauf Bey (Sivas), Bekir Sami Bey (Amasya), Vasıf Bey (Sivas), İsmail Fazıl Paşa (Yozgat), Mersinli Cemal Paşa (Isparta), Hüsrev Bey/Gerede (Trabzon), Hamdullah Suphi Bey (Antalya) Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçildiler (MMZC I, 1336/1920, s. 3-4; Goloğlu, 1970, s. 295-303). Bu arada, Mustafa Kemal Paşa, boş durmamış; seçilen bir grup milletvekilini Ankara'ya çağırarak Meclis-i Mebusan'da vatanın bütünlüğü ile devlet ve milletin bağımsızlığını korumak ve savunmak amacıyla bir grup kurulması talimatını vermişti. Adı da müdafaa-i hukuk grubu olacaktı. Bunda amaç, mecliste etkinlik sağlayarak Meclis-i Mebusan üzerinden lideri olduğu Millî Mücadele hareketi için iç siyasi meşruiyet kazanmak idi.

Bu seçimler, "Mütareke ve İşgal Altında Bir Seçim" idi. Ayrıca milletin kendi iradesine sahip çıkmasının bir göstergesiydi. Aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin millî irade ve meşruiyetçi anlayışa ne kadar uyduklarını ortaya koymuştu.

Sonunda, Osmanlı Meclis-i Mebusanı, İstanbul'un Fındıklı semtindeki binasında (bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), 12 Ocak 1920'de açıldı. Sultan Vahdeddin hasta olduğu için açılışa gelemedi ama açılış nutku, Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa tarafından okundu. Daha sonra eski Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Meclis-i Mebusan; eski Sadrazam Tevfik Paşa da Meclis-i Ayan başkanlıklarına seçildi (Türkgeldi, 1987, s. 252-254). Son Meclis-i Mebusanı'nın özelliği, çoğunluğunu Müdafaa-i Hukukçuların oluşturmasıydı.

Bu açılış, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın son açılışiydi. Çünkü bu açılış, ülkenin önemli bir kısmının İtilaf Devletleri'nin işgali altında olduğu bir döneme denk gelmişti. Yine de bu meclis, Misak-ı Millî Beyannamesi'ni kabulünü ve ilanını gerçekleştirmekle tarihi bir görevi yerine getirmiştir. Söz konusu meclis, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgalinden (16 Mart 1920) iki gün sonra, 18 Mart 1920'da faaliyetlerini tatil etti. Sonunda ise 11 Nisan'da Sultan Vahdeddin tarafından feshedildi.

10.9. Misak-ı Millî

Şurası bir gerçek ki İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa ve İtalya), son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın açıldığı sıralarda (Ocak-Şubat 1920), İstanbul ve Boğazlar başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin geleceğini tartışmaktaydılar. Hatta İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne dikte ettirecekleri "barış antlaşması"nın maddelerini belirlemeye başlamışlardı (Akşin, II, 1992, s. 221-222).

Hiç şüphesiz bu gelişmeler, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçilerek doğrudan İstanbul'a gelmiş olan bazı milletvekilleri tarafından takip edilmekteydi. Onlar, kendi aralarında toplantılar yapmakta ve Osmanlı Devleti'nin

geleceğine ilişkin endişelerini dile getirmekteydiler. Ortak düşünce, ülkenin çok vahim ve zor durumda olduğu idi. Bu toplantıların birinde konuşan eski vali ve dilbilimci Hüseyin Kazım Kadri Bey'e göre artık "geleceğe ilişkin milletin isteklerini dünyaya duyuracak bir beyanname" meclis tarafından hazırlanmalı ve müzakere edilmeliydi (Hüseyin Kazım Bey, 1991, s. 164-165). Aynı şekilde Yenigün gazetesi başyazarı Yunus Nadi de Türklerin bir barış programı olması gerektiğini savunmaktaydı. (Yunus Nadi, 1336, s. 1) .Ona göre bu işi yapacak kurum ise Meclis-i Mebusan idi. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa da Meclis-i Mebusan'a seçilen bir grup milletvekilini Ankara'ya çağırması ve memleketin durumuyla ilgili görüşlerini dile getirerek orada izlenecek yol haritasının esaslarını anlatmıştı. Hatta genel kabul gören anlayışa göre, Misak-ı Millî beyannamesinin esaslarını bildirmişti. (Budak, 2002, s. 144-147).

İlk olarak Osmanlı Meclis-i Mebusanı bir barış programının esaslarını belirlemeye karar verdi. Meclis, bir Misak-ı Millî Komisyonu kurdu. Bu komisyon, İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuad Cebesoy'un babası) başkanlığında, Abdülaziz Mecdi Efendi, Rauf Bey, Celal Nuri Bey (İleri)Rıza Nur Bey, Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşek) aralarında bulunduğu on kişiden ibaretti. Bu komisyonun amacı, Osmanlı Devleti'nin geleceğinin görüşüldüğü bir zamanda "Osmanlı Devleti'nin barış şartlarını hazırlamak" idi. Komisyon, Ankara'dan Müdafaa-i Hukukçuların getirdiği bir metin üzerinde çalışmalarına başladı. Sonunda adı geçen komisyonun hazırladığı Misak-ı Millî beyannamesi, 28 Ocak 1920'de, Mebusan Meclisi'nin resmî olmayan/özel bir toplantısında kabul edildi. 121 milletvekilinin imzaladığı bu beyanname,17 Şubat 1920'de Meclis-i Mebusan'da okunduktan sonra tüm dünyaya duyuruldu (Budak, 2002, s. 147-149)

Misak-ı Milli Haritası

(Kaynak: Budak, 2014, s. XVIII)

Ahd-i Millî ve Peyman-ı Millî olarak da adlandırılan Misak-ı Millî beyannamesi başlangıç kısmı ve altı maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler şunlardır (Budak, 2002, s. 155-158; MEB, 2015, s. 32-37):

1. Osmanlı Devleti'nin Arap çoğunluğunun yaşadıkları yerler olup 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin (Mondros) imzalandığı tarihte düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceği halkının serbest oylarıyla belirlenmesi gerekeceğinden mütareke hattının içinde ve dışında dinen, örfen/ırken, emelen birlik halinde yaşayan Osmanlı-İslam çoğunluğunun yaşadığı yerler hakikaten bölünmez bir bütündür.
2. Halkının ilk serbest kaldıkları zamanda oy birliği ile anavatana katılmayı kabul etmiş olan Kars, Ardahan, Batum (Elviye-i Selase) için gerekirse, yeniden halkoyuna başvurulmasını kabul ederiz.
3. Türkiye barışına bağlanan Batı Trakya'nın hukuki vaziyetinin belirlenmesi de ora halkının serbestçe ortaya koyacakları karara göre olmalıdır.
4. Hilafet-saltanat ve Osmanlı hükûmet merkezi olan İstanbul şehri ve Marmara denizinin güvenliği her türlü tehlikeye karşı korunmalıdır. Bu esas korunmak şartıyla İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ticaret ve ulaşımına açılması konusunda bizimle, ilgili diğer devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir.
5. İtilaf devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan esaslar çerçevesinde azınlıklar hukuku civar ülkelerdeki Müslüman ahalinin aynı hukuktan yararlanmaları şartıyla bizim tarafımızdan korunacaktır.
6. Millî ve iktisadi gelişmemizi mümkün kılmak ve daha çağdaş ve muntazam idareyle işlerimizi yürütmek için her devlet gibi bizim de gelişmemizi sağlama yolunda istiklal ve tam serbest olmamız hayat ve becamız için temel esastır.

Misak-ı Milli maddeleri

Çevrimiçi Kaynak:

<https://www.ttk.gov.tr/ta-rihveegitim/misak-i-milli-beyannamesi/>

Bu sebeple, siyasi, adli, mali ve diğer gelişmelerimize engel sınırlamalara (kapitülasyonlara) karşıyız. Gerçekleşecek borçlarımızın ödeme şartları da bu esasa aykırı olmayacaktır.

Sonuç olarak Misak-ı Millî beyannamesi, İtilaf Devletleri'nin barış şartlarına karşılık Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından hazırlanan "Türkiye'nin en az barış şartları"dır. Atatürk için Misak-ı Millî beyannamesi, "Milletin emel ve amaçlarını içeren kısa bir program" idi (Nutuk, I, 1987, s. 360). Atatürk'ün bir başka ifadesiyle Misak-ı Millî, barış imzalamak için en uygun ve en az şartları bir araya getiren bir program idi (Yalman II, 1970, s. 264). "Her ne kadar Misak-ı Millî, barış şartları anlamına gelse de amacının bağımsızlık olmasından dolayı "Türklerin bağımsızlık bildirisi" şeklinde de tanımlanmıştır.

10.10. İstanbul'un Resmen İşgali

1920 yılı başlarında, İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin geleceği ve özellikle Boğazların statüsü üzerinde görüşmeler yapmaktaydılar. Özellikle, Lloyd George başkanlığındaki İngiliz Hükümeti, İstanbul ve Boğazların Türklere alınmasını istiyordu. Buna karşılık İngiliz askerî ve ekonomik çevreleri buna karşıydı. Çünkü onlara göre, bu işgal, Türkleri Bolşeviklere yaklaştıracak ve bu da Anadolu'daki İngiliz çıkarlarını zedeleyecekti. Daha da önemlisi, hilafet açısından Hindistan Müslümanları buna karşı çıkacaktı. Sonunda İngiliz Hükümeti, 12 Ocak'ta, Osmanlı Hükümeti'ni İstanbul'da bırakma kararı aldı. (Şimşir, I, 1992, s. 300-309; Jaeschke, 1991, s. 54). Fransızlar ise bu konuda kararsız olup daha ziyade ekonomik meselelerle ilgileniyorlardı.

Diğer taraftan Anadolu'da Kuva-yı Milliyeciler giderek güçlenmekteydiler. 27 Ocak 1920'te, Fransızların kontrolündeki Akbaş Cephaneliği baskını gerçekleşmiş, (İlgürel, 1982, s. 271-282) 11 Şubat'ta, Maraş Fransızlardan kurtarılmıştı (Akbıyık, 2015, s. 220-230). 17 Şubat'ta ise son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Misak-ı Millî'yi ilan etmişti. Bütün bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Anadolu'daki Millî Mücadele hareketinin giderek güçlendiğini ortaya koyuyordu.

Bunun farkında olan İtilaf Devletleri, Doğu Sorunu'nu görüşmek için 12 Şubat'ta Londra'da toplandılar. I. Londra Konferansı (12 Şubat-10 Nisan 1920) olarak anılan bu konferansta İtilaf Devletleri, uzun tartışmalardan sonra İstanbul'un resmen işgaline karar verdiler. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti'nden Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklaması istenecekti. Öyle ki bu işgal, barış şartları uygulanıncaya kadar devam edecekti. Bu kararlar çerçevesinde İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri adına İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck 7 Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, polis, jandarma ve telgraf-posta gibi önemli kurumları kontrol etmek suretiyle şehrin yönetiminin kendilerine devredilmesi, milliyetçi önderler ile tehlikeli İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin tutuklanması ve Osmanlı Parlamentosu'nun kapatılması gibi sert tedbirlerin alınmasını önerdiler. Bu tekliflere karşılık Lord Curzon, 10 Mart'ta verdiği cevapta, sivil yönetimi üstlenme ile meclisi dağıtma gibi girişimlere karşı olduğunu bildirdi. (Sonyel I, 1973, s. 205-207; Okur ve Küçükkuşurlu, 2006, s. 169-172). 13 Mart'ta ise Amiral Robeck'e, İstanbul'un resmen işgal edilmesi talimatını gönderdi. Bunun üzerine İstanbul 16 Mart'ta İtilaf kuvvetleri tarafından resmen işgal edildi. (Okur ve Küçükkuşurlu, 2006, s. 175).

Aslında İtilaf kuvvetleri, resmî işgal gününden birkaç gün önce, 9 Mart'ta İstanbul Beyazıt Türk Ocağı'nı, 14 Mart'ta ise İstanbul ve Beyoğlu posta- telgraf merkezlerini işgal ettiler. Sonunda İngilizler, 16 Mart sabahı 5.45'te Şehzadebaşı Karakolu'nu bastılar. Burası, bir mızıka karakolu olup 10. Kafkas Tümeni tarafından karargâh olarak kullanılmaktaydı. Aslında baskının amacı, Tümen Komutanı Yarbey Kemalettin Sami Beyi tutuklamaktı. Ancak onu bulamadılar. Ne yazık ki bu baskında, 5 Osmanlı askeri şehit olurken 9 asker de yaralandı. Öğleye doğru Harbiye Nezareti binası işgal edildi. Ayrıca askerî hapisane dâhil birçok askerî binaya el konuldu. Hatta Beyazıt Yangın Kulesi'ndeki Türk Bayrağı parçalandı. Akşam olmadan işgal kuvvetleri bu binalara yerleştiler. Bundan başka Beyoğlu ve Boğaziçi'ndeki telgrafhaneler ve Telgraf Genel Müdürlüğü ve Mekteb-i Harbiye binaları işgal edildi. Hatta İstanbul'un Anadolu-Avrupa yakaları arasındaki vapur seferleri bile yasaklandı (Atatürk, I, 1987, s. 410-412; Erdem, 2005, s. 683-684; Bozkurt, 2014, s. 333-344). En önemlisi, Meclis-i Mebusan, İngiliz askerleri tarafından basıldı. Bu baskında, Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'in dışında ilk aşamada, on bir milletvekili tutuklanıp Malta'ya sürgüne gönderildi (Şimşir, 1976, s. 194-205). 18 Mart'ta, Osmanlı Meclis-i Mebusanı, yasama faaliyetlerine geçici olarak ara verdi. 11 Nisan'da da Sultan Vahdeddin tarafından feshedildi (Karaca, 2004, s. 345).

İtilaf devletlerine göre bu işgal geçici idi. 16 Mart sabahı yayımladıkları resmî bildiriye bunu açıkça ifade ettiler. Ayrıca Anadolu ve Trakya'da, İtilaf devletlerine karşı güvenliği bozacak eylemler olmadığı müddetçe Türkler İstanbul'dan mahrum edilmeyecekti (Atatürk I, 1987, s. 414-416).

Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart'ta İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine gönderdiği bir telgrafla işgali protesto etti. Ona göre İstanbul'un işgali, "Osmanlı milletinin siyasi hâkimiyet ve hürriyetine indirilen bir darbe" idi (Atatürk I, 1987, s. 417). Meclis-i Mebusanı'nın baskına uğraması ise bunun sembolik bir ifadesiydi. Bununla yetinmeyen Mustafa Kemal Paşa, aynı gün millete hitaben bir beyanname yayımladı. Adeta bu beyanname, bir işgal protestosu ve Türk milletinin istiklali için mücadele çağrısıydı (Atatürk I, 1987, s. 419):

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart'ta bütün kolordu ve vilayetlere gönderdiği bir genelgeyle İstanbul'un işgalinin Anadolu'daki Osmanlı kuvvetlerinin yasallığını ortadan kaldırmadığını ve bu yüzden kanun dışı faaliyet ve eylemlerden uzak durulmasını istedi. Aynı gün, İstanbul ile her türlü resmî ve özel haberleşmenin kesilmesini emreden Mustafa Kemal Paşa, İslam dünyasına hitaben bir beyanname de yayımlayarak İstanbul'un işgalini "son ehl-i salıp muhacematı/son Haçlı saldırısı" olarak değerlendirdi ve dünya Müslümanlarını ortak direnişe çağırırdı (ATTB IV, 1991, s. 269-272).

Bununla yetinmeyen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgaline karşı bazı tedbirlerin alınmasını sağladı. Söz konusu tedbirler şunlardır:

a) *Demiryolları ve köprülerin tahribi ile İtilaf subaylarının tutuklanmaları*: Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1920 tarihiyle 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafında, Geyve boğazının işgali ile demiryolu köprüsünün tahribi, Geyve-Ankara-Pozantı bölgesindeki demiryolu hatlarına ve malzemesine el koymak için İtilaf kuvvetlerinin silahlarının alınması ve tutuklanmaları ile Geyve santralinin işgali gibi hususları emrettiğini bildirdi. Aynı gün, Kazım Karabekir de Erzurum'daki Müstahkem Mevki Komutanı'ndan İngiliz Yarbey Rawlinson'un tutuklanmasını istedi (ATTB IV, 1991, s. 266; Karabekir I, 2008, s. 588-591).

b) *İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi*: Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart'ta Bandırma'daki 14. Kolordu Komutanlığına gönderdiği telgrafta İstanbul ile resmî ve özel bütün telgraf haberleşmelerinin yasaklandığı emredildi (ATTB IV, 1991, s. 270)

c) *Anadolu'dan İstanbul'a para sevkiyatının durdurulması*: 18 Mart'ta yayınladığı bir genelge ile Anadolu ve Trakya'daki bazı iktisadi kuruluşların uymaları gereken kuralları açıkladı. Buna göre, Türkiye'deki Osmanlı ve Ziraat Bankaları ile Düyun-u Umumiye ve Reji idareleri mevcut paralarını o yerin en büyük mülki amiri ile mali amirine bildirecek ve sadece Ziraat Bankası, İstanbul dışında kendi şubeleriyle işlem yapabilecekti. Ayrıca adı geçen kuruluşların İstanbul ile mal alış-verişi yapması yasaklandı. Hatta bu kuruluşların Mal sandıklarında ve

Evkaf sandıklarındaki mevcut paralarının cinsleri ile rehine değerleri Temsil Heyeti'ne bildirmesi zorunlu hale getirildi (Tansel, III, 1991, s. 75).

Böylece, İstanbul'un resmen işgali, İtilaf Devletleri'nin gerçek niyetlerini ortaya koyarken, diğer taraftan işgal sonrası yapılan baskın sonucunda Meclis-i Mebusan'ın faaliyetlerine ara vermesi ise Anadolu'da yeni bir meclisin -Büyük Millet Meclisi'nin- açılması sürecini hızlandırmıştır.

Bölüm Özeti

- İtilaf işgallerine karşı Mustafa Kemal Paşa, bütün vatani kapsayacak Millî Mücadele'yi başlatmak için Amasya Genelgesi'ni yayımlamıştır. Bu genelge, sanılanın aksine bir ihtilal belgesi değildir. Çünkü bu belgeye Rauf Bey dışında imza koyanların tamamı, hâlihazırda devlet görevlisidir.
- Erzurum Kongresi henüz Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun taraflarında olduğu sıralarda, Rum ve Ermeni tehlikesine karşı Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile İstanbul merkezli Vilayat-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ortaklaşa aldıkları karar sonucunda toplanmıştır. 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen bu kongre sonunda bir beyanname yayımlanmış ve beyannamenin birinci maddesinde, Orta ve Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu vilayetlerinin birbirlerinden ve Osmanlı anavatanından ayrılmazlığı hükmü yer almıştır. Bundan dolayı bu madde, Erzurum kongresinin bölgeselliği bakımından önemlidir. Ayrıca Erzurum Kongresi sonunda Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve ardından Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında bir temsil heyeti meydana getirilmiştir.
- 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi sonunda yayımlanan beyannamenin ilk maddesi, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada işgal edilmemiş toprakları yeni Türkiye'nin sınırı olarak belirlemiştir. Ayrıca, manda ve himayenin kabul edilemezliği vurgulanmıştır. Bununla birlikte seçimler yapılarak Meclis-i Mebusan'ın açılması kararlaştırılmıştır. En sonunda ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında genişletilmiş bir Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur.
- Misak-ı Millî beyannamesi, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından 28 Ocak 1920'te kabul, 17 Şubat 1920'te ilan edilmiştir. Kelime anlamı "Millî yemin" olan Misak-ı Millî'nin kavramsal anlamı "Osmanlı Devleti'nin/Türklerin barış şartları"dır. Atatürk'e göre ise Misak-ı Millî beyannamesi, Nutuk'ta yazıldığı üzere "Millî Mücadele'nin Amaç Programı"dır. Ayrıca Atatürk, daha sonraları bu beyannameye "barış şartları" demiştir.

Kaynakça

Akbıyık, Y. (2015). *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*. Ankara: Atam Yayınları.

Akbulut, D. A. (1990). Heyet-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti?. *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, I(4), 44-55.

Akşin, S. (1992). *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, II (2. bs.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Atatürk, M. K. (1987). *Nutuk I II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge). (1982). Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

ATTB IV. (1991). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* (2. bs.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Baykal, B. S. (1989). *Heyet-i Temsiliye Kararları* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bozkurt, A. (2014). *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Budak, M. (2002). *İdealden Gerçeğe Misak-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*. İstanbul: Küre Yayınları.

Budak, M. (2003). Amasya Genelgesi Bir İhtilal Bildirisi mi (Analitik Bir Değerlendirme). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XIX(57), 961-975.

Cebesoy, A. F. (2000). *Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.

Erdem, C. (2005). İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXI(62), 677-694.

- Erol, M. (1972). *Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi*. Giresun: İleri Basımevi.
- Evsile, M. (1998). Amasya Tamimi ve Atatürk’ün Amasya’daki Faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV(40), 69-86.
- Goloğlu, M. (1970). *Üçüncü Meşrutiyet 1920*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Hüseyin Kazım Bey. (1991). *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım*. İsmail Kara (Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İğdemir, U. (1989). *Heyet-i Temsiliye Tutanaklar* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İlgürel, M. (1982). Akbaş Cephaneliği Baskını. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*. (33), 271-282.
- İlgürel, M. (1999). *Millî Mücadele’de Balıkesir*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Jaeschke, G. (1991). Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri. 2.Bas Çeviren: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara.
- Kansu, M. M. (1988). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I*. (3.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karabekir, K. (1991). *İstiklal Harbimizin Esasları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karabekir, K. (2008). *İstiklal Harbimiz I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaca, T. N. (2004). *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kocahanoğlu, O. S. (2005). *Rauf Orbay’ın Hatıraları (1914-1945)*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Konukçu, E. (2000). *Alaşehir Kongreleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- MEB. (2015). *Millî Egemenlik Belgeleri*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Millî Mücadele Albümü* (3. bs.). (2020). H. Özlü (Yay. Haz.). Ankara: Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları.
- MMZC I. (1336). *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri*, I, Devre 4, İctima 1, İn’ikad 1 (12 Kanun-I Sani 1336/1920).
- Mutlu, C. (2019). Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun Havza’daki Faaliyetlerinin Millî Mücadele’deki Yeri. *Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, VII(2019), 723-740.
- Okur, M. ve Küçükkuşurlu, M. (2006). *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele 1918-1919*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Özdemir, H. (2010). *Amasya Belgelerini Yeniden Okumak*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Selvi, H. (2000). *Millî Mücadele’de Erzurum (1918-1923)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sertoğlu, M. (1968). Amasya Mülakatı Tutanağının Tam Metni. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (14), 28-32.
- Sonyel, S. (1973). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşir, B. (1976). *Malta Sürgünleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Şimşir, B. (1992). *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) I* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tansel, S. (1991). *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar I*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TBMM Albümü (1920-2010) 1. Cilt (1920-1950)* (2. bs.). (2010). S. Yıldırım ve B. K. Zeynel (Ed.). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Rejimine Geçiş, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)* (2. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türkgeldi, A. F. (1987). *Görüp İştiklerim* (4. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yunus N. (1336/1920). Sulh Programımız. *Yeniğün*, 2 Kanun-ı Sani 1336.

Zürcher, E. J. (1987). *Millî Mücadelede İttihatçılık* (N. Salihoğlu, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Ünite Soruları

Soru-1 :

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgaline karşı protesto mitingleri düzenlenmesini hangi girişimiyle ilk defa dile getirmiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Amasya Genelgesi
- (B) Sivas Genelgesi
- (C) Havza Genelgesi
- (D) Amasya Ültimatomu
- (E) Samsun Genelgesi

Cevap-1 :

Havza Genelgesi

Soru-2 :

Millî Mücadele tarihi açısından Amasya Genelgesi'nin önemi nedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sivas'ta genel bir kongre toplanması
- (B) Vatanın işgalden kurtarılması amacıyla millî bir teşkilatlanma çağrısı
- (C) Erzurum Kongresi'nin toplanmasına yönelik çağrı olması
- (D) İzmir'in işgalinden Sultan Vahdettin'in sorumlu tutulması
- (E) Havza Genelgesi'nin yayımlanmasına yönelik çağrı olması

Cevap-2 :

Vatanın işgalden kurtarılması amacıyla millî bir teşkilatlanma çağrısı

Soru-3 :

Aşağıdakilerden hangisi Amasya Genelgesi'ni imzalayanlardan değildir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Mustafa Kemal Paşa
- (B) Ali Fuat Paşa
- (C) Rauf Orbay
- (D) Refet Bele

(E) Ali Kemal Bey

Cevap-3 :

Ali Kemal Bey

Soru-4 :

Hangi cemiyetler, hangi amaçla, Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesine karar verdiler?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Vilayat-ı Şarkkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti-Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

(B) Trakya-Paşaeli Cemiyeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti- Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

(C) Vilayat-ı Şarkkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti- İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti

(D) Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti- Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

(E) Mavri Mira Cemiyeti-Teali-i İslam Cemiyeti

Cevap-4 :

Vilayat-ı Şarkkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti-Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Soru-5 :

Erzurum Kongresi'nin birinci maddesi nasıl yazılmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Vatan bir bütündür, parçalanamaz.

(B) Orta ve Doğu Karadeniz vilayetleri ile Doğu Anadolu vilayetlerinin birbirlerinden ve Osmanlı vatanından ayrılmaz bir bütündür.

(C) Trabzon ve Erzurum vilayetleri birbirlerinden ve Osmanlı vatanından ayrılmaz bir bütündür.

(D) 1914 sınırları içindeki Osmanlı toprakları bölünmez bir bütündür.

(E) Vatanın kurtuluşu için Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur

Cevap-5 :

Orta ve Doğu Karadeniz vilayetleri ile Doğu Anadolu vilayetlerinin birbirlerinden ve Osmanlı vatanından ayrılmaz bir bütündür.

Soru-6 :

Sivas Kongresi sonrasında tek çatı altında birleştirilen direniş örgütlerinin ortak adı nedir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Kars İslam Şurası

(B) Vilayat-ı Şarkkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

(C) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

(D) Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

(E) İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti

Cevap-6 :

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Soru-7 :

Amasya Görüşmeleri kimler arasında yapılmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Ankara Hükûmeti ile İstanbul Hükûmeti
- (B) Ankara Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye
- (C) İstanbul Hükûmeti ile Kars İslam Şurası
- (D) İstanbul Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye
- (E) Ankara Hükûmeti ile Wilson Prensipleri Cemiyeti

Cevap-7 :

İstanbul Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye

Soru-8 :

Amasya görüşmelerinin Millî Mücadele açısından önemi nedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Ankara Hükûmeti ile İstanbul Hükûmeti'nin birleşmesi
- (B) Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükûmeti'ne katılması
- (C) Ankara Hükûmeti'nin Heyet-i Temsiliye ile birleşmesi
- (D) Heyet-i Temsiliye ile Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin birleşmesi
- (E) Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükûmeti tarafından tanınması

Cevap-8 :

Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükûmeti tarafından tanınması

Soru-9 :

Misak-ı Millî hangi tarihlerde kabul ve ilan edilmiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) 12 Ocak 1920-28 Ocak 1928
- (B) 12 Ocak 1920- 16 Mart 1920
- (C) 28 Ocak 1920-23 Nisan 1920
- (D) 28 Ocak 1920- 17 Şubat 1920
- (E) 17 Şubat 1920-23 Nisan 1920

Cevap-9 :

28 Ocak 1920- 17 Şubat 1920

Soru-10 :

Misak-ı Millî, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Atatürk açısından ne ifade etmektedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Barış şartları- TBMM'nin kurulmasını sağlaması
- (B) Barış şartları-Millî Mücadele'nin amaç programı
- (C) Millî Mücadele'nin amaç programı- İstanbul'un işgalini sağlaması
- (D) Haçlıların son saldırısı- barış şartları
- (E) Bağımsızlık bildirisi- barış şartları

Cevap-10 :

Barış şartları-Millî Mücadele'nin amaç programı

11. I. TBMM DÖNEMİ

Giriş

İstanbul'un işgali sonrası Ankara'da, 23 Nisan 1920 günü TBMM açıldı. I. TBMM'ye, son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri ile Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan genelge doğrultusunda yapılan seçimlerle belirlenen üyeler katıldı.

I. TBMM'de, Mustafa Kemal Paşa meclis başkanı seçilmişti. Olağanüstü bir dönemde toplanan TBMM, toplantılarında yeter sayısı konusunda tereddütler yaşanmış, Nisab-ı Müzakere Kanunu'yla bu sorun aşılmıştı. Nisab-ı Müzakere Kanunu hem toplantı yeter sayısını belirlemiş hem de TBMM'nin amacını ilan etmişti. Vatani, milleti, saltanatı ve hilafeti kurtarmak amacıyla çalışacak olan TBMM'nin süresi bu amacına ulaşınca kadar olacaktı. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince 2 yıl olan TBMM'nin süresi I. TBMM için geçerli olmamış, geçici maddede de ifade edildiği gibi amacına ulaşınca kadar açık kalmıştı. TBMM'nin amacına ulaştığına milletvekilleri Nisan 1923'te karar vermişler, böylece I. TBMM 3 yıl süreyle açık kalmıştı. I. TBMM üyeleri arasında eğitim, kültür, sosyal hayat, fikir hayatı gibi alanlarda farklılıklar bulunmaktaydı.

Ankara'da TBMM'nin açılmasına özellikle Damat Ferit Paşa Hükûmeti karşı çıkmış, Anadolu'nun etkinliğini kırmak için ayaklanmaları teşvik etmişti. Ayrıca gıyabında Millî Mücadele kahramanları yargılanarak idama mahkûm edilmişlerdi. Ankara Hükûmeti de karşı fetva ve yargılamalarla İstanbul Hükûmeti'ni etkisiz kılmaya çalışmıştı. Ayaklanmalar bastırılmış, Hıyanet-i Vataniye ve Firariler Kanunu ile bu yönde hukuki düzenlemeler yapılmıştı. İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasıyla da gerekli cezalandırmalar yapılmıştı.

Egemenliği hiçbir şarta bağlı olmaksızın millete veren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 23 madde ve bir de geçici maddeden oluşan kısa bir metindi. Diğer anayasalardan hem şekil yönünden hem de içerik yönünden tamamen ayrıydı. Yerinden yönetimi öngören Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre; iç ve dış siyaset, dinî ve hukuki işler, milletlerarası ilişkiler hariç olmak üzere, vakıflar, medreseler, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık, sosyal yardım gibi işlerin yürütülmesi illerin alacağı karara göre olacaktı. Burada TBMM belirleyici rol üstlenmekte ve denetimi valiler aracılığıyla yapmaktaydı. 29 Ekim 1923 tarihinden itibaren Cumhuriyet yönetimi kabul edilmiş, aynı gün devletin dininin İslam dini olduğu hükmü de anayasada yer almıştı.

Yeni bir devlet olma yolunda İstiklal Marşı'nın yazılması ve kabulü önemli bir adımdı. Marş için açılan yarışmaya katılmayan, ancak gelen şiirlerin istenilen seviyede olmaması nedeniyle Mehmet Akif Bey'den yazması istenmişti. Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı şiir İstiklal Marşı olarak 12 Mart 1921 tarihinde kabul edilmişti.

11.1. I. TBMM Seçimleri

Mustafa Kemal Paşa'nın da Erzurum'dan milletvekili olduğu son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Misak-ı Millî'yi kabul etmesi üzerine İstanbul, 16 Mart 1920'de İtilaf kuvvetleri tarafından resmen işgal edildi. Bu işgal üzerine Meclis-i Mebusan, 18 Mart'ta "mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar" meclis çalışmalarına ara verdi (Olgun, 2011, s. 10). Nihayet Meclis-i Mebusan, 11 Nisan 1920'te padişah tarafından kapatıldı. Osmanlı Devleti'nde 1877 seçimleri ile başlayan meclisler dönemi her defasında feshedilmek suretiyle sonuçlandı (Eraslan ve Olgun, 2006). Zira 1919 Meclis-i Mebusanı da bu akıbete uğramaktan kurtulamamıştı.

İstanbul'un işgali Atatürk'ün ısrarla savunduğu meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanması isteğinin ne kadar isabetli olduğunu göstermişti. İstanbul'un işgali üzerine Temsil Heyeti hemen harekete geçmiş, Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla **Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 tarihinde** İstanbul'un işgalinden üç gün sonra valiliklere, bağımsız sancaklara, kolordu komutanlarına **bir genelge** göndermişti. Bu genelgede **Ankara'da "olağanüstü yetkilere sahip" bir meclisin toplanacağını bildirmiş, bu amaçla seçimlere gidilmesi ve seçimlerin 15 gün içinde bitirilmesi istenmişti** (Olgun, 2011, s. 10). Ayrıca bu genelgeyle, dağılmış olan son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinden Ankara'ya gelebilecek olanların da katılımının zorunlu olduğu bildirilmişti.

Toplam 12 maddeyi içeren bu genelgenin bazı maddeleri şöyleydi (Atatürk, 2011, s. 288-289):

- 1- Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktı.
- 2- Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağlı olacaklardı.

3- Seçimlerde sancaklar esas alınacaktı.

4- Her sancaktan beş üye seçilecekti.

5- Milletvekilleri ikinci seçmenler tarafından seçilecekti.

6- Milletvekilliği adaylığı parti, zümre veya dernek tarafından gösterilebileceği gibi, kişilerin kendileri de bağımsız aday olabileceklerdi.

7- Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacaktı.

8- Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunluk sağlanacak şekilde tamamlanacaktı.

Bu genelge 1908 seçimleri ile başlayıp 1946 seçimlerine kadar uygulanan seçim kanunundan farklılıklar göstermekteydi. Bir kere 50.000 nüfusa 1 milletvekili seçilmesi ilkesinden vazgeçilmiş olup, her sancaktan nüfusuna bakılmaksızın 5 üye seçilmesi istenmiştir. Ayrıca yaş sınırı da konulmamıştı. 1876 Anayasasıyla belirlenen 30 olan seçim yaşı, bu genelgeyle seçilenlerle 25'e inmişti (Olgun, 2011, s. 11). Bu genelge, içinde bulunan olağanüstü koşullar nedeniyle 1877 yılı seçiminde olduğu gibi özel bir seçim yöntemi belirlemişti.

Seçimler sonucunda; Mustafa Kemal (Atatürk), İsmet (İnönü), Kazım Karabekir, Refet (Bele), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez), Kazım (Özalp), Fevzi (Çakmak) gibi üst rütbeli subaylar da seçilmişlerdir. Seçimler esnasında dönemin şartları gereği bazı zorluklar çıkmış, ancak alınan tedbirlerle bu zorluklar aşılmıştı.

23 Nisan 1920 tarihinde açılan I. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 15 Nisan 1923 tarihinde Seçim Kanunu'nda bazı değişiklikleri kapsayan yasayı kabul ettikten sonra 16 Nisan 1923 tarihinde son toplantısını yapmış, seçim sonrası toplanmak üzere çalışmalarına son vermişti (Olgun, 2011, s. 11).

11.2. I. TBMM'nin Açılışı ve İşlevi

Mustafa Kemal Paşa, seçimler devam ederken Heyet-i Temsiliye adına 21 Nisan 1920 tarihinde bütün ordulara, valiliklere, belediye başkanlıklarına ve Müdafaa-i Hukuk heyetlerine gönderdiği bir genelge ile meclisin **23 Nisan Cuma günü** açılacağını bildirmişti. "Allah'ın lütfuyla Nisan'ın 23'üncü Cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır." ifadesi ile başlayan bu bildiri şöyleydi:

"Vatanın istiklali, yüce hilafet ve saltanat makamınının kurtarılması gibi önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya rastlatmakla, o günün kutsallığından yararlanılacak ve açılıştan önce bütün milletvekilleriyle birlikte Hacı Bayram Veli Camii Şerifi'nde cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından da istifade olunacaktır. Namazdan sonra Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınarak meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde cami-i şeriften başlayarak meclis binasına kadar Kolordu Komutanlığı'nca askerî birliklerle özel tören düzeni alınacaktır" (Atatürk, 2011, s. 294-295).

I. TBMM'nin dualarla açılışı

(Kaynak: Turan, 2006, s. 317)

Toplam 5 madde olan bildiriye göre; meclisin açılışı için cuma günü özellikle seçilmişti. O gün Hacı Bayram Camii'nde kılınacak cuma namazı sonrası meclisin önüne gelinecek ve dua ile birlikte kurbanlar kesilecekti. Ayrıca 21 Nisan'dan başlanarak hatimler indirilecek, Buhari-i Şerif okunacak, "Hatm-i Şerif'in son kısımları mübarek sayıldığından" cuma namazından sonra hükümet konağının önünde tamamlanacaktı. Bildiri; "Cenab-ı Hakk'tan tam bir muvaffakiyet vermesi niyaz olunur" şeklinde bitmekteydi (Atatürk, 2011, s. 295).

23 Nisan 1920. TBMM önü

(Kaynak: Milli Mücadele Albümü, 2020, s. 53)

I. TBMM, 23 Nisan 1920 Cuma günü yukarıdaki bildiride de ifade edildiği gibi dinî bir törenle açılmış, Meclisin ilk toplantısına **115 milletvekili** katılmıştı. Saat 13.45'te başlayan ilk toplantıya en yaşlı üye sıfatıyla Sinop Milletvekili Şerif Bey başkanlık etmişti (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001001.pdf>). 24 Nisan'daki 2. oturumda kapalı olarak yapılan ilk celsede Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu durum ve çözüm çareleri hakkında uzunca bir konuşma yapmıştı. Aynı gün yapılan seçimle meclis başkanlığına Mustafa Kemal Paşa, ikinci başkanlığa ise son Osmanlı Meclis-i Mebusan Başkanı Celalettin Arif Bey seçilmişti (Atatürk, 2011, s.301). TBMM bu oturumunda ilk yasa olarak Ağnam vergisini kabul etmişti (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001002.pdf>).

24 Nisan günkü oturumda Mustafa Kemal Paşa, ülkedeki mevcut durumu anlattıktan sonra bir önergeyle yapılması gerekenleri sıralamıştır (Atatürk, 2011, s. 300):

“1- Hükûmetin kurulması zaruridir

2- Geçici olarak bir hükûmet başkanı seçmek veya padişaha bir vekil tanımak mümkün değildir

3- Mecliste yoğunlaşan millî iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

5- Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, hükûmet işlerine bakar. Meclis başkanı, bu heyetin de başkanıdır.

Not: Padişah ve Halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, meclisin düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alır”

Bu maddelere bakıldığında, istenilen hükûmetin niteliği, Atatürk'ün Nutuk'ta da belirttiği gibi “millî hâkimiyet temeline dayanan halk hükûmetidir. Cumhuriyettir”.

TBMM, **25 Nisan'da 6 kişilik “Geçici İcra Heyeti”** seçerek yönetim işlerine bilfiil el koymuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmetin kurulması isteği TBMM'nin 2 Mayıs tarihli oturumunda kabul edilmiş, 3 Mayıs'ta 9 kişinin seçimi yapılmıştı. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001010.pdf>), TBMM 4 Mayıs'ta da 2 kişiyi daha hükûmet üyeliğine seçmiş böylece toplam **11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti**'nin seçimi tamamlanmıştı. TBMM tarafından seçilen ilk hükûmet üyeleri şunlardı:

1- Şer'iye ve Evkaf Vekili Mustafa Fehmi Efendi (Bursa),

2- İçişleri Vekili Cami Bey (Aydın)

3- Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey (Erzurum)

4- Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa (Yozgat-Ali Fuat Cebesoy'un babası)

5- Dışişleri Vekili Bekir Sami Bey (Kunduh-Amasya)

6- Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Adnan Bey (Adivar-İstanbul)

7- İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşek-Kastamonu)

8- Müdafaayı Milliye Vekili Fevzi Paşa (Çakmak-Kozan)

9- Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey (İnönü-Edirne)

10- Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey (Denizli)

11- Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)

Hükûmetin kurulması sonrası 24 Nisan'da işbaşına getirilen Geçici İcra Kurulu'nun görevi de sona erdi. İcra Vekilleri Heyeti'nin programı TBMM'nin 9 Mayıs tarihli oturumunda Maarif Vekili Rıza Nur Bey tarafından okundu (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001013.pdf>).

11.3. I. TBMM'nin Yapısı

23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'nin, ilk oturumuna 115 milletvekili katılmıştı. I. TBMM üyeleri farklı iki kaynaktan gelmekteydi. Birisi 19 Mart 1920 tarihli Mustafa Kemal Paşa imzalı genelge sonrası yapılan seçimlerle belirlenen milletvekilleri çoğunluk olmak üzere, bir kısmı da 1919 seçimleri sonrası oluşan Osmanlı Meclisi-i Mebusan üyeleri idi. I. TBMM'ye Türk ve Müslüman olmayanların dışında kimse katılmamıştı.

I. TBMM'ye 66 seçim çevresinden toplam 349 milletvekili seçilmişti. İstanbul'dan gelen 88 milletvekili ile sayı 437'ye çıkmıştı. Ancak bu milletvekillerinden 34 tanesi meclise gelmeden istifa ettiklerinden, I. TBMM'ye 403 milletvekili katılmıştı (Çoker, 1996). Her ne kadar milletvekili sayısı dört yüzün üzerinde gibi görünmekle birlikte hiçbir zaman meclis toplantılarına bu kadar sayı bir arada katılamamıştı. Meclis toplantılarında yeterli sayı üzerinde yapılan tartışmalara son noktayı 5 Eylül 1920 günü kabul edilen **Nisab-ı Müzakere Kanunu** yani toplantı yeter sayısı hakkındaki kanunla son verilmişti (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001). Bu kanunun 1. Maddesi, TBMM'nin ve Millî Mücadele'nin amacını ve süresini ifade etmekteydi. Buna göre TBMM'nin amacı; hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtarılmasıydı.

Meclis toplantı halinde

(Kaynak: Milli Mücadele Albümü, 2020, s. 55)

Diğer taraftan, meclisi oluşturan milletvekilleri kültür düzeyleri, dünya görüşleri, içinden geldikleri toplumsal tabaka gibi konularda birbirlerinden farklıydılar. Bu farklılık meclise verilmesi düşünülen isim noktasında bile ortaya çıkmaktaydı. TBMM'ye İslâmcılık düşüncesine sahip olanlar "Meclis-i Kebir" veya "Meclis-i Kebir-i Millî", Türkçülük fikrinde olanlar "Kurultay", Osmanlıcılığı savunanlar ise "Meclis-i Mebusan" isminin verilmesini istemişlerdi. Ancak uzlaşa, Büyük Millet Meclisi üzerinde olmuştur. Nitekim meclisi açan Şerif Bey de "Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum" diyerek bunu teyit etmişti. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin meclisin açıldığı gün 23 Nisan tarihinde yayımlanan nüshasında meclisin adı "Meclis-i Kebir-i Millî" olarak belirtilmişti (Güneş, 1985).

I. TBMM üyeleri, geldikleri yörenin kültürünü, şivesini, giyimini meclise yansıtmışlardı. Bu milletvekilleri arasında çiftçi, tüccar, avukat, mühendis, gazeteci, asker, aşiret şeyhi, din adamı, işçi, asker, memur, doktor gibi çeşitli meslek sahipleri kişiler bulunmaktaydı. Milletvekilleri arasında ilkökul mezunu olduğu gibi yüksekökul mezunu olanlar, eğitimi yurtdışında yapanlar, birden fazla dil bilenler de vardır. Milletvekillerinin %33'ü sivil bürokrasiden gelmişti. Sivil bürokrasiden gelen milletvekillerinin %11'i idareci, %10'u memur, %7'si öğretmen, %4'ü yargıç ve %1'i de güvenlik görevlisidir. Milletvekillerinin %25'i ise serbest meslek sahiplerinden oluşmaktaydı. Bunların %10'u çiftçi, %7'si tüccar, %5'i avukat, %2'si gazeteci, %1'i de bankacı idi (Güneş, 1985).

TBMM'de her rütbeden askerin olduğu milletvekillerinin oranı %14'tür. Din adamlarının oranı ise; %4'ü müftü, %4'ü müderris ve %2'si de şeyh olmak üzere %10' idi. Daha önceden milletvekili olmuş ya da yerel

yönetimlerde görev almış üyelerin oranı ise %8 idi. Doktor, eczacı olarak meclise katılanların oranı ise %4, aşiret reislerinin oranı %2, teknik elaman olarak katılan üyelerin oranı ise %1'di (Güneş, 1985).

TBMM üyelerinin yaş ortalamasına bakıldığında milletvekillerinin genç oldukları görülmekteydi. TBMM üyelerinden 30 yaş grubunda bulunanların oranı %39, 40 yaş grubunda bulunan üyelerin oranı ise %35 idi. TBMM üyelerinin eğitim düzeyleri de ülke genelinin üzerindeydi. Yüksekokul mezunu milletvekillerinin oranı %60, ortaöğretim mezunu olanların oranı ise %25 idi. Medrese mezunu olan milletvekillerinin oranı ise %19 idi. (Güneş, 1985).

TBMM'deki 162 milletvekili Türkçe dışında başka bir dil de bilmekteydi. Bu diller arasında en fazla bilinenleri Fransızca, Arapça, Farsça, İngilizce ve Almanca idi. Türkçe dışındaki başka bir dil bilenlerin meclisteki oranı %43 idi. Bu milletvekillerinden %22'si Fransızca, %19'u Arapça, %14'ü Farsça, %6'sı İngilizce ve Almanca dilini bilmekteydiler. Meslek grupları açısından bakıldığında askerlerin Fransızca, Almanca ve İngilizce, öğretmen ve din adamlarının Arapça ve Farsça, serbest meslek sahiplerinin ise Arapça ve Farsça bildikleri görülmekteydi. Yaş ortalamasına bakıldığında ise 30 yaş grubunda Fransızca, 40-50 yaş grubunda ise Arapça ve Farsça daha çok bilinmekteydi (Güneş, 1985).

I. TBMM'de, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelen milletvekili sayısı zamanla 103'e kadar çıktı. Bu milletvekillerinden 58 tanesi İttihat ve Terakki Fırkası mensubu milletvekilleri idi. TBMM dönemindeki ilk kabine de Maarif Vekili olarak yer alan Rıza Nur da Osmanlı Meclis-i Mebusanı kökenli olup, Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri içinde yer almıştı. Osmanlı meclisinde Sosyalist grup içinde yer alan Numan Efendi de TBMM üyeleri arasındaydı. TBMM'nin 27 Ekim 1920 tarihinde aldığı karar gereği, bu tarihten sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelen milletvekilleri TBMM'ye kabul edilmemişlerdi (Güneş, 1985, s. 62).

Osmanlı Devleti'nin son dönemini temsil eden bu vekiller, yaşadıkları dönem itibarıyla çok çeşitli fikirleri savunmuşlar, bu amaçla çeşitli gruplaşmalar içinde olmuşlardı. Başlangıçta tek bir gaye için bir araya gelen ve tek bir grup olan milletvekilleri zamanla farklı gruplara ayrılacaklardı. Tesanüt, İstiklal, Müdafaa-i Hukuk, Halk, Islahat gibi gruplara ayrılan milletvekillerinin ana hedefi ülkeyi düşman işgalinden kurtarmaktı. Bu gruplar bir parti gibi işlev görmemekle birlikte, meclis görüşmelerinde birlikte hareket etmişlerdi (Güneş, 1985).

Her ne kadar I. TBMM'ye giren milletvekillerinin eski kimlikleri olmakla birlikte bu dönemde milletvekilleri partililik yapmamışlardı. TBMM'deki bütün üyeler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri olarak anılmaktaydılar. Ancak 1920 sonrası TBMM'de gruplaşmalar, partileşmeler başlayacaktı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin zamanla dağılması ve yeni grupların ortaya çıkması üzerine Mustafa Kemal Paşa, yapacağı çalışmalarda dayanacağı ve birlikte hareket edeceği bir oluşuma gitmiş, 10 Mayıs 1921 tarihinde **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu**'nu kurmuştu. Bu grubun dışında kalanlar da kendilerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak tanımlamışlardı. Karışıklığa meydan vermemek için Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu gruba I. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, dışında kalanlara da II. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu denilmekteydi (Demirel, 2020). Bu iki grup icra vekillerinin oluşum biçimi, görev ve yetkileri, İstiklal Mahkemeleri, Başkumandanlık Kanunu, hukuk sistemi, temel hak ve özgürlükler başta olmak üzere çeşitli konularda oldukça sert tartışmalara girişmişlerdi. Bu tartışmalarda kimsenin sözü kesilmemiş milletvekilleri görüşlerini tüm yönleriyle açıkça ortaya koymuşlardı.

I. TBMM'de milletvekilleri denetim görevlerini fazlasıyla yerine getirmişler, milletvekilleri 3 yıllık bir dönemde hükûmete 600'ün üzerinde soru önergesi, 60'ın üzerinde de gensoru vermişlerdi. Milletvekillerinin bu sıkı denetimine karşı çıkararak kimi hükûmet üyesi istifa ederken kimileri de güvensizlik oyu ile görevinden düşürülmüştü. İçlerinden aklanarak çıkanların sayısı da az değildi (Güneş, 1985).

Milletvekillerinin bu dönem içinde verdikleri önergeler de dikkat çekiciydi. Bunlardan bazıları şunlardı:

- 1- Fes yerine kalpak giyilmesi,
- 2- Bekarlardan vergi alınması,
- 3- Nüfusu artırmak için evliliğin zorunlu hale getirilmesi,
- 4- Dilencilik yasaklanması,
- 5- Kumarın yasaklanması,
- 6- Kadın oynatanların cezalandırılması,
- 7- Ramazan'da oruç yiyenlerin cezalandırılması,
- 8- İçkinin yasaklanması,

- 9- Meclis salonunda sigara içilmemesi,
- 10- Camilerde okunan Arapça hutbelerin içeriğinin Türkçe olarak açıklanması,
- 11- Millî isim taşımayan şehir isimlerinin değiştirilmesi,
- 12- Şirketlerde Türkçe kullanılması,
- 13- Frenginin engellenmesi,
- 14- Kağnı yerine dört tekerlekli arabanın kullanılması,
- 15- Hapishanelerin imalathane haline getirilmesi,
- 16- İttihat ve Terakki'ye ait eşya ve binaların Maarif İdaresi'ne verilmesi,
- 17- Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlıktan çıkarılması

I. TBMM, olağanüstü şartlar nedeniyle kuvvetler birliği ilkesiyle oluşmuş, yasama, yürütme ve yargı TBMM'de toplanmıştı. Yasayı yapan TBMM, kendi üyelerinden seçtiği milletvekilleri vasıtasıyla yürütmeyi de üstlenmiş, Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve akabinde çıkartılan İstiklal Mahkemeleri ile de kendi üyeleri içinden seçilen İstiklal Mahkemeleri üyeleri aracılığıyla da yargı yetkisini kullanmıştı. I. TBMM dönemi ve devamında 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilanına kadar Meclis Hükûmeti sistemi uygulanmıştı.

11.4. TBMM'nin Açılmasına İstanbul Hükûmeti'nin Tepkileri

Damat Ferit Paşa hükûmetleri döneminde İstanbul'un Anadolu'ya bakışı değişmişti. Başbakan **Damat Ferit Paşa**, Anadolu'da başlayan hareketi **İttihatçıların devamı** olarak görmüş (Zürcher, 2003, s. 110), Kuva-yı Milliye adı altında İttihatçı örgütlenmenin olduğunu düşünerek bu mücadeleyi başarısız kılmak için var gücüyle çalışmıştı. Eski bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olan Damat Ferit Paşa, ne zaman iktidara gelmişse Anadolu ile İstanbul arasında ipler gerilmişti. Damat Ferit Paşa'nın iktidardan düşmesi sonrası iktidara gelen diğer İstanbul hükûmetleri ile Ankara Hükûmeti arasında iyi ilişkiler kurulmuştu.

5 Nisan 1920 tarihinde yeniden iktidara gelen Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Ankara'da açılacak olan meclisi kabul etmemişti. Ankara'da meclisin acımasını engellemek amacıyla bir dizi düzenleme yapmıştır. Meclis-i Mebusan'ı kapatma, Kuva-yı Milliyeciler hakkında fetva yayınlama, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadelecileri gıyaben yargılama, Ankara Hükûmeti üyelerini yargılama, Müfettişlik kurma ve Hilafet Ordusu oluşturma gibi eylemlere başvurmuştu. İstanbul Hükûmeti'nin aldığı bu tedbirler şunlardı:

1- İlk iş olarak Misak-ı Millî'yi kabul eden son **Osmanlı Meclis-i Mebusan'ını 11 Nisan'da feshettirmişti** (Akandere, 2009, s. 358). Meclis-i Mebusan'ın 11 Nisan'da kapatılmasıyla birlikte son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı da tarihe karışmıştı.

2- Meclisin kapatıldığı gün çıkartılan "**Fetvâ-yı Şerife**" ile Kuva-yı Milliyecileri hain ilan ettirmişti. **Şeyhülislam Dürrizade Abdullah**'ın fetvası ile Mustafa Kemal Paşa ve onunla beraber hareket edenler, "dinsizlik", devlete, millete ve Halife'ye düşmanlıkla suçlanmışlar ve öldürülmelerinin İslam dinince caiz olduğu belirtilmişti (Akandere, 2009, s. 359-360). Bu fetva el broşürleri şeklinde çoğaltılarak halka elden ve İngiliz uçaklarıyla da havadan dağıtılmıştı.

3- Fetvayı da yeterli görmeyen Damat Ferit Paşa, bu defa Millî Mücadelecileri yargılamak suretiyle mahkûm etmeye çalıştı. 24 Nisan'da gıyaben başlayan Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, Ali Fuat Paşa, Kara Vasıf Bey, Alfred Rüstem, Dr. Adnan (Adivar), Halide Edip Hanım (Adivar) gibi kişiler yargılandı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkındaki yargılama, Nemrut Mustafa Paşa başkanlığındaki 1. Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yapıldı. Yargılama sonucunda Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında, "Mülkiye Ceza Kanunname-i Hümayunu" gereğince 11 Mayıs 1920 tarihinde "idam" edilmeleri ve mallarına el konulması kararı verildi (Akandere, 2009, s. 370-375). Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında verilen idam kararı "ele geçirildiklerinde tekrar yargılanmak üzere" 24 Mayıs 1920 tarihinde irade-i seniye şeklinde yayımlandı. Bu cezalar 1921 yılı içinde Tefvik Paşa Hükûmeti döneminde kaldırılacaktı (Akandere, 2009, s. 385).

4- Sıkıyönetim Mahkemesi, bu ilk yargılamanın akabinde Ankara'da hükûmet kurulunca bu defa hükûmet üyelerini de gıyaben yargılamıştı. İsmet Bey (İnönü), Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa, Celalettin Arif Bey, Bekir Sami Bey, Cami Bey, Fehmi Efendi, Hakkı Behiç Bey, Rıza Nur Bey, Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) de yargılama sonucunda idam cezasına çarptırılmışlardı (Akandere, 2009, s. 378).

5- İstanbul Hükûmeti, Ankara'da TBMM'nin açılması karşısında yukarıda belirttiğimiz tedbirlerle yetinmemiş, Anadolu'da yeniden otoriteyi sağlamak amacıyla 28 Nisan 1920 tarihinde, "Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği"ni kurmuştu. Bu müfettişlik, Anadolu'da ortaya çıkan istenmeyen durumu bir an evvel ortadan kaldırarak emniyet ve asayişin sağlanması için çalışacaktı (Akandere, 2009, s. 365).

6- Bu arada Kuva-yı İnzibatiye-Hilafet Ordusu'nun kurulması (Akandere, 2009, s. 363-365), iç ayaklanmaların çıkartılması da Damat Ferit Paşa'nın Ankara'ya karşı aldığı tedbirlerden idi.

5 Nisan'da göreve gelen Damat Ferit Paşa, iç ayaklanmaların çıkmasında etkili olduğu gibi, Sevr Anlaşması'nın imzalanmasını da sağlamıştı. Görevden ayrıldığı 17 Ekim 1920 tarihine kadar devamlı Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Anadolu hareketi ile mücadele etmişti.

Ankara Hükûmeti ise Damat Ferit Paşa'nın bu olumsuz tavırlarına karşı tedbirler almaya çalışmıştı. Karşı tedbirler de diyebileceğimiz Ankara'nın tedbirleri, alınan kararların işgal güçlerinin zoruyla alındığının ilanı, karşı fetva, ayaklanmaları bastırma için kanun çıkartma, Sevr Anlaşması'nı imzalayanları vatan haini sayma gibi tedbirler idi. Bunlar;

1- Mustafa Kemal Paşa, alınan kararların işgal güçlerinin zoruyla alındığının altını çizmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 günkü gizli TBMM oturumunda yaptığı konuşma buna atıf yapmaktaydı. Bu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, padişah ile özel görüşmenin mümkün olmadığını, Halife'nin cuma namazına bile Müslüman askerler tarafından değil İngiliz askerleri tarafından götürüldüğünü söylemiş, Padişah-Halife'nin de ülkenin kurtarılması için çalıştığını ifade etmişti. Konuşmasında; "Halife-i Müsliminin bundan başka bir şey düşünmesine imkân tasavvur ediyor musunuz? Ben şahsen hiçbir şey düşünmem. Zatı Şahanenin ağzından işitsem mutlaka bunun icbar ve tazyik altında olduğuna hükmederim. O halde ne işitmek istiyoruz? Daha dün okuduğumuz sâniadan ibaret olan fetva cümlelizin malûmudur. Hürriyetine, serbestisine malik olan böyle bir halife verdirir mi?" demek suretiyle Padişah Vahdettin'in bu kararları İngiltere'nin baskısıyla aldığını yoksa işgal altında olunmasa böyle bir karar alınmayacağını söylemişti (Atatürk, 2011 s. 300). Bu konuşmadan da hareketle işlenen tema alınan bu kararların sağlıklı bir şekilde olmadığı işgal altında olmanın getirdiği zorluklar nedeniyle olduğu idi. Nitekim bu düşünceyi karşı fetvada da görmek mümkündür.

2- Ankara Hükûmeti, Şeyhülislam Dürrizade'nin fetvasına karşı, Ankara Müftüsü Rifat Efendi (Börekçi) başta olma üzere 153 müftünün imzaladığı bir karşı fetva yayınlamıştı. Bu fetvada; padişahın ve şeyhülislamın bu kararı işgal altında olmaları nedeniyle sağlıklı bir şekilde almadıkları ve İngiltere'nin zorlaması ile aldıklarını belirtmişler, işgal altında alınan fetvanın geçersiz olduğunu ilan etmişlerdi. Bu fetvada ayrıca; Millî Mücadelecilerin asi olmayıp, gazi ve ölenlerin şehit olacağı belirtilmişti (Sarikoyuncu, 2012).

3- Ankara Hükûmeti, Sevr Antlaşması'nı imzalayan ve onaylayan başta **Damat Ferit Paşa olmak üzere Saltanat Şurası üyelerini de vatan haini ilan etmişti.**

4- Ayrıca Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkartarak da ayaklanmaları bastırmaya çalışmıştı (Atatürk, 2011, s. 302).

11.5. TBMM'ye Karşı Ayaklanmalar

Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Boğazlar bölgesini elinde tutmak isteyen İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri hem Çanakkale hem de İstanbul boğazları bölgesinde kendi işgal mıntıkları ile Kuva-yı Milliyeciler arasında bir tampon bölge oluşturmak istemişlerdi. Misak-ı Millî'nin kabulü sonrası kendileri açısından sürecin tehlikeli boyutlara gittiğini gören işgal güçleri, Millî Mücadele'yi boğmak için halkı ayaklandırmışlardı. Bu ayaklanmalar da en fazla dinî duygular kullanılmış, hazırlanan bildiriler ve provokatörler vasıtasıyla halk ayaklanmaya teşvik edilmişti. Ayaklanmaların çıkmasında ve yayılmasında Damat Ferit Paşa Hükûmeti döneminde çıkartılan şeyhülislam fetvası ve idam kararları da etkili olmuştu. Ayrıca;

1- Uzun yıllardır savaşta bunalan halkın savaş istememesi, askerden kaçmaları,

2- Bazı il ve ilçelerdeki yöneticiler arasındaki rekabet,

3- İngilizlerin yaptığı etnik propaganda,

4- Kuva-yı Milliyecilerin bazı yörelerdeki sert tutumları,

5- Bazı Kuva-yı Milliyecilerin düzenli orduya katılmak istememesi,

6- Azınlıkların devlet kurma veya toprak katma istekleri gibi sebeplerle de ayaklanmalar çıkmıştı (Esengil, 1998).

13 Nisan'da başlayan Düzce-Hendek ayaklanmasında (Atatürk, 2011, s. 304) Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin fetvası önemli bir etken olmuştu. Özellikle İngilizler bu fetvayı ayaklanmalarda çok sık olarak kullanmışlar, Ankara'dakilerin Halife'ye isyan ettiklerinden bahsetmişlerdi. Ayaklanma karşısında Ankara Hükûmeti, asker göndermekle birlikte, bölgeye halkı yatıştırmak amacıyla "Nasihat Heyeti" göndermişti. Ankara'dan Trabzon Milletvekili Hüsrev Gerede başkanlığında gönderilen Nasihat Heyeti, Gerede'ye geldiklerinde asiler tarafından esir alınmışlardı. Ayaklanma Bolu'ya uzanmış, Gerede, Nallihan, Mudurnu da ayaklanmaya katılmıştı. İsyancılar bir yandan Kızılcahamam'ı da ele geçirmiş, öbür yandan da Çankırı Çerkeş bölgesine ayaklanmayı genişletmişlerdi. Ayaklanma neredeyse Ankara'ya dayanmış, Ankara'da bu ayaklanmayı bastırarak düzenli birlikler kalmamıştı. Durumun vahameti karşısında Ankara, Ethem Bey'den yardım istemişti. Ethem Bey, 23 Mayıs'ta kuvvetleri ile birlikte ayaklanma bölgesine gelmiş, Adapazarı ve Sapanca'yı ele geçirmişti. 25 Mayıs'ta da Hendek isyancılarından temizlenmiştir. Refet Bey (Bele) komutasındaki kuvvetler de Bolu'yu ele geçirmiş, daha sonra Düzce'ye girerek ayaklanmayı sona erdirmişlerdi. Bu arada TBMM 29 Nisan'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkarmıştı (Atatürk, 2011, s. 302).

Çapanoğulları tarafından başlatılan Yozgat Ayaklanması da aynen Düzce-Hendek Ayaklanması gibi Ankara açısından oldukça tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. İstanbul Hükûmeti'ni destekleyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Yozgat Başkanı olan Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal, "Ankara'da toplanacak olan meclisin padişahın isteklerine ve yasalara aykırı olduğu" yolunda propagandalarla halkı Büyük Millet Meclisi aleyhine kışkırtmaya çalışmışlardı. Din kavramının da sıklıkla kullanıldığı bu ayaklanma 15 Mayıs'ta Yıldızeli'nde başlamış, ayaklanmada etkili olan Çapanoğullarının tutuklanması emri, Ankara Valisi tarafından gizlice Çapanoğullarına bildirilmişti. Çapanoğulları 14 Haziran'da Yozgat'ı ele geçirmişlerdir. Düzce-Hendek Ayaklanması'ndan kaçan asilerin de bu ayaklanmaya katılmasıyla Yozgat Ayaklanması büyümüşü. Ayaklanmayı bastırmakta zorlanan Ankara Hükûmeti, Ethem Bey'in Yozgat'a gitmesini istemiş, 19 Haziran'da ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Ethem Bey, 23 Haziran'da Yozgat'ı ele geçirek ayaklanmayı bastırmıştı. Bu ayaklanmadan kaçan asiler daha sonra yeni bir ayaklanma başlatmışlar ancak bu ayaklanma birincisi kadar etkili olmamıştı (Esengil, 1998).

Konya bölgesinde bulunan ve Kuva-yı Milliye yanlısı olmayan Delibaş Mehmet, etrafına topladığı 500-600 kişiyle 2/3 Ekim gecesi Çumra'yı basmış, 3 Ekim günü de Konya'yı ele geçirmişti. Konya Valisi ve komutan asilerin eline esir düşmüştü. Ankara'dan gönderilen Refet Bey (Bele) komutasındaki kuvvetler asileri yenilgiye uğratarak, 6 Ekim'de Konya'yı geri almışlar, Delibaş Mehmet kaçarak Fransızlara sığınmıştı (Esengil, 1998).

3- Ethem Bey ile Demirci Mehmet Efe ayaklanmaları da başlangıçta Kuva-yı Milliye yanlısı olup sonradan ayaklananlar kişilerdi. Düzenli birliğe katılmak istemeyen Demirci Mehmet Efe ikna edilmiş, ancak Ethem Bey ayaklanmıştı. I. İnönü Savaşı öncesi başlayan ayaklanma İsmet Bey (İnönü) tarafından bastırılmıştı (Kutay, 2004).

4- **Azınlık ayaklanmaları** ise özellikle **Rum ve Ermenilerin** çıkarttığı ayaklanmalardı. Bu ayaklanmalarda temel amaç ya bağımsız birer devlet kurmak ya da buldukları bölgeyi başka bir ülkeye bağlamaktı. **Doğu Karadeniz** bölgesinde çıkan ayaklanmalarda **Rumlar bağımsız bir Pontus devleti kurma hayali** peşinde koşmuşlardı. **Ege ve Trakya'daki Rumlar ise bu bölgelerin Yunanistan'a katılması** için çaba sarf etmişlerdi.

Trakya ve Ege bölgelerinde yaşayan Rumlar, bu bölgelerin büyük Yunanistan'a katılması için çaba sarf etmişlerdi. Özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sonrası faaliyetlerini hızlandıran Rum örgütleri, bu yöredeki Müslümanların yöreyi terk etmeleri için uğraşmışlar, Wilson prensiplerine göre bu yörede çoğunluk olduklarını ispata çalışmışlardı. Bu yöredeki mücadele Mudanya Ateşkes Antlaşması'na kadar sürmüş, İtilaf Devletleri Millî Mücadele dönemindeki her ateşkes önerisinde Sevr'in bir başka şeklini TBMM'nin önüne sunmuştu. Bu tekliflerin hepsinde de İzmir ve civarı Yunanistan'a verilmekteydi. Batı Cephesi'nde Yunanlılarla yapılan savaşlardan galip çıkan TBMM, son darbeyi indirmek için hazırlıklarını 1922 yılının yaz aylarında tamamlamıştı. Bundan haberdar olan İzmir ve civarındaki Rumlar, büyük devletlerin desteğini almak amacıyla hemen aceleyle 30 Temmuz 1922 tarihinde "**İonya Devleti**"nin kurulduğunu ilan etmişlerdi (Erdem, 2014, s. 125-126). İlan edilen devletin başkenti İzmir olarak belirtilmiştir. İonya Devleti'nin alanı yaklaşık 18.000 kilometrekare, nüfusu ise 1,5 milyon olarak hesaplanmaktaydı. Ancak başta TBMM olmak üzere hiçbir devlet bu yeni oluşumu tanımamıştı. Zaten 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz sonucunda Türk kuvvetleri 9 Eylül'de İzmir'e girmiş, bu yapay devlet böylece sona ermişti.

Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar ise ayrı bir devlet kurma hayali peşinde koşmuşlar, Pontus devleti kurmak için ayaklanmışlardı. Karadeniz bölgesinde faaliyette bulunan Pontus Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan yararlanmak istemiş, Samsun'dan Trabzon'a kadar olan alanda bir Pontus Rum Devleti kurmak için Müslümanlara karşı harekete geçmişti. Köyleri ve şehirleri basan Rum çeteleri, bölgenin Müslüman nüfusunun azalması için büyük çaba göstermişti. Giresunlu Osman Bey (Topal Osman) başta olma üzere Karadeniz yöresinde Rum çetelerine karşı millî kuvvetler kurulmuş, Osman Bey, Giresun'u Rumlardan kurtarmıştı. Karadeniz'deki Rum çeteleri, Kazım Karabekir komutasındaki 15. Kolordu tarafından ortadan kaldırılmışlardı (Atatürk, 2011, s. 425-426). Bu bölgedeki Rum ayaklanmaları ile Batı'dan gelen Yunan saldırıları karşısında Ankara'yı iki ateş arasında bırakmamak için Aralık 1920'de Merkez Ordusu

kurulmuştu. Nurettin Paşa'nın komutasındaki Merkez Ordusu (Atatürk, 2011, s. 427), Rum çetelerine karşı harekete geçmiş, 6 Şubat 1923 tarihine kadar bu bölgede Rumlarla mücadele devam etmişti. Yunanistan ile yapılan Göç Anlaşması gereğince bölgedeki Rumlar Yunanistan'a göç ettirilmiş, böylece Karadeniz'de bir Rum devleti kurma hayalleri sona ermişti.

Ermeniler ise I. Dünya Savaşı sırasında başlattıkları ayaklanmayı, İtilaf orduları içinde yer almak suretiyle devam ettirmişlerdi. Doğudaki Ermeni ayaklanmalarına ve işgaline karşı XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, ileri harekete geçerek Aralık 1920 tarihinde Gümrü'ye kadar gelmiş ve bu bölgedeki Ermeni işgal ve ayaklanmalarını sona erdirmişti. Güneydoğu Anadolu ve Adana yöresindeki Ermeni olayları ise işgalci Fransız kuvvetleri içinde yer alan Ermeni İntikam Alayları vasıtasıyla olmuştu. Maraş'ta Ermeni askerlerinin yaptığı başörtüsüne saldırı sonrası halkın mücadelesi ile Fransız ve Ermeni kuvvetleri Maraş'tan çıkartılmıştı. Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Kuva-yı Milliyeciler vasıtasıyla halk hareketi başarılı olmuş, Fransız ve Ermeni kuvvetleri Suriye'ye çekilmek zorunda bırakılmıştı. 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'yla da bu yöredeki Ermeni ayaklanma ve işgali sona ermişti.

TBMM'nin ayaklanmalara karşı aldığı tedbirler şunlardı:

1- Ayaklanmalardaki İstanbul Hükûmeti etkisini kırmak için çaba sarf etmişti. Şeyhülislamın verdiği fetvaya karşı fetva yazılmış, TBMM'nin varlığının Padişah ve Halife'ye karşı olmadığı, bilakis onları kurtarmaya yönelik olduğu her fırsatta dile getirilmişti.

2- İsyancıları bastırmak ve asker kaçaklarını önlemek amacıyla Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkarmış, bu kanunu işlevsel hale getirmek için de İstiklal Mahkemeleri'ni kurmuştu.

3- Ayaklanmaları bastırmak için düzenli birliklerin yanı sıra Kuva-yı Milliye kuvvetlerinden de yararlanma yoluna gitmişti.

4- Anadolu'daki askerî ve mülki yöneticilere gönderilen yazılarla da İstanbul Hükûmeti'nin emirlerinin dinlenmemesini istemişti.

5- İstanbul'u işgal eden İtilaf kuvvetlerinin Ankara'ya yönelmemesi için de stratejik öneme sahip Geyve Boğazı'nın elde tutulmasını sağlamıştı.

6- Rumlara karşı Merkez Ordusu'nu kurmuş,

7- Nasihat Heyetleri aracılığıyla halkın Millî Mücadele'ye desteği sağlanmaya çalışılmıştı.

8- Anadolu Ajansı kurularak haklı mücadelemiz içeride ve dışarıda duyurulmuş, TBMM'nin amacı basın aracılığıyla ilan edilmişti.

9- Damat Ferit Paşa ve Sevr'i kabul edenler vatan haini sayılmıştı.

11.6. Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri

TBMM açılmadan önce başlayan ayaklanmalar, TBMM açıldıktan sonra daha da şiddetlenmiş ve TBMM için tehlikeli bir hal almıştı. Millî Mücadele kararı veren TBMM için ayaklanmalar kadar asker bulma sorunu da önemli bir yer tutmaktaydı. Ayrıca, askerde insanları tutmak pek mümkün olmuyordu. Sonunda TBMM 29 Nisan 1920'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul etti. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001003.pdf>). Bu kanun 7 Şubat 1921'de resmî gazetede yayımlandı (Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1921). Fakat, kanunun kabulü üzerinden dört ay geçmesine rağmen istenilen sonuç alınamayınca, TBMM, 11 Eylül 1920'te "**Firariler Hakkında Kanun**"u çıkarmak zorunda kaldı. Bu kanunla İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına ve asker kaçaklarıyla ilgilenecek bu mahkemelerin verecekleri hükümlerin temyize gitmemesine karar verildi. Bu kanunla işlemler hızlanacak verilen kararlar, bir üst mahkemeye ya da TBMM'ye gelmeden uygulanacaktı. Firariler Kanunu gereğince kurulacak olan İstiklal Mahkemeleri'nin sayısını ve kurulacak yerleri hükümet belirleyecek ve TBMM'nin onayıyla çalışmalarına başlayacaktı. **İstiklal Mahkemeleri'nin üyeleri TBMM içinden seçilen 3 kişiden oluşacak** ve bunlar içinden birisi seçimle başkan olacaktı (Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1921).

Çevrimiçi Kaynak:
<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/istiklal-harbi/>

Firariler hakkındaki kanun üzerine 18 Eylül'de Hükûmet, 14 yerde İstiklal Mahkemesi kurulmasını istemiş, TBMM'de bu isteği kabul etmişti. 19 Eylül günü Genelkurmay Başkanı İsmet Bey (İnönü), TBMM'ye gelerek acilen 7 bölgede bu mahkemelerin kurulmasını talep etmişti. Bu istek üzerine Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Kayseri'de İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu. Ancak daha sonra Kayseri İstiklal Mahkemesi'ne gerek olmadığı gerekçesiyle kapatıldı.

İstiklal Mahkemeleri içinde Ankara İstiklal Mahkemesi, gıyaben Sadrazam Damat Ferit Paşa, Rıza Tevfik, Reşat Halis, Ethem Bey'in davaları ile Mustafa Sağır ve Yeşil Ordu gibi siyasi ağırlıklı davalara da bakmıştı. Mahkemelerden beklenen başarı elde edilmesinden dolayı, sayılarında azaltmaya gidilerek Ankara hariç diğerleri Şubat 1921'de kapatılmıştı. Ankara dışındaki diğer İstiklal Mahkemeleri'nin kapatılmasıyla bir süre sonra firar, casusluk, gasp ve soygunculuk artmış, bunun üzerine Konya, Kastamonu, Yozgat ve Samsun'da da İstiklal Mahkemesi açılmıştı. Ancak, 5 Ağustos 1921'te Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık Kanunu ile meclis yetkilerini üstlenince, İstiklal Mahkemeleri de ona bağlandı. Her ne kadar bu mahkemeler Kasım 1921'de faaliyetlerini sona erdirmişse de Rum isyanı dolayısıyla Amasya İstiklal Mahkemesi bir süre daha görev yaptı. Bu mahkeme de Kasım 1922 tarihinde kaldırıldı (Aybars, 1988, s. 102, 118-133; Küçük, 2001, s. 350-351).

11.7. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Kabulü (20 Ocak 1921)

23 Nisan 1920'te TBMM'nin açılması yeni bir başlangıç idi. 24 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'nın önergesinde de belirtildiği gibi, artık TBMM en büyük güçtü. Öyle ki TBMM hem yasama ve hem de yürütme görevini üstlenmişti. Bu konuda, genellikle Osmanlı Anayasası ve kanunları geçerliydi. Zaten TBMM karma bir yapıya sahip idi. Bir kere TBMM, Osmanlı Meclisi ve yeni yapılan seçimlerle oluşmuştu. Çoğunluğu asker olan milletvekilleri TBMM toplantılarına katılamamakta ya da az katılmaktaydılar.

Bu şartlarda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk görüşmeleri 18 Eylül 1920 tarihinde başladı. Hükûmet tarafından TBMM'ye gönderilen tasarı, Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı halkçılık programıydı. 21 Ekim'de TBMM'ne sunulan tasarı, 18 Kasım'da mecliste görüşülmeye başlandı. TBMM'de ilk sözü alan İsmail Suphi Bey, bu tasarinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak hazırlandığını söyledi. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c005/tbmm01005099.pdf>). 17 Ocak 1921 tarihine kadar görüşmeleri süren tasarı, **20 Ocak 1921** tarihli oturumda **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak kabul edildi**. Bu kanun, 23 esas, bir geçici madde olmak üzere 24 maddeden oluşmaktaydı (Kili ve Gözübüyük, 1985).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun özellikleri ana hatlarıyla şöyleydi:

- 1- " Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir." denilmek suretiyle hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğu belirtilmiştir.
- 2- "İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder." hükmüyle de yasama ve yürütmenin tek elde TBMM'de toplandığı ifade edilmiştir.
- 3- "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti 'Büyük Millet Meclisi Hükûmeti' unvanını taşır." denilmekle, yeni bir oluşumdan Türkiye Devleti'nden bahsedilmekte ve hükûmetinin de Büyük Millet Meclisi Hükûmeti olduğu belirtilmektedir.
- 4- TBMM'nin süresi 2 yıldır. Tekrar milletvekili seçilmek mümkündür.
- 5- Meclis davetsiz olarak ekim başında toplanacaktı.
- 6- Meclis başkanlığı ile hükûmet başkanlığını birbirinden ayırmıştı. Meclis başkanı, hükûmet ve meclis kararlarını imzalamaya yetkiliydi. Aynı zamanda da hükûmetin doğal başkanıydı.

7- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 7. maddesi TBMM'nin görevleri ile ilgiliydi. Buna göre TBMM'nin görevleri şunlardı:

- a- Dinî hükümlerin uygulanması,
- b- Kanun yapımı, değiştirilmesi veya kaldırılması,
- c- Anlaşma imzalanması
- d- Vatan savunması

8- Geçici maddeye göre I. TBMM'nin süresi, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nda belirtildiği amacının gerçekleşmesine kadardı. Amacın gerçekleştiğine de TBMM karar verecekti.

9- Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi: İller yerel düzeyde özel kişiliğe ve muhtariyete haizdi. Bu özerklikte, iç ve dış siyaset, dinî, hukuki ve askerî işler gibi konularda yetki merkeze aitti.

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gerek içerik gerekse de madde sayısı bakımından olağanüstü bir dönemin ürünüydü. 1921 Anayasası yumuşak bir anayasa olup bir geçiş dönemi anayasası idi. Teşkilat-ı Esasiye'de ifade edilmeyen özellikle temel hak ve hürriyetler konusundaki hükümler bakımından Kanun-i Esasi yürürlükteydi. TBMM'nin kabul ettiği ilk anayasa olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile artık padişah değil, doğrudan doğruya millet egemen olmuştu. Millet adına seçilen TBMM, bu yetkiyi kendi içinden çıkardığı hükümet vasıtasıyla kullanmaktaydı. Böylece TBMM hem yasamanın hem de yürütmenin tek yetkili mercii olmuştur. Kuvvetler birliği ilkesiyle Meclis Hükümeti sitemini benimseyen I. TBMM, daha sonra İstiklal Mahkemeleri ile kısmen de olsa yargıyı da temsil eder hale gelecekti. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince devletin adı da Türkiye Devleti olarak konuldu.

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-Esasiye Kanunu'nda ilk değişiklik, 1 Nisan 1923'te oldu. Bu değişiklik TBMM'nin yeni seçim kararı almasıydı. Böylece, çoğu tarihinin ittifakla ifade ettiği gibi Türkiye tarihinin en demokratik meclisi, görevini tamamlamış oldu. Ancak, Teşkilat-ı Esasiye'deki asıl önemli değişiklik 29 Ekim 1923'te yapılan tarihli değişikliklerdi (Kili ve Gözübüyük, 1985).

11.8. İstiklal Marşı'nın Kabulü (12 Mart 1921)

Yeni ve millî bir devlet kurma yönündeki önemli adımlardan birisi de İstiklal Marşı'nın kabul edilmesiydi. İstiklal Marşı isteği hükümet tarafından Eğitim Bakanlığı'na iletilmişti. Yapılması planlanan **İstiklal Marşı yarışması** için gerekli olan şartlar Eğitim Bakanı Rıza Nur tarafından 18 Eylül 1920 tarihinde illere duyuruldu. Ayrıca bu tebliğ, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde 7 Kasım 1920 tarihinde ilan edildi. **500 lira ödüllü** bu yarışmaya katılmak için son tarih olarak 21 Aralık belirlenmişti. Bu tarihe kadar **müracaat eden şiiirlerin sayısı 724 idi**. Yapılan inceleme sonucunda bu şiiirlerin sayısı **6'ya indirilmiş**, ancak bu şiiirlerde istenilen etkide görülmemişti. Yarışmaya katılanlar arasında Bursa Milletvekili Muhittin Baha Bey, Trabzon Milletvekili Celal Bey, Kazım Karabekir gibi isimler de vardı (Okay, 2001, s. 355).

Rıza Nur'dan sonra **Eğitim Bakanı** olan **Hamdullah Suphi Bey** (Tanrıöver), seçilen şiiirleri amaca uygun görmemiş, Balıkesir Milletvekili Hasan Basri Bey'den (Çantay) TBMM Eğitim Komisyonu Başkanı olan **Mehmet Akif Bey'in bir şiiir yazmasını** istemesini rica etmişti. Mehmet Akif Bey (Ersoy), döneminin önemli şiiirlerinden biriydi. Yazmış olduğu Çanakkale Şehitleri şiiiri pek çok kişiyi derinden etkilemişti. Ayrıca Mehmet Akif Bey, Millî Mücadele'de önemli görevler üstlenmiş, TBMM'de de Burdur Milletvekili olarak yer almıştı. İlk önce, Mehmet Akif Bey, yarışmaya **ödül olarak konulan 500 lira nedeniyle katılmak istememişti**. Bunun üzerine Hamdullah Suphi Bey bu şartın Mehmet Akif için esnetilebileceğini belirtti. (Okay, 2001, s. 355). Mehmet Akif Bey'in Ankara'da Taceddin Dergâhı'ndaki evinde yazdığı İstiklal Marşı metni, 17 Şubat 1921 tarihinde "Kahraman Ordumuza" ithafıyla ilk önce Sebilürreşad Dergisi ile Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayımlandı. Bu yayından 4 gün sonra da Kastamonu'da yayımlanan Açıksöz Gazetesi'nde yer aldı.

İstiklal Marşı'nın TBMM'nin 26 Şubat 1921 tarihli oturumunda gündeme geldiğini görmekteyiz. Bu toplantıda şiiirlerin Eğitim Komisyonu'na gönderilmesine karar verildi. TBMM'nin Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan 1 Mart 1921 tarihli oturumunda yeniden gündeme gelen İstiklal Marşı hakkında Hamdullah Suphi Bey, 7 şiiir içinde kendisinin Mehmet Akif Bey'in şiiirinden yana olduğunu söyledi.

Hamdullah Suphi Bey, Mehmet Akif'in şiiirini okumuş 10 kıta olarak yazılan bu şiiirin her kıtası okunduğunda sürekli alkışlarla karşılandı. İstiklal Marşı'nın kabulü bu toplantıda yapılmamış, 12 Mart'taki toplantıya bırakılmıştı. **TBMM'nin 12 Mart'taki** toplantısında Mehmet Akif'in şiiirinin İstiklal Marşı olarak kabul edilmesi için birçok teklif verildi. Sonunda, **Mehmet Akif Bey'in şiiiri büyük bir oy çokluğuyla kabul edilmiş, ayakta tekrardan dinlenmişti** (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c009/tbmm01009006.pdf>).

Mehmet Akif Bey **ödül olarak verilen 500 lirayı**, fakir Müslüman kadın ve çocuklara iş öğretmek amacıyla faaliyet gösteren **Darülmesai'ye hediye** etti. Mehmet Akif, kahraman ordumuza ithaf ettiği İstiklal Marşı'nı Safahat isimli eserine almayarak bu şiirin millete ait olduğunu açıkça gösterdi. Mehmet Akif Ersoy'un, "Allah bu millete bir daha İstiklal Marşı yazdırmazın" sözü o dönemin zor şartlarını ifade eden en veciz sözlerden biriydi (Okay, 2001, s. 355-356).

12 Mart 1921 tarihinde kabul edilen İstiklal Marşı, açılan beste yarışmasını kazanan **Ali Rifat Bey'in bestesi ile 1930 yılına kadar** seslendirildi. 1930 yılında ise Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi **Mehmet Zeki Üngör'ün bestesi ile bugünkü şeklini** aldı. Atatürk döneminde Mehmet Akif'in şiiri yerine yeni bir İstiklal Marşı kabul etme çabaları da olmuş ancak bu çalışmalar sonuçlanmamıştı. Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı şiir günümüzde de İstiklal Marşımız olarak okunmaktadır.

Bölüm Özeti

- I. TBMM'ye giden sürecin nasıl olduğunu, seçimlerin gerekliliğini,
- TBMM'nin neden Cuma günü açıldığını,
- I. TBMM'nin yapısını, işlevselliğini ve amacını,
- I. TBMM'nin sosyo-kültürel yapısını, milletvekillerinin yaşam şartlarını,
- I. TBMM'de neden iki tane Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu olduğunu,
- Fetvaların Millî Mücadele'deki yerini,
- I. TBMM'nin açılmasına İstanbul Hükûmeti'nin tepkilerini, TBMM'ye karşı olan ayaklanmaların sebep ve sonuçlarıyla, bu ayaklanmalara karşı TBMM'nin aldığı tedbirleri,
- Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun özelliklerini, İstiklal Mahkemeleri'nin gerekliliğini,
- 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun özelliklerini, diğer anayasalardan farklılıklarını,
- İstiklal Marşı'na giden süreç, Mehmet Akif'in yarışmamaya katılmama sebebi ile İstiklal Marşı'nın serüvenini.

Kaynakça

Akandere, O. (2009). Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükûmeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (43), 343-406.

Atatürk, M. K. (2011). *Nutuk*. Zeynep Korkmaz (Yay. Haz.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Aybars, E. (1988). *İstiklal Mahkemeleri I-II 1920-1927*. İstanbul: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Çoker, F. (1996). *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, I*. Ankara: TBMM Yayınları.

Demirel, A. (2020). *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eraslan, C. ve Olgun, K. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*. İstanbul: 3F Yayınları.

Erdem, N. (2014). Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kutmaya Yönelik Faaliyetler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/(29), 97-140.

Esengil, K. (1998). *Millî Mücadele'de Ayaklanmalar*. İstanbul.

Firariler Hakkında Kanun. *Ceride-i Resmîye*, 7 Şubat 1921, No.3.

Güneş, İ. (1985). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşüncel Yapısı (1920-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu. *Ceride-i Resmîye*, 7 Şubat 1921, No.1.

Kili, S. ve Gözübüyük, A. Ş. (1985). *Türk Anayasa Metinleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kutay, C. (2004). *Çerkes Ethem Tamamlanmış Dosya*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Küçük, C. (2001). İstiklal Mahkemeleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23 içinde (s. 350-355). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Millî Mücadele Albümü (3. bs.). (2020). H. Özlü (Yay. Haz.). Ankara: Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları.

Okay, M. O. (2001). İstiklal Marşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23 içinde (s. 355-356). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Olgun, K. (2011). Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII/(79), 1-36. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sarıkoçuncu, A. (2012). *Millî Mücadele’de Din Adamları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Turan, Ş. (2006). Mustafa Kemal Atatürk, I. Hayatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31 içinde (s. 310-331). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Zürcher, E. J. (2003). *Millî Mücadele’de İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ağnam Vergisi’nin Kabulü. Açık erişim:

(<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001002.pdf>)

Hıyanet-i Vataniye Kanun teklifi. Açık erişim:

(<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001003.pdf>)

İlk İcra Vekilleri Heyeti. Açık erişim:

(<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001010.pdf>)

İlk İcra Vekilleri Heyeti’nin Programı, Açık erişim:

(<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001013.pdf>)

İstiklal Marşı’nın Kabul Edilmesi, Açık erişim:

(<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c009/tbmm01009006.pdf>)

Nisab-ı Müzakere Kanunu, Açık erişim:

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001)

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1 (1920-1923). Açık erişim:
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1677>

TBMM’nin 23 Nisan 1920 tarihli oturumu. Açık erişim:
(<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001001.pdf>)

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmeleri. Açık erişim:
(<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c005/tbmm01005099.pdf>)

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmeleri, Açık erişim:

(<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c005/tbmm01005099.pdf>)

Ünite Soruları

Soru-1 :

Aşağıdakilerden hangisi I. TBMM döneminde milletvekilleri tarafından verilen önergelerden biri değildir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Kumarın yasaklanması

(B) Kadın oynatanların cezalandırılması

- (C) Devlet memurlarının şapka giymesi
(D) Dilencilikğin yasaklanması
(E) Meclis salonunda sigara içilmemesi

Cevap-1 :

Devlet memurlarının şapka giymesi

Soru-2 :

19 Mart 1920 tarihli genelge sonrası yapılan seçimler sonucunda aşağıdakilerden subaylardan hangisi seçilmemiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Fevzi Çakmak
(B) Ali Fuat Cebesoy
(C) Refet Bele
(D) Fahri Korutürk
(E) İsmet İnönü

Cevap-2 :

Fahri Korutürk

Soru-3 :

23 Nisan 1920 tarihinde açılan I. TBMM'nin süresini belirleyen kanun aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Firariler Kanunu
(B) Hıyanet-i Vataniye Kanunu
(C) Kanun-i Esasi
(D) Nisab-ı Müzakere Kanunu
(E) Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Cevap-3 :

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Soru-4 :

TBMM'nin çıkardığı ilk kanun aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
(B) Nisab-ı Müzakere Kanunu
(C) Ağnam vergisi

(D) İstiklal Mahkemesi

(E) Firariler Kanunu

Cevap-4 :

Ağnam vergisi

Soru-5 :

I. TBMM 23 Nisan 1920 tarihinde açılmıştır. 23 Nisan 1920 tarihine denk gelen gün aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Pazartesi

(B) Salı

(C) Çarşamba

(D) Perşembe

(E) Cuma

Cevap-5 :

Cuma

Soru-6 :

Aşağıdakilerden hangisi 24 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin aldığı kararlardan biri değildir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Bir an önce padişah vekili atanmalıdır

(B) Hükûmetin kurulması zaruridir

(C) TBMM, yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar

(D) Meclis başkanı hükûmetin de başkanıdır

(E) TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

Cevap-6 :

Bir an önce padişah vekili atanmalıdır

Soru-7 :

I. TBMM'nde kurulan ilk hükûmet üyelerinden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Adnan Bey (Adıvar)

(B) İsmet Bey (İnönü)

(C) Rıza Nur

(D) Hakkı Behiç Bey

(E) Yusuf Kemal Bey (Tengirşek)

Cevap-7 :

İsmet Bey (İnönü)

Soru-8 :

1. Maddesi “Büyük Millet Meclisi, hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder” şeklinde olan kanun aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
- (B) Hıyanet-i Vataniye Kanunu
- (C) Firariler Kanunu
- (D) Nisab-ı Müzakere Kanunu
- (E) İstiklal Mahkemesi Kanunu

Cevap-8 :

Nisab-ı Müzakere Kanunu

Soru-9 :

I. TBMM’de kurulan ilk hükûmette, hükûmet başkanlığı görevi bulunmamaktadır. Bu makamı 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na göre aşağıdakilerden hangisi temsil etmektedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Dışişleri Bakanı
- (B) İçişleri Bakanı
- (C) Maliye Bakanı
- (D) Şer’iye ve Evkaf Bakanı
- (E) TBMM Başkanı

Cevap-9 :

TBMM Başkanı

Soru-10 :

I. TBMM, son Osmanlı Mebusan Meclisi ve 19 Mart 1920 tarihli genelgeyle yapılan seçimler sonucunda oluşmuştur. Bu mecliste, olağanüstü dönem olduğundan dolayı milletvekillerinin meclis toplantılarına katılımı noktasında sıkıntılar vardır. Çoğu zaman toplantı yeter sayısı sorun olmuştur. I. TBMM’de toplantı yeter sayısını belirleyen kanun aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) TBMM’nin 24 Nisan 1920 tarihli kararları
- (B) Nisab-ı Müzakere Kanunu
- (C) Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

(D) Hıyanet-i Vataniye Kanunu

(E) Firariler Kanunu

Cevap-10 :

Nisab-ı Müzakere Kanunu

12. MİLLİ MÜCADELE'NİN MALİ KAYNAKLARI

Giriş

Millî Mücadele gerek Birinci Dünya Savaşı'nın gerekse Mondros Mütarekesi'nin ortaya çıkardığı ağır sosyo-ekonomik koşullarda gerçekleştirilmişti. Bu ağır koşullarda bölgesel olarak başlayıp kısa zamanda ulusal bir niteliğe bürünen Millî Mücadele, bazı dış yardımlar elde edilmesine karşın ağırlıklı şekilde iç kaynaklarla yürütülmüştü. Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 23 Nisan 1920'ye kadar olan dönemde, ülke genelinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve düzensiz silahlı güçleri temsil eden Kuva-yı Milliye ön plana çıkmıştı. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Millî Mücadele'nin yürütücü organı meclis olmuş ve Kuva-yı Milliye tasfiye edilerek düzenli orduya geçilmişti. Millî Mücadele'nin yurt içi kaynaklarını da bu ayırım çerçevesinde incelemek mümkündür. Sovyetlerden Hindistan Müslümanlarına kadar geniş bir yelpazeyi barındıran yurt dışı kaynaklar ise mali yardımlarla birlikte silah, cephane ve askerî malzeme desteğini içermekteydi. Bunun yanı sıra yurt dışından askerî malzeme de satın alınmıştı. Bu bölümde, öncelikle Millî Mücadele'nin başladığı dönemdeki sosyo-ekonomik durum incelenmiş, ardından sözü edilen ayırım kapsamında Millî Mücadele'nin yurt içi ve dışı mali kaynakları ele alınmıştır.

12.1. Mondros Mütarekesi ve Sosyo-Ekonomik Durum

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti, bu tarihten sonra her anlamda zorlu bir döneme girmişti. Savaş sırasındaki kayıplar 325.000 şehit, 400.000 yaralı ve 250.000 esir idi. Bu kayıpların 18-35 yaş aralığında olması, tarıma dayalı ülke ekonomisi açısından son derece olumsuz bir durumdu. Başta İstanbul olmak üzere Batı bölgesinde kümelenen ve ağırlıklı olarak azınlıklarla yabancılar tarafından işletilen sınırlı sayıda sanayi işletmesi ülke ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Anadolu'daki sanayi birikimi ise çok daha sınırlıydı. Nitekim 1921 yılında Büyük Millet Meclisi'nin denetlediği bölgelerde yapılan sanayi sayımına göre Anadolu'da faaliyet gösteren 33.162 işletme mevcuttu. Bunlarda toplam 76.213 kişi çalışmakta ve bu da işyeri başına düşen işçi sayısının sadece 2,3 olduğunu göstermekteydi. Bazı yabancı konsoloslukların raporlarına dayanılarak hazırlanan istatistiğe göre de 1922 yılında Anadolu'daki 32.721 işyerinde toplam 75.411 işçi çalışmakta ve işyeri başına yine ortalama 2,3 işçi düşmekteydi. Dolayısıyla Millî Mücadele sırasında Anadolu'daki sanayi birikimi el tezgâhları ya da küçük atölyelerden meydana gelmişti. Tüm bunların yanında, ekonomi ağır bir dış borç yükü altında bulunmakta, kronik hale dönüşen dış ticaret ve bütçe açıkları yaşanmaktaydı. Bu tablo, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu üzere Mütareke sonrasında da maaş ödemelerinde sıkıntıya yol açmış ve başta başkent İstanbul olmak üzere iâşenin sağlanmasında güçlüklerle neden olmuştu. Bu olumsuz koşullarda en büyük beklenti, bir an önce barış ortamına geçilerek öncelikle tarımsal üretimin artırılmasıydı (Müderrişoğlu, 1990, s. 24-25; Eldem, 1994, s. 130-132; Müderrişoğlu, 1998, s. 136; İlgen, 2008, s. 26; Karataşer, 2013, s. 102-111).

Ancak bir ateşkes antlaşmasının kapsamını aşan hükümlere sahip olan Mondros Mütarekesi koşulları daha da ağırlaştırmıştı. Mütareke'nin bazı maddeleri ülke topraklarını işgal etmeye yönelik düzenlemeler içerirken bazı maddeleri de ekonomik nitelikteydi. Nitekim on üçüncü madde ile denizciliğe, askerliğe ve ticarete ilişkin her türlü gercin tahribi yasaklanmış, on dördüncü maddeye göre ülkenin ihtiyacı karşılandıktan sonra İtilaf Devletleri'ne kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alma konusunda kolaylık sağlanıp bu ürünlerin ihracı yasaklanmıştı. On beşinci maddeyle demiryollarında İtilaf Devleti memurlarının denetimi kabul edilmiş ve yirmi birinci maddeyle de İtilaf Devletleri'nin çıkarlarını korumak amacıyla İaşe Nezareti'nde temsilci bulundurmaları öngörülmüştü (Türk İstiklâl Harbi I, 1962, s. 42-43).

Tüm bu maddeler, ülkeyi ekonomik ve siyasi açıdan çok daha zor durumda bırakmasının dışında İtilaf Devletleri'nin kalıcı işgal politikasının da ipuçlarını vermekteydi. Nitekim Mütareke'nin ardından İtilaf Devletleri temsilcileri kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesi talebinde bulunmuş ve kapsamlı bir işgal politikasına yönelmişlerdi. Ülkede yaşanan işgaller, Osmanlı Devleti'nin siyasi nüfuzunu daraltmasının dışında ekonomik anlamda da önemliydi. Zira işgal edilen yerler ülkenin tarım, ticaret ve sanayi merkezleri olmalarının yanında, önemli ölçüde demiryolu güzergâhı üzerinde yer almalarından dolayı stratejik öneme sahiplerdi. Dolayısıyla Millî Mücadele sırasında işgal bölgelerindeki ekonomik kaynaklardan yararlanılamayıp, Anadolu'nun sınırlı düzeydeki kaynaklarına başvurulmak zorunda kalınmıştı. Demiryolu hatlarından ise Konya-Afyon ve Eskişehir-Ankara güzergâhı bir süre kullanılabilmiş, Kütahya Eskişehir muharebelerinden sonra Yunan kuvvetlerinin Afyon ve Eskişehir'e girmeleriyle bu hatlar da işlevini kaybetmişti. Aynı şekilde önemli limanlar yabancı sermaye tarafından işletildiği ya da İtilaf Devletleri'nin denetimi altında bulunduğu kullanılamaz durumdaydı. Millî Mücadele sırasında Karadeniz'de denetimin sağlanmasından sonra, özellikle Zonguldak, İnebolu, Samsun ve Trabzon limanları askerî malzeme ve yardımların Anadolu'ya aktarılmasında önemli bir

işlev görmüştü (Turan, 2004, s. 78-83; Müderrisoğlu, 1990, s. 88-89; Elmacı, 2005, s. 166-174; Doğanay, 2017, s. 230-261).

Mütareke'ye göre sınırların denetimi ve iç güvenlik için gerekli olan dışındaki Türk askerî birlikleri terhis edilecekti. Mütareke sonrası yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı Ordusu'nun er kadrosu tümen, kolordu, ağır topçu birliği ve askerlik şubelerinde olmak üzere 61.223 olarak belirlenmişti. Ne var ki birçok tümenin mevcudu firar ve hastalık gibi sebeplerle belirlenen kadronun altında kaldığından, 1919 Mayıs'ında ülke genelindeki askerî güç 43.000 civarındaydı. Aynı şekilde silah ve cephanelerin de İstanbul'daki depolarda toplanması söz konusuydu. Anadolu'daki dağıntık birliklerde bulunan silahlarla kısıtlı sayıda askerini donatılması mümkündü. Ancak işgal bölgesi dışındaki silah ve cephanelerin olabildiğince az teslim edilmesi gerek Kuva-yı Milliye gerekse düzenli ordu ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili olacaktı (Türk İstiklal Harbi I, 1962, s. 179-186; Türkmen, 2001, s. 60-71).

12.2. Yurt İçi Kaynaklar

12.2.1. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuva-yı Milliye Dönemi

Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan işgaller, yurt çapında genel olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ismiyle anılan örgütlenmeleri doğurmuştu. Yasal kuruluşlar olan bu cemiyetlerin gelirleri üyelerinin ödedikleri aidatlar ile halktan toplanan bağışlardan karşılanmıştı. Ne var ki imkânlar yok denecek kadar azdı. Mesela Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan önce müfettişlik karargâhı ödeneği olarak kendisine ödenen 25.000 liranın Amasya'da bitmesi üzerine, beraberindekilerle yaşamı boyunca biriktirdiği 800 altın lira sayesinde Erzurum'a gelebilmişti. Erzurum Kongresi halktan 1.500 lira bağış toplanmasıyla yapılabildiği gibi Sivas Kongresi'nde de halkın katkıları ön plana çıkmıştı. Aynı şekilde Heyet-i Temsiliye toplantılarının harcamaları da ağırlıklı olarak çeşitli yerlerden yapılan bağışlarla karşılanmıştı. En önemlisi, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği Heyet-i Temsiliye'nin Ankara yolculuğu Bitlis eski valisi Mazhar Müfit Bey'in, bir tüccarın kefaleti ve Osmanlı Bankası Sivas şubesi müdürünün yardımıyla kendi adına bankadan aldığı 1.000 liralık borçla gerçekleştirilmişti. Heyet-i Temsiliye 27 Aralık 1919'da Ankara'ya varmış ve bu tarihten Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 23 Nisan 1920'ye kadar heyetin giderleri Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bölge halkı ve 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa tarafından karşılanmıştı (Turan, 2004, s. 132-141; Müderrisoğlu, 1990, s. 163-171; Kansu, 2009, s. 481-487).

Bu dönemde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle birlikte öne çıkan başka bir gelişme Kuva-yı Milliye'di. Mondros Mütarekesi'nden sonra gerçekleşen işgaller cemiyetlerle birlikte Kuva-yı Milliye ismiyle anılan düzensiz (çete tarzı) silahlı birliklerin doğmasına yol açmış ve bu birlikler tarafından Güney Cephesi'nde Fransız ve Ermenilere, Doğu ve Orta Karadeniz'de Pontus tehlikesine ve ağırlıklı olarak da Batı Anadolu'da Yunan işgallerine karşı bir direniş başlatılmıştı. Bu güçlerin içerisinde askerî birlik mensuplarının dışında gönüllüler, efe ve zeybekler, eşkıyalar, asker kaçakları ve hapishaneden çıkarılanlar bulunmaktaydı. Bu açıdan Kuva-yı Milliye, her ne kadar koordinasyonunda ve kısmen komutasında subaylar yer alsada da ordu disiplininden uzak düzensiz silahlı güçlerdi. Büyük Millet Meclisi açılıp 1920 yılı sonunda düzenli orduya geçilene kadar faaliyet gösteren Kuva-yı Milliye, bu süre zarfında başta Yunan güçleri olmak üzere tüm işgalcilere karşı silahlı direniş göstermiş ve iç ayaklanmaların bastırılmasına da yardım ederek önemli bir hizmette bulunmuştu (Turan, 1998, s. 144-145; Müderrisoğlu, 1990, s. 171-182).

Kuva-yı Milliye (İbrahim Çallı)

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/ibrahim-calli>

Başlangıç döneminde Kuva-yı Milliye'nin iâşesi halkın para ve mal yardımıyla sağlanmış, silah ihtiyacı da askerî depolardan dağıtılan silahların yanı sıra gönüllülerin elindeki silahlarla karşılanmıştı. Batı Anadolu'daki Yunan işgalinin genişlemesi bölgedeki Kuva-yı Milliye'nin yaklaşık on beş bine ulaşmasına yol açmış ve bu durum bir organizasyon gerekliliğiyle beraber silah ve finansman ihtiyacını gündeme getirmişti. Bu konular 1919 yılı içerisinde Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir'de düzenlenen yerel kongrelerin ana gündem maddesini oluşturmuştu. Bu kongrelerde öne çıkan kararlar şunlardı:

- Yunanlılarla mücadele devam ettiği sürece millî seferberlik ilan edilmesi,
- Mücadeleyi organize etmek için Heyet-i Merkeziye kurulması,
- Cephe gerisindeki şehir, kasaba ve köylerin düşman güçlerinden korunması, güvenliklerinin sağlanması için birlikler oluşturulması ve bunların iâşe ve beslenmelerinin Heyet-i Milliye tarafından karşılanması,
- Kimlerin silah altına alınacağıнын belirlenmesi,
- Kuva-yı Milliye bünyesinde savaşıacakların silahaltına alınma ve terhis işlerinin Kuva-yı Milliye komutanlarınca yürütülmesi,
- Cepheye çağrılanlar arasında 100 lira bağıştta bulunanların, kendi işleriyle uğraşmak şartıyla üç ay süreyle silahaltına alınmaması,
- Halkın elindeki silahların toplanması,
- Gerek cephe gerekse cephe gerisindeki giderlerin halktan alınacak mal ve para bağışlarıyla, diğer bir deyişle Ayni ve Nakdi Teberru yöntemiyle karşılanması,
- Genel giderlerin bölgelerin büyüklüğü ve zenginliği oranında dağıtılması,
- İâşe ve harcama işlerinin bir düzene konulabilmesi için Maliye ve Levazım teşkilatları ile Menzil Müfettişlikleri kurulması (Müderrişoğlu, 1990, s. 190-224; Turan, 2004, s. 305-330; Polat, 2012, s. 228-244).

Bu kararlarla Kuva-yı Milliye'nin düzenli bir teşkilat yapısına kavuşturulması hedeflenmiş ve Ayni ve Nakdi Teberru yöntemiyle bölge halkı ana gelir kaynağı olarak saptanmıştı. Yapılacak yardımların miktar ve cinsi Kuva-yı Milliye ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından belirlenecekti. Bölgedekiler bu yardımları gönüllü yapmakla birlikte, bunun aynı zamanda bir çeşit vergi yükümlülüğü anlamına geldiği ve Mütareke döneminin zorluklarını yaşayan halk üzerinde ek bir mali yük doğurduğu da bir gerçektir. Zira bölge halkı devlete ödediği vergilerin yanı sıra belirli yerlerde Düyun-ı Umumiye ve Reji idarelerine de ödeme yaptığından, kabul edilen yöntem halk üzerinde ek bir mali yük teşkil etmişti. Bunun yanı sıra yardım miktarı konusunda bir kesinlik

bulunmadığından, buna karar veren ağırlıklı biçimde cephedeki Kuva-yı Milliye olmuş bu da bazı haksızlıklara yol açmıştı. Özellikle eşkıyalıktan gelen Kuva-yı Milliye komutanlarının görevini kötüye kullanarak halktan zorla ve tehditle para ve mal toplaması, Büyük Millet Meclisi'ne de yansıyan şikâyetlere yol açmasının yanında iç isyanların çıkmasında da etkili olmuştu. Ayrıca kongrelerin kararlarıyla getirilen harcama işlerine yönelik düzenleme kısmen etkin olabildiğinden, elde edilen gelirin nasıl harcanacağı konusunda da problemler yaşanmıştı. Bu problemler tüm Kuva-yı Milliye'yi kapsamamakla birlikte düzenli orduya geçiş kararındaki etkenlerden birini teşkil etmişti (Müderrişoğlu, 1990, s. 183-192; Eroğlu, 2006, s. 67-72).

Bu dönemde Kuva-yı Milliye'ye dair Erzurum ve Sivas kongrelerinde de önemli kararlar alınmıştı. Bu bağlamda her iki kongrede bağımsızlığın sağlanabilmesi için Kuva-yı Milliye'yi güçlendirmenin öneminden söz edilmiş ve Sivas Kongresi'nden sonra alınan bir kararla Ali Fuad Paşa Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı olarak atanmıştı. Heyet-i Temsiliye, 28 Ekim 1919'da yayımladığı bir genelgeyle, Kuva-yı Milliye ile ordu arasındaki bağlantının Heyet-i Temsiliye aracılığıyla sağlanmasını kararlaştırmıştı. Mustafa Kemal Paşa da 16 Kasım 1919'da gönderdiği telgraflarla, Harbiye Nazırı'ndan Kuva-yı Milliye'ye yardımcı olunmasını istemiş, askerî birliklerden de Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesini ve ordunun bu güçlere resmî olmayarak yardım etmesini talep etmişti. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, Aralık 1919'da kolordulara gerekli emri vermiş ve Kuva-yı Milliye'nin teşkilatlanma yapısı oluşturulmaya çalışılmıştı. Ancak maddi zorluklar bu kararların tam anlamıyla uygulanmasını engellemişti (Turan, 2004, s. 241, 272-273; Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2007, s.19, 172, 177-180; Türk İstiklâl Harbi VII'nci Cilt, 1975, s. 43).

Kuva-yı Milliye, halkın para ve mal yardımlarının dışındaki gelir kaynaklarını da kullanmıştı. Bu çerçevede iç gümrük vergisi olan *okruva resmi* yeniden getirilmiş, askere gitmeyenlerden alınan ve miktarı Heyet-i Milliyeler tarafından belirlenen *bedel-i nakdi* tahsil edilmişti. Ayrıca aşar ambarlarındaki tahıllarla çeşitli yerlerdeki Düyun-ı Umumiye ve Reji idarelerine ait mal sandıklarındaki paralara Kuva-yı Milliye tarafından el konulmuştu. Bu gelişmeyi öngören Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı Bankası da dâhil olmak üzere çeşitli kurumları uyararak Kuva-yı Milliye'nin gelir kaynaklarına el koyabileceğini bildirmiş ve el koymalar üzerine de 15 Ocak 1920'de İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri nezdinde bir protestoda bulunmuştu. Komiserler bu protestoya 20 Ocak'ta verdikleri cevapta, el koymalar sonucunda Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin uğrayacağı zarardan Osmanlı Hükûmeti'nin sorumlu tutulacağını açıklamışlardı (Müderrişoğlu, 1990, s. 239-240; Akandere ve Semiz, 2002, s. 194; Ataman, 2007, s. 50-51; Koltuk, 2013, s. 63-78).

Kuva-yı Milliye'nin etkin olduğu bu dönemde faaliyet gösteren İstanbul'daki gizli gruplar da Millî Mücadele'ye çeşitli yardımlarda bulunmuşlardı. Millî Mücadele'nin sonuna kadar devam eden bu yardımları istihbarat ve propaganda faaliyetleri, askerî ve sivil personelin Anadolu'ya aktarılması ve İstanbul'daki depolardan kaçırılan silah, cephane ve askerî malzemenin gerekli yerlere gönderilmesi şeklinde özetlemek mümkündür. Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar İstanbul'daki en etkin gizli örgüt Karakol Cemiyeti'yd. Mondros Mütarekesi'nden sonra eski İaşe Nazırı Kara Kemal ile Miralay Kara Vasıf tarafından kurulan cemiyet, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'ye kadar faaliyet göstermişti. Karakol Cemiyeti'nin Millî Mücadele'nin sonuna kadar devam eden en önemli faaliyeti Menzil Hattı Teşkilatı'nın kurulmasını sağlamasıydı. Anadolu tarafından da desteklenen ve başlangıcı Üsküdar olan Menzil Hattı ile çeşitli tarihlerde pek çok sivil şahısla birlikte er ve subay Anadolu'ya geçirilerek ordunun personel ihtiyacı karşılanmıştı. Bunun dışında yine cemiyet aracılığıyla İstanbul'da İtilaf Devletleri'nin denetiminde bulunan depolardan kaçırılan silah, cephane ve malzemeler Anadolu'ya sevk edilmiş ve böylece Kuva-yı Milliye'ye destek olunmuştu. İstanbul'daki gizli gruplar, 4 Eylül 1919'dan Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı tarihe kadar Anadolu'ya 230 piyade tüfeği, 14 makineli tüfek, 2 batarya dürbünü, 2 telemetre, 2 top kamasi ve 1 telgraf makinesi göndermişlerdi. Yine bu dönemde, Gelibolu'daki Akbaş cephaneliğinde bulunan 8.000 tüfek, 5.000 sandık cephane ve 200 ağır makineli tüfek de Anadolu'ya kaçırılmıştı (Türk İstiklâl Harbi VII'nci Cilt, 1975, s. 53-54; Aydoğdu, 2009, s. 611-616; Ayışığı, 2017, s. 1070, 1073-1074).

12.2.2. Büyük Millet Meclisi ve Düzenli Ordu Dönemi

Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmasıyla, Millî Mücadele çok daha organize bir döneme girmişti. Bu süreç, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da açılmasıyla başlamıştı. Bu meclisin aldığı en önemli karar, 17 Şubat 1920'de kamuoyuna açıklanan Misak-ı Millî'yd. Bu misakın altıncı maddesinde, iktisadi gelişmeyi sağlayabilmek için siyasi, adli, mali ve diğer kısıtlamalara karşı bulunduğu açıklanmış ve dış borçların ödenmesinin de bu ilkeye aykırı olamayacağı kaydedilmişti. Böylece yeniden yürürlüğe sokulmak istenen kapitülasyonlara karşı çıkmış ve Osmanlı borçlarının ödenmesinde ekonomik bağımsızlığa aykırı bir yöntem kabul edilmemişti. Bu gelişmenin ardından İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de başkent İstanbul'u resmen işgal etmişler ve böylece Osmanlı Mebusan Meclisi çalışamaz hale gelmişti (Turan, 1998, s. 86-88, 98-108, 117-118, Budak, 2014, s. 155-158).

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalini protesto edip Ankara'da yeni bir meclisin toplanması çağrısında bulunmuş ve Anadolu'daki gelir kaynaklarına el konulmasını talep etmişti. Bu bağlamda 18 Mart 1920'de vilayetlere, kolordu komutanlıklarına ve bağımsız mutasarrıflıklara gönderdiği genelge, Millî

Mücadele'ye sürekliliği bulunan mali kaynak yaratılması açısından önemliydi. Bu genelgede şu maddelere yer verilmişti:

- Osmanlı toprakları içerisindeki Osmanlı Bankası şubeleriyle Düyun-ı Umumiye ve Reji idareleri, ellerindeki tüm mevcutları en büyük mülkiye ve maliye memurlarına haber vereceklerdi. Bu kurumların herhangi bir yere yapacakları gönderim işlemleri sözü edilen memurlar tarafından denetlenecekti.
- Ziraat Bankası şubeleri de aynı bildirim yapmak zorunda olmakla beraber İstanbul dışındaki merkezlerle olan işlemlerine devam edeceklerdi.
- Tüm bu kurumların İstanbul'a para göndermeleri yasaklanmıştı.
- Sözü edilen kurumlar ile Mal sandıkları ve Evkaf sandıklarındaki paralarla rehin malların miktarı konusunda bilgi verilecekti (Turan, 1998, s. 108-110, 121; Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2002, s. 141).

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa meclis başkanı seçilmiş, 2 Mayıs 1920'de de bir hükümet kurulmuştu. Bu hükümette yer alan Millî Müdafaa Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (Genelkurmay Başkanlığı) Millî Mücadele'de etkin rol üstlenmişlerdi. Ordunun idare, iaşe, silah, cephane ve araç-gereç ikmalî ile Millî Savunma Bakanlığı görevlendirilirken, Genelkurmay Başkanlığı da ordunun sevk ve idaresini üstlenmişti. Yeni düzenlemeyle, aşamalı bir şekilde düzenli orduya geçiş de öngörülmüştü. 16 Mayıs 1920'de alınan bir kararla Kuva-yı Milliye, Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanarak her türlü ihtiyacının bütçeden karşılanması öngörülmüştü. Millî Savunma Bakanlığı ise 8 Eylül 1920'de askerî birliklerin ikmalini sağlamak üzere, Kayseri-Ankara ve Kayseri-Sivas arasında iki adet menzil hat komutanlığı oluşturmuştu. Bu süreçte son olarak, 8 Kasım 1920'de hükümetin izni olmadan yardım toplanması yasaklanmış ve aralık ayı sonunda Kuva-yı Milliye'ye son verilerek düzenli orduya geçilmişti (Türk İstiklâl Harbi VII'nci Cilt, 1975, s. 66-67, 226-229, 237; Eroğlu, 2006, s. 96-97).

Düzenli orduya geçişin yaşandığı sırada önce Doğu Cephesi'nde Ermeni güçlerine karşı Kâzım Karabekir Paşa'nın komutasında 28 Eylül 1920'de başlayan bir askerî harekât gerçekleştirilmişti. Bu harekât sonucunda Ermenistan'daki 760 top, 100 makineli tüfek ve 4.252 tüfek ele geçirilmiş ve Doğu Cephesi'ndeki askerî birliklerle malzemenin bir kısmının Batı Cephesi'ne aktarılması imkânı doğmuştu. Bu sırada 24 Ekim 1920'de kaybedilen Gediz Muharebesi'nden sonra, 9 Kasım'da Batı Cephesi, Batı (İsmet İnönü) ve Güney (Refet Bele) Cephe komutanlıklarına ayrılmıştı. Bu komutanlıkların asıl görevi, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla "süratle muntazam ordu ve büyük süvari kitlesi vücuda getirmek" idi. Nitekim bunun ilk semeresi, 1921 yılı Ocak-Mart aylarında yapılan Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde alındı. Batı Cephesi'ndeki bu muharebelerde Yunan kuvvetleri silah, cephane ve asker sayısında açık bir şekilde üstün konumda olmasında rağmen düzenli Türk Ordusu zafer kazandı (Nutuk-Söylev, 1989, s. 676-677; Müderrisoğlu, 1990, s. 294, Turan, 1998, s. 201-203, 230-231, 240-242, 247-249).

Bu yoğun savaş dönemi doğal olarak askerî ihtiyaçları en üst düzeye çıkarmıştı. Nitekim 1920-1922 arasında meclisin kabul ettiği bütçelerdeki savunma harcamalarının ortalaması %65'in üzerindeydi. Bu tablo, kaynak arayışı içerisinde birçok ekonomik unsuru kullanmayı gerektirdiğinden mali yapıya yönelik kararlar alınmıştı. Mali kararlardaki yoğunluğu, Birinci Meclis'in kabul ettiği kanunlardan da takip etmek mümkündür. Buna göre Birinci Meclis'in görev yaptığı 23 Nisan 1920-1 Nisan 1923 arasında kabul edilen 338 kanunun yaklaşık %42'si ekonomik ve mali konuları içermekteydi. Nitekim Büyük Millet Meclisi'nin ilk görüştüğü konu da ağnam vergisi (hayvan vergisi) düzenlemesiydi. O sırada bu verginin sekiz katına çıkarılacağı yönünde olumsuz propagandalar yapıldığından gündemin ilk maddesi bu konu olmuştu. Büyük Millet Meclisi bu düzenlemeyi ele almış ve çıkardığı ilk kanun ağnam vergisinin artırılmayarak daha önceki oranında alınması yönünde olmuştu (Müderrisoğlu, 1990, s. 257-259; Eroğlu, 2006, s. 84-85; Duru, Turan ve Öngöçlü, 1982, s. 280, 307, 314; Türk Parlamento Tarihi, 1994, s. 617).

Ne var ki daha sonraki koşullar neredeyse tüm vergilerin artırılmasını gerekli kılmıştı. Bu kapsamda, gelir artırmaya yönelik ilk vergi kanunu 28 Temmuz 1920'de kabul edilmiş ve bu düzenlemeyle gümrük resmine beş kat zam yapılmıştı. Bunun dışında ağnam vergisi de dâhil olmak üzere yürürlükte bulunan vergi ve resimlerin oran ve miktarları artırılarak gelir sağlama yoluna gidilmişti. Ancak bu vergileri toplamak etkin bir vergi bürokrasisi ağını ve yeni vergi daireleri kurulmasını gerektirmekteydi. O günkü koşullarda bunu sağlamak güç olduğundan Düyun-ı Umumiye ve Reji idareleriyle anlaşarak, bu kurumların vergileri toplayıp masraflar çıktıktan sonraki miktarı Ankara Hükümeti'ne vermesine ve mali hesaplaşmanın barış döneminde yapılmasına karar verilmişti. Anlaşmaya varılan diğer bir kurum Osmanlı Bankası'ydı. Yapılan mutabakatla Osmanlı Bankası, faaliyetlerini Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin denetimi altında sürdürmeyi kabul etmişti. Bu düzenlemelerin yanında tasarruf tedbirleri alınarak zorunlu olanlar dışındaki harcamalar kısıtlanmış ve dış borçlar reddedilmemekle beraber ödemeler durdurulmuştu. Bunların yanı sıra gerek ihracat gelirini gerekse üretimi artırmaya yönelik önlemler alınmış, Millî Savunma Bakanlığı ordunun giyecek ihtiyacını karşılamak için 1921 yılında çeşitli tesisler kurmuş ve Ankara, Eskişehir ve Kırıkkale'deki fabrikalar aracılığıyla silah, cephane ve askerî malzemenin temini ve onarımı konusunda faaliyetler yürütülmüştü (Türk İstiklâl Harbi VII'nci Cilt, 1975, s. 117-121; Duru, Turan ve Öngöçlü, 1982, s. 223-239; Eroğlu, 2006, s. 84-91; Ataman, 2007, s. 65; Türk Parlamento Tarihi, 1994, s. 617-618).

Ankara'da askerî fabrikada çalışan kadınlar

(Kaynak: Yalçın vd., 2011, s. 330)

Bu süreçte İstanbul'daki gizli grupların da Millî Mücadele'ye yönelik yardımları devam etmişti. Bu gruplar, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra da istihbarat ve propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi, Anadolu'nun ihtiyacı olan asker ve sivil personelin sevkıyatı ve İstanbul'dan kaçırılan silah, cephane ve levazım malzemelerinin aktarılması konularında önemli hizmetlerde bulunmuşlardı. Bu faaliyetler, Karakol Cemiyeti'nin dağılmasının ardından kurulan Zabitan ve Yavuz Gruplarıyla kısmen devam ederken, sonradan ortaya çıkan gruplar daha aktif bir şekilde çalışmışlardı. Bu dönemde faaliyet gösteren gruplar şunlardı:

- Felah Grubu
- Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi (MM Grubu)
- İmalat-ı Harbiye Grubu
- Namık Grubu
- Muavenet-i Bahriye Heyeti

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra faaliyet gösteren gruplar arasında *Felah Grubu*'nun özel bir yeri vardı. Önce Hamza, Mücahid ve Muharib isimleriyle çalışan ve son olarak Felah Grubu adını alan örgüt, Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul'daki temsilcisi olarak da öne çıkmıştı. Bu grubun önemli faaliyet alanlarından biri istihbarat ve propagandaydı. Bu bağlamda İstanbul'dan elde edilen istihbarat bilgileri Ankara'ya aktarılmış ve Ankara'dan gelen talimatlar doğrultusunda Millî Mücadele lehinde propaganda yapılmıştı. Bunun dışında telsiz, telgraf, telefon ve bunlara özgü malzemenin temin edilip aktarılmasına çalışılmış, Anadolu'nun ihtiyacı olan subay, er ve askerî sanatkarların sevkine yardımcı olunmuştu. Grubun en önemli faaliyetlerinden biri de Millî Mücadele'ye silah, cephane ve levazım sağlama konusundaki çabalarıydı. Bu kapsamda yaklaşık 160-170 gemiyle cephane sevkıyatı gerçekleştirilmiş, önemli düzeyde mühimmat ve levazım malzemesi nakledilmiş ve yurt dışından silah ve cephane satın alınmasıyla ilgilenilerek bu malzemenin daha ucuza temin edilmesinde rol oynanmıştı. 1920 yılında İstanbul'da kurulup Ankara tarafından onaylanan *Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi* de yardımda bulunan bir teşkilattı. Bu grubun bünyesinden, teşkilatın baş harflerini alarak kurulan *MM Grubu* da çıkmıştı. Başlangıçta büyük bir faaliyet yürütemeyen MM Grubu daha sonra propaganda, istihbarat, silah ve cephane sevkıyatı konularında faydalı hizmetlerde bulunmuştu. MM Grubu tarafından İstanbul'daki siyasi oluşumlara dair istihbarat bilgileri aktarılmış, yine İstanbul'daki depolardan temin edilen çok sayıda silah, cephane ve mühimmat deniz yolu ile Anadolu'ya gönderilmiş ve çeşitli askerî malzemenin satın alınmasında yardımcı olunmuştu. Bu kuruluşların dışında 1920 yılında kurulup daha sonra Felah Grubu'na katılan ve ardından Ankara'da faaliyetine devam eden *İmalat-ı Harbiye Grubu* ile 1921 yılında kurulan *Namık Grubu* da silah, cephane ve askerî malzeme sağlanmasına yardım etmişlerdi. Denizcilik alanında faaliyet gösteren *Muavenet-i Bahriye Heyeti* ise 1921 yılında çalışmalarına başlayarak birçok denizci subay ve öğrencinin Anadolu'ya geçmesine aracılık etmişti. Ayrıca Anadolu'nun ihtiyacı bulunan denizciliğe yönelik silah, cephane ve malzemenin temin edilmesine çalışmıştı. Bu çerçevede Kasımpaşa'daki Osmanlı tersaneleriyle havuz ve fabrikalardan ve bunların dışındaki deniz cephaneliklerinden elde edilen malzeme Anadolu'ya aktarılmıştı (Himmetoğlu, 1975, s. 428-468; Aydın, 2002, s. 648-655; Ayışığı, 2017, s. 1068-1073).

Meclisin açılmasından Sakarya Savaşı öncesine kadar bu önlemlerle gelinmiş ve Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde Yunan güçlerine karşı başarılı bir savunma gerçekleştirilmişti. Fakat Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra Türk Ordusu'nun geri çekilmek zorunda kalıp Yunan Ordusu'nun Afyon, Kütahya ve Eskişehir'e girmesi Millî Mücadele'yi kritik bir noktaya taşımıştı. Bu muharebeler sırasında, aşar vergisinin tahsil edilmesine dair bir düzenleme getirilmesine karşın Yunan işgalleri buralardan tahsilat yapılmasını engellemişti. Bunun üzerine muafiyet-i askerîye vergisi kabul edilerek, askerlik yapmayan azınlıklardan alınacak parayla yeni bir kaynak yaratılmak istenmişti. İstanbul'daki gruplar tarafından askerî malzeme aktarımı da devam etmesine karşın koşullar olağanüstü önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktaydı (Müderrişoğlu, 1990, s. 347-351; Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923), 1994, s. 32-33).

12.2.2.1. Tekâlif-i Milliye Emirleri (7-8 Ağustos 1921)

Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra 5 Ağustos 1921'de meclisin askerî yetkilerini alarak başkumandan seçilen Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1921'de on maddelik Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayımlayarak olağanüstü bir mali yükümlülüğe başvurmuştu. Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Anadolu halkına yönelik toplu bir vergi ve bağış düzenlemesi anlamını taşıyan ve ilk olarak Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan bu emirler, özetle şu hükümleri içermektedir:

- Her ilçede en büyük mülki amirin başkanlığında Tekâlif-i Milliye Komisyonları kurulacaktır.
- Çok fakir olanlar hariç, her ilçedeki mevcut ev sayısına bir takım çamaşır, birer çift çarık ve çorap 10 Eylül 1921'e kadar teslim edilecektir.
- Bedeli daha sonra ödenmek üzere tüccarların ve halkın elindeki askerî donatım için gerekli malzemenin (pamuk, yün, ayakkabı, nal, çivi vd.) %40'ına el konulacaktır.
- Bedeli daha sonra ödenmek üzere tüccarların ve halkın elindeki hububat, hayvan, şeker, çay ve benzeri tarımsal nitelikteki ürünlerin %40'ına el konulacaktır.
- Bedeli daha sonra ödenmek üzere tüccarların, halkın ve nakliyecilerin elindeki benzin, makine yağı, otomobil, telefon, kablo ve benzeri malların %40'ına el konulacaktır.
- Bedeli daha sonra ödenmek üzere halk elindeki yük hayvanlarının %20'sini verecektir.
- Halkın elindeki ulaşım araçlarıyla, ayda bir defa ve 100 kilometreyi geçmemek koşuluyla ordu malzemeleri belirlenen yere ücretsiz taşınacaktır.
- Sahipsiz mallar ile ülkeyi terk edenlerin Hazine'ye geçmiş mallarından gerekli olan eşyalar orduya devredilecektir.
- Halkın elindeki her türlü silah ve cephane teslim alınacaktır.
- Geçimlerine yetecek kadar ücret ödenmek şartıyla demirci, marangoz, dökümcü gibi ustalar savaşa yönelik işlerde çalışacaktır (Müderrişoğlu, 1990, s. 363-380; Sürmeli, 1998, s. 61-74; Tezcan, 2005, s. 168-169; Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2005, s. 292-309).

Bu emirlerin sağlıklı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için bazı önlemlere başvurulduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat'ta görevlendirilmek üzere İstiklal Mahkemeleri kurulurken, daha önce Ankara'da kurulmuş olan İstiklal Mahkemesi'nin görevine devam etmesi kararlaştırıldı. Bu emirler, ilçelerde kurulan ve üyelerinin hiçbir ücret almadan hizmet yaptıkları onar kişilik Tekâlif-i Milliye Komisyonları tarafından yürütüldü. Halktan toplanan ürünlerin depolanması, cephelere taşınıp dağıtılması gibi lojistik faaliyetlerin yürütülmesi için de Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı bir teşkilat kuruldu. Toplanan malzeme ise Tekâlif-i Milliye Emirleri gereğince dönemin ulaşım araçları ile deniz ve kara yolları üzerinden sevk edildi. Bu çerçevede deniz ulaşımında tekne, motor ve takaların yanında kara ulaşımında kağnılar da kullanıldı. Hatta nakliyat sırasında kadınlar da aktif bir şekilde görev üstlendiler (Müderrişoğlu, 1990, s. 380-403; Sürmeli, 1998, s. 76-80, 130-132).

Millî Mücadele’de Anadolu kadınları

<https://www.bik.gov.tr/milli-mucadelede-kadinlar-fotograf-sergisi/#jp-carousel-176630>

Bu düzenlemelerin yanı sıra alınan diğer tedbir ve yardımlarla birlikte Yunan Ordusu’na karşı önemli bir askerî güç meydana getirilmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi’nde başarılı olunmuştu. Bu açıdan Sakarya Meydan Muharebesi önceki savaşımlardan farklı olarak büyük ölçüde bütçe dışı kaynaklarla finanse edilmişti. Millî Mücadele’yi askerî anlamda nihai sonuca ulaştıran savaş ise bir yıl sonra gerçekleştirilen Başkomutanlık Meydan Muharebesi’ydi. Sakarya’nın ardından ordunun taarruz gücünü yükseltmek için alınan önlemler kapsamında başta tüketim vergileri olmak üzere hemen her vergide artışa gidilmiş, vergi cezalarındaki oranlar artırılmış ve yeni vergiler konulmuştu. Bu düzenlemelerin dışında Tekâlif-i Milliye Emirleri kısmen devam ettirilmiş ve tarım üretimini artırmaya yönelik tedbirler alınarak üretimde istikrar sağlanmak istenmişti. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara Anlaşması sonucunda Fransızların işgal ettikleri Güney Cephesi’nden çekilmeleriyle de İskenderun ve Mersin Limanlarıyla Çukurova’nın tarım potansiyelinden yararlanılabiliyordu. Alınan önlemler sonucunda, cephede iki yüz bini aşkın ciddi bir askerî güç meydana getirilmiş ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi’ndeki başarıyla Millî Mücadele askerî anlamda tamamlanmıştı (Müderrişoğlu, 1990, s. 434-466, 485-499; Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923), 1994, s. 47-51; Kutlu, 2004, s. 108; Eroğlu, 2006, s. 132-139, 142; Erikan, 2008, s. 339-340).

Tüm bu gelişmeler, Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından sonra da Millî Mücadele’nin temel mali kaynağının Anadolu halkı olduğunu göstermektedir. Nitekim yapılan bir tahmine göre Millî Mücadele’nin toplam maliyeti 147 milyon lirayı bulurken, bunun yaklaşık %90’ı iç kaynaklardan sağlanmıştı. Bu dönemde hazırlanan bütçe kanunları da bu tespiti desteklemekte ve iç mali kaynakların ayrıntılarını ortaya koymaktaydı. Buna göre meclisin kabul ettiği 1920-1922 bütçelerindeki vergi kalemlerinde tarım kesiminin doğrudan ödediği vergilerin toplamı %47,5 düzeyindeydi. Buna tarım kesiminin diğer vergiler içerisindeki payı da eklendiğinde, tüm sıkıntısına rağmen Millî Mücadele’nin finansmanında Türk köylüsünün büyük bir özveri gösterdiği anlaşılmaktadır (Eldem, 1975, s. 404; Güneş, 1988, s. 771, 777, 780).

12.3. Yurt Dışı Kaynaklar/Yardımlar

Millî Mücadele’nin mali kaynaklarından biri de yurt dışından sağlanan yardımlardı. Söz konusu yardımlar nakdi para yardımı olabildiği gibi askerî malzeme şeklinde de gerçekleşti. Bu yardımların yanı sıra İtalya ve Fransa’dan satın alınan savaş malzemeleri de düzenli ordu tarafından kullanıldı. Kabul edilmelidir ki yurt dışı yardımların en büyüğü Sovyet Rusya’dan sağlanan yardımlardı.

12.3.1. Sovyet Yardımları

Mali ve askerî yardımlar içerisinde Sovyetlerden sağlanan destek ön plana çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında 1917'de başlayan ayaklanma, Çarlık Rusya'nın yıkılması ve Lenin önderliğinde Bolşeviklerin iktidara geçmesiyle sonuçlanmıştı. Bu değişim Millî Mücadele açısından oldukça önemliydi; zira artık Sovyetler de İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri'yle bir mücadele içerisinde girdiklerinden güney sınırlarını güvenceye almak istiyorlardı. Böylece Anadolu hareketi ile Bolşevik Hükûmeti arasında siyasi ilişki kurulabilmesinin zemini oluşmuştu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dan 23 Haziran 1919'da 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta silah, araç, gereç, para ve gerekirse asker yardımı için Ruslarla görüşülebileceğini belirtmişti. Sivas Kongresi'nden sonra da yardım imkânlarını araştırmak üzere Halil Paşa'yı Moskova'ya göndermişti. Halil Paşa, yapılan görüşmeler sonucunda Ruslardan 500 kilogram altın almasına karşın Eylül 1920'de 400 kilogram altını Erzurum'a ulaştırabilmişti. Bunun yaklaşık 200 kilogramına ordunun ihtiyacı için Kâzım Karabekir Paşa tarafından el konulmuş, kalan kısmı Ankara'ya gönderilmişti (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, s. 114; Kutlu, 2004, s. 19-20, 30-31; Kılıç, 2016, s. 125-126).

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra ikili ilişkilerde daha somut adımlar atılmıştı. Mustafa Kemal Paşa 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektupta, emperyalizme karşı olduğunu açıklayan Bolşevik Rus Hükûmeti ile iş birliği yapılabileceğini kaydetmiş ve ilk taksit olmak üzere beş milyon altının, kararlaştırılacak miktarda cephane ve diğer savaş malzemesiyle sağlık malzemesinin ve doğuda harekât yapacak kuvvetler için erzakın temin edilmesini istemişti. Bu mektuba 3 Haziran 1920'de cevap veren Bolşevik Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Çiçerin, ikili ilişkilere dair olumlu görüşlerini ifade etmekle birlikte Ermenistan'ı da içeren bazı taleplerde bulunmuştu. Bununla birlikte Sovyetlerin cevabı olumlu karşılanarak, 11 Temmuz 1920 tarihinde Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet Moskova'ya gönderilmişti. İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey'in de içerisinde yer aldığı heyetin görevi Sovyetlerle siyasi ilişki kurmak ve ihtiyaç duyulan para ve malzeme yardımını sağlamaktı. Heyet, Moskova'da çeşitli olumlu görüşmeler yapmasına karşın Rusların bazı taleplerinin de etkisiyle bir anlaşma imzalanmamıştı. Görüşmeler hakkında bilgi vermek üzere 6 Ekim 1920'de Türkiye'ye dönen Yusuf Kemal Bey, beraberinde bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer mermisiyle Ankara'ya gelmişti. Yusuf Kemal Bey Moskova'dan ayrılırken sekiz vagon malzeme de Moskova Gari'nde hazırlanmış ve bir süre sonra Anadolu'ya gönderilmek üzere yola çıkarılmıştı. Bu yardımın dışında, Gümrü'de bulunan Rusya Müttefik Cumhuriyetleri Şuraları Vekili tarafından Erzurum'daki askerî okullar ve sanayi tesisleri için 50.000 altın ruble gönderilmişti. Kâzım Karabekir Paşa, bu yardıma teşekkür ederek alınan miktarı 1 Aralık 1920'de Millî Savunma Bakanlığı'na bildirmişti. 17 Aralık 1920'de ise daha önce Moskova'ya gönderilmiş olan Teğmen Bekir aracılığıyla Tuapse'den Trabzon'a gelen bir motorla 1,5 milyon altın ruble getirilmişti (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2004, s. 114; Kutlu, 2004, s. 19-20, 30-37).

Bu gelişmeler sırasında, bu kez Ali Fuad Paşa Moskova Elçisi olarak görevlendirilmişti. Ali Fuad Paşa'nın da katılımıyla Moskova'da yürütülen görüşmeler sonucunda 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştı. Millî Mücadele açısından büyük bir öneme sahip bulunan bu antlaşma ile Ruslar Büyük Millet Meclisi'ni resmen tanımışlar ve kapitülasyonların kalktığını kabul etmişlerdi. Antlaşma, yardımların resmî bir niteliğe bürünmesi açısından da önemliydi. Moskova Antlaşması'nda yardıma yönelik bir madde olmamakla beraber, Çiçerin 16 Mart günü Yusuf Kemal Bey'e gönderdiği mektupta yardım konusuna değinmişti. Buna göre Rus Sovyet Cumhuriyeti Hükûmeti, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla ve Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin isteğine uygun olarak 1921 yılından başlayarak birkaç yıl boyunca yılda on milyon altın ruble ödemedede bulunacaktı. Bu süreçte Türk Ordusu'nun başarısıyla sonuçlanan İkinci İnönü Muharebesi'nin ardından, 9 Nisan 1921'de, Yunanistan'ın Anadolu'da yaptığı zararı karşılamak üzere Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye hediye ettiği 30.000 altın ruble Sovyetler Ankara Elçisi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya verilmişti. Bununla birlikte, toplam yardım miktarı Çiçerin'in açıkladığı tutarın altında kalmıştı (Turan, 1998, s. 206-210; Kutlu, 2004, s. 38-41, 172).

Sovyet Hükûmeti'nin Millî Mücadele sırasında gerçekleştirdiği toplam para yardımı konusunda farklı bilgiler mevcut olmakla birlikte bunun yaklaşık 11 milyon lira düzeyinde olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşılık, Buhara Cumhuriyeti'nin ilk ve son Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın (Kocaoğlu) açıklamasına göre bu yardım Buhara Cumhuriyeti tarafından yapılmıştı. Buna göre dönemin Buhara Parlamentosu, Ankara Hükûmeti'ne aktarılacak üzere Sovyet Rusya Hazinesi'ne 100 milyon altın ruble diğer bir deyişle 59 milyon Osmanlı lirası teslim etmiş, ancak bu paranın, yalnızca sözü edilen miktarı Ankara'ya verilmişti (Kutlu, 2014, s. 53-54; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, 2012, s. 340-342).

Sovyet Rusya Hükûmeti, Millî Mücadele'ye ciddi bir silah ve cephane desteğinde de bulunmuştu. 1 Eylül 1920 ile 1 Haziran 1922 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve Anadolu Hükûmeti tarafından kaydedilen yardım miktarı şöyledi:

- Tüfek (adet): 37.812
- Ağır ve hafif makineli tüfek (adet): 324
- Mermi (sandık): 44.578
- Top (adet): 66
- Mermi (adet): 141.173
- Kama (adet): 11

Sovyet kaynaklarında bu sayılar, muhtemelen yardım malzemelerinin kayıtlara farklı isimlerle geçmesinden dolayı biraz daha fazla gözükmekteydi (Kılıç, 2016, s. 127-128).

Mustafa Kemal Paşa ve Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti heyeti-Afyon (Mart 1922)

(Kaynak: Yalçın vd., 2011, s. 342)

12.3.2. İtalyan Yardımları

Sovyet yardımlarının dışında, İtilaf Devletleri bünyesinde yer alan İtalya'dan da çeşitli yardımlar alınmıştı. İtalyanlar, Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmelerine karşın Türklerle doğrudan sıcak bir savaşa girmemişlerdi. Aksine İngiliz ve Yunanlılarla yaşadıkları anlaşmazlığın da etkisiyle Kuva-yı Milliye'ye dolaylı destek olmuş, silah ve cephane kaçırılmasına bir ölçüde göz yummuşlardı. Aynı şekilde Ankara Hükûmeti'nin 4 Eylül 1920'de Roma'da açtığı ve bir anlamda dünya ile irtibatın sağlandığı temsilcilik de İtalyanlar tarafından dolaylı bir şekilde desteklenmişti. Siyasi ağırlıklı bu desteklerinin yanı sıra İtalyanlar Hilaliahmer'e (Kızılay) 300.000 liralık yardımda bulunmuş ve bir adet top, bir kamyon et, 1.500'den fazla battaniye, 20.000 kişilikten fazla un ve galeta ile miktarı belli olmayan telefon tesisatlı barakayı içeren askerî malzemeyi hibe etmişlerdi. Ankara Hükûmeti de İtalyanlardan silah, cephane, savaş uçağı ve birçok askerî malzemeyi içeren geniş ölçekte ürün satın almıştı. Bu çerçevede Millî Mücadele sırasında satın alınan kamyon ve kamyonetlerin %43'ü, topların tümü, makineli tüfeklerin %25'i, tüfeklerin %43'ü ve uçakların %49'u İtalya'dan temin edilmişti (Çelebi, 1999, s. 158-173, 210-214, 281-296; Kutlu, 2004, s. 69-72, 80, 152-153, 182).

12.3.3. Fransız Yardımları

İtilaf Devletleri içerisindeki bir başka ülke olan Fransa ise desteklediği Ermeni güçleriyle birlikte Güney Cephesi'nde özellikle Kuva-yı Milliye ile çatışmaya girmişti. Ancak burada istediği sonucu elde edemediği gibi askerî anlamda zor bir durumda kalmış ve zamanla İngiltere ile siyasi anlaşmazlığa düşmüştü. Türkiye'de en büyük ekonomik yatırıma sahip ülke olan Fransa, bunun da etkisiyle diplomasi yolunu tercih etmiş ve sonuçta 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması'nı imzalayarak işgal ettiği topraklardan çekilmişti. Daha önce belirtildiği üzere bu anlaşma, bölgedeki askerlerin sevk edilmesi ve oradaki ekonomik kaynakların kullanılabilmesi adına önemliydi (Sükan, 1994, s. 71-80; Kutlu, 2004, s. 94-107).

Ankara Anlaşması'nın ardından, bir kısmı hibe bir kısmı da satın alma yoluyla Fransa'dan önemli miktarda savaş malzemesi sağlanmıştı. Fransızlar 10.089 adet tüfek, 1.505 sandık mermi, 10 adet keşif uçağı, 10.000 adet üniforma ve ayakkabı, 2.000 adet at ve bir adet şehirlerarası telefon santralini hibe etmişlerdi. Böylece hibe yoluyla alınan tüfeklerin %18'i, uçakların ise tamamı Fransa'dan gelmişti. Ayrıca Fransızlar, 1922 yılında Zeytinburnu'ndaki askerî depodan önemli miktarda silah ve cephanenin kaçırılmasına yardımcı olmuşlardı. Buna karşılık Ankara Hükûmeti, Fransızlardan silah, cephane, uçak ve çeşitli askerî malzemeler satın almıştı. Millî Mücadele boyunca satın alınan uçakların %3'ü, kamyon ve kamyonetlerin %57'si, makineli tüfeklerin %75'i, tüfeklerin %52'si, tabancaların tümü Fransa'dan temin edilmişti (Sükan, 1994, s. 155-159; Kutlu, 2004, s. 108-114, 153-154, 183).

12.3.4. Hindistan Müslümanlarının Yardımları

Millî Mücadele'ye İslam dünyasından da çeşitli yardımlar yapılmıştı. Bunların içerisinde öne çıkan Hindistan Müslümanlarının yardımıydı. Millî Mücadele boyunca Anadolu Hareketi'ne desteklerini ifade eden Hindistan Müslümanları maddi yardımı da içerecek şekilde çeşitli yardımlarda bulunmuşlardı. Ocak 1919'da toplanan Hindistan Millî Kongresi'nde Türkiye'nin toprak bütünlüğü savunulmuş ve saltanat makamının küçük bir hükümdarlığa indirilmesinden duyulan endişe belirtilmişti. Aynı şekilde Türkiye'nin bazı doğu illerinin Ermenistan'a verilecek olmasından duyulan kaygı da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na iletilmişti. Hindistan Müslümanları, işgallere yönelik tepkilerini eylemsel olarak da göstermiş ve Londra ve Bombay'da protesto mitingleri düzenlemişlerdi. Tüm bunların yanında, Hindistan Müslümanlarından bir kısmı gönüllü gruplar halinde Kafkasya üzerinden Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'de görev almışlardı. Nitekim Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa imzasıyla Felah Grubu'na gönderilen bir telgrafta, Diyarbakır'da Türk Ordusu adına çalışan Hintli Müslüman subaylardan söz edilmişti (Keskin, 1991, s. 52-60; Kutlu, 2004, s. 57-61).

Hindistan Müslümanlarının bu çabalarına karşı Büyük Millet Meclisi de 9 Mayıs 1920'de İslam dünyasına hitaben yayımladığı bildiriyle yardım talep etmişti. Aynı zamanda, Antalya Milletvekili Rasih Hoca'nın başkanlığında beş kişilik bir heyet Hindistan'a gönderilerek oradaki Müslümanlardan para yardımı istenmiş ve heyet birkaç ay sonra temin ettiği yardımla Anadolu'ya dönmüştü. Bu süreçte Hindistan Müslümanlarının yaptığı yardımlar, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Roma'daki temsilciliği kanalıyla Ankara'ya iletilmişti. 8-10 Temmuz 1921'de Karacî'de toplanan Hindistan Hilafet Konferansı'nda da Ankara Hükûmeti'ne yardım kararı alınmıştı. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, yardımlardan dolayı 8 Mart 1922'de Hindistan Hilafet Komitesi'nin Londra temsilciliğine bir teşekkür telgrafı göndermişti. Burada, toplam dokuz defa olmak üzere 999.840 liralık yardımın tarafından teslim alındığını açıklamıştı. Millî Mücadele sırasında, Hint Hilafet Komitesi ile bölgedeki diğer Müslümanlardan gelen yardım toplamı ise 1.035.608 lira olarak belirlenmişti. Bu yardımın bir kısmı ordunun ihtiyaçları ve Yunanlıların zarar verdiği köylüler için kullanılmış, daha sonra da 1924 yılında kurulan İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak değerlendirilmişti (Keskin, 1991, s. 89-105; Kutlu, 2004, s. 61-62, 67; Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2005, s. 327; Gültekin, 2009, s. 121).

12.3.5. Azerbaycan Yardımları

1917 yılındaki Sovyet İhtilali'nin ardından Kafkasya bölgesi Rusya'dan ayrılmış ve Mayıs 1918'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu ile Bakü'yü Ermeni-Rus ve İngilizlerden kurtaran Osmanlı Devleti de Mondros Mütarekesi'yle Azerbaycan topraklarından çekilmek zorunda kalmıştı Bunun üzerine bölgeye İngiliz güçleri gelmişti. Azerbaycan'ın bağımsızlığı, 11 Ocak 1920 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri tarafından kabul edilse de Sovyet güçlerinin Azerbaycan'a girmesi üzerine 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştu. Millî Mücadele sırasında Ankara Hükûmeti, Sovyet Hükûmeti'nin yanı sıra bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Hükûmeti ile de bağlantı kurmuştu. Bundaki amaç, Azerbaycan'dan mali ve askerî yardım elde etmenin yanında Bolşeviklerle iş birliğini kolaylaştırmak için de yardımcı olunmasını sağlamaktı. O sırada İngilizlerin etkisi altındaki Azerbaycan Hükûmeti, yaşadığı sıkıntılara rağmen Millî Mücadele'ye destek olmaya gayret etmişti. Bu çerçevede Sovyet işgalinin öncesinde, müsamere düzenlemek de dâhil olmak üzere çeşitli yollarla toplanan yardım Ankara'ya ulaştırılmıştı (Tekerek, 2019, s. 264-275).

Bu yardımların ilki daha Büyük Millet Meclisi açılmadan önce Ankara'ya gelmişti. Azerbaycan Hükûmeti eski Başbakanı Nesip Bey tarafından, 29 Mart 1920'de, özel görevlisi aracılığıyla değeri 1,5 milyon Fransız frangını bulan petrol çeki gönderilmişti. Ankara Hükûmeti Dışişleri Vekili'nin verdiği bilgiye göre bu çeklerden sekizi ve 19.000 Osmanlı lirası Ankara'ya ulaşmıştı. Azerbaycan kaynaklı yardımlar, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da devam etmiş ve bu çerçevede Erzurum'daki askerî okullar ile yetim Türk çocukları için açılan bir eğitim kurumuna verilmek üzere 500 adet yüzlük Osmanlı altını Kâzım Karabekir Paşa'ya yardım olarak gönderilmişti. Sovyet Hükûmeti'yle imzalanan Moskova Antlaşması'ndan sonra ise Azerbaycan kaynaklı yardımlar çeşitlilik kazanmıştı. Bu aşamadan sonra Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti, doğrudan yardım yapmanın yanında Sovyet yardımlarının aktarılması konusunda da destek olmuştu. Bu kapsamda Büyük Millet Meclisi'nin Azerbaycan'daki diplomatik temsilcisi Memduh Şevket Bey'in (Esendal) başvurusuna karşılık, bir milyon altın rublelik yardım Bakü'deki Büyük Millet Meclisi Hükûmeti temsilciliğine iletilmişti. Bunun dışında, 1921-1922 arasında özellikle Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Doğu Cephesi'ne petrol, gazyağı ve benzin gönderilmişti (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, 2012, s. 345-346; Tekerek, 2019, s. 276-279).

Mustafa Kemal, Rusya ve Azerbaycan temsilcileri ile

(Kaynak: Yalçın vd., 2011, s. 341)

12.3.6. Kıbrıs ve ABD'deki Türklerin Yardımları

Kıbrıslı Türkler, başta basın olmak üzere çeşitli faaliyetlerle Millî Mücadele lehinde kamuoyu oluşturmaya gayret etmiş ve maddi kaynak için müsamereler yoluyla yardım organizasyonları düzenlemişlerdi. Bu organizasyonlarda toplanan paralar, *Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti* aracılığıyla Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmiş ya da *Kızılay* üzerinden aktarılmıştı. Bu konudaki bilgilere göre 650 sterlin Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na ulaştırılmış, Kızılay kanalıyla 276 sterlinlik bir yardım aktarılmış, ayrıca müsamerelerde toplanan yardımlar iletilmişti (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, 2012, s. 346-352; Çetin, 2016, s. 118-131).

Kıbrıs Türklerinin dışında, ABD'de Detroit'te yaşayan Türkler de özellikle savaşta yetim kalan çocuklara yardım için bir örgüt kurmuşlardı. Bu örgüt aracılığıyla toplanan paralar, 1922 yılı başlarında ABD'ye gelen Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) Başkanı Fuat Bey'e teslim edilmişti. Bu kampanya sırasında işçilerden biri tek başına 18.000 dolar bağışta bulunmuştu (Sertel, 2001, s. 91-93).

12.3.7. Müslüman Arapların (Filistin, Suriye, Irak, Beyrut, Bingazi ve Mısır) Yardımları

İslam beldelerinin yardımları sadece Hindistan, Azerbaycan ve Kıbrıs'tan ibaret değildi. Bazı Arap beldelerindeki Müslümanlar da Millî Mücadele'ye para yardımında buldukları gibi manevi desteklerini ortaya koymuşlardı. Bu kapsamda Filistinli Araplar, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele'ye sempati göstermişler, Anadolu'daki zafer haberlerinden sonra Nablus ve Gazze gibi şehirlerde sevinç gösterilerinde bulunmuşlar ve camilerinde şükür namazları kılarak Türklerin zaferi için dua etmişlerdi. Ayrıca gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri basılarak övülmüş ve hatta kendisi İslam Kahramanı olarak nitelendirilmişti. Başta Kudüs'teki El-Aksa Camii olmak üzere Filistin'in çeşitli yerlerinde de Anadolu için yardım kampanyaları düzenlenmişti (Budak, 2019, s. 221-222).

Aynı şekilde diğer Arap halklarından da çeşitli yardımlar söz konusu olmuştu. Suriye'deki Arap aşiretlerinin önemli bir kısmı Kuva-yı Milliye'ye yardım etmeye çalışmış ve bölgede bulunan Iraklı subaylardan bir kısmı Millî Mücadele'de Yunanlılara karşı savaşmışlardı. Beyrut halkı da topladığı yaklaşık 65.000 lirayı Anadolu'ya yardım amacıyla göndermişti. Bunun dışında Bingazi halkı adına 6.300 liralık yardım Ankara Hükûmeti'nin Roma temsilciliğine verilmiş ve Mısır'dan da 1.000 lira yardım aktarılmıştı. Ayrıca Mısır Ordusu'nda görevli bir subay Türk Ordusu adına çalışmış ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Paris'e gönderilerek Fransızlarla anlaşma yapılmasına katkı sağlamıştı (Kutlu, 2004, s. 118-121).

Tüm bu bilgiler ışığında, Millî Mücadele sırasında yurt dışından 14-15 milyon lira düzeyinde mali yardım geldiğini söylemek mümkündür. Millî Mücadele'nin 147 milyon liralık tahmini maliyeti dikkate alındığında, para yardımlarının %10 civarında bir katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Ancak bunun ötesinde gelen yardımlar, Sovyet Rusya'nın desteği ile Hindistan Müslümanlarının katkılarını göstermesi dışında, Azerbaycan başta olmak üzere İslam beldelerinin maddi ve manevi desteğini ortaya koymasından önemiydi.

Bölüm Özeti

- Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle her anlamda zorlu bir döneme girmişti. Mütareke, İtilaf Devletleri'nin işgallerine zemin hazırladığı gibi ekonomik kaynakların kullanılmasına da imkân vermişti. Nitekim kısa zamanda ülkenin ekonomik açıdan en verimli bölgeleri işgale uğramış ve Millî Mücadele bu kaynaklardan yoksun bir şekilde yapılmak zorunda kalmıştı.
- Mondros Mütarekesi'yle başlayan işgaller Türk halkının tepkisine yol açarak birçok yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasına ve silahlı bir güç olarak Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına kadarki zaman zarfında, bu cemiyetler ve Kuva-yı Milliye ön planda yer almışlardı.
- Bu dönemde Millî Mücadele'nin mali kaynakları ağırlıklı olarak bölge halkı tarafından karşılanmış, askerî malzeme ihtiyacı da askerî depolardan temin edilmişti. Mütareke'den sonra İstanbul'da kurulan gizli gruplar da Anadolu'nun personel ve askerî malzeme ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardı.
- 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra meclis, Millî Mücadele'nin yürütücü organı olmuş ve aynı yılın sonunda düzenli orduya geçmişti. Bu sırada düzenli ordu, önce Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı başarılı bir harekâta bulunarak buradaki tehdidi sona erdirmiş, daha sonra Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı mücadeleye başlamıştı.
- Bu dönemde Anadolu'daki gelir kaynaklarına el konulmuş, mevcut vergilerin oranları artırılmış ve yeni vergiler getirilmişti. Millî Mücadele açısından bir dönüm noktası olan Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde ise Tekâlif-i Milliye Emirleri ile olağanüstü bir mali yükümlülük kabul edilmiş ve bir yıl sonra nihai zaferi getiren Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ne hazırlık için de çeşitli mali düzenlemelere başvurulmuştu. Böylece Millî Mücadele'nin ana finansman kaynağı olan yurt içindeki mali kaynaklar Anadolu halkının büyük özverisiyle temin edilmişti.
- Millî Mücadele'ye yurt dışından da çeşitli yardımlar yapılmıştı. Bu bağlamda Sovyet Hükümeti'nden para yardımıyla birlikte askerî malzeme desteği alınmıştı. İtalya ve Fransa da bazı askerî malzemeleri hibe ederlerken, bu ülkelerden silah ve cephaneye satın alınmıştı. Başta Hindistan Müslümanları olmak üzere İslam dünyasından da para yardımı da dâhil olmak üzere çeşitli şekillerde Millî Mücadele'ye destek verilmişti.

Kaynakça

Akandere, O. ve Semiz, Y. (2002). Sevr'den Lozan'a Düyûn-ı Umumiye Meselesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 189-210.

Ataman, M. G. (2007). *Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Atatürk, Gazi M. K. (1989). *Nutuk-Söylev, II* (3. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 3 (1919) (3. bs.). (2003). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 5 (1919) (4. bs.). (2007). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 7 (1920). (2002). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 8 (1920) (2. bs.). (2004). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 11 (1921) (2. bs.). (2005). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Aydın, M. (2002). Millî Mücadele Döneminde İstanbul'da Faaliyette Bulunan Gizli Gruplar. *Türkler*, 15 içinde (s. 646-660). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Aydoğdu, M. (2009). Kocaeli Yarımadasında Karakol Cemiyeti –Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25/(75), 605-634.

Ayışığı, M. (2017). Millî Mücadele'de İstihbarat, Mühimmat Sevkiyatı ve Kocaeli. *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III* içinde (s. 1067-1082). Kocaeli.

Budak, M. (2019). I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Filistin Meselesi ve Türkiye'nin Tavrı (1920-1923). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8/(2), 217- 230.

Budak, M. (2014). *Misâk-ı Millî'den Lozan'a-İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası* (5. bs.). İstanbul: Küre Yayınları.

- Çelebi, M. (1999). *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Çetin, N. (2016). Millî Mücadele’de Kıbrıs Türk Kamuoyu. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 3/(7), 117-132.
- Doğanay, R. (2017). *Millî Mücadele’de Karadeniz (1919-1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Duru, C., Turan, K. ve Öngeoğlu, A. (1982). *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap, Mondros’tan Cumhuriyet’e Mali ve Ekonomik Sorunlar*. Ankara.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eldem, V. (1975). Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları. Osman Okyar (Ed.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler-Tartışmalar* içinde (s. 373-405). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Elmacı, M. E. (2005). *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Erikan, C. (2008). *Kurtuluş Savaşı Tarihi*. R. Akın (Haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eroğlu, R. C. (2006). *Kurtuluş Savaşı’nın Finansmanı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, İstanbul.
- Gültekin, A. (2009). *Millî Mücadele Döneminde Hindistan Müslümanları ile Ankara Hükümetleri Arasındaki Münasebetler (1918-1924)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir.
- Güneş, İ. (1988). Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4/12, 763-782.
- Himmetoğlu, H. (1975). *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, II*. İstanbul: Ülkü Matbaası.
- İlgen, A. (2008). *1921 Türkiye Sanayi Sayımları*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Kansu, M. M. (2009). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, II* (5. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karataşer, B. (2013). Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul’un İlaşesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3/(2), 97-114.
- Keskin, M. (1991). *Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadele’de Türkiye’ye Yardımları (1919-1923)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını.
- Koltuk, N. (2013). Kuva-yı Milliye’nin Gelirleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12/(23), 49-81.
- Kılıç, S. (2016). İstiklal Harbi’nde Sovyetler Birliği’nden Gelen Yardımlar. *DTCF Dergisi*, 56/(1), 124-143.
- Kutlu, M. (2004). *Millî Mücadele’de Dış Yardımlar (1919-1922)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Elazığ.
- Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (1920-1923)*. (1994). Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Sayı: 1994/27.
- Müderrişoğlu, A. (1998). *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*. Ankara: T.C. Ziraat Bankası.
- Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Polat, H. A. (2012). Millî Mücadele’de Batı Anadolu Kongrelerinde Alınan Mali Kararlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 223-253.
- Sertel, Z. (2001). *Hatırladıklarım* (5. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sükan, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri-Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sürmeli, S. (1998). *Millî Mücadele’de Tekâlif-i Milliye Emirleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Tekerek, M. (2019). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Azerbaycan Yardımları ve Azerbaycan'ın Sovyetleşmesi Meselesi (1918-1920). *Atatürk Dergisi*, 8/(2), 263-283.

Tezcan, C. (2005). *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Turan, Ş. (2004). *Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe* (2. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turan, Ş. (1998). *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne* (2. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türk İstiklâl Harbi, VII'nci Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923). (1975). Ankara: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınlar Seri No: 1.

Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. (1962). Ankara: T.C. M.S.B. Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi-Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, I. (t.y.). F. Çoker (Haz.). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 4.

Türkmen, Z. (2001). *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yalçın, D. vd. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I* (10. bs.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Yalçın, D. vd. (2014). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I* (12. bs.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ünite Soruları

Soru-1 :

Mondros Mütarekesi'ne göre İtilaf Devletleri içerisinde bir temsilci bulunduracaklardı.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Ticaret Nezareti

(B) İaşe Nezareti

(C) Maliye Nezareti

(D) Nafia Nezareti

(E) İstanbul Hükûmeti

Cevap-1 :

İaşe Nezareti

Soru-2 :

Kuva-yı Milliye'nin mali kaynakları arasında öne çıkan yöntem aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Ayni ve Nakdi Teberru

(B) Büyük Millet Meclisi'nin yardımları

(C) İstanbul Hükûmetinin yardımı

(D) El koymalar

(E) Borçlanma

Cevap-2 :

Aynı ve Nakdi Teberru

Soru-3 :

Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar olan dönemde, İstanbul'dan Anadolu'ya yardım aktaran en önemli gizli örgüt aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Felah Grubu

(B) Namık Grubu

(C) Trakya Paşaeli Cemiyeti

(D) Karakol Cemiyeti

(E) Muavenet-i Bahriye

Cevap-3 :

Karakol Cemiyeti

Soru-4 :

Erzurum Kongresi masraflarının karşılanmasında aşağıdaki kaynaklardan hangisi öncelikli olmuştur?

(Çoktan Seçmeli)

(A) İstanbul Hükûmeti

(B) Büyük Millet Meclisi

(C) Sovyet Hükûmeti

(D) Bölge halkı

(E) Kuva-yı Milliye

Cevap-4 :

Bölge halkı

Soru-5 :

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra ordunun idare ve iaşesinden sorumlu olmuştur.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) İstanbul Hükûmeti

- (B) Cemiyetler
- (C) Millî Savunma Bakanlığı
- (D) Kuva-yı Milliye
- (E) Heyet-i Temsiliye

Cevap-5 :

Millî Savunma Bakanlığı

Soru-6 :

Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği ilk kanun aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Ağnam vergisi
- (B) Kapitülasyonlar
- (C) Osmanlı borçları
- (D) Gümrük vergisi
- (E) Kazanç vergisi

Cevap-6 :

Ağnam vergisi

Soru-7 :

Tekâlif-i Milliye Emirleri hangi savaşın finansmanı için çıkarılmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sakarya Meydan Muharebesi
- (B) Birinci İnönü Muharebesi
- (C) İkinci İnönü Muharebesi
- (D) Kütahya Eskişehir Muharebeleri
- (E) Başkomutanlık Meydan Muharebesi

Cevap-7 :

Sakarya Meydan Muharebesi

Soru-8 :

- I. Tekâlif-i Milliye Emirleri ile bazı ürünlerin %40'ına bedeli daha sonra ödenmek üzere el konulmuştur.
- II. Tekâlif-i Milliye Emirlerini uygulamak için Tekâlif-i Milliye Komisyonları kurulmuştur.
- III. Tekâlif-i Milliye olağan bir mali yükümlülüktür.
- IV. Tekâlif-i Milliye ile halkın elindeki her türlü silah ve cephane teslim alınmıştır.

Yukarıdaki ifadelerden hangileri doğrudur?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) I ve III
- (B) II ve IV
- (C) II ve III
- (D) I-II-III
- (E) I-II ve IV

Cevap-8 :

I-II ve IV

Soru-9 :

Millî Mücadele sırasında Sovyet Hükûmeti ile imzalanan anlaşma aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Ankara Anlaşması
- (B) Kars Antlaşması
- (C) Gümrü Antlaşması
- (D) Sevr Antlaşması
- (E) Moskova Antlaşması

Cevap-9 :

Moskova Antlaşması

Soru-10 :

I. Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadele sırasındaki yardımlarının bir kısmı, daha sonra İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak kullanılmıştır.

II. Millî Mücadele sırasında İtalya ve Fransa'dan askerî malzeme satın alınmıştır.

III. ABD Hükûmeti, Millî Mücadele sırasında para ve silah yardımında bulunmuştur.

IV. Millî Mücadele'ye Hindistan Müslümanlarının dışında Müslüman toplumdaki bir yardım gelmemiştir.

Yukarıdaki ifadelerden hangileri yanlıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) I ve IV
- (B) II ve III
- (C) I ve III
- (D) III ve IV
- (E) I ve II

Cevap-10 :

13. İSTİKLAL HARBI

Giriş

Millî Mücadele hareketi, askerî ve siyasi olmak üzere çift cepheli bir yapıya sahipti. Bu mücadelenin daha ziyade düzenli birliklerle verildiği dönemin adı İstiklal Harbi idi. Batı ve doğu cephelerinde düzenli birliklerle düşmana karşı savaşılırken güney ve güneydoğu cephelerinde ordu birliklerinin yansıra Kuva-yı Milliye kuvvetleriyle mücadele edildi. Doğu Cephesi'nden Ermeniler, Batı Cephesi'nden ise Yunanlılar, nihai olarak 30 Ağustos 1922 zaferiyle temizlenirken, Güney ve Güneydoğu cephelerinde ise Ermeniler ile Fransızlar mağlup edildiler. Özellikle Güney Cephesi'nde Fransızların yenilerek çekilmesi TBMM Hükûmeti'nin askerî olduğu kadar siyasi başarısıydı. Aynı zamanda bu başarı da on yıldır savaşmakta olan Türk milletini topyekûn seferber eden Mustafa Kemal Paşa'nı payı büyüktü. Hiç şüphesiz bu süreç, Kazım Karabekir Paşa'nın Ermenilere karşı zafer kazandığı doğu cephesiyle başladı.

13.1. Doğu Cephesi

Doğu cephesi, Güney Kafkasya Doğu Anadolu ve İran'ı kapsamaktaydı. Mondros Mütarekesi imzalandığında bu bölgelerden Osmanlı 9. Ordusu sorumlu idi. Ancak bu ordu, mütareke gereğince savaş öncesi 1914 sınırlarına çekilmek zorunda kaldı (Türkgeldi, 1948, s.71). Bunu yaparken ise Güney Kafkasya'da Ermeni ve Gürcü saldırılarına karşı Müslüman halkı silahlandırdı (Yel, 2002, s. 73-77). Kars, Ardahan ve Iğdır bölgelerinde yapılan kongreler ile onların sonunda kurulan Güneybatı Kafkasya Hükûmeti'nin kurulmasına destek verdi. Geri kalan cephe, silah ve askerini ise 1914 sınırlarının gerisine çekti. Sonunda Osmanlı ordularının kolordu düzenine geçmesiyle 9. Ordu, 15. Kolordu şeklinde teşkilatlandırıldı ve komutanlığına 13 Mart 1919'ta Kazım Karabekir Paşa tayin edildi (Karabekir, 1991, s. 30; THİ I, 1992, s. 244-245).

Diğer taraftan Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu ve Trakya'nın İtilaf devletlerince işgal edilmeye başlanmasından cesaret alan Ermeniler, Güney Kafkasya ve Sarıkamış'a kadar Doğu Anadolu'da Müslümanlara karşı saldırılarını artırdılar. Bunda, Kars merkezli Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkate-i Milliyesi'ni (Güneybatı Kafkas Geçici Millî Hükûmeti) 12 Nisan 1919'de ortadan kaldıran İngilizlerin rolü büyüktü(Gökdemir, 1989, s.146-157).

Bu tarihten itibaren Ermenilerin Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki katliamları had safhaya ulaştı. Bunu gören Kazım Karabekir, 22 Mart 1920'de Ermenistan'ı uyararak Ermeni çetelerin yürüttüğü Kars vilayetindeki katliamları durdurmasını istedi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'ne bir protestoname gönderdi (Karabekir I, 2008, s. 618-620; ATTB IV,1991, s. 281-282). Artık Kazım Karabekir için askerî harekâtın tam vaktiydi. Bu niyetini, 29 Mart tarihli şifre telgrafında M.Kemal Paşa'ya bildirdi ise de aynı gün aldığı cevapta "15. Kolordu'nun Bolşevik Ordusu karşısında hazırlıklarına devam etmesi" yönünde tavsiye aldı (ATTB IV, 1991, s. 293).

Görüldüğü gibi ne Kafkaslardaki askerî ve siyasi gelişmeler ne de ülke içindeki siyasi manzara doğuda bir askerî harekâta elverişli değildi. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa, doğuda bir askerî harekâti uygun bulmamıştı. Bu uygunsuzluk, TBMM kurulduktan sonra da devam etti. Çünkü iç (ayaklanmalar ile İstanbul Hükûmetiyle karşılık fetva savaşları) ve dış siyasi gelişmeler (San Remo Konferansı'ndan sonra Sevr taslağının Türkiye'ye verilmesi ile Sovyetlerle yakınlaşma ve barış görüşmeleri için Moskova'ya heyet gönderme gibi) uygun değildi. İşte bu şartlarda, Kazım Karabekir, 28 Nisan 1920'de, TBMM'nden harekât için izin istedi. Fakat 3 Mayıs'ta, Mustafa Kemal Paşa, bu talebi reddetti. Bunun sebebi, o sıralarda, bir Türk heyetinin Sovyetlerle barış görüşmeleri yapmak için Moskova'ya doğru yola çıkmak üzere olmasıydı. M. Kemal Paşa, bu görüşmelerin çıkmaza girmesini istemiyordu. Oysa o sıralarda, Ermeni çetelerin Doğu Anadolu bölgesinde Müslümanlara karşı saldırıları devam ediyordu. Sonunda Mustafa Kemal Paşa, 6 Haziran'da Kars, Ardahan ve Batum'un alınması için askerî harekât iznini verdi. Bu izni alan Kazım Karabekir, 7 Haziran'da Erzurum, Van ve Erzincan'da seferberlik ilan etti (Karabekir II, 2008, s. 751, 791, 867-868). Kendisi de 15 Haziran'da Doğu Cephesi Komutanlığı'na atandı (Taşkıran, 1999, s. 99).

1920 yazı boyunca, Ermeni çetelerin Revan ve Aras bölgeleri başta olmak üzere Kars, Iğdır, Bayezid, Pasinler ve Kağızman'da köyleri yakarak Müslüman halka karşı zulmü giderek artmıştı (Erat, II, 1996, s. 95-96). Kazım Karabekir, askerî hazırlıkların tamamlanmasını bekledi. Söz konusu hazırlıkların tamamlanmasından sonra TBMM, 20 Eylül 1920'te doğu harekâtına kesin olarak izin verdi. Bunun üzerine Kazım Karabekir Paşa, 28 Eylül sabahı taarruza geçti. 29 Eylül'de, Sarıkamış'ı, 30 Eylül'de Merdenik'i alan Türk Ordusu, bir ay boyunca ilerleyerek Ermeni kuvvetlerinin geri çekilmesini sağladıktan sonra ilk önce 30 Ekim'de Kars'a ve 7 Kasım'da da Gümrü'ye girdi (Karabekir II, 2008, s. 984-998). Yapılan görüşmeler sonunda, 2/3 Aralık gecesi Gümrü antlaşması imzalandı (Karabekir II, 2008, s. 999-1001; Soysal I, 1989, s. 19-23; Yılmaz, 2001, s. 48-102).

Böylece, Türkiye'nin Ermenistan ile olan doğu sınırı güvence altına alınmış oldu. Daha sonra doğudaki Türk birliklerinin önemli bir kısmı Batı Cephesi'ne kaydırıldı.

13.2. Güney Cephesi

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin işgale giriştikleri bölgeler, bugünkü Türkiye'nin güney ve güneydoğu vilayetleri idi. İngilizler, Irak ve Suriye cephelerindeki ilerlemelerini mütarekeden sonra Anadolu'da da devam ettirdiler. Bu aşamada, 3 Kasım'da Musul'u 9 Kasım'da Fransızlarla birlikte İskenderun'u işgal ettiler. Ardından ise sırasıyla 18 Aralık 1918'te Adana'yı, 1 Ocak 1919'ta Antep'i, 3 Ocak'ta Cerablus'u, 22 Şubat'ta Maraş'ı, 7 Mart'ta ise Urfa'yı ele geçirdiler. Söz konusu bölgeler, yaklaşık olarak bir veya iki yıl düşman işgalinde kaldıktan sonra 5 Ocak 1922'te Adana'dan Fransızların çekilmesiyle, düşmandan kurtarıldı. Bu dönemde işgale karşı Adana'da Tufan Bey, Maraş'ta Sütçü İmam, Urfa'da Yüzbaşı Ali Saib Bey, Antep'te ise Şahin Bey takma adlı Teğmen Said ile Kılıç Ali büyük mücadele verdiler ve öncü kahraman oldular.

13.2.1. Maraş Cephesi

Mondros Mütarekesi'ne göre İngilizler, 22 Şubat 1919'da Maraş'a girdiler. Ancak bu İngiliz işgali, bir taraftan İngilizlerin işgali geçici olarak düşünmeleri ve diğer taraftan İngiliz birlikleri içindeki Hintli Müslüman askerlerin varlığı, şehirdeki uygulamaları yumuşak tutmuş ve bu da halkın tepkisini önlemişti. İşgalden yaklaşık yedi ay sonra, 15 Eylül 1919'da İngiltere ile Fransa Suriye İtilafnamesi'ni (anlaşması) imzalamış (Olçay, 1981, s. LXVII) ve bu anlaşma gereğince İngilizler, Sykes-Picot anlaşmasında Fransızlara verilen Maraş'ı Ekim sonlarından itibaren terk etmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Fransızlar, 30 Ekim 1919'da şehre girdiler. Fransız askerleri, yerli Ermeniler tarafından, Fransız ve Ermeni bayrakları ile karşılandılar. Fransızların şehre girdikten sonra ilk işi, Maraş kalesindeki Türk bayrağını indirerek Fransız bayrağını asmalarıydı. Bu sırada, işgali sevinçle karşılayan Ermeniler, Maraş sokaklarında Türklere hakarete başlamış, dine ve mukaddesata dil uzatmaya başlamışlardı. Mesela, sarhoş Fransız üniformalı Ermeniler, Uzunoluk hamamından çıkan Müslüman Türk kadınına saldırarak "Burası artık Türklerin değil, Fransız memleketinde peçe ile gezilmez" diyerek kadının peçesini yırtmış ve kadın bayılmıştı. Durumu gören Türkler müdahale edince Ermeni askerler ateş açmış ve Çakmakçı Sait isimli bir kişi şehit olmuş ve Gaffar Kabul oğlu Osman ise yaralanmıştı. Buna tepki gösteren Sütçü İmam ateş açarak bir Ermeni askerini öldürmüştü. Bu ateş, Maraş'taki direnişin hem başlangıcı ve hem de sembolü oldu (Akbiyık, 2015, s. 118-122). Bununla birlikte Maraşlılar, 2 Kasım 1919'ta, Ermeni saldırılarını Antep'teki Fransız İşgal Komutanlığı nezdinde protesto ettiler (Kocatürk, 1988, s.114). Daha da önemlisi Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım'da bir emir yayınlarak "Fransız işgali mütarekeye ve medeni haklara uygun değildir" demiş ve böylece Maraş çevresi ile Göksün-Aziziye taraflarında daha örgütlü Kuva-yı Milliye direnişi başlatılmıştı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa 6 Kasım'da yayımladığı bir genelgeyle Maraş'taki Fransız işgalinin hem ülke içinde mitinglerle protesto edilmesini ve hem de Avrupa ve Amerikan kamuoyuna telgraflarla duyurulmasını istemişti (ATTB IV, 1991, s. 124) Bunun üzerine Maraş'ın işgali bütün yurttan protesto edildi. 27 Kasım'da Elbistan Kuva-yı milliye süvari müfrezesi gizlice şehre girerek kaleye Türk bayrağını astı. "Bayrak hadisesi" diye anılan bu heyecanlı girişimden üç gün sonra, 30 Kasım'da, Veziroğlu Mehmet'in evinde toplanan vatanseverler, Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdular (Akbiyık, 1991, s. 108-111). Bunun ardından şehirdeki çatışmalar arttı. Fransızlara karşı direnişte halka en büyük destek 3.Kolordudan gelmekteydi. Bu desteğin yardımıyla Fransızlarla çatışmalar 21 Aralık 1919'da başladı. Ne var ki Fransızlar, Maraş'taki Türk direnişini kıramadı. Söz konusu çatışmalar, 22 Ocak 1920'den itibaren şiddetlendi. Sonunda Fransızlar, Müslüman Türklerin çetin direnişi karşısında daha fazla dayanamayarak 11-12 Şubat 1920 gece yarısından itibaren soğuk ve yoğun kar yağışı altında Ermenilere bile haber vermeden İslahiye yönünde Maraş'ı terk ettiler (Akbiyık, 2015, s. 220-230; Ünalp, 2018, s. 214-226). Böylece Maraş, Fransız işgalinden kurtulurken Kazım Karabekir'in kutlama mesajındaki ifadesiyle "Maraş halkı ölmüş ama Türklüğü öldürmemiştir (Karabekir I, 2008, s. 509).

13.2.2. Antep Cephesi

İngilizler, Mondros Mütarekesi'nden iki ay sonra, 1 Ocak 1919'ta Antep'i işgal etmişler ve 30 Ekim 1919'ta ise buradan çekilmişlerdi. Onun yerine Fransızlar, 5 Kasım 1919'da Antep'i ele geçirmişlerdi. Maraş'ta olduğu gibi Antep'de de Fransızların müttefiki Ermeniler idi. Fransızlara güvenen yerli Ermeniler, rastladıkları Türkleri tehdit ediyor ve dövüyorlardı. Artık sabrı taşan şehrin Müslüman Türk halkı, milis kuvvetleriyle birlikte Çatalmazı Boğazı'nda Fransız askerlerine baskın yaparak birçoğunu etkisiz hale getirdiler. O sırada, Fransız üniformalı Ermeni askerlerle Türk polisleri arasında kavga çıktı. Bu olayı fırsat bilen Cemiyet-i İslamiye, 10 Kasım'da Antep'in Fransızlar tarafından işgalini protesto etti. Aynı tarihte Kilis Kaymakamı da Kilis işgal kuvvetleri komutanı Zeus'a bir protesto mektubu gönderdi. 23 Kasım'da Antep'te büyük bir miting yapıldı ve şehrin %90'ının Müslüman ve Türk olduğu vurgulandı. Güner, Aynı tarihte; Sivas kongresi kararları gereğince, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Antep şubesi kuruldu. Ayrıca üsteğmen Sait Bey, "Şahin" takma adıyla Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atandı. Bu tayin, Antep'teki direniş hareketini daha örgütlü hale getirdi (Güner; 2007, s. 53-57). Şahin Bey, 1920 yılı Şubat ve Mart aylarında Fransızlara büyük kayıplar

verdirdi. Asıl çatışmalar 1 Nisan 1920'den itibaren şiddetlenmeye başladı. Ancak Nisan sonlarında Fransızlar, Antep'i kuşattılar. Bu kuşatmaya şehir halkı açlık ve yokluğa rağmen direndi. Fakat daha fazla dayanamayarak 9 Şubat 1921'de teslim oldular. Sonunda TBMM, 6 Şubat 1921'de çıkardığı kanunla Antep'e gösterdiği kahramanca mücadeleden dolayı "gazi" unvanını verdi. Şehir ise Fransızlarla yapılan Ankara İtilafnamesi'ne göre 25 Aralık 1921'de düşmandan tamamen kurtuldu (Özkaya I, 2005, s. 278-281).

13.2.3. Urfa Cephesi

Urfa, 24 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edildi. 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilafnamesi gereğince, İngilizlerin çekilmesiyle şehir, 30 Ekim 1919'da Fransız işgaline girdi. Yine Fransızlar Ermeniler ile iş birliği yaptılar ve onların taşkınlıklarına göz yumdular. Ne talih ki Ali Saip Bey, Urfa'ya Jandarma Komutanı olarak atandı. Ondan sonra şehirde direnişe karşı örgütlü mücadele başladı. Bunun ilk adımı, 15 Ocak 1920'de Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulmasıydı. Komutanı Ali Saip Bey idi. O, 7 Şubat 1920'de Fransızlara şehri boşaltmalarını isteyen bir ultimatoma verdi. Bunu Fransız işgal kuvvetleri kabul etmeyince şehirde çatışmalar baş gösterdi. İki gün süren çatışmaların ardından 9 Şubat'ta Urfa'nın yarısı kurtarıldı. İki aylık mücadele sonunda Fransızların direnci kırıldı ve 11 Nisan 1920'de Urfa'yı tahliye etmek zorunda kaldılar (Özkaya, 2005, s. 277-278).

13.2.4. Adana (Çukurova) Cephesi

Mondros Mütarekesi gereğince bütün cephelerde olduğu gibi Osmanlı 7.Ordu da Toroslara kadar çekilmek zorunda kaldı. Nitekim 17 Aralık 1918'de adı geçen ordu Pozantı'ya kadar çekildi. 18 Aralık'ta ise Fransızlar Adana'yı işgal ettikten sonra 27 Aralık'da Pozantı'yı ele geçirdiler. Fransızlara güvenen Ermeniler ise İskenderun, Belen ve Adana'da büyük taşkınlık yaptılar (TİH I, 1992, s. 89-99). Bunun üzerine bölge halkı kendini korumak için Kuva-yı Milliye teşkilatını kurdu. Böylece, bölgede Fransız işgaline karşı ilk direniş hareketleri görüldü. Nitekim 19 Aralık 1918'de, Dört Yol'da, Kara Mehmet adlı bir Kuva-yı Milliyeci, düşmana ilk kurşunu attı. Çok geçmeden, Kara Hasan ve silah arkadaşları, Fransızlar ile Ermenilerin korkulu rüyası haline geldiler (Hatipoğlu, 1992, s. 7-11; Şahin, 2018, s. 252). 1 Kasım 1919'da Topçu Binbaşı Kemal Bey, "Kozanoğlu Doğan" takma adıyla Adana Cephesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na, Yüzbaşı Osman da "Aydınolu Tufan" takma adıyla onun yardımcılığına getirildi (Yorulmaz, 2005, s. 349-350) Bu bölgede Kuva-yı Milliye kuvvetleri, Şubat 1920'den itibaren Fransızlarla çetin muharebelere tutuştular. Doğu (Develi, Feke, Saimbeyli, Düziçi, Bahçe, Osmaniye, Kadirli Kozan ve Ceyhan, Kuzey (Pozantı, Niğde vs taraflar), Batı (Mersin) şeklinde üç cephede devam Adana bölgesi muharebelerinde Kuva-yı Milliye kuvvetleri, bölgede bulunan 11. Tümen'in desteğiyle Fransızlara büyük darbe indirdiler. Buna rağmen Fransızlar, 28 Mayıs 1920'te Osmaniye'yi işgal ettiler. Bu işgal, bölge halkını yıldırmadı. 26 Haziran 'da kurulan cephe teşkilatı ile Fransızlara karşı çetin mücadele verildi. Bunun sonucunda, Kozan (Sis), Saimbeyli'deki (Zeytun) Ermeni direnişi bertaraf edildi. Adana Batı Cephesi'nde de Fransızlara karşı başarılı mücadeleler verildi. Bu gerçeği gören Fransızlar, Sakarya Zaferi'nin etkisiyle Türklerle anlaşmaya karar verdiler. Sonunda 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi ile Fransızlar, 5 Ocak 1922'de, Adana ve çevresinden çekildiler (Çelik, 1999, s. 148-247; 306-370, 473-497; Özkaya, 2005, s. 281-282).

13.3. Batı Cephesi

İzmir'in işgalinden Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ne (26-30 Ağustos 1922) kadar olan işgale karşı direniş hareketini iki döneme ayırabiliriz:

a) Kuva-yı Milliye dönemi

b) Düzenli Ordu dönemi

13.3.1. Kuva-yı Milliye Dönemi

Şurası bir gerçek ki İzmir'in işgali, direnişe inanmayan insanları bile harekete geçirmişti. Osmanlı Hükûmeti ise resmî olarak işgale karşı silahlı direnişi onaylamamışsa da dönemin Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, muhtemel gelişmelere karşı güvenilir askerî kişileri bölgedeki birliklere atamıştır. Nitekim Albay Bekir Sami (Günsav) Bey Batı Anadolu'da dağılmış olan birliklerin yeniden düzenlenmesi amacıyla 56. Tümen Komutanlığı'na ve 17. Kolordu Komutan Vekilliği'ne; Bandırma'da üslenmiş olan 61. Tümen Komutanlığı'na ise Albay Kazım (Özalp); 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey atandılar. Ayvalık Cephesi'nde ise Ali Çetinkaya vardı. Bu atamalar, Batı Anadolu direniş örgütlenmesi için son derece önemliydi. Çok kısa sürede, Yunan işgaline karşı halkın desteğiyle Ayvalık, Bergama-Soma, Akhisar, Salihli, Aydın ve Nazilli gibi cepheler kuruldu.

13.3.2. Düzenli Ordu Dönemi

13.3.2.1. Birinci İnönü Muharebesi (6-10 Ocak 1921)

Sivas Kongresi devam ederken Mirliva Ali Fuad Paşa, 9 Eylül 1919'da Garbî Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na getirilmişti (Atatürk I, 1987, s. 168-67; Cebesoy, 2000, s. 215). Amaç, Batı Anadolu'da ilerlemekte olan Yunan Ordusu'nu durdurmaktı. Ekim-Aralık 1919 döneminde Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye ilişkileri uyum içindeydi. Bundan dolayı Osmanlı Genelkurmayı, resmî olarak kendisi mücadele edememesine rağmen Aralık 1919'da çıkardığı genelge ile Kuva-yı Milliye birliklerini destekleme kararı aldı. Bunun sonucunda, Mart 1920'de Yunan Ordusu karşısında İzmir Kuzey, İzmir Doğu ve İzmir Güney adı verilen üç cephe kuruldu (TİH, II/2, 1991, s. 144-151). Yunan Ordusu ise İtilaf Devletleri'nin siyasi ve askerî desteğini alarak 22 Haziran 1920'de Güney Marmara ve Batı Anadolu'da iki koldan geniş çaplı bir saldırı başlattı. Bu saldırıyla ünlü Milne Hattı'nı geçen Yunan Ordusu -ki Paris Konferansı'nda Türk-Yunan sınırı-Akhisar (22 Haziran), Kırkağaç, Soma ve Salihli (24 Haziran), Alaşehir (25 Haziran), Kula (28 Haziran), Balıkesir (30 Haziran), Bandırma, Kirmasti ve Karacabey (2 Temmuz), Gemlik ve Mudanya (6 Temmuz), Bursa (8 Temmuz), Bursa (8 Temmuz), Karamürsel (11 Temmuz), İznik (12 Temmuz), Gediz ve Ulubey (28 Ağustos), Uşak (29 Ağustos), Simav'ı (3 Eylül) işgal etti. Bu ilerleme karşısında Türk birlikleri, Eskişehir'e kadar geri çekilmek zorunda kaldı (TİH II/2, 1991, s. 254-334; Atatürk II, 1987, s. 495-498). Kısa sürede toparlanan Türk birlikleri, 24 Ekim 1920'de, Gediz'in kuzeydoğusundan konuşlanmış olan Yunan 13. Tümenine karşı bir harekât başlattıysa da başarılı olamadı (TİH II/2, 1991, s. 429-448). Gediz taarruzunda yaşanan başarısızlık, tamamen düzenli orduya geçilmesini zorunlu hale getirdi. Söz konusu başarısızlıkta payı olduğu düşünülen Ali Fuat Paşa, Moskova büyükelçiliğine atandı. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanlığı'na Albay İsmet Bey (İnönü) getirildi. Onun ilk işi, disiplinsiz davranan ve düzenli orduya karşı çıkan Çerkes Ethem ve kuvvetlerini etkisiz kılmaktı (Atatürk, II, 1987, s. 503-504; Cebesoy, 2000, s. 561-562). Bunu fırsat bilen Yunan Ordusu, İnönü-Eskişehir yönünde taarruza geçti. Böylece I. İnönü Muharebesi başladı.

Mustafa Kemal Paşa, İsmet (İnönü) Paşa ile birlikte, Ilgın-Konya, 1 Nisan 1922.

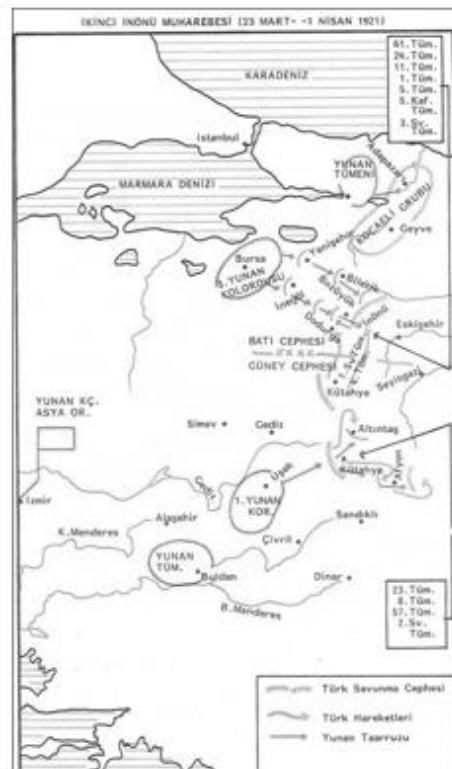
(Kaynak: Milli Mücadele Albümü, 2020, s. 178)

I. İnönü Muharebesi, İsmet Bey komutasındaki Türk Ordusu'nun Batı Cephesi'nde Yunan Ordusu ile yaptığı ilk muharebe idi. Atatürk'e göre bu cephe, kuzey-güney ekseninde, İznik'ten Uşak'a kadar 230 km'lik bir hatta sahip I. İnönü Muharebesi, İsmet Bey komutasındaki Türk Ordusu'nun Batı Cephesi'nde Yunan Ordusu ile yaptığı ilk muharebe idi. Yunan Ordusu üç fırka ile 6 Ocak 1921'de, bu hattın kuzey ucunda Eskişehir üzerine doğru harekâta başladı ve 9 Ocak'ta İnönü önlerine geldi. Bir gün sonra, 10 Ocak'ta, asıl taarruza geçen Yunan kuvvetleri, Türk Ordusu'nun direnişiyle karşılaştı. İsmet İnönü'nün ifadesiyle, 10 Ocak, bu muharebenin en şiddetli günüydü. Sonunda, Türk Ordusu'nun direnişi karşısında tutunamayan Yunan Ordusu, 11 Ocak'ta Bursa'ya çekildi. Diğer taraftan, Gediz'de bulunan Batı Cephesi kuvvetlerinin büyük kısmı geriye çekildi. O kuvvetlerin başında İzzettin Bey (Çalışlar) vardı ve karşısında Çerkes Ethem bulunuyordu. Ethem birden taarruza geçti ve buna İzzettin Bey karşılık verdi. Bu sırada, İnönü'deki muharebeler Türk Ordusu'nun lehine sonuçlanmıştı. Bundan dolayı, İnönü önlerindeki kuvvetler, Kütahya'ya aktarıldı. Kütahya'da üç gün süren çarpışmalar sonunda Çerkes Ethem kaçmaya mecbur oldu. Böylece hem İnönü ve hem de Kütahya önlerinde Türk Ordusu galip geldi (Atatürk, 1987, s. 547; İnönü, 2006, s. 230-233). Bu savunma başarısından dolayı Mustafa Kemal Paşa, 11 Ocak 1921'te Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e bir tebrik telgrafı göndererek kutladı (ATTB IV, 1991, s. 384). Bu başarı üzerine İsmet Bey (İnönü), 1 Mart 1921'te TBMM tarafından mirlivalığa (tuğgeneralliğe) yükseltildi.

Esas olarak, I. İnönü Muharebesi, güçlü Türk savunmasını geçemeyen Yunan Ordusu'nun yenilgisiyle sonuçlandı. Her şeyden önce, I. İnönü Muharebesi, küçük çaplı ama Türk Ordusu açısından büyük bir başarıydı. Bu başarı, Türk milletinin yeni düzenli orduya ve TBMM'ne olan güvenini artırdı. Siyasi bakımdan ise Sovyet Rusya, TBMM Hükümeti'ne karşı daha olumlu ve yapıcı bir yaklaşım içine girdi ve sonunda Moskova antlaşması imzalandı. En önemlisi, İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması'nı gözden geçirmek için Londra'da bir konferans toplamayı kararlaştırdılar ve konferansa İstanbul ve Ankara hükümetlerini ayrı ayrı davet ettiler. Sonuç olarak, I. İnönü'de sağlanan başarı, TBMM'nin siyasi itibarını hem Batı'da ve hem de Doğu'da artırmıştır.

13.3.2.2. İkinci İnönü Muharebesi (31 Mart-1 Nisan 1921)

İtilaf Devletleri, Londra Konferansı'nda istediği sonucu alamayınca askerî açıdan Yunanlılara ihtiyaç duydu. Yunanlılar da I. İnönü'de kaybettikleri itibarı yeniden kazanmak istiyorlardı. Bunun üzerine Yunan Ordusu, 23 Mart 1921'den itibaren kuzeyde Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak üzerinden Afyon yönünde iki koldan taarruza geçti. Amaçları, Eskişehir - Kütahya – Afyon stratejik bölgesini ele geçirerek Yunan cephesini demiryoluyla birleştirmek idi. Düşman, amacını gerçekleştirmek için Bursa ve Uşak yönlerinden Eskişehir'e doğru iki koldan ilerlemeye başladı ve Atatürk'ün ifadesiyle 26 Ocak akşamı İnönü önlerine geldi. Buna karşılık Türk Ordusu, Eskişehir'in kuzeybatısında toplanmıştı. Çünkü Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey (İnönü) de Yunan Ordusu'nu İnönü mevzilerinde karşılaşmayı planlamış ve oraya yığınak yapmıştı. 27 Mart'ta ordular karşı karşıya idiler. Sonunda düşman her iki yönden saldırıya geçti. 30 Mart'a kadar süren muharebelerde Yunan kuvvetleri önemli başarılar kazandı. Ancak 31 Mart'ta Türk Ordusu, karşı taarruza geçti ve düşmanı yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Yunan Ordusu, 31 Mart-1 Nisan gecesi geri çekilmeye mecbur kaldı. Aynı tarihlerde, Yunan Ordusu, Güney Cephesi'nde ilerleyerek Afyon'u işgal etmiş ve Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlemişlerdi. Buna karşılık Türk birlikleri, Aslıhanlar ve Dumlupınar taraflarına yönelik çifte taarruz harekâtında bulunmuşsa da başarılı olamadı. Fakat bu harekât karşısında Yunanlılar, 11 Nisan'da, Afyon'u boşaltarak Dumlupınar mevzilerine çekilmek zorunda kaldılar (Atatürk, II, 1987, s. 579-585). Böylece Türk Ordusu, Kuzey Cephesi'nde, İnönü'de kazandığı zaferle yetindi.

<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/istikal-harbi/>

II. İnönü Zaferi TBMM'de ve Anadolu'da sevinçle karşılandı. Ayrıca İsmet Bey, 31 Mart 1921'de, TBMM tarafından orgeneralliğe (Birinci Feriklik) yükseltildi. Mustafa Kemal Paşa, 1 Nisan'da, İsmet Bey'e gönderdiği tebrik telgrafında, "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz" diyerek II. İnönü Zaferi'ni kutladı (Atatürk II, 1987, s. 580-581). 13 Mayıs 1921'de İtilaf Devletleri, Türk-Yunan Muharebesi'nde tarafsız olduklarına dair bir bildiri yayınladılar (Bozkurt, 2010, s. 43-44). Fransızlar, TBMM Hükümeti ile görüşmelere başladıkları gibi Zonguldak'tan da çekildiler (Yavuz, 1994, s.124). İngilizler ise Türk-İngiliz esir değişimini düşünmeye başladılar. Tek endişeleri, bu değişimin İngiliz Hükümeti'ni zayıf göstermesiydi (Şimşir, 1976, s. 371-375).

13.3.2.3. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri

Bilindiği gibi II. İnönü Muharebesi'nin güney cephesinde, Türk ve Yunan orduları yenilememişlerdi. Her ne kadar II. İnönü Zaferi, İngilizler ile Yunanlıları endişelendirmişse de ümitleri yok olmamıştı. Özellikle İngiltere Başbakanı Lloyd George, Yunan Ordusu'nun kazanacağı bir muharebeyle Türkleri Sevri Antlaşması'na zorlamak hususunda ısrarlıydı. Yunanlılar ise İngiliz Başbakanı'nı memnun etmek için Anadolu'dan çekilmek yerine bütün kuvvetleriyle Türklere saldırmayı düşündüler. Bu anlayışla Yunanlılar, 10 Temmuz 1921'de saldırıya geçtiler. 13 Temmuz'da Afyon'u ele geçirdiler. Fakat 17 Temmuz'da Kütahya, 19 Temmuz'da Eskişehir düştü. Henüz askerî bakımdan hazır bulunmayan Türk Ordusu ise 21-25 Temmuz arası günlerde, Eskişehir'e yönelik yaptığı taarruzlardan sonuç alamadı. Sonunda Türk Ordusu, 25 Temmuz'da, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği stratejik kararla Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildi. Bu ricat, Yunanlıları sevindirirken TBMM'ndeki muhalifler, meclisin Anadolu'da güvenli bir şehre, Kayseri'ye taşınmasını istediler (Atatürk, II, 1987, s. 607-608; Tansel, IV, 1991, s. 101-104). Oysa Fevzi Çakmak Paşa, ricattan endişe duymuyor ve bunun normal bir askerî tedbir olduğunu düşünüyordu. Ona göre "Düşmanın Anadolu içlerine doğru uzanmak isteyen kolları mezarlarına yaklaşıyor; bu yeni sefer, düşmanın ölüm yolculuğudur" (TV, 1942, s. 82; TİH II/4, 1974, s. 508). Bunun anlamı, Fevzi Paşa'nın hazırlığını tamamlamış bir Türk Ordusu'na ve zaferine olan güven idi.

13.3.2.4. Sakarya Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)

Kütahya-Eskişehir muharebelerinde Türk Ordusu'nun Sakarya Nehri'nin doğusuna geçmesi, Yunan Ordusu'nu cesaretlendirmişti. Bunun üzerine 28 Temmuz'da Kütahya'da toplanan Yunan savaş meclisi, Ankara yönünde saldırıya geçmeyi kararlaştırdı (Erdem, 2010, s. 407-408). Amaç, topyekûn bir taarruzla Türk Ordusu'nun ikmal merkezi olan Eskişehir'i işgal etmek, Türk kuvvetlerini takip ederek yok etmektir (Köylü, 2015, s. 181-182). Sonunda Yunan Ordusu, 14 Ağustos 1921'de harekete geçerek Sivrihisar'ı işgal etti. 15 Ağustos'ta Kral Konstantin'in "Hedef Ankara" emri geldi ve Kral, zaferden o kadar emin idi ki İngiliz irtibat subaylarını Ankara'da verecekleri ziyafete çağırdı (Tansel, IV, 1991, s. 111). Bu çağrıdan üç gün sonra 18 Ağustos'ta, Yunan Ordusu Sakarya Nehri'ne ulaştı. 22 Ağustos'ta ise Türk mevzilerine yaklaştı.

Bu kez Türk Ordusu için tehlike büyüktü. TBMM'nde bazı milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığı üstlenmesini istediler. Sonunda TBMM, 5 Ağustos'ta kabul ettiği bir kanunla M. Kemal Paşa'ya üç aylık geçerli olacak geniş yetkilerle Başkomutanlık unvanını verdi. Başkomutan seçildikten sonra M. Kemal Paşa, millete ve Türk Ordusu'na olan güvenini şu sözlerle dile getirdi (Atatürk II, 1987, s. 613-615):

"Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimiz hakkında güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu benim inancımı yüksek heyetinize karşı bütün millet karşı ve bütün dünyaya karşı ilan ederim."

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni (Millî Yükümlülükleri) yayımladı. Söz konusu emirlere göre, her kazada kurulacak komisyonlar eliyle bedeli daha sonra ödenmek üzere ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için iâşe ve giyim malzemelerinin %40'ına, ulaşım araçlarının %20'sine ve savaşa elverişli araçlara el konulacaktı (Atatürk II, 1987, s. 615-617; Tansel II, 1991, s. 108-110). Bunun anlamı, on yıldır savaşmakta olan bir milletin artık en son imkânlarını Ordusu için seferber etmesiydi. Ayrıca Doğu Cephesi'nden ve Merkez Ordusu'ndan seçkin bazı birlikler Batı Cephesi'ne kaydırıldı. Görünen o ki TBMM Ordusu, önce savunmayı kuvvetlendirecek ve ardından taarruza girişecekti. Bu amaçla, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 12 Ağustos 1921'te Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) ile birlikte Polatlı'daki Batı Cephesi karargâhına gitti (Atatürk II, 1987, s. 617).

<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/istiklal-harbi/>

Türk tarafında bu hazırlıklar yapılırken Yunan Ordusu, 23 Ağustos sabahı, Sakarya'da Türk Ordusu'na karşı saldırıya geçti. 100 km'lik bir cephe hattında, 31 Ağustos'a kadar Yunan Ordusu sürekli ve şiddetli saldırılarda bulunurken Türk kuvvetleri, güçlü bir direniş içindeydi. 1 Eylül'de taktik değiştiren Yunan Ordusu, Türk

kuvvetlerini sağ kanadı ile merkezine saldırdı. 2 Eylül'de, Haymana'nın kuzeybatısındaki Çal Dağı, Yunanlıların eline geçti. Bunun üzerine Türk birlikleri, Çal Dağı'nın 500-1.000 metre doğusuna çekilmek zorunda kaldı. Durum Türk Ordusu için kritik idi. Mustafa Kemal Paşa, genel ricat emri verip vermemekte tereddütlüydü. O sırada Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'dan gelen bir telefon, ümitleri yeşertti. Fevzi Paşa'ya göre Yunanlılar, kuvvetlerinin sonuna geldiğinden geri çekileceklerdi. Yine de Yunanlılar 4-5 Eylül günlerinde saldırıları sürdürdü. Fakat bu saldırılar, Türk kuvvetlerince büyük kayıplar verdirilerek durduruldu. Ayrıca Türk Ordusu, düşmanın savunma direncini yoklamak için 6 ve 8 Eylül'de bazı taarruz hareketlerinde bulundu. Sonunda, Mustafa Kemal Paşa "Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satih da bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kaniyle ıslanmadıkça terk olunamaz" şeklindeki ünlü taarruz emrini verdi ve Türk Ordusu 10 Eylül'den itibaren genel bir hücumla geçti. Beylikköprü, Duatepe ve Kartaltepe'deki şiddetli çarpışmalardan sonra Yunan Ordusu hezimete uğradı. 13 Eylül'de Sakarya Nehri'nin doğusunda Yunan Ordusu'ndan bir eser kalmadı. Böylece, 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar yirmi iki gün ve yirmi iki gece süren aralıksız Sakarya Muharebesi, Türk Ordusu'nun büyük zaferiyle sonuçlanmış oldu. Hatta düşman, Eskişehir-Afyon hattına kadar kovalanmıştı. Söz konusu muharebe, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle şiddetli ve kanlı çarpışmalardan dolayı Sakarya Melhame-i Kübrası (Sakarya Büyük ve Kanlı Muharebesi) olarak anılmıştır (Atatürk, II, 1987, s. 617-618; Tansel II, 1987, s. 112-118).

Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa

(Kaynak: Millî Mücadele Albümü, 2020, s. 174)

Yine Mustafa Kemal Paşa'ya göre Sakarya Muharebesi, cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi idi. Sakarya Zaferi, İstanbul dâhil bütün yurtda ve TBMM'nde büyük bir coşkuyla kutlandı. Zafer dolayısıyla ülkenin birçok yerinden TBMM'ne kutlama telgrafları geldi (ATTB IV, 1991, s. 433-437). Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın zafer dolayısıyla millete yayımladığı beyanname, 15 Eylül'de TBMM'nde okundu (TBMMZC, XII, 1958, s. 216-217, 225). 17 Eylül'de ise TBMM tarafından orduya bir teşekkürname gönderildi. Son olarak TBMM, 19 Eylül'de, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), İsmet Paşa (İnönü), Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya gazilik unvanı verilmesini kabul etti. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'ya müşir (mareşallik) rütbesi verildi (TBMMZC, XXII, 1958, s. 254). Bu taltiflerden sonra Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül'de, orduya bir beyanname yayınlayarak gazilik ünvanı ile mareşallik rütbesini ordu adına aldığını bildirdi (ATTB IV, 1991, s. 435-436).

Sakarya zaferi, dış politikada Türkiye lehine önemli gelişmelerin önünü açtı. İlk önce Sovyet Rusya, Kafkas devletlerinin (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet hükûmetleri) TBMM Hükûmeti ile anlaşma yapmasını sağladı ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması imza edildi. Fransa ise TBMM Hükûmeti ile 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'ni imzaladı. Ardından İngiltere ile 23 Ekim 1921 tarihli Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşması imzalanarak Malta'da bulunan Türk sürgünlerinin ülkeye dönmesi sağlandı. Böylece TBMM Hükûmeti, Sakarya Zaferi ile hem batıda ve hem de doğuda artık Türkiye'nin tek siyasi temsilcisi olarak itibarını artırmıştır.

13.3.2.5. Başkomutanlık Meydan Muharebesi (26-30 Ağustos 1922)

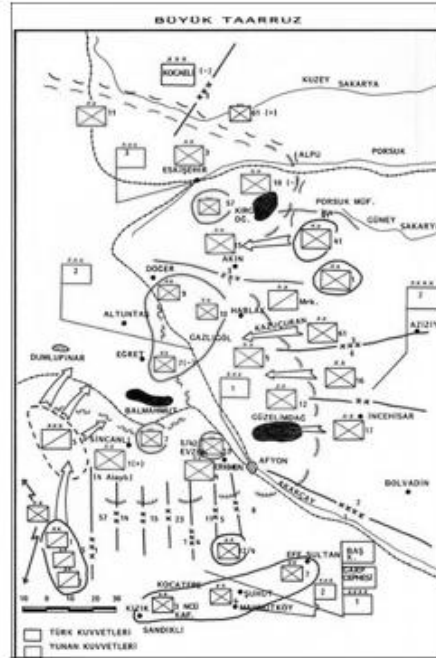
Sakarya'da kazanılan zaferden sonra Türk Ordusu, düşmanı Eskişehir-Afyon hattına kadar takip edebilmişti. Çünkü Yunan Ordusu'na karşı kesin bir taarruz yapabilecek askerî donanımına (silah, cephane ve asker) sahip değildi. Yapılan hazırlıklar sonucunda, Büyük Taarruz öncesinde Türk Ordusu, 8.659 subay, 199.283 er, 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makinalı tüfek, 323 top, 5.282 kılıç, 10 uçak, 198 kamyon, 35 otomobile sahip oldu. Buna karşılık Yunan Ordusu'nda, 6.565 subay, 218.432 er, 190.000 tüfek, 3.139 hafif makineli tüfek, 1.280 ağır makinalı tüfek, 418 top, 1.280 kılıç, 50 uçak, 4.036 kamyon ve 1.770 otomobil bulunuyordu. Görüldüğü gibi subay ve kılıç dışında sayısal üstünlük Yunan Ordusu'ndaydı. Ancak Yunan işgal bölgesinde (Bandırma ve Biga'dan Akhisar, Manisa, Alaşehir, Simav ve Akdağ yörelerine kadar) bulunan ve Şubat 1922'te TBMM Ordusu'na bağlandıklarını açıklayan millî müfrezeler, Türk Ordusu'nun en büyük

yardımcı kuvvetleri olup özellikle düşman telefon ve telgraf hatlarının kesilmesinde önemli roller üstleneceklerdi.

Aslında 1922 Haziran ortalarında, Türk Ordusu'nun muharebe hazırlıkları büyük oranda tamamlanmıştı. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran 1922'de Adapazarı-İzmit yönünde bir geziye çıkarken Yunanlılara karşı taarruz kararı almıştı. Sadece bu kararı, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak), Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) ve Millî Savunma Bakanı Kazım (Özalp) paşalara söylemişti. Hatta taarruz planı dahi hazırды. Esas plan, iki ordu halindeki Türk kuvvetlerinin büyük kısmını düşman cephesinin bir kanadına ve mümkün olduğu kadarıyla bu kanadın dışında toplayarak bir imha meydanı muharebesi yapmaktır. Zaten Yunan Ordusu, üç kolordu (on iki fırka) ve bazı müstakil birliklerden meydana gelmekteydi. Bu kuvvetlerin büyük kısmı Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında bulunmaktaydı. Ayrıca diğer bir kuvveti Eskişehir bölgesindeydi. Bu iki grup arasında ihtiyat birlikleri yer almaktaydı. Bunun dışında düşman ordusunun sağ kanadını Menderes bölgesindeki askerler, sol kanadını ise İznik Gölü'nün kuzey ve güney taraflarındaki birlikler tutmaktaydı. Anlaşılan o ki düşman ordusu, kuzey-güney ekseninde Marmara'dan Menderes'e kadar uzanmıştı (Atatürk II, 1987, s. 665-671; Tansel IV, 1991, s. 151-152).

24 Temmuz'da Konya'da General Towshend ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, 27-28 Temmuz gecesi, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile Akşehir'de bir araya geldi. Yapılan görüşmede hazırlanan plana uygun olarak 15 Ağustos'a kadar taarruz hazırlıklarının tamamlanması kararlaştırıldı. Ertesi gün, 28 Temmuz'da subaylar arası bir futbol maçı seyretmek bahanesiyle ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları Akşehir'e davet edildiler ve yapılan toplantıda taarruz planının ayrıntıları karara bağlandı. Sonunda taarruz emri, 6 Ağustos'ta, İsmet Paşa tarafından gizli olarak ordulara bildirildi. Bu emirden bir hafta sonra, 13 Ağustos'ta Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa cepheye gitti. Mustafa Kemal Paşa, ise 20 Ağustos'ta Akşehir'e geldi. Burada yaptığı kısa görüşmeden sonra 26 Ağustos'ta Yunan Ordusu'na karşı taarruz için Garp Cephesi Komutanlığı'na kesin emrini verdi. Ardından, Kocatepe'deki çadırı orduya ulaştı (Atatürk II, 1987, s. 671-673; Tansel IV, 1991, s. 152-158).

Büyük Taarruz, 26 Ağustos 1922 sabahı Türk topçu ateşiyle başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği taarruzun ilk ve ikinci günlerinde, düşmanın Afyonkarahisar'ın güneyindeki 50, doğusunda 20-30 km genişliğindeki müstahkem cepheleri düşürüldü ve Afyon kurtarıldı. Diğer taraftan, yenilmiş Yunan Ordusu'nun büyük bölümü, 30 Ağustos'ta Aslıhanlar civarında kuşatıldı. O gün yapılan Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde düşmanın esas kuvvetleri imha edildi ve Yunan Ordusu Başkomutanı General Trikopis başta olmak üzere pek çok asker esir alındı. Muharebe alanı, Yunanlılar tarafından terk edilmiş top, tüfek, motorlu araç, erzak, eşya ve Yunan askeri ölüleriyle doluydu (Atatürk II, 1987, s. 674-675; Tansel IV, 1991, s. 161-168).

<https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/istiklal-harbi/>

Görüldüğü gibi Türk Ordusu, beş gün gibi kısa bir sürede Yunan Ordusu karşısında büyük bir zafer kazandı. Bu zafer bütün yurtta sevinçle karşılandı. 1 Eylül'de, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "Dumlupınar Zaferi Üzerine Türk Milletine Beyanname" yayımlayarak bu zaferde en büyük pay sahibi olan Türk Ordusu'na övgüler yağdırdı (ATTB IV, 1991, s. 474):

“En büyük kumandanından en genç neferine kadar ordularımızda hâkim olan fikir,

Milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır. Bunu muharebe meydanında yakından

Müşahede ederek büyük milletime haber veriyorum.... Milletın rey ve iradesine istinad

Eden her işin neticesi millet için hayır ve saadet olduğu sabittir....”

Aynı gün, Mustafa Kemal Paşa, bozguna uğramış düşman ordusunun toparlanmasına imkân vermemek amacıyla “TBMM Orduları”na meşhur emrini verdi: “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!”. Bu emir, Türk Ordusu’nun hızla geri çekilen Yunan Ordusu’nu İzmir’e kadar takip edeceği anlamına geliyordu (ATTB IV, 1991, s. 473).

Bu emir içinde hareket eden Türk Ordusu, 1 Eylül’de Uşak’a girdi. Arkasından Kula (4 Eylül), Alaşehir (5 Eylül), Aydın (7 Eylül), Manisa (8 Eylül) Yunan işgalinden kurtarıldı. Sonunda, Türk süvarileri, 9 Eylül’de öğleden önce İzmir’e girerek düşmanı denize döktü. Diğer taraftan, Yunan 3. Kolordusu Bursa yönünde kaçmaya çalışırken Türk kuvvetleri, sırasıyla Eskişehir (2 Eylül), Bilecik (6 Eylül), Bursa (11 Eylül) Mudanya (12 Eylül), Bandırma (17 Eylül) ve Erdek’i (18 Eylül) Yunan işgalinden kurtardı. Böylece, 19 Eylül itibarıyla Batı Anadolu ve Güney Marmara bölgelerinde tek bir Yunan askeri kalmadı. Ancak Doğu Trakya, Yunan işgali altındaydı ve bu işgal de Mudanya Mütarekesi ile son buldu.

Böylece, Türklerin Yunan eliyle “Anadolu’dan atılması” siyasetine askerî açıdan dur denilmiş oldu. Bundan dolayı 30 Ağustos Zaferi, Mustafa Kemal Paşa’nın ifadesiyle “Türk tarihinin en önemli dönüm noktasıdır”.

Bölüm Özeti

- İstiklal Harbi, düşman işgaline karşı düzenli birliklerle-ordu ile- yapılan savaştır. İstiklal Harbi, Doğu, Batı ve Güney cephelerinden meydana gelmektedir.
- Düzenli birliklerle mücadelenin ilk örneği Kazım Karabekir’in Ermenilere yönelik doğu harekâtıdır. Bu harekât sonunda 2-3 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması ile Ermenistan, Türkiye’nin doğu sınırını tanımıştır.
- Diğer taraftan önemli bir cephede Güney Cephesi’dir. Bu cepheyi kapsayan vilayetler (Antep, Urfa ve Maraş) önce İngiliz daha sonra da Fransız işgal dönemleri yaşamıştır. Özellikle Fransız işgal dönemi bu vilayetlerde ordu destekli Kuva-yı Milliye hareketini başlatmıştır. Bilinmesi gereken bir başka gerçekte bölgenin Müslüman Türk halkının bu işgallere karşı kahramanca mücadele etmesidir.
- Batı cephesi ise düşmana karşı düzensiz birliklerle verilen mücadeleden sonra TBMM’nin aldığı kararla kurulan düzenli ordu savaştığı cephe. Bu cephe; kuzeyde Bursa, güneyde Kütahya-Uşak, doğuda Polatlı, batıda İzmir arasında geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Birinci ve İkinci İnönü muharebeleri, Sakarya Muharebesi ve sonunda Başkumandanlık Meydan Muharebesi, bu cephede gerçekleşmiş ve zafer Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk Ordusu’nun olmuştur.

Kaynakça

Akbıyık Y. (1991). Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kuruluşu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VI/(1). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Akbıyık Y. (2015). *Millî Mücadele’de Güney Cephesi Maraş*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atatürk, M. K. (1987). *Nutuk I-III*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ATTB IV (1991). *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bozkurt, A. (2010). İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII(76), 27-53.

Cebesoy, A. F. (2000). *Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.

Çelik, K. (1999). *Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erat, M. (1996). Kazım Karabekir’in Ermeniler Üzerine Harekâtı. *Kafkas Araştırmaları*, 93-105. İstanbul.

Erdem, N. (2010). *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*. İstanbul: Derlem Yayınları.

Gökdemir, A. E. (1989). *Cenub-ı Garbî Kafkas Hükûmeti*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Güner, Z. (2007). Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir'in Faaliyetleri. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 49-65.
- Hatipoğlu, S. (1992). Millî Mücadele'de Dört Yol ve İlk Kurşun. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Dergisi*, 11(5).
- İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*. S. Selek (Haz.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karabekir, K. (1991). *İstiklal Harbimizin Esasları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karabekir, K. (2008). *İstiklal Harbimiz I-I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kocatürk, U. (1988). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köylü, M. (2015). İnönü Muharebelerinden Sonra Anadolu'da Yunan Harekatı ve İannis Metaksas'ın Öngörülerini. *Akademik İncelemeleri Dergisi*, X(2), 165-189.
- Küçük, C. (2002). Kâzım Karabekir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25 içinde (s. 150-152). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Millî Mücadele Albümü* (3. bs.). (2020). H. Özlü (Yay. Haz.). Ankara: Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları.
- Olçay, O. (1981). *Sevr Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunları İlişkin Belgeler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özkaya, Y. (2005). *Millî Mücadele Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Soysal, İ. (1989). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, E. (2018). *İlk Defa Yayınlanan Belgelerle Hasan Tahsin Gerçeği*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Şimşir, B. (1976). *Malta Sürgünleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Taşkıran, C. (1999). *Millî Mücadele'de Kazım Karabekir*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I-IV. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TBMMZC XXII. (1958). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*. Ankara.
- TİH I. (1992). *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi'nin Tatbikatı I*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TİH II/2. (1991). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, II/2*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Türkgeldi, A. (1948). *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitü Yayınları.
- TV. (1942). Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları Başkumandanlığına Tayini ve Kendilerine Müşirlik Rütbesiyle Gazilik Ünvanının Verilmesi Hakkında Bazı Vesikalar. *Tarih Vesikaları Dergisi*, 11(8), 81-100.
- Ünalp, F. R. (2018). Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş'ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması. *Akademik Bakış*, XII(22), 207- 235.
- Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri –Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yel, S. (2002). *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2001). *Gümrü Antlaşması*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yorulmaz, Ş. (2005). Çukurova'da Kuva-Yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (35-36), 345-373.

Ünite Soruları

Soru-1 :

Ermenilere karşı Doğu Harekâtı'nı gerçekleştiren komutan aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Mustafa Kemal Paşa

(B) Fevzi Çakmak

(C) Kazım Karabekir

(D) İsmet İnönü

(E) Ali İhsan Sabis

Cevap-1 :

Kazım Karabekir

Soru-2 :

Millî Mücadele döneminde düşmana ilk kurşun nerede kim tarafından atılmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

(A) İzmir-Hasan Tahsin

(B) Antep-Şahin Bey

(C) Maraş-Sütçü İmam

(D) Dört Yol-Kara Hasan

(E) Afyon-Küçük Ağa

Cevap-2 :

Dört Yol-Kara Hasan

Soru-3 :

Maraş'ta Fransızlara karşı direnişi başlatan kişi aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Şahin Bey

(B) Sütçü İmam

(C) Tekelioğlu Sinan

(D) Topal Osman

(E) Ali İhsan Sabis

Cevap-3 :

Sütçü İmam

Soru-4 :

Kuva-yı Milliye'nin anlamı aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Düzenli kuvvetler
- (B) Şehir kuvvetleri
- (C) Milis Kuvvetleri
- (D) Kara Kuvvetleri
- (E) Modern Kuvvetler

Cevap-4 :

Milis Kuvvetleri

Soru-5 :

Kuva-yı Milliye, Fransızlarla hangi şehirlerde mücadele etmiştir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Antep-Maraş-Urfa
- (B) Antep-Kayseri-Adana
- (C) Maraş-Malatya- Urfa
- (D) Adana-Maraş- Malatya
- (E) Mersin-Malatya-Sivas

Cevap-5 :

Antep-Maraş-Urfa

Soru-6 :

Düzenli orduya geçtikten sonra kazanılan ilk muharebe aşağıdakilerden hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) A. Sakarya
- (B) B. I. İnönü
- (C) C. Başkumandanlık Meydan(Büyük Taarruz)
- (D) D. II. İnönü
- (E) E. Kütahya-Eskişehir

Cevap-6 :

B. I. İnönü

Soru-7 :

Tekâlif-i Milliye Emirleri hangi savaş öncesinde yayımlanmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Sakarya
- (B) B. Kütahya-Eskişehir
- (C) C. I. İnönü
- (D) D. Geyve
- (E) E. II. İnönü

Cevap-7 :

Sakarya

Soru-8 :

Tekâlif-i Milliye'nin kelime anlamı nedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) A. Millî Sorumluluk
- (B) B. Millî Kuvvetler
- (C) C. Millî Yükümlülükler
- (D) D. Mahalli Yükümlülükler
- (E) E. Olağanüstü Yetkiler

Cevap-8 :

C. Millî Yükümlülükler

Soru-9 :

Başkumandanlık Meydan Muharebesi hangi tarihler arasında yapılmış ve zaferle sonuçlanmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) 23 Ağustos-13 Eylül 1921
- (B) 6-10 Ocak 1921
- (C) 28 Eylül-3 Aralık 1920
- (D) 10 Ağustos-26 Ağustos 1922
- (E) 26 Ağustos-30 Ağustos 1922

Cevap-9 :

26 Ağustos-30 Ağustos 1922

Soru-10 :

Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde esir alınan Yunan general kimdir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Venizelos
- (B) Trikapis
- (C) Gunaris
- (D) Hacıanestis
- (E) Konstantin

Cevap-10 :

Trikapis

14. MİLLİ MÜCADELE'NİN DIŞ İLİŞKİLERİ

Giriş

Millî Mücadele hareketinin en büyük özelliği hem askerî ve hem de diplomatik mücadelenin TBMM ve onun hükûmeti marifetiyle yürütülmüş olmasıydı. Nitekim TBMM Hükûmeti'nin dış politikadaki esas amacı, Misak-ı Millî çerçevesinde Türkiye'nin bağımsızlığını sağlamaktı. Bunun diğer anlamı ülkenin işgalden kurtarılarak bir an önce barış dönemine geçebilmektir. Askerî seçenek, zorunlu olmadıkça kullanılmamaktaydı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya göre, savaş zorunlu ve hayati olmalıdır. Bunun en iyi örneği Büyük Taarruz öncesinde barış için Ali Fethi Okyar'ın Paris ve Londra ziyaretleri idi. Ayrıca TBMM Hükûmeti ve Mustafa Kemal Paşa bu barışçı politikayı yürütebilmek için İtilaf Devletleri ve Sovyet Rusya arasındaki rekabetten de yararlanmayı bildi. Hatta TBMM Hükûmeti, Lozan Konferansı'nda barış uğruna Misak-ı Millî'de yer alan Batı Trakya, Batum, İskenderun sancağı ve Musul vilayeti ile ilgili taleplerinden vazgeçti. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi ülke kalkınması için reformları yapabilmek için barışı sağlamaktı. Bundan dolayı Millî Mücadele devrinde TBMM'nin dış politikası Sevr'den Lozan'a kadar her daim millî çıkarlara uygun barışçı ve uzlaşmacı bir çerçevede yürütülmüştür. Sevr süreci bunun ilk örneğiydi.

14.1. Sevr Barış Antlaşması

18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nın ana gündem konularından biri Osmanlı Devleti'nin geleceği idi. İtilaf Devletleri, tarihî "Doğu Sorunu" çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalamak istiyorlardı. Özellikle İngiltere ve Fransa, bugünkü Ortadoğu topraklarını (Irak, Suriye, Arabistan, Filistin ve Lübnan vb.) kendi çıkarlarına göre doğrudan paylaşmak amacındaydılar. İtalyanlar için ise İzmir dâhil Batı ve Güneybatı Anadolu bölgelerini almak istiyorlardı. Yunanlılar da bu bölgelerle ilgiliydi. Aslında bu hususlar, 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot gizli anlaşması ile belirlenmişti (Kurat, 1976, s. 12-13; Budak, 2002, s. 9-10). Sonunda İtilaf Devletleri, 24-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo'da toplanarak Osmanlı Devleti'ne verecekleri barış şartlarını tespit ettiler. Şöyle ki (Bilsel, I, 1998, s. 297-299; Uçarol, 1995, s. 514; Budak, 2002, s. 199-200):

- Padişah, İstanbul'da kalacak, Doğu Trakya ve Boğazlar bölgesi, İtilaf Devletleri'nce ortaklaşa işgal edilecekti.
- Denize çıkışı olacak bir Ermenistan kurulacak ve sınırlarını ABD belirledikten sonra koruyuculuğunu üstlenecekti.
- Suriye, Irak ve Filistin'de manda yönetimleri kurulacak ve de Osmanlı Devleti, Hicaz'ı terk ettiği gibi Mısır, Sudan, Libya, On İki Ada üzerindeki hükümlerlik haklarından da vazgeçecekti.
- Türkiye'nin Avrupa sınırı Çatalca olacaktı.
- İstanbul Türklerde kalacak ve Boğazlar yönetimi uluslararası bir komisyonu bırakılacak,
- İzmir ve Ege bölgesi Yunanlılara verilecekti,
- Güneydoğu Anadolu'da özerk ya da bağımsız bir Kürdistan kurulacaktı.
- Mali denetim altında tutulacak Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar aynen devam edecekti.

Bu şartları içeren barış taslağı, 11 Mayıs 1920'de, Paris'te, Osmanlı Devleti'ni temsilen eski sadrazamlardan Ahmet Tevfik Paşa'ya verildi ve imzalanması için bir ay süre tanındı (Söylemezoğlu 1939, s. 231-233; Kurat, 1986, s. 57; Budak, 2002, s. 200). Ahmet Tevfik Paşa, 12 Mayıs'ta İstanbul'a gönderdiği telgrafta bu şartların "istiklal ve hatta devlet kavramlarıyla bağdaştırılamayacağını" bildirdi (Söylemezoğlu 1939, s. 234; Budak, 2002, s. 200-201; Çetin, 2015, s. 365). Ayrıca Tevfik Paşa, daha Paris'ten ayrılmadan önce hemen bir karşı barış tasarısı hazırlayarak İstanbul'daki Damat Ferid Paşa Hükûmeti'ne gönderdi (İnal IV, 1982, s. 1731-1732). İstanbul'da yeniden gözden geçirilen bu barış taslağı 25 Haziran'da Paris'te İtilaf Devletleri'nin Onlar Konseyi'ne sunuldu. Söz konusu cevap tasarısı, adeta dayatılan bu barış şartlarının kabul edilemezliğini/haksızlığını bir kez daha vurgulamış ve Türkiye'nin şartları kabul edilmezse "12 milyonluk Türkiye'nin kendini koruyacağı" ifade edilmişti (Meray ve Olcay, 1977, s. 31-33; Budak, 2010, s. 168-178). Tahmin edileceği gibi Onlar Konseyi, Spa Konferansı'nda (7-18 Temmuz) Osmanlı Devleti'nin bu karşı barış tasarısını reddetti (17 Temmuz) ve 27 Temmuz'a kadar imzalanmasını istedi (Meray ve Olcay 1977, s. 33; Jaeschke, 1991, s. 170-173).

Ancak Damat Ferid Paşa, ağır şartları içeren bu barış antlaşmasının sorumluluğu hükümet olarak tek başına almak istemedi. Bu konuda Sultan Vahdeddin'i de ikna ederek 22 Temmuz'da devlet ileri gelenlerinin katılımıyla Yıldız Sarayı'nda bir Saltanat Şurası toplanmasını sağladı. Sonunda Şura, Topçu Ferik Rıza Paşa'nın dışında katılanların oylarıyla barış antlaşmasının imzalanmasına karar verdi. Buna rağmen Damat Ferid Paşa, antlaşmayı imzalamaya gitmek taraftarı değildi. Bunun üzerine Ayan üyesi Hadi Paşa'nın başkanlığında Rıza Tevfik ile Bern Büyükelçisi Reşat Halis Bey'den oluşan bir Osmanlı heyeti Paris'e gitti ve 10 Ağustos 1920'de, Sevr Barış Antlaşması'nı imzaladı (Sirel, 1968, s. 15-21; Meray ve Olcay, 1977, s. 35-36; Bilsel, 1998, s. 342-345; Tansel III, 1991, s. 170-173).

Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Lehistan, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Çekoslovakya arasında imzalanmıştır. 433 madde olup, ilk 26 maddesi Milletler Cemiyeti misakı idi. Bu antlaşmanın önemli maddeleri şunlardır (Erim I, 1953, s. 525-691; Öztürk, 2004, s. 15-241, Uçarol, 1995, s. 603-607):

-*Trakya sınırı*: Büyükçekmece-Çatalca-Istranca hattının biraz batısından geçecek, bunun batısı Yunanistan'a verilecekti (madde 27).

-*Batıda ve güneyde sınır*: Karadeniz Boğazı'nın girişinden başlayarak Doğu Akdeniz'de İskenderun Körfezi'ndeki Karataş Burnu'na kadar uzanan bir hat olacaktı (madde 27).

-*Suriye sınırı*: Doğu Akdeniz'de İskenderun Körfezi'nde Adana'nın güneyinde Karataş Burnu'nun kuzeyinden geçerek doğuya doğru gidecek ve Urfa, Antep, Birecik ve Mardin Suriye'ye bırakılacaktı. Hatta, Caber Kalesi de Suriye'de kalacaktı (madde 27).

-*Irak sınırı*: Antlaşmada bu sınır El-cezire olarak geçmekte olup Suriye hattından sonra Musul vilayetinin doğu sınırından belirlenecek bir hattan başlayarak İmadiye'nin güneyinden İran'a ulaşan bir hat olacaktı (madde 27).

-*Doğu ve kuzeydoğu sınırı*: Irak sınırının kuzeyinden başlayarak Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon vilayetlerine kapsayan ve Karadeniz'e çıkışı olacak bir Ermenistan'ın kurulması hükmü (antlaşmanın 89. maddesi) saklı kalmak şartıyla İran sınırı, aynı kalacaktı (madde 27).

-*Ermenistan*: Türkiye, diğer İtilaf Devletleri gibi bağımsız Ermenistan'ı da tanıırken (madde 88), aynı şekilde İtilaf Devletleri gibi Türkiye ile Ermenistan, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde Türkiye-Ermenistan sınırının belirlenmesi işini ABD Başkanı'nın hakemliğine bırakmayı kararlaştırdılar. Hatta taraflar, ABD Başkanı'nın Ermenistan'ın denize çıkışı ile Ermenistan sınırına bitişik Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesi gibi bütün hükümleri kabul etmişlerdi (madde 89).

-*Kürdistan*: Ermenistan'a bırakılacak yerlerin güneyinden geçen ve Fırat Nehri'nin doğusundan Suriye ve El-cezire'ye kadar uzanacak bir hat içinde Kürdistan adıyla özerk bir bölge kurulacaktı (madde 62). Hatta Kürtler, bir yıl sonra bağımsızlık isterlerse Milletler Cemiyeti'ne başvuracak ve kabul edilirse bağımsız Kürdistan kurulacaktı (madde 64).

-*İstanbul ve Boğazlar*: Boğazlar, savaşta ve barışta uluslararası geçişlerde serbest olacaktı (madde 37). Bu bağlamda uluslararası bir komisyon kurulacak (madde 38) ve yetki alanı Karadeniz ve Çanakkale boğazlarından üç mil açıklara kadar genişleyecekti (madde 39). Komisyon, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, katılırsa ABD ile Milletler Cemiyeti üyesi oldukları takdirde Sovyet Rusya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'da birer üyeden oluşacak (madde 40) ve diplomatik dokunulmazlığa sahip bulunacaktı (madde 41).

-*İzmir ve Yunanistan*: İzmir'i içine alan Aydın vilayeti mülki olarak Osmanlı Devleti'nde kalacak ve ancak Türkiye, hukuk hâkimiyetini Yunanistan'a devredecekti (madde 69). Yunanistan da bu bölgeyi idare edecek (madde 70) ve ayrıca güvenlik için bir askerî kuvvet bulunduracaktı (madde 71). Bunun dışında azınlıklar dâhil herkesin katılacağı bir seçimle yerel parlamento kurulacak (madde 72) ve bu parlamento beş yıl içinde talep eder ve Milletler Cemiyeti de uygun görürse İzmir ve çevresinin mülkiyeti de Yunanistan'a geçecekti (madde 83).

-*Mısır, Sudan, Fas, Tunus, Bingazi, Kıbrıs*: Osmanlı Devleti, Mısır üzerindeki bütün haklarından feragat edecek ve 18 Aralık 1914'ten beri İngiltere'nin koruyuculuğunu tanıyacaktı (madde 101). Aynı hüküm, Sudan için de geçerli olacaktı (madde 113). Ayrıca Türkiye, Fas (madde 118) ve Tunus (madde 120 üzerindeki Fransa'nın koruyuculuğunu kabul ederken Libya üzerindeki haklarından da vazgeçecekti (madde 121).

-*Adalar*: Antlaşmada, Uşi Antlaşması sonrası geçici olarak İtalya'ya bırakılmış On İki Ada'dan Türkiye, İtalya lehine feragat ederken (madde 122), Bozcaada ve Gökçeada dâhil Doğu Ege Adaları (Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya üzerindeki haklarından da Yunanistan lehine vazgeçecekti (madde 84).

-**Azınlıklar:** Antlaşmada bu kavram, ırkî azınlık, dil, ırk ve din temelli azınlık, Hristiyanlar ve Museviler, Müslüman olmayan azınlıklar ve herkes gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Daha ziyade, Müslüman olmayan azınlıklar şeklindedir.

-**Temel yasalar:** Bu çerçevede Türkiye, antlaşmanın 140. maddesiyle, 141., 145. ve 147. maddelerini temel yasalar olarak kabul edecekti. Öyle ki padişah emri dâhil hiçbir emir ve yasa, bu yasalarla çelişmeyecek ve onların üzerinde olmayacaktı (madde 140). Bu maddeler şunlardır:

-Türkiye, milliyet, ırk, dil ve din ayrımı gözetmeden herkesin hayat ve hürriyetlerini garanti edecek; herkes serbestçe ibadetlerini yapabilecekti (madde 141).

-Ayrıca herkes kanun önünde eşit olacak; her türlü medeni ve siyasi haklardan yararlanacaktı (madde 145).

-Hatta, ırk, din ve dil itibarıyla millî azınlıklara mensup kimseler hem hukuk bakımından ve hem de uygulamada diğer Osmanlı vatandaşlarıyla aynı güvencelere sahip olacaktı (madde 147).

-**Kapitülasyonlar:** Bu antlaşmada, Türkiye, Almanya ve Avusturya gibi savaş tazminatına mahkum edildi ise de gelirlerinin yetersizliği göz önünde bulundurularak bundan vazgeçildi Fakat İtilaf Devletleri, Osmanlı gelirlerini artırmak için birer üye ile katılacakları bir Mali Komisyon'un kurulması amacıyla Osmanlı Hükûmeti ile anlaştilar (madde 231). Ayrıca bu komisyon Osmanlı hükûmet bütçesini kontrol edecek ve onaylayacak (madde 233) ve Osmanlı Hükûmeti, bu komisyonun onayı olmadan hiçbir iç ve dış borçlanmaya gidemeyecekti (madde 234).

Her şeyden önce bu antlaşmada "borçların taksimi ve hisseye düşen borç" ilkesi kabul edildi. Buna göre, Türkiye'den toprak almış devletler, 1 Kasım 1914 öncesi Osmanlı borçlarından hisselerine düşecek taksitleri ödeyeceklerdi (madde 241). En önemlisi, kapitülasyonlar, 1 Ağustos 1914'ten önce olduğu gibi İtilaf Devletleri yararına yeniden yürürlüğe girecekti (madde 261).

-**Mezarlıklar:** Osmanlı ülkesinde İtilaf Devletleri'ne ait mezarlık, abide ve onların yolları için kullanım hakkı İtilaf Devletleri'ne tamamen terk edilecekti (madde 218).

Bilinen Sevr Antlaşması haritası

(Kaynak: Budak, 2018, s. 174)

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı gün 10 Ağustos 1920'de, İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa ve İtalya) Anadolu'yu ekonomik nüfuz bölgelerine ayıran üçlü itilaf anlaşmasını (İngiliz-Fransız-İtalyan Sözleşmesi) imzaladılar. Osmanlı Devleti'nin taraf olmadığı- imza atmadığı- bu anlaşmaya göre, İzmir dışında Güneybatı Anadolu İtalyan, Sivas-Elazığ hattının güneyinden (Sivas, Elazığ, Kayseri, Malatya, Diyarbakır) başlayarak bütün Çukurova'ya (batıda Mersin ve Adana'ya kadar) uzanan bir bölge Fransız nüfuz alanı olmaktadır. İngilizler ise Siirt ve Hakkari dâhil bütün Musul vilayetini nüfuz alanı olarak almaktaydı (Kürkçüoğlu, 1978, s. 77-78). Ancak bu nüfuz alanlarından, Anadolu'da kalan topraklar, Millî Mücadele hareketinin giderek güçlenmesi ve başarı kazanmasıyla bu uygulamanın dışında kaldı. Buna rağmen Sevr Antlaşması'nda öngörülen Osmanlı sınırlarına, İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında 10 Ağustos 1920'de Sevr'de imzaladıkları ekonomik nüfuz bölgeleri sözleşmesinde öngörülen topraklar dâhil edilerek "genişletilmiş Sevr haritaları" veya "bildik Sevr haritaları" çizilmiştir ki bu haritalar gerçek değildir.

Sevr Barış Antlaşması, I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, savaşın galibi İtilaf Devletleri'nin Türklerle imzaladıkları iki antlaşmadan (diğeri Lozan) biridir. Bu antlaşma, dikte ettirilmiş bir antlaşmadır. Ayrıca Sevr Antlaşması, imzalanmasına rağmen ne Sultan Vahdeddin (Mısıroğlu, 2005, s. 255-256) ne de Meclis-i Mebusan tarafından onaylanmamış bir antlaşmadır. Bundan dolayı devletlerarası hukuk açısından

onaylanmayan ve hükümsüz bir antlaşmadır (Altuğ, 1970, s. 20). Bundan dolayı olsa gerek, kendi devrinde proje olarak tanımlanmış ve hatta Atatürk de bu antlaşmadan proje olarak söz etmiştir (Atatürk I, 1987, s. 267; Budak, 2015, s. 267-269).

Sevr Barış Antlaşması, Ahmet Tevfik Paşa'nın dediği gibi "Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığını sona erdirmeyi amaçlayan bir antlaşma"dır. Atatürk'e göre ise Türk milletine karşı hazırlanmış bir "suikasd belgesi"dir (Atatürk, II, 1987, s. 767). Adeta Türklerin "ölüm fermanı"dır (Sander, 1994, s. 297).

Sultan Vahdettin (VI. Mehmed)

(Kaynak: Küçük, 2003, s. 423)

Şurası bir gerçek ki Sevr Antlaşması imzalanmış ve fakat onaylanmamıştı. Bunda, Anadolu'da gelişen Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele Hareketi'nin büyük rolü vardı. Artık İtilaf Devletleri, Anadolu hareketiyle uzlaşmadan bir barış antlaşmasının uygulanamayacağını anlamışlardı. Bundan dolayı bu işin Damat Ferid Paşa ile olamayacağını anladılar. Sonunda, İtilaf Devletleri, Sultan Vahdeddin'den Damat Ferit Paşa'nın azlini istediler. 16 Ekim 1920'de, Damat Ferid Paşa istifa etti ve yerine 21 Ekim'de Ahmet Tevfik Paşa atandı. Bu yeni hükûmetin ilk görevi, ülkedeki mevcut ikiliği bertaraf ederek millî varlığı korumaktı. Bu bağlamda hükûmetin ilk işi, Kuva-yı Milliye'ye destek oldukları için kürek cezası ve sürgün gibi çeşitli cezalara çarptırılanları affetmek olmuştu. Ancak bu gelişmelerden rahatsız olan İtilaf Devletleri 25 Ekim'de hükûmete bir nota vererek Sevr Antlaşması'nın derhal onaylanmasını istediler. Buna Tevfik Paşa 5 Kasım'da cevap vererek Ankara ile temastan sonra bunun mümkün olacağını ve en az bir ay süreye ihtiyaç olduğunu bildirdi (Ayışığı, 2012, s. 248-249; Çetin, 2015, s. 386-390, 399-401). Bir kere daha İtilaf Devletleri hayal kırıklığına uğradılar; Anadolu ile uzlaşmadan ve Sevr şartlarını değiştirmeden Türklerle bir barış antlaşması yapılamayacağını anladılar.

Gerçek Sevr haritası

(Kaynak: Budak, 2018, s. 175)

14.2. Sevr Barış Antlaşması'na Karşı Tepkiler

Hiç şüphesiz Sevr Antlaşması'na en büyük tepkiyi Atatürk ve TBMM göstermiştir. Atatürk'e göre Sevr, "siyasi, adli, iktisadi ve mali bağımsızlığımızı yok etmeye ve sonuç itibariyle hayatımızı inkar ve sonlandırmaya" yönelik bir antlaşma idi (ASD III, 1997, s. 22). Ayrıca Sevr barış taslağına almak için Osmanlı heyeti Paris yollarında iken Maarif Vekili Rıza Nur, 9 Mayıs 1920'de BMM'nde yaptığı konuşmada, Anadolu'da verilen mücadelenin hayat-memat meselesi olduğunu belirterek İtilaf Devletleri'ne bir mesaj vermek istemişti (TBMMZC, II, 1940, s. 241). Fakat BMM, Sevr taslağından 56. Fırka Komutanı Bekir Sami Bey'in (Günsav) 20 Mayıs tarihli telgrafıyla haberdar oldu ve bu telgraf, 22 Mayıs'ta mecliste okundu. Bu bağlamda en dikkat çekici tepkiyi Karahisar-ı Sahip Milletvekili Nebil Efendi vermiş ve "Boşuna yorulmuşlar. Türkiye'yi yok diye idiler, daha iyi ederlerdi." demişti. (TBMMZC, II, 1940, s. 11-18). Sonunda BMM, Sevr taslağına karşı ilk kurumsal tepkisini, 7 Haziran 1920 tarihli kanunun çıkarmakla gösterdi. Buna göre BMM, 16 Mart 1920'den sonra İstanbul hükümetleri tarafından imzalanmış ve imzalanacak hiçbir antlaşmayı kabul etmeyecekti (Düstur, 1953, s. 13). Ayrıca BMM, Sevr taslağına karşı ikinci tepkisini 48 sayfalık bir risale yayımlayarak ortaya koymuş ve kesinlikle bu barış şartlarının reddedilmesini savunmuştu (Budak, 2016, s. 89-105) .

Bilindiği gibi Sevr Antlaşması imzalanmış ise de onaylanmadığından dolayı uygulanmamıştı. Bunda, Anadolu'da gelişen Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele Hareketi'nin büyük rolü vardı. Ayrıca Anadolu hareketiyle uzlaşmadan bir barış antlaşmasının uygulanamayacağını anlayan İtilaf devletlerinin İstanbul hükümetlerini (Damat Ferid Paşa ile Ahmet Tefik Paşa) bu uzlaşmaya zorlamaları ve bu zorlama sürecinde özellikle Ahmet Tefik Paşa'nın seçimler yapılarak Meclis-i Mebusan'ın açılmasını istemesi de etkili olmuştu. Dahası Londra Konferansı'nda (Şubat-Mart 1921) Tefik Paşa'nın meşhur hamlesi ("Türkiye'nin tek temsilcisi TBMM Hükümeti'dir" diyerek sözü konferansta bulunan Bekir Sami Bey'e (Kunduk) bırakması) ile istediklerini alamayan İngiltere ve Fransa gibi İtilaf Devletleri Sakarya Zaferi'ni de görünce Anadolu hareketiyle kesinlikle uzlaşmaları/anlaşmaları gerektiğini anlamışlardı . Ayrıca kazanılan zaferler (I. ve II. İnönü ile Sakarya zaferleri), İslam dünyası nezdinde Ankara'daki TBMM Hükümeti'nin prestijini artırmıştı. Özellikle Hindistan Müslümanları daha gayretliydi. Hatta Ankara Hükümeti, Yunanlılara karşı Arnavut Müslümanlarla ilişki kurmaktaydı. Bunun üzerine İtilaf Devletleri vakit kaybetmeden Sevr Antlaşması'nı değiştirme yönünde bir siyaset izlemeye başladılar. Bu siyaset, ikinci kez Londra'da bir konferans toplanmasıyla sonuçlandı. Söz konusu gelişmeler yaşanırken, doğuda da TBMM Hükümeti adına hem askerî ve hem de siyasi olarak önemli bir başarı gerçekleşti. Bunun adı Kazım Karabekir'in Doğu Harekatı ve Gümrü Antlaşması idi.

14.3. Gümrü Antlaşması (2-3 Aralık 1920)

Mondros Mütarekesi gereğince Güney Kafkasya'daki Osmanlı 9. Ordusu, 1914 sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştı (Türkgeldi, 1948, s. 71). Bunu yaparken Güney Kafkasya'daki Müslüman Türkleri Gürcü ve Ermeni saldırılarına karşı silahlandırmayı da ihmal etmemişti (Yel, 2002, s. 73-77). Ocak 1919'da Osmanlı ordularının, kolordulara dönüşme sürecinde, 9. Ordu'nun bakiyesi olan Doğu Anadolu'ya çekilen düzenli birlikler Erzurum merkezli 15. Kolordu adını alırken komutanı da Kazım Karabekir olmuştu (Mondros, 1992, s. 244-245). Kazım Karabekir, bir taraftan Erzurum Kongresi'ne hamilik yaparak Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Heyet-i Temsilîye'nin kurulmasını sağlarken (Selvi, 2000, s. 104-106) diğer taraftan da Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da İngiliz himayesindeki Ermenilerin silahlı hareketlerini takip etmekteydi. 1920 sonbaharına kadar saldırılarını sürdüren Ermeni çeteler, hem İngilizler ve hem de Erivan'daki Ermeni Hükümeti'nin destekleriyle Revan ve Aras bölgelerinden başlamak üzere Kars, Sarıkamış, Iğdır, Bayezid, Pasinler, Kağızman'da Müslümanlara ait köyleri yaktıkları gibi bölgedeki Müslümanlara karşı da mezalim uyguladılar (Erat, 1996, s. 95-96).

Bu gelişmeleri yakından takip eden Kazım Karabekir, ilk defa, 28 Nisan 1920'de, Ankara'da yeni kurulmuş olan TBMM'nden Doğu Harekatı için izin istedi. Fakat Mustafa Kemal Paşa, 6 Mayıs'ta gönderdiği cevabi yazısında, Karabekir'e gerekli izni vermedi. Çünkü, Sovyetlerle barış görüşmeleri yapmak için Bekir Sami ve Yusuf Kemal beylerin de içinde bulunduğu bir Türk heyeti, Moskova'ya doğru yola çıkmak üzereydi. Ayrıca iç ve dış siyasi durum da elverişli değildi. Buna rağmen Karabekir, hareket için ısrarlarını sürdürdü. Her ne kadar 6 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa, Kars, Ardahan ve Batum'un alınması için askerî hareket iznini verdi ise de askerî hazırlıkların tamamlanması için Eylül ayı beklendi (Karabekir II, 2008, s. 751,791, 867).

1920 Eylül ayına gelindiğinde, Türk-Sovyet antlaşma müzakereleri kesintiye uğramış, Ermeni kuvvetlerin Müslüman halka saldırıları artmıştı. Sonunda, TBMM'nin 20 Eylül'de hareket izni vermesiyle Kazım Karabekir Paşa, 28 Eylül sabahı başlayan taarruz hareketine başladı. Bu hareket, 30 Ekim'de Kars'ın, 7 Kasım'da ise Gümrü'nün alınmasıyla sona erdi (Karabekir II, 2008, s. 984-998). Aynı gün, Ermeni Hükümeti mütareke şartlarını kabul etti. 25 Kasım'da başlayan Türk-Gürcü barış müzakereleri 2/3 Aralık 1920 gecesi bir antlaşma ile sonuçlandı (Karabekir II, 2008, s. 999-1001; Yılmaz, 2001, s. 48-102).

Gümrü Antlaşması'nın önemli maddeleri şunlardır (Soysal I, 1989, s. 19-23; Yılmaz, 2001, s. 103-107):

-Türkiye ile Ermenistan arasında savaş sona ermiştir (madde 1).

-1878'den itibaren Rus işgalinde olan İğdır ve Tuzluca ilçeleriyle Kars bölgesi geri alınmıştır. Ayrıca Nahçıvan, Şahtahtı ve Şerur'de Türkiye'nin koruyuculuğunda yerel yönetim kurulacaktır (madde 2).

-Erivan Hükûmeti, TBMM tarafından kesinlikle reddedilmiş olan Sevr Antlaşması'nı hükümsüz saymıştır (madde 10).

-Ermenistan Cumhuriyeti, ülkesinde yaşayan Müslümanların dinî ve kültürel haklarını korumak kendi Müftülerini seçmelerini, bu müftülerin seçecekleri baş müftülerin, TBMM Şeriye Vekaleti'nde onaylanmasını kabul etmiştir (madde 11).

-Erivan Cumhuriyeti, herhangi bir devletle yapmış olduğu tüm antlaşmaların Türkiye'nin çıkarlarına zararlı hükümlerini geçersiz saymayı kabul etmiştir (madde14).

Ancak Sovyet Kızıldorusu'nun 4 Aralık'ta Erivan'a girerek Menşevik Hükûmeti devirmesi üzerine söz konusu antlaşmanın onaylanması Moskova Antlaşması sonrasında mümkün olabildi. Her şeye rağmen Gümrü Antlaşması TBMM tarafından imzalanan ilk siyasi antlaşma olması ve doğu sınırını güvenceye alması bakımından tarihi öneme sahiptir. Bu başarısından dolayı Kazım Karabekir, "Şark Fatihî" olarak anılmıştır.

14.4. Sevr'i Hafifletme Girişimi: II. Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921)

İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması'nı uygulanmasını istiyorlardı. Ne var ki Damat Ferid tavsiyesiyle Sultan Vahdeddin, Damat Ferid Paşa'yı görevden aldı ve yeni hükûmeti kurmakla Ahmet Tevfik Paşa'yı görevlendirdi (21 Ekim 1920). Yeni hükûmeti kuran Ahmet Tevfik Paşa'nın görevi, İstanbul Hükûmeti ile TBMM'ni uzlaştırmak ve daha sonra da uzlaşılabilir bir ortamda Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmektir. Oysa Ankara Hükûmeti, bu uzlaşma çabalarını bir İngiliz oyunu ve acizlik olarak görüyordu. Buna rağmen Ahmet Tevfik Paşa, 25 Ekim'de yaptığı açıklamada, barış antlaşmasının anayasaya göre onaylanması için Meclis-i Mebusan'ın toplanması gerektiğini bildirdi. Aynı gün, İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması'nın derhal onaylanmasını istediler. Buna karşılık 5 Kasım'da Osmanlı Hükûmeti'nin verdiği cevapta ise barışın onaylanması için Ankara Hükûmeti ile -Mustafa Kemal Paşa ile- gerçek anlamda uzlaşılması için bir aylık süreye ihtiyaç olduğu vurgulandı (Ayışığı, 2012, s. 247-249; Çetin, 2015, s. 386-391, 399-400).

Bu sırada TBMM Hükûmeti, düzenli orduya geçmişti. Kurulan ordunun ilk uğraşısı, Çerkes Ethem ve Demirci Mehmet Efe'nin isyanları idi. Demirci Mehmet Efe, 1920 Aralık sonunda yenilgiye uğrayıp teslim olmuşsa da (Atatürk I, 1987, s. 533-534; Köstüklü, 1990, s. 280-286) Çerkes Ethem ve kardeşleri ile onlara bağlı birlikler yeni Türk Ordusu'nu 22 Ocak 1921 tarihine kadar uğraştırmıştı (Atatürk I, 1987, s. 522-547). Bu isyanlardan yararlanmak isteyen Yunan Ordusu, 6-9 Ocak 1921 tarihleri arasında İnönü önlerinde Türk Ordusu'na saldırdı. I. İnönü adı verilen bu muharebede Türk Ordusu, Yunan kuvvetlerini yenilgiye uğrattı (Atatürk I, 1987, s. 547). Söz konusu başarı, Ankara Hükûmeti'nin gerek İtilaf Devletleri ve gerekse Sovyet Rusya nezdinde siyasi itibarını artırdı.

Artık İtilaf Devletleri, I. İnönü'den sonra iyice Sevr'i düzeltmeden Türklere kabul ettirmenin imkansız olduğunu anladılar. Bunu gerçekleştirmek için İtilaf Devletleri, 21 Şubat'ta, Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinin de katılımıyla 21 Şubat 1921'te Londra'da toplandılar. Konferansta ilk önce İtilaf Devletleri, Türkiye ve Yunanistan'a Sevr Antlaşması'nın esaslarına dokunmayan bir projeyi sundular (Sonyel, II, 1986, s. 119-120). II. Londra Konferansı'nda TBMM Hükûmeti'ni Bekir Sami Bey, İstanbul Hükûmeti'ni ise Ahmet Tevfik Paşa temsil etti. Her iki Türk heyeti, konferansın 23 Şubat tarihli oturumuna katıldılar. İlk önce söz alan A. Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti'nde Türklerin yaşadıkları bölgelerin siyasi ve iktisadi bağımsızlığı, Boğazlar ve azınlıklar gibi konularda hükûmetinin görüşlerini dile getirdikten sonra "Ben sözü Türk milletinin hakiki temsilcisi olan BMM baş delegesine bırakıyorum" diyerek sözü Bekir Sami Bey'e verdi. İlk önce Sevr Antlaşması'nı kabul etmediklerini belirten Bekir Sami Bey, BMM'nin Türk milletinin tek temsilcisi olduğunu savundu. Ayrıca Bekir Sami Bey, Misak-ı Millî'den söz ederek o esaslar içinde Türkiye'nin barış yapabileceğini dile getirdi. Oysa İtilaf Devletleri, Sevr'in özünü değiştirecek hiçbir değişikliğe yanaşmıyorlardı. Hatta Yunanistan, Sevr'i aynen kabul ettirilebileceğine dair İtilaf Devletleri ikna etmeye çalışıyor, gerekirse Türklere bir kez daha savaşılabileceklerini söylüyorlardı. Fakat İngiliz ve Fransız askerî yetkililer buna ihtimal vermiyorlardı. Sadece Yunanlılar ile İngiliz siyasetçileri buna inanıyorlardı. Sonunda konferans hiçbir sonuç alınmadan 12 Mart 1921'de sona erdi (Atatürk I, 1987, s. 567-578; Sonyel II, 1986, s. 119-132; Çetin, 2015, s. 435-451). Her ne kadar II. Londra Konferansı, bir karar alamadan dağılmışsa da TBMM Hükûmeti'nin İtilaf Devletleri tarafından muhatap alınması, Misak-ı Millî'nin dünya kamuoyuna duyurulması bakımından iyi bir fırsat olmuştur.

14.5. Türk-Afgan İlişkileri ve Türk-Afgan Dostluk Antlaşması (1 Mart 1921)

Orta Asya'nın tam merkezinde yer alan Afganistan, Rus-İngiliz siyasi ve askerî rekabet alanlarından biri olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmuş ve birçok alanda ortak hareket etmeye başlamıştır. Özellikle, 1901-1919 yılları arasında, Osmanlı Devleti, Afganistan'a birçok alanda uzman eğitimci göndermiştir. Afganistan'a giden Türkler, ilk çağdaş Harbiye Mektebi'ni açmış ve ilk çağdaş devlet hastanesi 1913'te Türk doktorlar tarafından hizmete açılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan Afganistan, 1919'da tahta çıkan Emanullah Han, bağımsız siyaset izleyip Sovyetlerle iyi ilişkiler kurmak isteyince İngilizlerle arası açılmış ve sonunda bu anlaşmazlık, 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi Antlaşması ile son bulmuştur. Daha sonra ise Sovyet Rusya ile 28 Şubat 1921'de bir antlaşma imzalamıştır.

İşte Türk heyetinin Moskova'da Sovyetlerle barış görüşmelerine devam ettiği sırada bir Afgan heyeti de Sovyetlerden yardım ve bağımsızlığının tanınması için oradaydı. Afganistan, Türkiye ile de bir antlaşma yapmak istiyordu. Zaten Türkiye, 1920'de Abdurrahman Bey'i Kabil'e elçi olarak atamıştı. Yapılan görüşmelerin ardından her iki heyet, 1 Mart 1921'de Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması'nı imzaladılar. Buna göre Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını tanıırken kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi taahhüt etmiştir. Buna karşılık Afganistan, hilafet dünyasını elinde tutan Türkiye'nin liderliğini kabul etmiştir. Aynı yıl Afganistan da Sultan Ahmet Han'ı Ankara Büyükelçisi olarak atamıştır. Her iki ülke arasındaki ilişkiler dostluk içinde geçmiştir (Saray, 1987, s. 78-101).

14.6. Türk-Sovyet İlişkileri ve Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Millî Mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkileri, Avrupa emperyalizme karşı mücadele eden iki gücün (Bolşevikler ve Kuva-yı Milliyeciler) iş birliği çerçevesinde gelişti. Bilindiği gibi, 1917 tarihli Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet Rusya, Anadolu'daki Millî Mücadele'yi Batı emperyalizme karşı bir hareket olarak değerlendirmiş ve zaman içinde geliştirilecek ilişkilerle Anadolu hareketinin Bolşevik nitelik kazanabileceği düşünülmüştü. Ayrıca Anadolu'da kurulan bir Bolşevik yönetimin İslam dünyasına örnek olacağı planlanmıştı. Oysa Mustafa Kemal Paşa ise pratik amaçlarla Sovyet Rusya ile ilişki kurulmasından yanaydı (Yerasimos, 1979, s. 105-127).

Aslında Sovyetlerle ilk resmî olmayan temas, Albay Simon Mihailoviç Budienni başkanlığındaki bir heyetin Haziran 1919'da Havza'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesiyle kuruldu. Söz konusu görüşmede Budienni,- Bir iddiaya göre Budu Mdivani (Perinçek, 2007, s. 28-35) sosyalizm Türkiye tarafından kabul edilirse Sovyetlerin bütün imkanlarını (para, silah, cephane ve deniz gücü) Anadolu hareketi için seferber edebileceğini bildirdi (Tansu, 1957, s. 338-342; Yerasimos, 1979, s. 108-109). Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, benzer sistem düşündüklerini söyleyerek reddiyeci bir tavır göstermekten sakındı .

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerle ilk temasta oldukça ihtiyatlıydı. Ancak 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgalinden sonra Batılılara karşı Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği kanaatine ulaştı. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa, meclis başkanı sıfatıyla TBMM'nin açılışından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de, Lenin'e bir mektup göndererek Ankara ile Moskova'nın Batı emperyalizme karşı birlikte mücadele etmesini önerdi. Aynı mektupta, TBMM Hükûmeti'nin Misak-ı Millî'ye dayalı dış siyasetinin esaslarını belirtti (ATTB IV, 1991, s. 318).

Sovyet Rusya, bu mektuba Hariciye Komiseri Çiçerin aracılığıyla 3 Haziran'da cevap verdi. Çiçerin mektubunda, TBMM Hükûmeti'ni tanıdıklarını Misak-ı Millî eksenli dış politika esaslarını memnurlukla karşıladıklarını ve Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi için karşılıklı diplomatik temsilciler gönderilmesini bildirdi. 20 Haziran'da Ankara'dan gönderilen ikinci mektupta Ermenilerin Müslümanlara yönelik saldırıların önlenmesini ve aksi halde askerî harekâta girişeceklerini haber verdi (ATTB IV, 1991, s. 353).

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa

(Kaynak: Özçelik, 1993, s. 194)

Bu mektuplaşmalar devam ederken TBMM Hükûmeti, 11 Mayıs 1920'de Bekir Sami Bey (Kunduh) başkanlığında, Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşek) de aralarında bulunduğu bir heyeti, Sovyetlerle bir dostluk antlaşması yapmak ve gerekli para ve askerî malzemeyi sağlamak amacıyla Moskova'ya gönderdi (Tengirşek, 1981, s. 174). 24 Ağustos'a kadar süren görüşmeler, bir antlaşma taslağı hazırlanıp parafe edilmesine rağmen Çiçerin'in Ermeniler adına Doğu Anadolu'dan toprak istemesi üzerine sonuçsuz kaldı (Tengirşek, 1981, s. 189-204). Bunda, Londra'da süren İngiliz-Sovyet ticaret görüşmelerinde İngilizlerin Anadolu hareketine yardım etmeme şartını koymaları etkiliydi (Gökay, 1997, s. 128). Bunun üzerine Türk heyeti Ankara'ya döndü. 14 Aralık 1920'de, Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) Moskova Büyükelçisi olmasından sonra 26 Şubat 1921'de Türk-Sovyet görüşmeleri yeniden başladı (Cebesoy, 1982, s. 178). Bu kez Türk heyetine Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), Sovyet heyetine ise Çiçerin başkanlık etmekteydi. Türk heyetinin amacı, Sovyet Rusya ile bir ittifak antlaşması imzalamaktı. İkinci olarak Misak-ı Millî'deki sınırları kabul ettirmektir. Sovyetler ise genel olarak Misak-ı Millî'ye tanımışlardı ama Batum'u istiyorlardı (Tengirşek, 1981, s. 255-270; Sonyel, II, 1986, s. 37-56; Gönlübol ve Sar, 1990, s. 20-22; Şamşutdinov, 1999, s. 204-211). Sonunda TBMM Hükûmeti ile Sovyet Rusya Hükûmeti, Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı (Moskova Antlaşması) imzaladılar. Her ne kadar bu antlaşma 18 Mart 1920'de imzalanmışsa da İstanbul'un resmî işgal günü olan 16 Mart, antlaşma tarihi olarak kayda geçirildi. Bu antlaşmanın önemli maddeleri şunlardı (Soysal I, 1989, s. 32-38; Karabekir II, 2008, s. 1047-1051; Gönlübol ve Sar, 1990, s. 22-23; Sonyel, II, 1986, s. 56):

Moskova Antlaşması ile taraflar, birbirlerinin aleyhindeki antlaşmaları kabul etmeyeceklerdi. Ayrıca bu antlaşmada yazılı Türkiye terimi, Misak-ı Millî'de belirtilen topraklar olarak anlaşılacaktı (madde 1). Bunun dışında Türkiye, Batum limanının kendisi için serbest liman olması şartıyla Batum Livası'nı Gürcistan'a verirken (madde 2), özerk bir bölge olarak Nahçıvan'ı üçüncü bir devlete vermemek kaydıyla Azerbaycan'a bırakacaktı (madde 3). Diğer taraftan Boğazlar meselesi, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin katılacağı bir konferansta Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak bir tarzda halledilecekti. Tabii ki Boğazlar bütün milletlerin gemilerine açık olacaktı (madde 5). En önemlisi, taraflar, bugüne kadar imzalanmış olmasına rağmen birbirlerinin aleyhindeki bütün antlaşmaları (Osmanlı-Çarlık Rusya antlaşmaları) geçersiz sayacak (madde 6) ve Sovyetler kapitülasyonları tanımayacaktı (madde 7).

Böylece TBMM Hükûmeti, Moskova Antlaşması ile ilk defa doğuda Sovyet Rusya gibi bir devlet tarafından tanınmış ve İran dışındaki doğu sınırının güvenliğini sağlamış oldu. Uluslararası ilişkiler açısından da İtilaf Devletleri'ne karşı siyasi pazarlık gücünü artırmış oldu (Armaoğlu, 1984, s. 313; Sonyel, II, 1986, s. 56-57).

Diğer taraftan TBMM Hükûmeti, antlaşmadan ayrı bir mektupla Sovyetlerden Batı Cephesi'nde ihtiyaç duyduğu askerî malzeme ve parayı elde etti. Sovyetler, Türkiye'ye verecekleri 10 milyon altın rublelik paranın 5 milyonunu teslim ettiler (Tengirşek, 1981, s. 272). Bu parayı alan Yusuf Kemal Bey, bunun bir milyon altın rublesini Almanya'dan uçak benzeri askerî araç ve malzemenin alınması için büyükelçi Ali Fuat Paşa'ya verdi. Geri kalan parayı Türkiye'ye getirdi ve 29 Nisan 1921'te ise Kars'ta askerî makamlara teslim etti (Tengirşek, 1981, s. 289; Karabekir II, 2008, s. 1057). Oysa Sovyet belgelerine göre, Sovyetlerin TBMM Hükûmeti'ne yapacakları maddi yardımın ilk tertip miktarı Nisan 1921'te 4 milyon altın ruble olup Mayıs 1922'te toplam 10.000 milyon altın ruble oldu (Armaoğlu, 1984, s. 313-314).

Bundan sonra sıra, Moskova Antlaşması çerçevesinde Kafkasya devletleriyle antlaşma yapmaya geldi.

14.7. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Güney Kafkasya'nın üç devleti olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Mayıs-Haziran 1918 döneminde cumhuriyet şeklinde bağımsızlıklarını ilan etmişler ise 1920-1921 yıllarında birer birer Bolşeviklerin eline geçip

Sovyetler Birliği'ne dâhil olmuşlardı. Çok geçmeden Moskova Antlaşması imzalanmış ve ondan yedi ay sonra bir zorunluluk olmamakla beraber Türkiye ile Sovyetlere bağlı Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında bir dostluk antlaşması imzalanması gerekli görüldü.

Antlaşma ile ilgili görüşmeler, 26 Eylül 1921'de Kars'ta başladı. Bu görüşmelerde Ankara Hükûmeti'ni baş delege Kazım Karabekir ve heyeti temsil ederken Rusya adına Ganetzky, Azerbaycan adına Behbud Şahantinski Gürcistan adına İlyava, Ermenistan adına ise Maravyan heyet başkanı olarak katıldılar. Kazım Karabekir, açılışta yaptığı konuşmada, Türk milletinin kapitalist ve emperyalistlerin dayattığı Sevr Antlaşması'nı tanımadığını, Batı'nı zulmü karşısında doğuda Rusya'yı gördüğünü, yapılacak antlaşmanın Moskova Antlaşması'nı doğrulama ve destekleme anlamına geleceğini ifade etmiştir (Karabekir II, 2008, s. 1110-1127). Sonunda, 13 Ekim 1921'de "Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması" imzalandı. Kars Antlaşması olarak da tanınan bu antlaşma ile Türkiye'nin doğu sınırları kesin olarak tespit edildi. Bir başka deyişle, söz konusu antlaşma (20 madde ve üç ek), Moskova Antlaşması ile belirlenen doğu sınırları hakkındaki temel ilkelerin Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan tarafından da kabul edilmesini/onaylamasını sağladı (Soysal I, 1989, s. 41-47).

14.8. Türk-Fransız İlişkileri ve Ankara İtilafnamesi (20 Ekim 1921)

İtilaf Devletleri'nden biri olan Fransa, Anadolu ve Doğu Trakya'nın işgal sürecinde İngiltere'nin gölgesinde kalmıştı. Hatta Sykes-Picot gizli anlaşmasında kendi payına düşen yerler, Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler tarafından ele geçirilmiş ve yaklaşık bir yıl sonra, Kasım 1919'dan itibaren Maraş, Antep ve Urfa gibi güneydoğu illerini işgal edebilmişti. Öteden beri bu durum, Fransız kamuoyu tarafından da tartışılmakta ve ülkede giderek savaş karşıtı bir hava oluşmaktaydı.

Sevr Antlaşması imzalanmış ise de padişah tarafından onaylanmadığı gibi, daha ziyade Anadolu'da güçlenen Millî Mücadele hareketi sayesinde yürürlüğe girememişti. Oysa II. Londra Konferansı, hafifletilmiş bir Sevr'i Türklere kabul ettirmek amacıyla düzenlenmiş ise de başarılı olunamamıştı. Buna rağmen Fransa, 11 Mart 1921'de, TBMM Hükûmeti adına Bekir Sami Bey ile ekonomik nüfuz anlaşması imzaladı. Bekir Sami-Briand adıyla da anılan bu anlaşma ile Türkiye-Suriye sınırı belirlenmekte idi (Yavuz, 1994, s. 111-116). Ne var ki bu anlaşma, Mustafa Kemal Paşa ve TBMM tarafından Misak-ı Millî'ye aykırı olduğundan dolayı reddedildi (Atatürk II, 1987, s. 621).

Aynı tarihlerde, TBMM Hükûmeti, bir taraftan Moskova ve Afganistan antlaşmaları ile İtilaf blokuna karşı rekabet gücünü artırırken diğer taraftan kendisine bağlı ordu, 31 Mart'ta Yunan Ordusu'nu ikinci kez yendi. Bütün bu siyasi ve askerî başarılar, Fransa'nın artık TBMM Hükûmeti ile tek başına barış görüşmelerine başlaması gerektiğini ortaya koydu. Yine de Fransızlar, Bekir Sami-Briand anlaşmasının Ankara Hükûmetince reddedilmesini eleştiriyorlardı. Ankara Hükûmeti ise bu anlaşmanın Misak-ı Millî'ye aykırı olduğunu düşünüyordu. Sonunda Ankara Hükûmeti, Fransızların başvurusu üzerine 18 Mayıs 1921'de, Bekir Sami-Briand anlaşmasını Misak-ı Millî'ye göre yeniden düzenleyerek Fransızlara sundu (Yavuz, 1994, s. 127-129).

Bu şartlar altında Türk-Fransız görüşmeleri 13 Haziran 1921'de Ankara'da resmî olarak başladı. Mustafa Kemal Paşa, Misak-ı Millî'de ısrarlıyken, Fransız temsilci Franklin Bouillon ise Sevr Antlaşması'nın bir emri-vaki olarak hâlâ mevcut olduğunu söyleyerek 11 Mart 1921 tarihli anlaşmanın temel alınmasını istiyordu. Bunun üzerine görüşmeler kesildi (Atatürk, 1987, s. 621-623). Ancak Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türklerin zaferiyle sonuçlanması Fransızlara artık Türkiye adına Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükûmeti'yle görüşülmesi gerektiğini kesinlikle gösterdi (Akyüz, 1988, s. 211-216). Bu gelişmeden sonra F. Bouillon, 20 Eylül'de Ankara'ya döndü ve görüşmeler 24 Eylül'de yeniden başladı (Yavuz, 1994, s. 143; Sonyel II, 1986, s. 200). Daha ziyade Bouillon-Yusuf Kemal Bey arasında yapılan görüşmeler sonunda, TBMM Hükûmeti ile Fransa, 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi'ni (Anlaşması) imzaladılar. 1 Kasım 1921'de TBMM'nde onaylanan bu anlaşmaya göre, Türkiye-Suriye sınırı belirlenmiş ve İskenderun sancağı özerk bir statüyle Fransa mandasındaki Suriye'ye bırakılmıştı (Soysal I, 1989, s. 49-60).

Her şeyden önce Ankara Anlaşması, TBMM Hükûmeti'nin Batılı bir devlet ile ilk defa bir barış anlaşması imzalaması bakımından önemli bir siyasi zafer idi. Böylece, Batılı devletler bloku (İtilaf bloku) parçalanmış oldu. Bu, TBMM Hükûmeti açısından büyük bir siyasi başarıydı. Diğer taraftan, bu anlaşma, Fransa ile İngiltere'nin arasını açarken Fransa'nın Suriye üzerindeki otoritesini pekiştirmişti. Ayrıca Yunanlılarda da moral bozukluğuna sebep olmuştu (Gönlübol ve Sar, 1994, s. 34; Yavuz, 1994, s. 148-149). Mustafa Kemal Paşa'ya göre Ankara İtilafnamesi ile "...siyasi, iktisadi, askeri vb hiçbir alanda bağımsızlığımızdan hiçbir şey feda etmeksizin vatan topraklarımızın, değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile millî davamız ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmış oldu." (Atatürk II, 1987, s. 624).

14.9 Millî Mücadele'nin Askerî Tacı: Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922)

Türk Ordusu'nun 30 Ağustos zaferi, Millî Mücadele'nin askerî aşamasını sona erdirirken Yunanlıların Anadolu'ya yönelik Megali İdea rüyası sona ermişti. Bundan dolayı Yunanlılar, 3 Eylül'de mütareke için İtilaf Devletleri'ne başvurular. Bu mütareke teklifi, 4 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi. Fakat Mustafa Kemal Paşa, 5 Eylül'de verdiği cevapta, Anadolu'da Yunan Ordusu'nun kesinlikle yenildiğini ve mütarekenin Doğu Trakya için olabileceğini belirtti (Atatürk II, 1987, s. 675-676). Çok geçmeden Türk Ordusu, 9 Eylül'de İzmir'e girmiş ve Yunan askerlerinin çoğu denize dökülmüştü. Ayrıca Yunanlılar, 12 Eylül'de Mudanya'yı ve 19 Eylül'de de Batı Anadolu'yu tamamen tahliye ettiler. Bu aşamada İngilizler, sömürgelerini Boğazları savunmaya çağırırken Fransızlar ile İtalyanlar, Türkiye ile yeni bir savaşa taraftar değillerdi. Hatta Fransa Başbakanı Poincare, 19 Eylül'de Fransız meclisinde bir konuşma yaparak Fransa'nın Türkiye ile savaşa girmeyeceğini söyledi. O günlerde Türkiye, Yunanlılara karşı ortak harekât önerisiyle Bulgaristan'a yaklaşmakta ve Sırbistan ile görüşerek Selanik'i ele geçirmeyi teklif ederken Batı Trakya konusundaki niyetini Sırlara ilettiler (Sonyel II, 1986, s. 273-274).

Mudanya Ateşkes Antlaşması'na katılan
Türk heyeti

(Kaynak: Millî Mücadele Albümü, 2020, s.
228)

Sonunda İtilaf Devletleri, 23 Eylül 1922'de, ortak imzaladıkları bir notayı TBMM Hükûmeti'ne sunmayı kararlaştırdılar. Amaçları hem mütareke yapmak ve hem de ayrı bir barış konferansı düzenlemektir (Atatürk II, 1987, s. 677-679; Kocahanoğlu, 2005, s. 318-318; Bıyıklıoğlu, II, 1987, s. 435; Sonyel II, 1986, s. 275; Demirci, 2011, s. 30-34). Bunun üzerine taraflar, 3 Ekim'de Mudanya'da bir mütareke konferansı düzenlemeye karar verdiler. Konferansta Ankara Hükûmeti'ni İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı ise General Monbelli temsil etti. Ayrıca konferansa katılmamakla beraber Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Mudanya'da idi. Ne var ki Yunan delegeleri konferansa alınmayarak Mudanya limanında demirlemiş bir Yunan nakliye gemisinde bekletildiler (Bıyıklıoğlu I, 1987, s. 445-446). 11 Ekim 1922'ye kadar süren görüşmelerden sonra Mudanya Mütarekesi imzalandı. 14-15 Ekim gece yarısından sonra yürürlüğe giren Mudanya Mukavelesi/Askerî Sözleşmesi'nin önemli maddeleri şunlardı (Soysal I, 1989, s. 63-66; Eyüpoğlu, 2002, s. 240-244):

- Türk ve Yunan orduları arasındaki çatışmalar duracaktı (madde 1).
- Doğu Trakya'daki Yunan kuvvetleri, sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Adalar Denizi (Ege Denizi) ağzından Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği yere kadar Meriç nehrinin sol yakasını tahliye edecekti. Bu tahliye işlemi sırasında İtilaf memurları gözlemci olacaktı (madde 2).
- Barışa kadar herhangi bir karışıklığa sebep vermemek için Meriç'in sağ kıyısı, Karaağaç ile birlikte İtilaf askerlerince işgal edilecekti (madde 3).
- Yunan kuvvetlerinin çekilmesi ve sivil idaresine devri başlıca merkezlere yerleştirilecek müttefikler arası kurullar tarafından yapılacaktı (madde 8).
- Müttefikler arası kurulların çekilmesi, Yunan tahliyesinden otuz gün içinde gerçekleşecek ve Doğu Trakya TBMM Hükûmeti yönetimi ve jandarmasına devredilir edilmez bu kurullar otuz gün içinde çekilecekti (madde 10).

Sonuç olarak Mudanya Mütarekesi ile Ankara Hükûmeti, 30 Ağustos zaferinin oluşturduğu güven ve kararlılık içinde Doğu Trakya'dan Yunan Ordusu'nun tahliyesini sağlamıştır. Yine ilk defa İtilaf Devletleri, toplu halde Ankara Hükûmeti'ni muhatap kabul etmişlerdir. Daha da önemlisi Mudanya Mütarekesi, TBMM Hükûmeti heyeti için yakında başlayacak Lozan Konferansı'nda bir başlangıç kriteri olacaktır.

14.10. Lozan Barış Konferansı (20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923)

Mudanya Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri, 27 Ekim 1922'de, Ankara Hükûmeti ile İstanbul Hükûmeti'ni ayrı ayrı barış konferansına davet ettiler (Cebesoy, 2002, s. 121; Sonyel II, 1986, s. 292; Jaeschke, 1989, s. 4; Kocatürk, 1988, s. 359). Bu konferansın amacı, TBMM'ne gönderilen davet mektubunda yazıldığı gibi "Şark'ta harbe nihayet verecek muahede"yi imzalamaktı (TBMMZC, XXIV, 1950, s. 221; Budak, 2002, s. 284). Bundan dolayıdır ki barış konferansının resmî adı "Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı" idi (Meray I/1-1, 1969, s. 7). Daha açık deyimle, İtilaf Devletleri'nin konferans düzenlemekteki amaçları, Osmanlı Devleti'ni hukuken de sona erdirmek ve onun toprakları üzerinde ulus-devlet modelinde yeni devletler kurmaktı.

Lozan Antlaşması imzalanırken

(Kaynak: Milli Mücadele Albümü, 2020, s. 296)

Ancak Ankara'ya gelen davet "Ankara BMM"ne yapılmış; TBMM denmemişti. Bunun anlamı, İtilaf Devletleri'nin, Mudanya'da muhatap almalarına rağmen hâlihazırda Türkiye'nin tek temsilcisi olarak TBMM'ni görmemeleriydi. Bu arada İstanbul Hükûmeti'ni temsilen Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Ankara'ya gönderdiği telgraflarla konferansa birlikte gidilmesini istiyordu (Çetin, 2015, s. 498-499). Bunu önlemek ve TBMM Hükûmeti'ni Türkiye'nin tek siyasi temsilcisi olmasını sağlamak için Rıza Nur ve 78 arkadaşı, 1 Kasım 1922'de BMM'ne bir kanun teklifi sundu. Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği bu teklif, BMM tarafından kabul edildi ve böylece saltanatın kaldırılması gerçekleşmiş oldu (TBMMZC, XXIV, 1950, s. 292-316; Atatürk II, 1987, s. 689-691; Budak, 2002, s. 286-287).

Artık TBMM Hükûmeti, Türkiye'nin tek siyasi temsilcisiydi. Bu arada, 31 Ekim 1922'de Rauf Bey (Orbay) başkanlığında TBMM Hükûmeti toplanarak Lozan Konferansı'na gidecek Türk heyeti başkanı olarak Edirne Milletvekili İsmet Paşa'yı (İnönü) seçti. Diğer delegeler ise Sinop Milletvekili ve Sıhhiye Vekili Rıza Nur ile İktisat eski vekili ve Trabzon Milletvekili Hasan Saka beyler idi. Ayrıca geniş bir danışman heyeti vardı. Bu heyet, TBMM tarafından 2-3 Kasım 1922 tarihli gizli oturumlarda yapılan görüşmeler sonunda onaylandı (TBMMZC, XXIV, 1950, s. 334-340). Özellikle İsmet Paşa'nın seçiminde, Hariciye Vekili olmasından itibaren Mustafa Kemal Paşa etkiliydi. Çünkü İsmet Paşa, onun en güvendiği arkadaşlarından biriydi. Daha sonra bu heyete, hükûmet tarafından hazırlanmış 14 maddelik bir talimatname verildi. 3 Kasım tarihinde BMM'nde tartışılan söz konusu talimatname, Misak-ı Millî beyannamesinde yer alan ilkelere benzemekle beraber ondan daha geniş bir çerçeveye sahip idi. Bu talimatnamenin en dikkat çekici özelliği, doğuda Ermenilere yurt verilmesi ile kapitülasyon maddelerinin Türk heyetinin Lozan'da iki kırmızı çizgisi olmasıydı. Söz konusu talimatnamenin diğer önemli maddeleri şunlardı (Budak, 2002, s. 313-314):

1. *Doğu sınırı*: Ermeni yurdu söz konusu olamaz. Gerekirse görüşmeler kesilebilir.
2. *Irak sınırı*: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecektir. Farklı bir şekil olursa Bakanlar Kurulu'ndan talimat alınacaktır.
3. *Suriye sınırı*: Bu sınırın düzeltilmesine mümkün olduğunca çalışılacaktır. Bu sınır en fazla şöyle olacaktır: Akdeniz kıyısındaki İbn-i Hani Burnu'ndan başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene ve daha sonra Fırat Nehri, Deyr-i zor, çöl ve sonunda Musul vilayetinin güney sınırına ulaşılacaktır.
4. *Adalar*: Duruma göre hareket edilmekle beraber Anadolu sahillerine yakın insan olsun ya da olmasın adaların derhal ilhakı. Başarılı olunmayınca Ankara'dan talimat.
5. *Trakya batı sınırı*: 1914 sınırının alınmasına çalışılacaktır.
6. *Batı Trakya*: Misak-ı Millî maddesi (halk oylaması).
7. *Boğazlar ve Gelibolu'da yabancı bir kuvvet* kabul olunamaz. Eğer görüşmeler kesilirse Ankara'dan talimat alınacaktır.

8. *Kapitülasyonlar*: Kabul edilemez. Görüşmelerin kesilme sebebidir.

9. *Azınlıklar*: Esas mübadeledir.

10. *Genel borçlar*: Bizden ayrılan devletlere dağıtılması, Yunan'a devri (tamiratla mahsubu olmadığı takdirde yirmi sene ertelenmesi ve ödenmesi. Ayrıca Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin kaldırılacaktır.

11. *Ordu ve donanmada sınırlama*: Söz konusu olmayacaktır.

12. *Yabancı kuruluşlar*: Kendimize bağlı olacaklardır.

13. *Bizden ayrılan memleketler*: Misak-ı Millî'nin özel maddesi (Birinci maddedeki kendi kendini yönetme ilkesi).

14. *İslam Vakıfları hukuku ve cemaat*: Eski antlaşmalara uygun olunacaktır.

Esasında 13 Kasım'da başlaması gereken Lozan Konferansı, bir hafta gecikmeyle 20 Kasım 1922'te başladı. Konferansta çağırılan ve çağrılan statüsünde iki grup devlet vardı. Türkiye çağrılan devlet idi. Konferansta İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'ni esas almak isterlerken İsmet Paşa, Mudanya Mütarekesi'nde ısrarlıydı. Bu sebeple olsa gerekti ki açılıшта İsmet Paşa'ya söz vermek istemediler. Ancak İsmet Paşa, Türkiye'nin bağımsız devlet olarak kabul edilmesini içeren bir konuşma yaptı. Aynı zamanda bu konuşma, konferansta Türkiye'ye eşit statüde temsil imkanı verilmesine yönelik bir çağrıydı (Meray, I/1, 1969, s. 3-4).

Buna rağmen İtilaf Devletleri, 21 Kasım'da Hotel de Shateu'da başlayan asıl görüşmelerde, ayrımcı tavırlarını sürdürerek hiçbir komisyon başkanlığını Türklere vermediler. Buna göre, askerî ve arazi komisyon başkanlığına Lord Curzon; Türkiye'de yabancılar ve azınlıklar komisyonu başkanlığına İtalyan Garroni; Mali ve İktisadi İşler Komisyonu başkanlığına ise Fransız Barrere getirildiler. Türk heyetince istenmesine rağmen Türkçe konferans dili kabul edilmedi (Meray I/1, 1969, s. 8-9).

Esasında Lozan Konferansı, altı yüzyıllık Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini gerçekleştirecekti. Bundan dolayı konferansta Osmanlı Devleti'nden kalan yüzyıllık sorunlar ele alınarak tasfiye gerçekleştirilecek ve İtilaf Devletleri, kendi çıkarlarına göre TBMM Hükûmeti ile barış imzalayacaklardı. Açıkça belirtilmemesine rağmen İtilaf Devletleri, Sevr'i dikkate alarak Türkiye ile bir barış antlaşması yapmak istiyorlardı. Daha açık bir deyimle, İtilaf Devletleri, Anadolu'da Yunanistan'a karşı kazanılan zaferi dikkate almıyorlar; aksine, İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetine, Mondros Antlaşması'nı imzalamış; yenik bir devletin temsilcisi muamelesi yapıyorlardı. Bu yüzden İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, konferans boyunca, Türk heyetine üstün bir bakış içindeydi ve yer yer tehditler savurmaktaydı. Buna karşılık İsmet Paşa, kendini 30 Ağustos zaferini kazanmış ve Mudanya Mütarekesi'ni imzalamış bir hükûmetin temsilcisi gibi görüyor ve öyle davranıyordu.

Bu şartlarda Lozan Konferansı üç komisyon halinde çalışmaya başladı. Birinci komisyon (arazi) başkanlığına Lord Curzon, İktisadi ve Mali İşler Komisyonu başkanlığına Fransız M.Barrere, Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu başkanlığına İtalyan Marki Garroni getirildi (Meray, I/1, 1969, s. 3-4). Görüldüğü gibi İsmet Paşa, çok istemesine rağmen başkanlıkların hiçbirisi alamadı veya vermediler.

İsmet Paşa, konferansın ilk devresinin sonuna doğru barışın anahtarının İngilizlerin elinde olduğunu anladı ve ona göre siyaset izlemeye çalıştı (Meray, I/1-1, 1969, s. VII; İnönü, 2006, s. 365) 4 Şubat 1923 tarihine kadar süren görüşmelerde Trakya, Boğazlar, Azınlıklar, Musul vilayeti, İskenderun sancağı (Suriye sınırı) mali ve iktisadi imtiyazlar ile kapitülasyonlar gibi meseleler görüşüldü. Özellikle İngilizler için Musul vilayeti meselesi, bir Türk-İrak sınır meselesiydi. Türkler için güvenlik meselesi olduğu kadar yüzyıllardır beraber yaşayan Türkler ve Kürtlerin yaşadıkları bu yerlerin anavatanına katılmasını istiyorlardı. Bundan dolayı İsmet Paşa, Musul meselesini Lord Curzon ile komisyon dışında, ikili görüşmek istedi. 27 Kasım'daki görüşmeden sonuç alınamadı. 6 Aralık'ta Rıza Nur, Lord Curzon ile görüşerek Musul vilayeti Türkiye'ye verildiği takdirde her konuda-petrol dâhil- anlaşabileceklerini bildirdi. Bu teklife karşı Lord Curzon, Musul vilayetinin İran sınırındaki Süleymaniye'ye kadar dağlık bölgenin Türkiye'ye verilebileceği teklifinde bulundu (Öke II, 1984, s. 370-381; Budak, 2018, s. 63). Bunun üzerine İsmet Paşa, "Musul bizim için vatan meselesi sizin için petrol meselesidir" diyerek reddetti (Şimşir I, 1990, s. 338-339).

Musul meselesinden başka azınlık, mali ve iktisadi imtiyazlar meseleleri de konferansın en çetin konularıydı. Yapılan komisyon çalışmalarında Trakya, Boğazlar ve Suriye sınırı meselelerinde uzlaşmaya varıldı. Ne var ki 1923 Ocak sonuna gelindiğinde, Musul vilayeti, Adalar, mali ve iktisadi imtiyazlar ile kapitülasyon meselelerinde anlaşma olmadı. Çünkü Türk heyeti bu konularda direnmekteydi. Bu durum ise İngiltere açısından olumsuz gelişmeydi.

Diğer taraftan Suriye sınır meselesinde ise Ankara İtilafnamesi hükümleri geçerli oldu. Trakya meselesinde ise Meriç sınır kabul edildi. Türkiye'nin Dimetoka ile Batı Trakya'da halk oylaması talepleri reddedildi. Boğazlar meselesinde Misak-ı Millî maddesi geçerli olurken onun yönetimi için Türkiye başkanlığında uluslararası

Boğazlar komisyonu önerisi uygun bulundu. Ayrıca Türkiye'nin Suriye sınırı, 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'ne göre şekillenirken 23 Ocak 1923 tarihli arazi komisyonunda görüşülen Musul vilayeti meselesi ise Türk heyetinin Musul vilayetinin tamamını istemesi yüzünden sonuçsuz kaldı (Şimşir, I, 1990, s. 431-435; Budak, 2002, s. 317-349).

Bunun üzerine Lord Curzon, 31 Ocak 1923'te 160 maddeden meydana gelen bir barış projesini/antlaşma tasarısını İsmet Paşa'ya verdi ve 4 Şubat'a kadar imzalanmasını istedi. Hatta tasarının incelenmesi için istenen bir haftalık süreyi bile vermedi. Bu projede yer alan bazı konuların -Musul vilayeti ile adli ve mali meseleleri gibi- kabul edilmesi mümkün değildi. Bu sırada İsmet Paşa, kapitülasyonlar ve mali meseleler dışında Musul ve Karaağaç konularında anlaşmayı öngören karşı teklifini konferansa sundu ise de dikkate alınmadı. Devreye giren Fransız temsilci Montagna'nın girişimiyle İngiliz ve Türk heyetleri ikna edilerek Lord Curzon'un sunduğu barış projesinin Türkler tarafından incelenmesi ve daha sonra yeniden toplanması kararlaştırıldı. Bunun üzerine Lozan Konferansı'na 4 Şubat 1923'te ara verildi. İsmet Paşa'ya göre konferansın kesintiye uğrama sebebi mali ve iktisadi konulardı (Meray, I/1, 1969, s. 53-106; Şimşir I, 1990, s. 474-475; Budak, 2002, s. 369).

Türkiye'ye dönen İsmet Paşa, 18 Şubat'ta, Eskişehir'de Fevzi Paşa olduğu halde Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Bu görüşmenin amacı, barış ihtimalinin olup olmadığını değerlendirmek ve buna göre ortak bir siyaset belirlemektir (İnönü, 2006, s. 365). Daha sonra Lozan Konferansı, 27 Şubat-6 Mart 1923 tarihleri arasında TBMM'nin gizli oturumlarında görüşüldü. Bazı milletvekilleri, İsmet Paşa'yı Lozan'da Misak-ı Millî'den taviz verdiği gerekçesiyle sert bir şekilde eleştirdiler. 6 Mart'ta TBMM gizli oturumunda konuşan Mustafa Kemal Paşa, savaş yapmak yerine bağımsız Türkiye'yi sağlayacak bir şekilde uzlaşılacak konuları içeren bir barış antlaşmasının imzalanmasını istiyordu. Aynı gün, Saruhan Milletvekili Reşat Bey ile 128 arkadaşı bir önerge vererek anlaşmazlık konusu olan toprak meselelerini barış sonrası döneme bırakmak, mali, iktisadi ve idari meseleleri çözmek suretiyle barış konferansına devam etmek şeklindeki BMM'ne bir önerge verdi. Bu önerge, 190 milletvekilinin hazır bulunduğu oylamada, 170 oyla kabul edildi. Hiç şüphesiz, söz konusu önerge Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini yansıtmaktaydı. Böylece TBMM, Lozan Konferansı'na devam edilmesi için Rauf Bey Hükûmeti'ne yetki verdi. Hükûmet de İsmet Paşa heyetini yetkilendirdi (Budak, 2002, s. 380-436). Bundan üç gün sonra, 9 Mart'ta, 100 sayfalık Türk karşı barış projesi, İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcilerine sunuldu (Meray, I/4, 1972, s. 20-27; Karacan, 1971, s. 313-320; Sonyel, II, 1986, s. 226; Budak, 2002, s. 437-438).

Bu arada, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı günlerde Türkiye'de biri iktisadi, ikisi siyasi olmak üzere üç önemli olay yaşandı. Bunlardan birincisi, 17 Şubat'ta İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresi'dir. Amaç, Türkiye'nin siyasi amaçlarını ortaya koyan Misak-ı Millî gibi iktisadi bağımsızlığın esaslarını içeren Misak-ı İktisat'ı ilan etmektir. Kongre sonunda Misak-ı İktisat ilan edildi (İnan, 1989, s. 19-20). İkinci siyasi gelişme, artık I. TBMM'ni yenilemek amacıyla seçim kararı alınmasıydı (Demirel, 1995, s. 511-525; Demirel, 2010, s. 148-153) Üçüncü gelişme ise Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in ölümü idi (Demirel, 1995, s. 507-511).

Lozan Konferansı ikinci aşama görüşmeleri, 23 Nisan'da başladı (İnönü, 2006, s. 382-383; Karacan, 1971, s. 321-328). 24 Temmuz'a kadar süren görüşmeler daha az siyasi, daha çok teknik nitelikteki tartışmalar içinde geçti. Özellikle bu dönemde, ağırlıklı olarak mali ve iktisadi meseleler ele alındı. Ayrıca Yunanistan ile tazminat ve İtalya ile Meis Adası gibi meseleler vardı. Sonunda konferanstaki görüşmeler 16 Temmuz'da tamamlandı (Karacan, 1971, s. 622-628; Sonyel II, s. 341- 355; Demirci, 2011, s. 161-192). Artık sıra antlaşmanın imzalanmasına geldi.

Böylece Türkiye, on yıllık bir savaş sonunda devlet ve milletiyle barışa kavuştu. Aynı zamanda bağımsız bir devlet olarak uluslararası topluluk tarafından tanındı. İsmet Paşa'nın deyişiyle: "Tek vatan dâhilinde her türlü kayıt, imtiyaz ve tabii olmayan mali yükümlülüklerden kurtulmuş serbest bir vatan".

14.11. Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye tarafından imzalandı. Ayrıca çeşitli konularda sözleşme, protokol imza edildi. Bunlardan biri de Boğazlar Sözleşmesi idi. 143 maddeden oluşan bu antlaşmanın önemli maddeleri şunlardı (Meray, II/2, 1973, s. 53; Soysal I, 1989, s. 67-243; Sonyel II, 1986, s. 356):

a) Sınırlar:

Türkiye'nin Batı sınırı Meriç nehri kabul edildi. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin 8. maddesindeki sınır, Suriye sınırı olarak onaylandı. Sadece Caber Kalesi ile Süleymanşah Türbesi Türk toprağı sayılacaktır. Türk-İrak sınırı ise dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir (madde 2).

b) Adalar:

Bozcaada, Gökçeada (İmroz) ile Tavşan adaları dışında Limni, Semadirek, Midilli, Sakız Sisam ve Nikarya adaları başta olmak üzere Doğu Ege Adaları, Yunanistan'a bırakıldı (madde 12). On İki Ada, İtalya'ya verildi (madde 15). Ayrıca Türkiye, ismen belirtilmiş adalar dışında kalan ada ve toprak parçalarının egemenliğine ilişkin tüm hak ve sıfatlarından vazgeçmiştir (madde 16). Bu maddeye aykırı olmadıkça, kıyıya üç mil uzaklıktaki adalar Türkiye'nin olacaktır (madde 6).

c) Boğazlar:

Esas antlaşmaya göre imzacı devletler, Boğazların deniz ve havadan geçiş serbestliğini kabul etmişlerdir (madde 23). Ayrıca Boğazlarla ilgili uluslararası bir komisyon kurulacak ve adı Boğazlar Komisyonu olacaktır (madde 10). Bu komisyon, bir Türk temsilci başkanlığında İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti temsilcilerinden meydana gelecekti (madde 12). Bütün bunların dışında Boğazlar bölgesinde her iki yakadan 15'er kmlik bir alan askerden arındırılacaktır (madde 4).

d) Kıbrıs, Libya, Mısır ve Sudan:

Türkiye, 5 Kasım 1914 tarihli İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhakını tanıdı (madde 20). Ayrıca Türkiye, Mısır ve Sudan üzerindeki her türlü haklarından 5 Kasım 1914'ten geçerli olmak üzere vazgeçtiğini açıkladı (madde 17). Aynı şekilde Libya'daki (Trablusgarp) haklarından da feragat etti (madde 22).

e) Azınlıklar:

Türkiye, antlaşmanın 38. maddeden 44. maddeye kadar olan maddeleri temel yasalar olarak tanıdı (madde 37). Türkiye, doğum, milliyet, dil, ırk veya din ayırt etmeksizin Türk halkının hayat ve özgürlüklerini korumayı yükümlendi (madde 38). Ayrıca Müslüman olmayan Türk vatandaşları Müslümanlarla eşit medeni ve siyasi haklardan yararlanacak (madde 39); azınlık mensupları, her türlü yardım ve dinî kurum açma, yönetme ve denetleme, kendi dillerini öğrenme ve kullanma ile dinî törenlerini serbestçe yapabilme haklarına sahip olacaklardı (madde 40). Buna karşılık, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları için tanınan haklar, Yunanistan tarafında da kendi topraklarında yaşayan Müslüman azınlığa da tanınmıştır (madde 45).

f) Kapitülasyonlar:

Türkiye'de kapitülasyonlar, antlaşmaya taraf her bir devletin onayıyla kaldırıldı (madde 28).

g) Osmanlı Borçları:

Bu borçlar, Osmanlı Devleti'nden ayrılmış topraklarda kurulan yeni devletler ile Türkiye arasında paylaştırılmış ve Türkiye, hissesine düşecek Osmanlı borçlarını ödeyeceğini bildirmiştir (46. ila 57. maddeler).

h) Savaş Tazminatı:

Türkiye, Yunanistan'dan istediği savaş tazminatından Karaağaç karşılığında vazgeçmiştir (madde 59).

i) Mezarlıklar:

Türkiye, Gelibolu yarımadasında bulunan İtilaf Devletleri ait mezarlıkların oldukları toprakları, "mezarlık ve benzeri işler için kullanımı için" İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerine ayrı ayrı ve sürekli bırakmıştır (madde 128).

Lozan Barış Antlaşması, 23 Ağustos'ta TBMM'nde yapılan oylamada, 14 ret oyuna karşılık 213 oyla kabul edildi (TBMM I, 1959, s. 282-283; Budak, 2002, s. 494-495). Türkiye'den (31 Mart 1924'te Paris'e onay belgesini sundu) sonra sırasıyla İtalya (11 Ocak 1924), İngiltere (10 Nisan 1924), Japonya (6 Haziran 1924), Fransa (27 Ağustos 1924), Belçika (7 Ocak 1925), Portekiz (28 Mayıs 1926) tarafında onaylandı. Ancak antlaşma, Japonya'nın onay belgesini sunduğu tarih olan 6 Haziran 1924'te yürürlüğe girdi (Soysal, I, 1989, s. 79-80).

Lozan Barış Antlaşması'nın siyasi sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz:

- Lozan Barış Antlaşması, I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanmış barış antlaşmalarının sonuncusudur ve bugüne kadar yürürlükte kalan tek barış antlaşmasıdır. Aynı zamanda söz konusu antlaşma, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistem içinde tanınmasını sağlayan kurucu bir antlaşmadır.

- Lozan Antlaşması, I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa'nın kurdukları yeni uluslararası düzenin alt birimi olan Yakındoğu bölgesel düzeninin kuran bir barış antlaşmasıdır. Bu düzenin adı "Lozan düzeni"dir. Çünkü, Türkiye ile birlikte, Kıbrıs, Suriye, Irak, Mısır, Sudan, Libya, On İki Ada ve Doğu Ege Adalarının sahiplik

ve siyasi statüleri, Lozan Antlaşması'ndan sonra kesinleşmiştir. Buna Yunanistan ve Bulgaristan'ı da ekleyebiliriz.

- Lozan Antlaşması, Balkan Savaşları'ndan beri savaşmakta olan bir milletin –Türk milletinin- gücü nispetinde elde ettiği bir başarıdır. Ancak Misak-ı Millî hedefleri arasında yer alan Batı Trakya, İskenderun sancağı (Hatay), Batum ve Musul vilayeti yeni Türk devletinin sınırlarına dâhil edilememiştir. Bundan dolayı söz konusu antlaşma ne hezimet ne de zaferdir; barış amaçlı “yarım mutluluk”tur. Bir imha belgesi olan Sevr Antlaşması ile karşılaştırıldığında ise başarıdır.

Böylece Türkiye, Mustafa Kemal Paşa'nın “Sevr Antlaşması ile tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın sonuçsuz kalmasını ifade eder bir vesikadır” dediği Lozan Barış Antlaşması sayesinde on yıllık bir savaş sonunda devlet ve milletiyle barışa kavuşmuştur.

Bölüm Özeti

- Sevr Antlaşması, Saltanat Şurası kararıyla Osmanlı Devleti tarafından imzalanmıştır. Fakat ne Sultan Vahdeddin ne de Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından onaylanmıştır. Bundan dolayı Sevr antlaşması, uluslararası hukuk açısından onaylanmamış antlaşmadır.
- Bu antlaşma, Mustafa Kemal Paşa tarafında sert bir şekilde eleştirilmiş ve “suikast/imha belgesi olarak yorumlanmıştır.
- Sevr Antlaşması'nı onaylaması için Damad Ferit Paşa'nın yerine atanan Ahmet Tefik Paşa da İtilaf Devletleri'ne verdiği bir notayla, antlaşmanın onaylanması için Mustafa Kemal Paşa ile uzlaşmak ve seçimler yapılarak Meclis-i Mebusanı'n açılmasını sağlamak gibi iki şart ileri sürmüştür.
- Bu tarihten Lozan Konferansı'na kadar İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye yönelik siyasetinin amacı, hafifletilmiş Sevr'i Türklere kabul ettirmek olmuştur. Bu siyasete ilişkin ilk girişim II. Londra Konferansı'dır. İngilizlerin öncülüğünde düzenlenen Londra Konferansı'na İstanbul ve Ankara hükümetleri ayrı ayrı davet edilmiştir. Amaç, her iki hükümet heyeti arasında bir rekabet oluşturmaktır. Bunu farkederek Osmanlı Hükümeti temsilcisi Ahmet Tefik Paşa “Şimdi sözü Türk milletinin gerçek temsilcisi Bekir Sami Bey'e bırakıyorum” sözü ile İtilaf Devletleri'nin oyununu bozmuştur. Bu konferans sırasında Ankara Hükümeti temsilcisi Bekir Sami Bey, 11 Mart 1921'te İngiltere, Fransa ve İtalya ile ayrı ayrı ekonomik nüfuz anlaşmaları imzalamış ve fakat Mustafa Kemal Paşa ile TBMM tarafından kabul edilmemiştir.
- TBMM Hükümeti, 1 Mart 1921'de Afganistan, 16 Mart 1921'te ise Sovyet Rusya ile Moskova'da dostluk antlaşmaları imzalamıştır. Özellikle, Moskova Antlaşması ile Sovyet Rusya, Misak-ı Millî sınırlarını tanımış ve TBMM Hükümeti'ne askerî yardım yapmayı kabul etmiştir.
- İnönü muharebelerinde TBMM Ordusu'nun büyük başarılar kazanması ve Sovyetlerle Moskova Antlaşması'nı imzalaması, Ankara Hükümeti'ne büyük prestij kazandırmıştır. Bunu gören ve İngiltere'nin hâkim konumundan rahatsız olan Fransa, Ankara Hükümeti ile bir anlaşma yaparak Anadolu'daki savaştan çekilmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede başlayan Türk-Fransız görüşmeleri, 20 Ekim 1921'te Ankara anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece Fransa, Ankara Hükümeti'ni tanımış oldu.
- Türk Ordusu'nun Yunanlılara karşı kazandığı 30 Ağustos 1922 tarihli zaferini gören İtilaf Devletleri, TBMM Hükümeti'ne barış teklifinde bulunmuşlardır. Bu teklif, İstanbul Hükümeti'ne de yapılmıştır. Bu oyunu gören Mustafa Kemal Paşa, Rıza Nur ve arkadaşlarının çabalarıyla 1 Kasım 1922'te saltanatın kaldırılmasını, yapılacak barış konferansında Ankara Hükümeti'nin Türkiye'nin tek temsilci olmasını sağlamıştır. Bu konferansa TBMM Hükümeti, İsmet İnönü başkanlığında bir heyet gönderilmiştir.
- Şurası bir gerçek ki “Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı” adıyla başlatılan bu barış konferansı, 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923; 23 Nisan-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında iki aşamalı olarak düzenlenmiştir. Bu konferansa katılan Türk heyetine 17 maddelik bir talimatname verilmiş ve özellikle kapitülasyonlar ile Ermenilere yurt verilmesi, Türkiye'nin kırmızıçizgileri olarak tesbit edilmiştir. Sonunda Lozan barış antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve 24 Ağustos 1923'te ise TBMM tarafından onaylanmıştır. Böylece, 143 maddelik Lozan antlaşması ile Türkiye, uluslararası toplum tarafından tanınmış oldu. Ayrıca Türkiye, on yıllık bir savaş döneminden sonra imzaladığı bu Lozan barış antlaşması ile inkılapların gerçekleştirileceği barış dönemine kavuşmuştur.

Kaynakça

Altuğ, Y. (1970). Onaylanmayan Andlaşmalar: Sevr. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 32.

Armaoğlu, F. (1984). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk. (1987). *Nutuk I-III*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ATTB IV. (1991). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* (2. bs.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III (I-III). (1997). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ayışığı, M. (2012). Son Osmanlı Hükûmeti ile Ankara Hükûmeti Arasındaki Münasebetleri I (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922). *Belgelerin Işığında Millî Mücadele Tarihimiz* içinde. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1995). *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bıyıklıoğlu, T. (1987). *Trakya'da Millî Mücadele II* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilsel, C. (1998). *Lozan I*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Budak, M. (2002). *İdealden Gerçeğe Misak-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Budak, M. (2010). Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeninin Kurulmasına Osmanlı Devleti'nin Bakışı. M. Özcan-M. Şenel (Der.), *Modernite ve Dünya Düzenleri* içinde (s. 157-178). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Budak, M. (2015). Lozan'ın Başarı Ölçütü: Misak-ı Millî mi, Sevr mi?. *Tarafların Bakışıyla Lozan Uluslararası Sempozyum Bildiriler* içinde (s. 259-280). İstanbul.
- Budak, M. (2016). Sevr Taslağına Karşı İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin Tavrı. *Kuruluşundan 90. Yılına Kadar Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu I* içinde (s. 89-105). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Budak, M. (2018). *99 Soruda Lozan*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (1982). *Moskova Hatıraları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi Hatıralar-Büyük Taarruzdan Lozan'a I*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Çetin, N. (2015). *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Demirci, S. (2011). *Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele (1922-1923)* (M. Moralı, Çev.). İstanbul: Alfa Tarih.
- Demirel, A. (1995). *Birinci Meclis'te Muhalefet-İkinci Grup* (2. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2010). *İlk Meclisin Vekilleri,-Millî Mücadele Döneminde Seçimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Düstür. (1953). *Üçüncü Tertip I* (İkinci Basılış). Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası.
- Erat, M. (1996). Kazım Karabekir Paşa'nın Ermeniler Üzerine Harekatı (1920). *Kafkas Araştırmaları II* içinde (s. 93-105). İstanbul.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eyüpoğlu, İ. (2002). *Mudanya Mütarekesi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gökay, B. (1997). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1990). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- İnal, M. K. (1982). *Son Sadrazamlar IV* (3. bs.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- İnan, A. A. (1989). *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Jaeschke, G. (1991). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II, Mondros'tan Mudanya'ya (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karabekir, K. (2008). *İstiklal Harbimiz II*. İstanbul: YKY.

- Karacan, A. N. (1971). *Lozan*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Kocatürk, U. (1988). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köstüklü, N. (1990). *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kurat, Y. T. (1976). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*. Ankara.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1923)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Küçük, C. (2003). Mehmed VI. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28 içinde (s. 422-430). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Meray, S. (1969). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, I/1*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Meray, S. (1972). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, I/4*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Meray, S. ve Olcay O. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri-Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması ile İlgili Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Meray, S. ve Olcay O. (1973). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, II/4*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Mısıroğlu, K. (2005). *Bir Mazlum Padişah*. İstanbul: Sebil Yayınları.
- Millî Mücadele Albümü* (3. bs.). (2020). H. Özlü (Yay. Haz.). Ankara: Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları.
- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*. (1992). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Okday, Ş. (2007). *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. İstanbul.
- Öke, M. K. (1984). *İngiliz Belgelerinde Lozan Konferansı 1922-1923 II*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özçelik, A. (1993). Ali Fuat Cebesoy. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7 içinde 194-195. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, İ. (2004). *Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları (Bugünkü Türkçe ile)*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları.
- Perinçek, M. (2014). *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Şamşutdinov, A. M. (1999). *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923* (A. Behramoğlu, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Sander, O. (1994). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Saray, M. (1987). *Afganistan ve Türkler*. İstanbul.
- Selvi, H. (2000). *Millî Mücadelede Erzurum*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sirel, M. (1968). Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4.
- Sonyel, S. (1986). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Söylemezoğlu, G. K. (1939). *Başımıza Gelenler (Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'dan Mudanya'ya 1918-1922)*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Şimşir, B. (1990). *Lozan Telgrafları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Tansel, S. (1991). *Mondros'dan Mudanya'ya Kadar III*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tansu, S. N. (1957). *İki Devrin Perde Arkası*. H. Ertürk (Anlatan). İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- TBMMZC II. (1940). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (2. bs.). Ankara: TBMM Matbaası.
- Tengirşek, Y. K. (1981). *Vatan Hizmetinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türkgeldi, Â. (1948). *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Ankara.
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)* (Genişletilmiş 4. bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yel, S. (2002). *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yerasimos, S. (1979). *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2001). *Gümrü Antlaşması*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Ünite Soruları

Soru-1 :

Sevr Antlaşması hangi Osmanlı sadrazamı devrinde imzalanmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Ahmet İzzet Paşa
- (B) Ahmet Tevfik Paşa
- (C) Damat Ferid Paşa
- (D) Ali Rıza Paşa
- (E) Damat Mahmud Paşa

Cevap-1 :

Damat Ferid Paşa

Soru-2 :

Sevr taslağını alınca "Bu taslak, Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığını sona erdirmeyi amaçlamaktadır ve bu yüzden kabul edilemez." diyen Osmanlı sadrazamı kimdir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Damat Ferid Paşa
- (B) Ali Rıza Paşa
- (C) Salih Paşa
- (D) Said Halim Paşa
- (E) Ahmet Tevfik Paşa

Cevap-2 :

Soru-3 :

Atatürk'e göre Sevr Antlaşması nasıl bir antlaşmadır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Çok iyi bir antlaşmadır.
- (B) Türk milletine yönelik bir suikast belgesidir.
- (C) İyi ama eksikleri olan bir antlaşmadır
- (D) Eksiklerine rağmen Türklerin kurtuluş belgesidir
- (E) Zorunlu olarak imzalanmış bir antlaşmadır.

Cevap-3 :

Türk milletine yönelik bir suikast belgesidir.

Soru-4 :

TBMM Hükûmeti, hangi antlaşma ile doğu sınırını garanti altına almıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Moskova
- (B) Ankara
- (C) Lozan
- (D) Gümrü
- (E) Mondros

Cevap-4 :

Gümrü

Soru-5 :

Sakarya Muharebesi'nin kazanılmasından sonra Kafkas devletleriyle hangi antlaşma imzalanmıştır?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Moskova
- (B) Sakarya
- (C) Kars
- (D) Mondros
- (E) Lozan

Cevap-5 :

Kars

Soru-6 :

TBMM Hükûmeti'nin Fransa ile imzaladığı anlaşma hangisidir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Moskova

(B) Paris

(C) Gümrü

(D) Ankara

(E) Adana

Cevap-6 :

Ankara

Soru-7 :

Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı, hangi mütarekeyle sona ermiştir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Mondros

(B) Mudanya

(C) Afyon

(D) Eskişehir

(E) İzmir

Cevap-7 :

Mudanya

Soru-8 :

Yunan Ordusu hangi mütarekeyle Doğu Trakya'yı tahliye etmiştir?

(Çoktan Seçmeli)

(A) Mudanya

(B) Edirne

(C) Mondros

(D) İstanbul

(E) İzmir

Cevap-8 :

Mudanya

Soru-9 :

Lozan Konferansı'nın resmî adı nedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Doğu Sorunu Hakkında Lozan Konferansı
- (B) Türkiye İşleri Hakkında Lozan Konferansı
- (C) Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı
- (D) Türk-Yunan İşleri Hakkında Lozan Konferansı
- (E) Türk Sorun Hakkında Lozan Konferansı

Cevap-9 :

Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı

Soru-10 :

Türkler açısından Lozan Antlaşması'nın önemi nedir?

(Çoktan Seçmeli)

- (A) Türk-Yunan Savaşı'nı sona erdirmiştir.
- (B) Türkiye'nin Doğu sınırları garanti altına alınmıştır.
- (C) Osmanlı Devleti'nin siyaseten devamı sağlanmıştır.
- (D) Anadolu'da yeni bir Osmanlı Devleti kurulmuştur.
- (E) E. Türkiye'nin uluslararası topluluk tarafından bağımsızlığı onaylanmıştır.

Cevap-10 :

E. Türkiye'nin uluslararası topluluk tarafından bağımsızlığı onaylanmıştır.
